

XOCALI SOYQIRIMI

MÜNDƏRİCAT

➤ Xocalı faciəsinə gedən yol.....	2
➤ Faciəyə gedən yol.....	4
➤ Xocalı soyqırımının səbəbləri.....	8
➤ Xocalı ümid çırağımız idi.....	12
➤ Yuxarı Qarabağ və Xocalı 1988-ci il 12 fevral, 1992-ci il 26 fevral olaylarında.....	14
➤ Tariximizin daş salnamələri - Xocalı: daş yaddaşımız.....	17
➤ Azərbaycandakı Xocalı soyqırımı.....	20
➤ Arayış.....	23
➤ Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə.....	28
➤ 366-cı rus hərbi alayı Xocalını qanına buladı.....	31
➤ Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı.....	35
➤ 366-cı motoatıcı alayın Xocalı soyqırımında iştirak edən zabit və praporşiklərinin siyahısı.....	37
➤ İlk rəy və məlumatlar.....	39
➤ Şahidlərin söylədikləri.....	41
➤ Xocalı soyqırımı 20-ci əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir.....	46
➤ Xocalı. Bizim bilmədiyimiz həqiqətlər.....	49
➤ Əsirlərin söylədikləri.....	53
➤ Soyqırım faktları.....	55
➤ Xocalı faciəsində həlak olanların siyahısı.....	58
➤ Xocalı soyqırımının xarici mətbuatda əks-sədası.....	68
➤ Xarici ölkə jurnalistləri Xocalı soyqırımı haqqında.....	76
➤ Xocalı soyqırımı haqqında ilk məlumatı "Səhər" çatdırıb.....	78
➤ Xocalı faciəsinə hər şey açılıb deyilməyib.....	80
➤ Beynəlxalq cinayət faktı.....	82
➤ Xocalı faciəsi beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı apardığı məqsədyönlü soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir.....	88
➤ Xocalı sakinləri nicat gözləyirdilər.....	90
➤ Şəhidlər və şahidlər.....	92
➤ Nahaq qan yerdə qalmaz.....	94
➤ Beynəlxalq hüquq Xocalı qətləminin soyqırımı olduğunu birmənalı təsdiqləyir.....	95
➤ Erməni vandalizmi təkcə Xocalını yox, oradakı mövcud olan ən qədim maddi-mədəniyyət abidələrini də yer üzündən sildi.....	97
➤ Xocalı soyqırımı bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir.....	100
➤ Xocalı soyqırımı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi perspektivində.....	103
➤ Soyqırımlar arasında nə fərq var?.....	111
➤ Xocalı faciəsi beynəlxalq hüquqda soyqırımı kimi tövsih olunur.....	115
➤ Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası — Xocalı soyqırımı.....	118
➤ SOYQIRIM insanlıq əleyhinə cinayətlərin ən təhlükəlisidir.....	125
➤ Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı, kollektiv yaddaş və milli identiklik amili kimi.....	127
➤ Xocalı soyqırımı Ermənistanın həyata keçirdiyi məqsədli və düşünülmüş siyasət kimi qiymətləndirilməlidir.....	130
➤ Xocalı soyqırımının hüquqi təhlili.....	134
➤ Xocalıda törədilmiş erməni vandalizmi.....	137
➤ Xocalı soyqırımına gedən yol.....	140

Xocalı faciəsinə gedən yol

1988-ci ilin fevral ayından Stepanakertdə ermənilərin mitinqləri başlandı. Sanki sehrlı dirijor çubuğu ilə idarə olunan mitinqlər sakit məcrada davam edir, ermənilər müxtəlif tələblər irəli sürürdülər. Bu tələblərin içərisində isə Dağlıq Qarabağın müstəqilliyi daha çox səslənirdi. Buna baxmayaraq Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi bu mitinqlərin sosial-iqtisadi, mədəni tələblərlə bağlı olduğunu bildirir, həqiqəti ört-basdır edirdilər. Keçmiş sovet hökuməti isə Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsi ilə bağlı qərar qəbul etməklə kifayətlənirdi. Qərarın mürəkkəbi qurumamış Azərbaycanın var-dövləti Stepanakertə daşınmağa başlandı. Ermənilərə də elə bu lazım idi...

1988-1991-ci illər ərzində Dağlıq Qarabağ ətrafında çox ziddiyyətli, mürəkkəb vəziyyət yaranmışdı. Öz dədə-baba yurdlarından - Ermənistandan zorla, vəhşiliklə qovulan azərbaycanlıların harayını eşidən yox idi. Ermənilər isə kütləvi şəkildə silahlanır, vilayətdə yaşayan azərbaycanlılara divan tutur, yurd-yuvalarından didərgin salırdılar. Dağlıq Qarabağda vaxtilə azərbaycanlılar 78 kənddə, yaşayıblar. Hadisələr başlayandan sonra məlum oldu ki, orada cəmi beş-on Azərbaycan kəndi qalıb. Hələ hadisələrə qədər erməni-daşnaklar 230-a yaxın azərbaycanlı evini, yandırmış, 200-dən artıq evi isə zəbt etmişdilər.

Unutqanlıq isə həmişə yeni faciələrə yol açır. O vaxt Yerevanda nəşr olunan "Kommunist" qəzeti belə bir informasiya dərc etmişdi ki, erməni özünümüdafiə şurasını sədri A. Arturyanın və həmin şuranın üzvü A. Mkrtıçyan Şuşa rayonunun Verdadzor kəndinə səfərdən sonra Yerevana qayıdaraq bütün erməniləri Dağlıq Qarabağa səfərbərliyə səsləyiblər. Və təbii ki, bu çağırış cavabsız qalmadı. Erməni daşnak-könüllülərin Qarabağa axını başladı və Azərbaycanın bu regionu qaynar qazana çevrildi.

1990-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti A. Mütəllibov daha "uzaqgörən" bir göstəriş vermişdi: "Azərbaycan və erməni kəndləri arasında barışıq müqaviləsi bağlansın". Bu mənasız göstərişi dəstəkləyən bir çox ziyalılar, əmək qabaqcılları, pedaqoqlar televizorda, qəzet səhifələrində çıxış edərək deyirdilər: "Əgər bir gün də azərbaycanlılar ermənilər kimi qoşun düzəltərsələr, onda nə baş verə bilər? İki millət bir qarış torpaqdan ötrü bir-birini qırıb məhv etsinmi?"

Stepanakertdə nəşr olunan "Sovetski Karabax" qəzeti isə 1990-cı il 10 iyul tarixli sayında yazırdı: "Artsax iqtisadi suverenlik qazandı" və bu münasibətlə ermənilər Moskvanın Dağlıq Qarabağdakı Rusiya "canişini" A. Volskinin xidmətlərini xüsusi qeyd edirdilər. Elə həmin il Ermənistan Ali Sovetinin sessiyası Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərara qədər isə Ermənistanda 140 min nəfərə yaxın üzvü olan silahlı dəstələr yaradılmış və Dağlıq Qarabağa göndərilmişdi. Azərbaycan tərəfi isə Moskvadan kömək umur, nicat gözləyirdi. Nəhayət, erməni-daşnak silahlı qüvvələri Azərbaycana qarşı elan edilməmiş müharibəyə başladılar. 1991-ci ilin oktyabr ayında Mardaket rayonunun İmarət-Qərvənd (Kərəmli) kəndi erməni silahlı dəstələri tərəfindən yandırıldı, onlarla dinc sakin qətlə yetirildi. Bunun ardınca Tuğ, Xocavənd, Kərkicahan, Cəmilli, Meşəli, Malıbəyli, Quşçular, Qaradağlı kəndləri erməni daşnak ordusu tərəfindən yandırılaraq azərbaycanlı əhaliyə divan tutuldu. 1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin fevral ayına qədər, yəni beş ay müddətində ermənilər Dağlıq Qarabağı azərbaycanlılardan demək olar ki, "təmizləmişdilər".

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə isə erməni-daşnak silahlı qüvvələri və keçmiş sovet 366-cı motoatıcı alayı Xocalıya divan tutdu, ən dəhşətli soyqırım törədildi. Buna qədər isə Xocalı erməni-daşnaklar tərəfindən tam mühasirəyə alınmışdı. Yollar tamam kəsilmiş, Xocalı taleyin ümidinə buraxılmışdı. Halbuki xocalılar erməni-daşnak hərbi qüvvələrinə mərdliklə müqavimət göstərir, şəhəri çətinliklə də olsa qoruyub saxlayırdılar. Düşmən elə buna görə də Xocalı sakinlərini vəhşiliklə, qəddarlıqla və kütləvi surətdə qətlə yetirdi.

Faciənin miqyası son dərəcə böyük və dəhşətli idi. Ağdam istiqamətində düzlər, dərələr, dağlar günahsız insanların cəsədləri ilə dolmuşdu. Yer-göy qan ağlayırdı. Ermənilər qadınlara və uşaqlara, qocalara və xəstələrə rəhm etmədən hamını güllələyərək süngüdən keçirmişdilər. Xocalı sakinini Kamil Hüseynov o dəhşətli günləri belə xatırlayır:

- Ermənilər Xocalıya girəndən sonra hər tərəfi oda qalayır, qarşılına çıxan azərbaycanlıları sorğu-sualsız güllələyirdilər. Fevralın 26-da gecə saat 10-11 radələrində meşə ilə Abdal-Gülablı tərəfə yol aldım. Qocalarda, qadınlarda, uşaqlarda taqət qalmamışdı. Vahimə, soyuq və aclıq bizi heydən salmışdı. Şərqiyyə adlı qadın və bir yaralı əsgər gözlərimin qarşısında keçindi. Ermənilər yaşayan Dəhraz kəndi yaxınlığında mühasirəyə düşdük. Və bu zaman 5-6 nəfər həlak oldu. İki gün bizi Dəhrazda saxladılar. Girov götürülən 12 nəfər cavanı bir qədər aralıda güllələdilər. 35 gün erməni əsirliyində ən dəhşətli, işgəncəli anlar yaşadığından sonra Qırmızı Xaç tərəfindən əsirlikdən azad oldum.

Həmin vaxt 15 yaşı olan Salman Qasımov anası, qardaşı və qohumları ilə birlikdə 12 gün ac-susuz meşələrdə qalmış, dəhşətli anlar yaşamışdır. Xocalı soyqırımını zamanı 10 yaşı olan Ədalət isə başlarına gətirilənləri belə nəql edir:

- Fevralın 25-i idi. Gecə ermənilər Xocalıya hücum etdilər. Hərə bir tərəfə qaçdı. Atam, anam və qardaşım birliktə meşəyə tərəf qaçdıq. Üç gün meşədə ac-susuz qaldıq. Yanımızda bir neçə nəfər soyuqdan donaraq öldü. Qəflətən ermənilər bizi atəşə tutdular. Atam və anam həlak oldu. Hər ikisinin meyiti qarın üstündə qalmışdı. Gücümüz çatmırdı ki, onların cəsədini kənara apararaq. Sonra bizi xilas etdilər. Atamı və anamı Bərdə rayonunda dəfn etdik.

Erməni vəhşiliyinin iç üzü budur! Türk qanına susayan erməni-daşnaklarının törətdikləri soyqırım, bu dəhşətli faciə Xocalının salamat qalan sakinlərinin gözləri qarşısında baş verib.

Fevralın 26-sı gününü mən də yaxşı xatırlayıram. Soyuq, sazaqlı bir qış günü idi. Şelli dağında ermənilərin əlindən qaçıb qurtulmuş uşaqları, qadınları və qocaları xəstəxanaya yola saldıq. Yaralarından qan axan bu insanlar bir-birindən - ana baladan, ata oğlundan, qardaş bacıdan ayrı düşmüşdü. Onları ovundurmaq mümkün deyildi. Çox dəhşətli, ürəkparçalayan mənzərə idi. Ağdam özünümüdafiə batalyonları döyüşə-döyüşə Xocalı sakinlərinin cəsədlərini dağlardan, dərələrdən toplayırdı. İnsanlığa sığmayan, yalnız erməniyə xas olan faciə ilə üz-üzə qalmışdıq. Sağ qalmış insanlardan kimi dindirən belə deyirdi: bizim bu sözlərimizi bütün Azərbaycana çatdırın. Respublikanın rəhbərlərini lənətləyirik. Onlar satın və namərdirlər. Torpaqlarımızı, bizi qumara qoyublar. Ona görə də tələb edirik ki, Heydər Əliyev Azərbaycana gəlsin, bu xalqı qırğından, müsibətdən xilas etsin. Nicatımız yalnız ondadır!

Həmin gün gecədən xeyli keçmiş Xocalıda vəziyyətə dair rəsmi məlumat televiziya və radio ilə oxundu. Belə məlumat verildi ki, hadisələr zamanı guya iki nəfər azərbaycanlı öldürülüb. Bax, bu zaman Xocalı soyqırımını dünyaya çatdırmağa çox ciddi maneçilik törətdi. Əhali arasında çaşqınlıq yarandı. Bəlkə də bütün bunlar qəsdən edilirdi. Çünki qarşıda hələ Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarının işğalı dayanmışdı!

Xocalı soyqırımına siyasi qiymət verən və bu barədə dünyanın ən yüksək tribunalardan danışan Heydər Əliyev Xocalı sakinləri ilə görüşündə demişdir: "... biz toplaşıb Xocalı faciəsinin cavabını verək, şəhidlərin qanının yerdə qalmaması gününü görək. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edək. Müstəqil Azərbaycanın hüddudlarını tamamilə bərpa edək. İnanıram ki, Azərbaycan xalqı belə qüdrətə malikdir".

Xocalı soyqırımının onuncu ili tamam olur. Bu faciə zamanı böyük bir yaşayış məntəqəsi yer üzündən silinib, azərbaycanlılara qarşı amansız soyqırımı törədilib: 613 nəfər qətlə yetirilib, 1275 nəfər əsir götürülüb. 200 nəfərdən çox insan müxtəlif dərəcəli əlilə çevrilib. Ermənilər buna görə cavab verməlidirlər. Əgər bunu edə bilməsən, gələcək nəsillər bizi heç vaxt bağışlamayacaqdır!

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.80-83.

Faciyə gedən yol

Xocalı soyqırımını hazırlanmış plan idi

Ötən əsrin 92-ci ilinin fevralında tarixdə görünməmiş qətləmə baş verdi. Türkləri özlərinin əbədi düşməni hesab edən ermənilər məskunlaşdıqları türk torpaqlarında insanlığa xas olmayan vəhşiliklər törətməklə, Xocalı adlı bir yurd yerini yer üzündən sildilər - insanlar amansızlıqla qətlə yetirildilər, əsir götürüldülər, şəhər isə oda qalandı. Bu, Qarabağ müharibəsinin ən qəddar səhifəsi idi. Bəs, bu vəhşilik, bu soyqırım bir andamı baş verdi? Bunun qarşısını almaq mümkün idi? Heç olmasa, insanları xilas etmək olmazdı? Bu sualların sırasını sonsuzluğa dək uzatmaq olar. Amma nə faydası? Onsuz da onlara doğru-dürüst cavab verən tapılmayacaq. Çünki o vaxt baş verənlərin kökləri və səbəbləri, eləcə də səbəbkarları elə dərin . basdırılıb ki, ordan gələn səslər eşidilməz olub.

Əslində isə Xocalı faciəsi əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında törədilmişdi. Bu planın müəllifləri Moskvada oturub, gözəgörünməz barmaqlarını Qarabağda işə salmışdılar. Kimisi Azərbaycan kimi "yağlı bir tikəni" əldən verməməyə çalışır, kimisi yüz illər boyunca çalışdığı arzusuna çataraq, torpaq iddiasını həyata keçirmək istəyir, kimisi də bu fani dünyada müvəqqəti olan vəzifə kürsüsünə özünü pərçim etmək üçün yüz hoqqadan çıxırdı. Bütün bu oyunların qurbanları olan adamlar isə gözlənilməz bələlərin fırtınasında qətlə yetirilir, əsir-girov götürülür, yurd yerindən qovulurdu. Bir millətin, bir obanın, bir elin taleyinin həll olunduğu günlərdə hələ də yuxarıdan ssenariləşdirilmiş və səhnəyə qoyulmuş tamaşa davam edirdi...

Söz özü

1991-ci ilin noyabrında çoxdan bəri "ana bətnində" doğuşa hazır olan qanlı müharibəyə start verildi. Hələ avqust ayında Rusiya və Qazaxıstan prezidentləri Boris Yeltsin və Nursultan Nazarbayevin Qarabağa səfərindən sonra *(o vaxt Azərbaycan prezidenti olan Ayaz Mütəllibov Xankəndidə ermənilərlə keçirilən görüşə buraxılmadı. Bax, onda Qarabağ ətrafında böyük oyunlar getdiyini anlamayan milləti Qarabağsızlıq aqibəti gözləyirdi və bu, belə də oldu. Siz bu barədə dəfələrlə yazsaq da, səsimizə səs verən tapılmadı, çünki Bakıda da başqa oyunlar gedirdi - S.Ş.)*. Birinci Qarabağ müharibəsi ən qızgın şəkildə başlamışdı. Ancaq "bəlkə də qaytardılar" prinsipinə üstünlük verən Azərbaycan rəhbərliyi imperiya zəncirlərini birdəfəlik qırıb atmaq istəmirdi. Çünki bu zəncirlər Azərbaycan Rusiyaya ilişdirirdi qədər, sadə adamları da imperiya nökrələrinin istəyinə bağlamışdı. Elə buna görə də 1991-ci ildə müstəqilliyimizi qoruyub-saxlamaq üçün ən vacib şərt olan ordu quruculuğu arxa plana keçirilmişdi.

Bəli, 1991-ci il noyabrın 19-da Xocavənd sakinlərini amansızlıqla öz yurdundan qovan, 20-də Azərbaycanın ən dəyərlili oğullarının bir qrupunun olduğu vertolyotu partladaraq 23 nəfəri vəhşiliklə qətlə yetirən ermənilər (Əslində, bu, Rusiya qoşunlarının Xankəndidə dislokasiya olunan 366-cı alayı və Ermənistanın muşklulardan formalaşdırılmış ordunun əməlləri idi - S.Ş.) müharibənin başladığı barədə signal verdilər. Və bu iki hadisəyə Azərbaycan tərəfinin necə reaksiya verməsindən bəlkə də, çox şey, hətta Qarabağ müharibəsinin taleyi asılı idi. Biz hələ o vaxt - 20 noyabr hadisəsindən dərhal sonra bunu dönə-dönə təkrar edirik və bildirdik ki, bu cinayətə görə cəzasız qalan ermənilər, ardınca daha ağır qətləmələr törədəcəklər. Yenə də jurnalistləri ara qızıdırmaqda suçlamaqda davam edən ölkə rəhbərliyinin "çərxii" bildikləri istiqamətdə fırlanmaqda idi. Ancaq hadisələrin gedişi bizim haqlı olduğumuzdan xəbər verirdi. Xocavəndin taleyini Yu-xarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan digər məntəqələri bir-birinin ardınca yaşamaq oldular.

Meşəlidən Malibəyliyə

Erməni cəlladları türk qanını içdikcə və arxasında rus ordusunun gücünü hiss etdikcə daha da quduzlaşırdı. İndi azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər növbə ilə boşaldılır, əhaliyə divan tutulur, evlər yandırılırdı. Hələ də Moskvadan kömək gözləyən Azərbaycan rəhbərliyi isə bu ağır və faciəli səhnələri izləməkdən savayı, heç bir tədbir görmək istəmirdi. Ermənistan ordusunun növbəti dayanacağı isə Meşəli kəndində oldu. Taleyin ümidinə buraxılmış kənd camaatı təcridatdan silahlənmiş erməni-rus hərbi birləşmələrinin quduz əsgərləri ilə üz-üzə qalmışdı. Burada bir neçə nəfər OMON-çu olsa da, kənddə yetərincə silah-sursat yox idi. Ona görə də 5-6 nəfərin ümidinə qalan Meşəli oda qalandı; insanlar vəhşiliklə qətlə yetirildilər, əsir düşənlərin başına müsibətlər gətirildi, kənd yer üzündən silindi.

Erməni ordusunun vəhşilikləri isə davam edirdi. Artıq Azərbaycan Yuxarı Qarabağa nəzarəti tamamilə itirmiş, bir ovuc dığanın qarşısında aciz qalmışdı. Ürəyi Vətən eşqi ilə, düşməne nifrət hissiylə alovlanan oğullar isə silah-sursat olmadığından, müharibəyə dövlət tərəfindən icazə verilmədiyindən istədikləri kimi hərəkət edə bilmirdilər. Milli Ordumuzun qaranquşu olan, bacarıqlı hərbiçi, mərhum Şirin Mirzəyevin yaratdığı batalyona da iri-miqyaslı hərbi əməliyyatlar keçirməyə imkan verilmədi.

1991-ci ilin sonunda başlayan müharibədən bir-iki il keçəndən sonra demək olar ki, Yuxarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinin əksəriyyəti boşaldılmışdı, qalan yalnız bir neçə iri kənd, Şuşa və Xocalı idi.

1992-ci ilin başlanğıcı Azərbaycan üçün çox ağır oldu. Yanvarda Daşaltı əməliyyatı uğursuzluqla sona yetdik-dən sonra bilərəkdən əhali arasında belə bir rəy formalaşdırırdılar ki, guya Milli Ordumuz hərbi əməliyyatlar keçirməyə hazır deyil. Məhz bu, bir daha sübut edirdi ki, Daşaltıda baş verənlər qəsdən hazırlanmış planın həyata keçirilməsi imiş. Bunu əməliyyatda bilavasitə iştirak edənlər də təsdiqləyirdilər.

Fevralın 11-12-də Qarabağın qədim yaşayış məskənlərindən biri, ən inkişaf etmiş kəndlər - Malibəyli və Quşçular kəndləri erməni-rus hərbi birləşmələrinin hücumlarına məruz qaldı. Hələ yanvarın sonu, fevralın ilk günlərində bu kəndlərin müdafiəçiləri gözlənilən təhlükə haqqında respublika rəhbərliyini məlumatlandıraraq, hərbi yardım barədə müraciət etsələr də, nəticə olmadı. Daha doğrusu, yuxarıdan "panika yaratmayın" cavabını aldılar. Sonradan isə onlara yardım göndəriləcəyi vəd edildi və bu, vəd olaraq da qaldı.

Mütəllibov hakimiyyətinin başı ayrı işlərə - cəbhəçilərlə münasibətləri aydınlaşdırmağa qarışmışdı. Rəhbərlik yaxınlaşan bəlaləri görmək iqtidarında deyildi.

Bu ərəfədə Xocalı ermənilərin mühasirəsində özünün son günlərini yaşayırdı. Ağdamın Mərkəzi meydanında hər gün keçirilən mitinqlərdə Xocalıya təcili kömək göndərilməsi məsələsi qaldırılsa da, kömək yalnız ərzaqdan ibarət olurdu ki, bunu da rus ordusunun Gəncədəki hissəsinin vertolyotları edirdi. Müharibə odu, alovu ilə Qarabağı udmağa başlamışdı.

Malibəyli və Quşçular kəndləri işğal edildikdən sonra Xocalı, demək olar ki, tam olaraq arxasız-dayaqsız qaldı. Ermənilərin əl-qolu açılmışdı, qətnamələr bir-birini əvəz edirdi.

Növbə Qaradağlıya çatırdı

Müharibə alovu Qarabağı bürümüşdü. Azərbaycan dövləti sanki bu bölgəni kiminsə, nəyinsə qurbanına çevirmək niyyətindəydi. Erməni-rus hərbi birləşmələri ilə bir bölgə - Ağdamdakı könüllü-özünümüdafiə dəstələri və yeni yaradılmış Milli Ordunun təcrübəsiz əsgərləri, əksəriyyəti xəyanətkarcasına yuxarıların əmrlərinə tabe olan zabitlər müharibə aparırdılar.

Dinc sakinlərin ərşə qalxan ah-naləsi, tüstüsü göylərə bülənd olan yaşayış məntəqələrinin harayı Bakıda eşidilmirdi. Paytaxt iqtidar-müxalifət savaşına hamilə olduğu bir vaxtda cəbhə bölgələrində ermənilər at oynadır, yurd yerlərimizi darmadağın edirdilər. Kəndlərimiz bir-bir Azərbaycanın xəritəsindən silinir, Ermənistana qatılırdı. Bu, tarixin ən rüsvayçı müharibəsi idi.

Xocalı faciəsinə gedən yolun son kilometrliyində olan düşmən Xocalıdan əvvəl Qaradağlı qətliamını törətdi. Fevralın 16-17-də qədim türk məskəni olan Qarabağlı kəndi dörd tərəfdən düşmən hücumuna məruz qaldı. Damarın-dan qeyrət, namus, vətənpərvərlik qanı axan oğul və qızlarımız nə qədər müqavimət göstərsələr də, mühasirə həlqəsi getdikcə daralırdı. Nəhayət, zülm ədalətə qalib gəldi və daha bir kəndi itirdik. Onlarla igid oğlumuz qətlə yetirildi, insanlar diri-diri silos quyularına dolduruldu, əsir götürülənlərin əksəriyyəti Xankəndiyə gedən yoldaca güllələndi. Min cür əzab-əziyyət, işgəncə verilən uşaqlar, qadınlar və qocalar cəhənnəmi gözləri ilə gördükdən sonra vəhşicəsinə öldürüldü. Hətta yaralılara da aman verilmədi.

Vəhşilənmiş daşnak tör-töküntüləri böyük bir elin varlığına son qoymaqla Xocalıya gedən yolu tamamilə açdı və yeni hücumlara hazırlaşmağa başladılar.

Ağdam paytaxt olmuşdu

Qarabağın yeganə ümid yerinə çevrilmiş Ağdamda hamı qan ağlayırdı. Kimi düşmən silahlarını susdurmaq üçün səngərlərə atılır, kimi yurd yerlərindən qovulmuş soydaşlarımıza dayaq durmaq üçün yollar axtarır, kimi evsiz-əşiksiz insanları ovutmaq üçün əlindən gələni edirdi. Ancaq bu, dövlət səviyyəsində deyildi - Ağdam Azərbaycan iqtidarının bütün vəzifələrini təkbaşına həyata keçirmək iqtidarında deyildi. Bir tərəfdən də məğlubiyyətlərimizi gerçəkləşdirmək, əhalini ruhdan salmaq üçün Bakıdan göndərilən emissarların fəaliyyəti. Bütün bunlar cəmisi 10 gün sonra baş verəcək soyqırımına gedən yolun qısa tarixçəsidir. Zaman əleyhimizə işləyirdi. Fevral soyqırımına hamilə idi. İrəlində bizi ağırılı-acılı günlər gözləyirdi.

Ağdamın baş meydanında mitinqlər davam edirdi. Adamlar dövlətdən təcili tədbirlər görməyi tələb edirdi. Dövlət isə öz başının hayındaydı. Belə bir şəraitdə faciə labüd idi...

Bakının Azadlıq meydanında və parlamentin binası ətrafında xalqı mitinqlərə toplamaqla, hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışan Xalq Cəbhəsini də, vəzifə kreslosunu qoruyub-saxlamağın yollarını arayan ölkə rəhbərliyini də hələ ki, Xocalının taleyi maraqlandırmırdı. Orda - müharibə bölgəsində 2-3 gülləyə belə, ehtiyac duyulduğu bir vaxtda Bakıda əlisilahlıların bir qrupu rəhbəri müdafiə etmək, digəri isə rəhbərliyi ələ keçirmək üçün səfərbər edilmişdi. Bakı baş şəhər rolunu oynaya bilmirdi. Vətəni, xalqı, milləti düşünənlərin bütün diqqəti Ağdamda idi-indi baş şəhər Ağdam olmuşdu. Amma topsuz, topxanasız...

Ağdam camaatı, rayon rəhbərliyi, könüllü özünümüdafiə dəstələri bir tərəfdən erməni basqıçılarına cavab verir, yurdundan qovulmuş soydaşlarımızın yerləşdirilməsi və onlara yardım göstərilməsi ilə məşğul olur, o biri

tərəfdən başsız qalmış ölkənin başçısının fəaliyyətə gələcəyini gözləməklə, cəbhə xəttində tutarlı dönüş yaratmaq əzmiylə çalışırdılar. Təpədən dırnağadək silahlanmış erməni-rus hərbi birləşmələrinin Xocalını işğal etməsinin qarşısını almaq üçün rayonda yetərinə silah-sursat olmasa da, qeyrətli oğullar Əsgərana hücum etməklə, heç olmasa dinc sakinləri ölümün pəncəsindən xilas etməyin yollarını arayırdılar.

Ağdamda.

Məlum olduğu kimi, o vaxt mərkəz bilərəkdən, planlı şəkildə Ağdamdakı könüllü dəstələr arasına nifaq salaraq gücümüzü parçalamağa nail olmuşdu. Ona görə də ermənilərə qarşı hansısa genişmiqyaslı hücum əməliyyatının keçirilməsi böyük risk tələb edirdi. Məhz bu baxımdan Bakı-da yaşayan ağdamlı ziyalılardan bir qrupu, o cümlədən mərhum şairimiz Fəhmin Mehdi, professor Nəriman Nərimanov və başqaları fevralın əvvəllərindən Ağdama gələrək könüllü dəstələr arasında birlik yaratmaq üçün xeyli iş görmüşdülər. Bunun nəticəsi olaraq, Əsgəran üzərinə hücum əməliyyatının planı hazırlandı.

Fevralın əvvəllərindən başlayaraq, Xocalının mühasirə həlqəsi daha da daralmağa başlamışdı. Malıbəyli, Quşçular və Qaradağlı kəndlərinin işğalından sonra Yuxarı Qarabağda ən strateji məntəqələr kimi, Xocalının işğalı ermənilərin qarşısında dayanan mühüm məsələ idi. Ona görə də buna ciddi şəkildə hazırlanırdılar. Və bu hücumdan Azərbaycan rəhbərliyi də hali idi. Ancaq hələ ki, heç bir tədbir görülmürdü. Əlac yenə yalnız Ağdama və rayonun könüllü dəstələrinə qalmışdı...

Hər gün rayonun baş meydanına toplaşan sakinlər, eləcə də burda məskunlaşmış qaçqın-köçkünlər təcili olaraq Əsgərana hücum etməklə, Ağdam-Xocalı yolunun açılmasını tələb edirdilər.

Belə mitinqlərin birində - fevralın 18-də keçirilən mitinqdə yaşlı bir qadının tribunadan Vətənin qeyrətli oğullarına, ölkə başçısına müraciəti bu gün də qulağımızda səslənir. Xocalıdan vertolyotla çıxarılan ağbircək ana ağlaya-ağlaya deyirdi: "Xocalını itirmək üzrəyik. Heç olmasa, qadınları, uşaqları xilas etmək lazımdır. Ermənilər şəhəri dörd tərəfdən mühasirəyə alıblar. Orda keşik çəkən oğulların isə canlı köməyə, həm də silah-sursata ehtiyacı böyükdür. Bu gün, sabah Əsgərana hücum edilməsə, ermənilər əsrin ən böyük faciəsini törədəcəklər. Alın başımdakı yaylığı! Ya onu bayraq edib, hücumu keçərək, Xocalını, ordakı qız-gəlini, günahsız körpələri, qocaları xilas edin, ya da onu başınıza örtük edin!" ,

Bu çıxışdan sonra meydan coşub-çağladı, hamı "Hücum! Hücum!" deyərək hayqırırdı. Hücum əmrindən isə hələ də xəbər yox idi.

Ancaq jurnalist çevikliyi ilə ələ keçirdiyimiz məlumatlardan aydın olmuşdu ki, Əsgəran üzərinə hücum fevralın 20-nə planlaşdırılıb. Nə fayda ki, o vaxtkı hakimiyyətin bütün vədləri kimi, bu vədi də yerinə yetirilmirdi. Sonra bu tarixi 22, daha sonra isə 25-i əvəzlədi. Deyilirdi ki, fevralın 25-də Əsgərana hücum edilərək Ağdam-Xocalı yolu açılacaq və Xocalı xilas olacaq.

Xocalı xilas oldumu?

Səbri tükənmiş əhali meydanı tərk etmirdi, hamı hücum əmrini gözləyirdi. İnanıram ki, bu əmr verilsəydi, nəinki könüllü dəstələrin döyüşçüləri, hətta əliyalın sakinlər belə çomaqla olsa da, Əsgəran üzərinə yeriyəcəkdi. Çünki artıq səbr kasası dolmuşdu, insanlar yağlı düşməyə cavab verilməsinin vaxtı çatdığını anlayırdılar.

Fevralın 25-də səhər tezdən meydana toplaşan camaat xoş bir müjdə gözləyirdi - nəhayət, Əsgərana hücum edilərək, Xocalı azad olunacaq. Amma...

Həmin gün səhər saat 10 radələrində meydana toplaşanların qarşısına - tribunaya bir az əvvəl mülki formada Xalq Cəbhəsinin nümayəndəsi kimi təqdim edilmiş, indi isə artıq leytenant rütbəsində olan Fəhmin Hacıyev çıxdı. Düzdü, o da vəziyyətin ağır olduğundan, Xocalının xilas edilməsinin vacibliyindən danışdı və bildirdi ki, bunun yeganə yolu Əsgəranın ermənilərdən təmizlənməsidir. Və bir də elan etdi ki, hələlik hücum etmək olmaz, sabahı gözləmək lazımdır. Onun bu son sözləri izdiham tərəfindən fitlə qarşılınsa da, hansısa qüvvələrin Fəhminə verdiyi səlahiyyət hər şeyi həll etdi. Elə Xocalının taleyini də. Fəhmin Ağdamda son çıxışını başa vurduqdan sonra yox oldu. Bir də fevralın 26-da - Xocalı faciəsi baş verən gün onu "Moskviç" markalı avtomobillə Bakıya qaçanda Uzunqaradəkə görə bilmişdilər. Bu, onun son gedişi və Qarabağ müharibəsində məğlubiyyətimizin başlanğıcı oldu.

Xəyanət

Xocalının tarixinə qara hərflərlə yazılan bir günü - 26 fevralı yaşamaq zorunda qoydu bizləri. Elə həmin gün Ağdam bir-birinə dəydi. Əsgəran istiqamətinə axışan könüllü dəstə əsgərləri, əliyalın camaat ermənilərin vəhşicəsinə Xocalı üzərinə yeridiyindən xəbər tutan kimi, soydaşlarımızın dadına çatmağa, onları ölümün

pəncəsindən xilas etməyə çalışırdılar. Bütün cəbhə xətti boyunca səpələnmiş insanlar müxtəlif istiqamətlərdə Xocalıdan qaçıb-qurtara bilmiş sakinlərə köməyə tələsirdilər. Bəlkə də bu axın olmasaydı, Xocalıdan heç kəs sağ çıxıb bilməyəcəkdi.

Haşivə:

Qeyd edim ki, o vaxt Ayaz Mütəllibov hakimiyyətini devirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan Xalq Cəbhəsinin liderləri üçün bu qətləmə həlledici mərhələ oldu. Qara qüvvələr yüzlərlə dinc sakinin, Vətənin müdafiəsində qeyrəti, namusu ilə silahlanaraq, mərdliklə dayanan oğulların qanı bahasına istəklərinə nail oldular. Qarabağın qumara qoyulduğu məhz həmin günlərdən aydın oldu. "Qarabağ" kartı Azərbaycanı ələ keçirmək niyyətində olan böyük dövlətlərin, ölkə daxilində isə hakimiyyətə can atan siyasi qüvvələrin əlində ən güclü silaha çevrilmişdi. Bu silah kimlərsə istəyinə çatdırır, qarabağlıları isə yurdsuz-yuvasız qoyur, onlara "qaçqınlıq-köçkünlük" damğası vururdu. Xocalı da bu oyunda bir "gediş" idi və həm ermənilər, həm ruslar, həm də içimizdəki xainlər tərəfindən ustalıqla dəf edilirdi.

Soyqırımı

Fakt bu idi ki, Xocalı soyqırımı artıq törədilmişdi. Qətlə yetirilənlərin sayı, cəsədləri üzərində vəhşiliklər törədilməsi, təhqir edilməsi, ermənilərin vəhşiliyi barədə ötən 18 ildə çox yazıldığından, yenidən təkrarlamağa lüzum yoxdur. Sadəcə, bu yazını qələmə almaqla bir daha diqqətə çatdırmaq istəyirəm ki, o vaxt Azərbaycan dövləti soyqırımının qarşısını ala bilirdi, amma nədənsə (!) almadı. Xəyanət Xocalı boyda bir yurdun yer üzündən silinməsinə, ən başlıcası isə Qarabağ müharibəsində insanların gözünün qırılmasına səbəb olmuşdu. Və bir də onu demək istədim ki, Xocalı faciəsi xarici düşmənlərimiz və daxili xəyanətkar canilərin əvvəlcədən hazırladığı genişmiqyaslı bir planın tərkib hissəsi kimi törədilmişdi.

Bu, Ermənistanın Qarabağı ələ keçirmək planının reallaşmasına şəriət yaradan ən böyük amillərdən biri idi.

Bütün bunlar qarşıda bizi gözləyən daha böyük itkilərin başlanğıcı oldu. Növbədə Şuşa idi...

Sarvan ŞAMİLOĞLU

“Qarabağ”.-2010.-12-24 fevral.-N.3.-S.4.,26 fevral-11 mart.-N 4.-S.4.

Xocalı soyqırımının səbəbləri

XX yüzildə Azərbaycan türklərinin tarixində xeyli sevincli, şərəfli günlər olmuşdur. Belə qürur doğuran günlərə, illərə misal olaraq Yaxın və Orta Şərqdə müsəlman və türk dünyasında ilk dəfə xalqımız tərəfindən yaradılmış Azərbaycan Cümhuriyyətinin mövcud olduğu (1918-1920), Sovet işğal rejimindən qurtardığı (1991) və s. kimi illəri göstərmək olar. Tariximizdəki belə sevincli günlər təsadüfən olmayıb, kimsənin hədiyyəsi deyildi. O, illərlə aparılan əzablı, çətin milli mübarizənin nəticəsində yaranmışdı. XX yüzildə milli haqları uğrunda mübarizə aparan xalqımız sevincli günlərlə bərabər bir çox faciələrlə də üzləşmişdir. Xalqımızın qarşılaşdığı belə faciələrdən biri də 1992-ci ilin fevralında baş vermiş Xocalı qırğımıdır. «Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Dəhşətli Xocalı faciəsini törətməklə ermənilər xalqımızı qorxutmaq, mübarizə əzmini qırmaq, onu tarixi torpaqlarımızın bir qisminin itirilməsi ilə barışmağa məcbur etmək istəyirdilər. Lakin hiyləgər düşmən məqsədinə çata bilmədi. Xalqımız öz dövlətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə daha da mətnləşdi, qəhrəmanlıq və dəyanət nümayiş etdirdi» (2).

XX yüzildə ermənilərin Osmanlı İmperatorluğuna və Azərbaycan türklərinə məxsus olan torpaqlara qarşı ərazi iddiaları irəli sürməsi qanlı toqquşmalara səbəb olmuşdur. Bu torpaqların onlara məxsusluğunu iddia edən ermənilər əslində "Dənizdən-dənizə Ermənistan" planını həyata keçirmək istəyirdilər. Bu amili nəzərdə tutan Ö.F.Nemanzadə hələ 1905-ci ildə "İrşad" qəzetində yazırdı: "Ermənilər öz planlarını həyata keçirmək üçün bizi İrəvandan, Qarabağdan və Qarsdan qovmağa çalışacaqlar. Biz bilməliyik ki, ermənilər bu yolda hər bir alçaqlığa əl ata bilirlər. Onlar qəsdən müsəlmanları öz üzərlərinə qaldıracaq, onların hücumuna və özlərinin bir qədər artıq itkisinə şərait yaradacaq və beləliklə bütün Avropanın diqqətini əzabkeş bir xalq olmalarına cəlb edəcəklər. Onlar öz cinayətləri üçün tədricən planlar hazırlayıb və onları həyata keçirməyə yollar axtarırlar".

Ermənilərin bu metodu tarix boyu onların bütün torpaq iddialarında mühüm rol oynamışdır və indi də oynayıb.

Məlumdur ki, ermənilər yaşadıkları ölkələrdə həmişə türklərin onlara qarşı soyqırım apardığı iddiası ilə hay-küy salmış, təbliğat şousu düzənləmişlər. Bu iddia tarixi həqiqətdən uzaqdır. Əksinə, ermənilər özləri XX yüzildə türk xalqlarına, o sıradan Azərbaycan türklərinə qarşı insanı dəhşətə gətirən qətliaclar törətmişlər. Ancaq biz taleyimizdəki bu kədərli və faciəli günlər haqqında dünya ictimaiyyətinə vaxtında xəbər çatdırmamışıq, bunu özümüzə, qürurumuza sığışdırmamışıq. Bu əslində məənəviyyatımız, əxlaqımız və aldığımız tərbiyədən irəli gəlmişdir. Xarakterimizdəki bu cəhəti hələ 1991-ci ildə Ə.Topçubaşov Parisdə, Versal sülh konfransına təqdim etdiyi memorandumda çox doğru göstərmişdir: "Azərbaycanlıların səciyyəvi xüsusiyyəti bu millətin hədsiz təvazökarlığıdır ki, bu da onların özlərini reklama doğru atıla biləcək hər bir addımının qarşısını alır. Azərbaycanlılar özlərini gözə soxmağa, başqalarına nisbətən onların payına daha çox düşən dərd və fəlakətləri uca səslə elan etməyə, hamıya çatdırmağa öyrənməmişlər. Bütün bu dərd və fəlakətləri onlar səslərini çıxarmadan, mətbuat vasitəsilə dünyaya car çəkmədən, millətlərə və dövlətlərə ağlayıb-sıtqamadan öz içlərində çəkirlər.

Bu vəziyyət bir neçə cəhətdən qüsurlu sayılmalıdır. Məhz azərbaycanlıların xarakterindəki bu cəhət onların bir sıra fəlakətlərinin mənbəyinə çevrilmiş, bu xalqa öz milli varlığını bütün dolğunluğu ilə göstərməyə mane olmuşdur. Azərbaycanlılar haqqında Avropanın və Amerikanın bir sıra mətbuat orqanlarında yalan məlumatlar yayılmasına da bu şərait əsas vermişdir".

XX yüzilliyin 80-ci illərinin sonunda dünyada və o cümlədən SSRİ-də baş verən iqtisadi-siyasi proseslər nəticəsində sosializm sistemi iflasa uğradı. SSRİ dünyada oynadığı hegemon rolunu itirməyə başladı. Belə bir vaxtda digər amillərlə yanaşı, Sovet İmperiyasına qarşı ərazisi ruslar tərəfindən işğal edilərək zorla bu dövlətə birləşdirilən xalqlar tərəfindən başlatılan milli azadlıq hərəkatı Sovetlər Birliyinin çöküşünü sürətləndirdi və o sonda öz siyasi nəticəsini verdi. Xalqımızın illərlə uğrunda mübarizə apardığı müstəqillik arzusu gerçəkliyə çevrildi. Lakin, SSRİ süqut etdikdən sonra *müstəqil milli dövlət quruculuğu dövrünə qədəm qoyan Azərbaycanın vəziyyəti, həm götürdüyü xarici siyasi kurs, həm də 1988-ci ildən başlayan erməni təcavüzü* nəticəsində xeyli ağırlaşdı.

Qeyd edək ki, milli azadlıq hərəkatının gücləndiyi ərəfədə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində Moskvanın və erməni lobbisinin təhriki ilə ərazimizin bir hissəsinin qoparılması istiqamətində fəaliyyət planı işə düşdü.

Münaqişənin ilkin vaxtlarında Moskva DQMV-nin nə Ermənistanla birləşdirilməsinə, nə də Azərbaycanın tərkibində qalmasına aid qəti bir söz söyləmədi. Bunu o dövrdə Sov.İKP MK-nın Dağlıq Qarabağ haqqındakı qərarlarında, Sov.İKP MK-nın Baş Katibi M. Qorbaçovun 1988-ci il 26 fevral çıxışında da görürük. İlkin baxışda belə təəssürat yaranır ki, Baş Katibin SSRİ-nin milli-ərazi quruculuğu prinsipləri haqqında kifayət qədər aydın mövqeyi, məlumatı yoxdur. Ancaq hadisələrin sonrakı gedişi və təhlili göstərir ki, M. Qorbaçov düşünülmüş, dəqiq plan əsasında fəaliyyət göstərmişdi.

SSRİ-də milli münaqişələrin qızışması yönündə edilən hərəkətlərə qarşı mərkəz tərəfindən heç bir tədbir görülmürdü. Problemlə bağlı apardığımız tədqiqat və hadisələrin müqayisəli təhlili bunun **iki başlıca səbəbinin olduğunu** göstərir. **Bu səbəblər eyni zamanda baş verən, bir-birilə bağlı olan proseslər olmuşdur. Bunlardan birincisi - SSRİ-nin rəhbərliyinə daxil olan adamların əksəriyyəti milli münaqişələr vasitəsilə Sovet imperiyasının bütövlüyünü qoruyub saxlamaq niyyətində idi.** Onlar əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağı ermənilərə vəd etməklə erməni-Azərbaycan müharibəsinə start vermiş oldular. Bu yolla ruslar həm Azərbaycanı, həm də erməniləri əllərində saxlamağı düşünürdülər. Ölkəmizin müstəqillik uğrunda mübarizəyə qalxması və suverenliyini elan etməsi Qarabağın işğalına təkan verdi. Rus-erməni birgə işğalı Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kiçik məntəqələrindən başladı.

Qeyd edək ki, XX yüzildə Rusiya iqtisadi-siyasi cəhətdən zəiflədikdə bu imperiyanın bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün bir neçə dəfə milli münaqişələr, qırğınlar törətmək siyasətindən «uğurla» istifadə etmişdir. Xalqımız bu siyasətin ağrı-acısını bir neçə dəfə - 1905-1907, 1917-1920-ci illərdə dadmışdır. Çar və sovet Rusiyası «parçala, hökm sür» siyasəti həyata keçirməklə xalqları, o cümlədən azərbaycanlıları əsarət altında saxlamaq, onları milli-azadlıq mübarizəsindən yayındırmaq, Rusiya əsarətindən qurtarmaq niyyətindən uzaqlaşdırmaq siyasəti yeritmişdi.

İkinci mühüm səbəb birincidən heç də az əhəmiyyət daşımayan, ilk baxışda ona zidd görünən, ancaq mahiyyətə onunla sıx bağlı olan Sovet İttifaqının dağılmasına təkan verən proses olması idi. Bəzi politoloqlar və siyasətçilər belə hesab edirlər ki, bu prosesdə beynəlxalq güclərin və böyük dövlətlərin rolu çox olmuşdur. Onlar milli münaqişələr vasitəsi ilə silah gücünə məğlub etməyin mümkün olmadığı SSRİ-ni dağıtmaq niyyətində idilər və sovet rəhbərliyinə daxil olan bir çox adamlar da hələ də dəqiqləşməyən səbəblərdən onlara yardımçı oldu. Maraqlıdır ki, 1987-ci ilin yanvarında ABŞ prezidenti Karterin sabiq köməkçisi Zbiqnev Bjezinski «Vaşinqton Tayms» qəzetinin bir qrup müxbiri və redaktoruna «.. şəxsi imperiyasının» gələcəyi ilə bağlı demişdir: «Gələcək 20-30 ildə dünyada milli və etnik münaqişələrin mərkəzi Sovet İttifaqı olacaqdır. Burada millətçilik canlı dinamik qüvvəyə çevriləcəkdir. Sovetlər öz millətlərinin problemini nəzarətdə saxlaya bilməyəcəklər. Onların sistemi ölümcül böhran ərafındadır». (Sitat üçün bax: 27, 13).

Qeyd edək ki, bir neçə il sonra bu məşhur siyasətçinin dünyada baş vermiş qlobal dəyişikliyə həsr olunan «Möhtəşəm iflas: XX əsrdə kommunizmin doğulması və məhvi» kitabı çapdan çıxdı.

Avropada və Amerikada ermənilərin separatçı hərəkətləri «yenidənqurmanın» ilk dövrlərində demokratiya, insan haqları uğrunda mübarizə adı altında mütərəqqi, sovet totalitarizminə qarşı çıxan qüvvə kimi müdafiə və təbliğ olunmağa başladı. Öz torpaqlarını müdafiə edən, separatizmin əleyhinə olan Azərbaycan xalqı isə guya SSRİ-ni qoruyub saxlamaq istəyən mühafizəkar, dindar, islam fundamentalistləri kimi təqdim edildi.

Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, əslində beynəlxalq güclər erməni lobbisi vasitəsilə SSRİ-ni dağıtmağa görə gördüyü işlər müqabilində Qarabağı ermənilərə vəd etmişdir. Məhz buna görə ABŞ Səddam Hüseyini 150-yə yaxın şüeni qətlə yetirdiyinə görə edam etdirdiyi halda, minlərlə azərbaycanlıyı insanlığa yaraşmayan vəhşiliklə qətlə yetirən ermənilərə heç bir söz demir, Avropa dövlətləri ermənilərin törətdikləri qətlialmlara, özgə torpaqlarını işğal etmələrinə göz yumur.

Dünyanın qloballaşması sükani arxasında dayanmış BMT və onun Təhlükəsizlik Şurası isə özünün 4 mütəbər qərarının arxasında dayanmır.

Sovet imperiyasının rəhbərliyi milli münaqişələrdən istifadə edərək SSRİ-nin bütövlüyünü qoruya bilmədilər.

Bir çox analitiklər doğru olaraq belə hesab edirlər ki, **Dağlıq Qarabağdakı hadisələr müstəqilliyimizin əleyhinə yönəlmişdir və Xocalı soyqırımı da həmin prosesin kulminasiya nöqtəsi idi. Bu, əslində xalqımızın müstəqillik mübarizəsinin məhv olması üçün hazırlanmış ssenari olsa da, bu ssenarinin həyata keçirilməsində əl rolunu oynayan ermənilər planı soyqırım kimi həyata keçirdilər.**

1986-cı ildə Moskva Qazaxıstanına D.Ə.Kunayevin yerinə milliyyətə rus olan Gennadi Kolbini birinci katib təyin etdi. Bu, Qazaxıstanda böyük narazılığa, xalqın etirazına səbəb oldu. Bu əslində Qorbaçovun türk xalqlarına qarşı ilk fitnəkarlığı idi. Bir qədər sonra, 1987-ci ilin əvvəllərində «Literaturnaya qazeta» da İqor Belyayevin «İslam» adlı məqaləsi dərc edildi. Müəllif məqaləsində göstərirdi ki, islam dini SSRİ üçün təhlükəlidir və düşməndir, ümumiyyətlə, müsəlmanlar çox məkrli və xaindirlər. Bir qədər sonra, həmin ilin fevral və may aylarında Sov.İKP-nin orqanı olan «Pravda» qəzetində də eyni məzmununda yazı çap olundu. Bu yazıda qazaxlar, qırğızlar «milli qapalıq meylinə, milli lovğalılıq əhval-ruhiyyəsinə», «ayrı-ayn millətçilik təzahürlərinə» görə ciddi tənqid olunurdu. Beləliklə, Moskva tərəfindən qatar hərəkətə gətirildi.

Xocalıda həyata keçirilən soyqırım və bütövlükdə «Dağlıq Qarabağ problemi» SSRİ rəhbərliyinin ümumilikdə Azərbaycan siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu siyasəti özlüyündə bir neçə mərhələyə bölmək olar. Belə ki, o vaxtkı mərkəzin, yəni Moskvanın «yenidənqurmanın» ilk dövrlərində Azərbaycan-Ermənistan

münasibətlərinə, Dağlıq Qarabağ məsələsinə münasibəti bir cür (gözləmə; qızıqdırma; daha çox Ermənistanı üstünlük vermə; problemi SSRİ-nin ərazisi daxilində bir parça torpağın, yəni Azərbaycan torpağının bir respublikadan başqasına - Ermənistanı verilməsi; buna qədər Krım Rusiya Federasiyasının tərkibindən çıxarılarq Ukraynaya verilmişdi və bununla presedent yaradılmışdı), «yenidənqurma»nın dalana dirəndiyi vaxtlarda isə başqa cür olmuşdur.

Bu hadisə əslində birdən-birə deyil, uzun illər ərzində diqqətlə hazırlanmış, ciddi siyasi-maliyyə dəstəyi alan partiya, sovet orqanları tərəfindən himayə edilən bir addım olmuşdur.

Xocalı hadisələrinə qədər Ağdam, Sumqayıt və s. bu kimi hadisələr baş vermişdi. Bəzi publisistlər, politoloqlar belə hesab edirlər ki, əgər Sumqayıt hadisəsinə qədər Qorbaçov Dağlıq Qarabağı Ermənistanı verməyə daha çox meyilli idisə, bu hadisə və Azərbaycan xalqının sərt müqaviməti onun tərəddüd etməsinə səbəb oldu. O, bundan sonra problemi kompromis yolu ilə həll etməyə üstünlük verdi.

Əslində Rusiya hökuməti Xocalı faciəsini planlaşdırıb həyata keçirməklə xalqımızın müstəqillik əzmini sındırmaq niyyətində idi. Ancaq nə qədər çətin də olsa xalqımız mübarizə əzmini daha da artırmaqla düşmənin öz niyyətinə çatmasına imkan vermədi.

Xocalı faciəsi ümumilikdə Rusiyanın Şərq siyasətinin, müsəlman, türk dünyasına qarşı yeritdiyi siyasətin nəticəsidir. Bu siyasətin icraçısı isə ruslar tərəfindən XIX əsrin I rübündən Azərbaycana köçürülüb yerləşdirilən ermənilər olmuşdur. «Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox müddətdə erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı apardığı soyqırım siyasətinin qanlı səhifəsidir» (3).

SSRİ-nin dağılması ərafəsi və ondan sonrakı dövrdə Ermənistan beynəlxalq hüquq normaları və BMT nizamnaməsini kobud şəkildə pozaraq Moskvanın himayəsi ilə Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə məkrli fəaliyyətə başladı.

Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi olan Qarabağ Aran və Yuxarı, yaxud Dağlıq hissədən ibarətdir (Bax: Xəritə 2). Azərbaycana gəlmə olan ermənilər Qarabağın dağlıq ərazisinin hamısında deyil, yalnız bir hissəsində yaşamışlar. Təsədüfə deyil ki, «Dağlıq Qarabağ» ifadəsi termin kimi I dünya müharibəsinin sonlarından işlənməyə başlanmışdır. (Daha geniş məlumat üçün bax: 19; 32). Rusiya Kommunist (bolşeviklər) partiyası Zaqafqaziya Ölkə Komitəsinin Dağlıq Qarabağda milliyətçə erməni olan məsul nümayəndəsi Ş.Şaduns bütün Qarabağın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə daxil olduğunu bildirərək 20 dekabr 1922-ci ildə yazırdı: «elə bu dövrdə daşnaklar tərəfindən yaradılmış yeni termin - Dağlıq Qarabağ əmələ gəldi. Daşnaklar Ermənistanı hakimiyyəti ələ aldıqdan sonra yenidən Dağlıq Qarabağ uğrunda mübarizəyə girişir» (sitat K. Şükürovun «Dağlıq Qarabağ: anlayışı və ərazisi haqqında (tarix və müasirlik)» məqaləsindən götürülmüşdür. Bax: 32, 103).

Beləliklə, ermənilər Qarabağın dağlıq ərazisinin bir hissəsindən ibarət olan Dağlıq Qarabağı coğrafi anlam kimi deyil, siyasi termin kimi irəli atmaqla onu ələ keçirmək uğrunda mübarizəyə başladılar.

İstedadlı Azərbaycan tarixçisi K.Şükürov yazır: «Lakin Muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayətinin (Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1923-cü il 7 iyul dekabrında qurum rəsmən belə adlanır) yaradılması ilə onun, yəni Qarabağın bütövlüyü yenidən və qəti şəkildə pozulur. Muxtar Dağlıq Qarabağ Vilayətinin ərazisi elmi-coğrafi yox, volyuntarist prinsip əsasında formalaşdırılıb. Yəni o, erməni yaşayan məskənlərin üstün olduğu lokal əraziləri muxtar qurum adı altında birləşdirməklə təşkil edilmişdir. (Qeyd etmək lazımdır ki, bu prinsipi əsas götürməklə dünyanın əksər ölkəsi və ya iri şəhərində kompakt yaşayan hər hansı gəlmə əhalinin inzibati-siyasi qurumunu təşkil etmək mümkündür. Belə ki, Nyu-Yorkda Çin məhəlləsi əsasında çinlilərlə, yaxud müvafiq qaydada yaponlara muxtariyyət tələb etmək olar). (32, 104).

Görkəmli Qafqazşünas M.A.Skibitski 1899-cu ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi «Материалы для устройства казенных летних и зимних пастбищ и для изучения скотоводства на Кавказа» adlı kitabında Qarabağla bağlı çox maraqlı məlumatlar vermişdi. O, burada onverstlik miqyasda (müasir ölçülərlə 1:420 000) tərtib etdiyi xəritəni də vermişdir. Bu xəritələrdən biri də «Карта Карабахских казенных летних пастбищ» adlanır. O, yazır: «Qarabağın yay otlaqları Qarabağ adlanan, 1828-ci ildə Rusiyaya birləşənədək (işğal edilənədək - Boran Əziz) xüsusi Qarabağ xanlığını təşkil edən torpaqlarda yerləşmişdir. O... uzunluğu 102.4 verst, ... enlikdə isə 146 verst uzanır.* ...Təsvir edilən yaylaqlardan istifadə edənlərin ümumi sayı 452 kənd arasında paylanmış 26038 təsərrüfatdır, onlardan 4048 təsərrüfat Cəbrayıl qəzasının 81 kəndində, 5064 təsərrüfat Cavanşir qəzasının 102 kəndində, 331 təsərrüfat Yelizavetpol (Gəncə) qəzasının 4 kəndində, 9432 təsərrüfat Zəngəzur qəzasının 75 kəndində, 5223 təsərrüfat Şuşa qəzasının 81 kəndində 1940 təsərrüfat Cavad qəzasının 9 kəndində yaşayırdı».

Skibitskinin fikrincə tayfa tərkibinə görə Qarabağ yaylaqlarından istifadə edənlər azərbaycanlılar, ermənilər və başqaları olmuşdur. O, yazır ki, 18919 təsərrüfatdan ibarət azərbaycanlılar-tüklər bütün Qarabağ ərazisində səpələnmiş 333 kənddə və Gəncə ovalığında olan 2 kənddə; 3408 təsərrüfatdan ibarət ermənilər Cavanşir, Zəngəzur və Cəbrayıl uyezdlərinin yüksəklik hissəsində 47 kənddə yaşayırdı.**

1986-cı ilin ortalarında Dağlıq Qarabağ erməniləri özlərinin Yerevandakı və xaricdəki havadarlarının köməyiylə separatçılıq hərəkətinə yenidən başladılar. Azərbaycanın tərkibindəki siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni

muxtariyyətə malik olan Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni icması millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu bəhanə edərək Azərbaycan dövlətinə tabe olmaqdan imtina etdi. Rusiya və Ermənistan isə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin müdafiəçisi kimi çıxış etdi.

Çar Rusiyası hələ XVIII əsrin 80-ci illərində erməni «dövləti»ni məhz Qarabağ ərazisində yaratmağı nəzərdə tuturdu. Hətta bu planı həyata keçirmək üçün Rusiya imperatoru II Yekatrina (1762-1796-cı illər) 1783-cü il aprelin 6-da göstəriş də vermişdi. İmperatriçanın göstərişində qeyd olunurdu ki, «İbrahim xanı devirməli və Qarabağda müstəqil erməni əyaləti təsis etməli» (32,80).

Qeyd edək ki, ermənilər himayədarlarının köməyi ilə XX yüzildə bir neçə dəfə Qarabağı ələ keçirməyə cəhd etmişdilər.

Leninin, Stalinin yaxın dostu, silahdaşı xalqımıza qarşı rəğbəti ilə tanınmayan A.İ.Mikoyan 1919-cu il mayın 22-də Leninə yazırdı ki, «Erməni hökumətinin daşnaq agentləri Qarabağı Ermənistana birləşdirməyə çalışırlar. Bu, Qarabağ əhalisi üçün Bakıdakı həyat mənbəyindən məhrum olma və heç zaman və heç nə ilə əlaqəsi olmadığı Erivanla bağlanmaq deməkdir. Erməni kəndliləri beşinci qurultayda Azərbaycanı tanımağı və ona birləşməyi qərara aldılar».

XI Qırmızı Ordunun Azərbaycana hücumu ərəfəsində Moskvaya gəlmiş erməni nümayəndələri ərazi güzəştləri, o cümlədən Qarabağın onlara verilməsi müqabilində Azərbaycan hökumətini devirmək işində Sovet Rusiyası ilə razılığa gəlmişdilər. 1920-ci il mart ayının 22-də Qarabağda Moskvanın təhriki ilə erməni qiyamının baş verməsi və Azərbaycan ordusunun Qarabağa cəlb edilməsi əvvəlcədən hazırlanmış təxribatın nəticəsi idi.

Məhz buna görə 1920-ci ilin aprelinde Azərbaycan rus sovet ordusu tərəfindən işğal edildikdən bir qədər sonra torpaqlarımızın bir hissəsi Ermənistana və Gürcüstana verildi (Bax: Xəritə 4). Bununla yanaşı ermənilər Qarabağın dağlıq hissəsini də ələ keçirmək üçün fəallaşdılar.

Qarabağın dağlıq hissəsini ermənilərə verib onu birdən-birə Ermənistana birləşdirməyin mümkün olmadığını görən ermənilər rus sovet hakimiyyəti ilə daha hiyləgər bir yol tutdular. 1921-ci il iyulun 5-də Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Qafqaz bürosu Moskvanın göstərişi ilə Qarabağın dağlıq hissəsində ermənilər üçün vilayət yaradılması və onun Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibində saxlanması haqqında qərar qəbul etdi (36,90-91,92).

«RK(b) MK-nın Qafqaz bürosu plenumunun axşam iclasının protokolundan

5 iyul 1921-ci il

İştirak edənlər: RK (b) P MK üzvü Stalin,
Qafbüronun üzvləri:
yol. Orcanikidze, Kirov, Nazaretyan,
Oraxelaşvili, Fiqatner, Nərimanov,
Myasnikov, ASSR Xalq Xarici İşlər
Komissarı Hüseynov.

* Qarabağ xanlığının tarixində mühüm rol oynamış İbrahim xanın dövründə onun vəziri olmuş M.C.Cavanşir (1773-1895) «Qarabağ tarixi»ndə yazır: «Qədim tarix kitablarının yazdığına görə Qarabağ vilayətinin sərhədi belədir: Cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən - Sınıq körpüyə qədər Araz çayıdır. İndi (Sınıq körpü) Qazax Şəmsəddin və Dəmirçi-Həsənli camaatı arasındadır... Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetpolla Kür çayına qədər - Goran çayıdır... Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan Qarabağ dağlarıdır (17, 107-108). (Bax: Xəritə 3)

** Görkəmli rus yazıçısı Y.Pompoyev bu rəqəmləri faizlə hesablayaraq göstərir ki, «əsrin əvvəli üçün yaylaqlardan istifadə edənlərin sayının 72,6%-i türklərə, 13%-i ermənilərə, 14,6%-i isə digər xalqlara məxsus olmuşdur (27, 39).

Əziz, Boran. Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, 2008, S. 18-20.

Xocalı ümid çırağımız idi

Xocalı sovetliyi (sovetliyin tərkibində Xocalı, Dərələyəz, Qala-dərəsi kəndləri olmuşdur) 1978-ci ilə qədər Xankəndi (Stepanakert) rayonunun tərkibində, həmin ildən 1990-cı ilə qədər isə Əsgəran rayonunun tərkibində olmuşdur. 1991-ci ildə respublika hökumətinin qərarı ilə Xocalı rayon və şəhər statusu almışdır.

1991-ci ildən Kərkicahan, Kosalar (Kosalar sovetliyi Canhəsən, Qaragav, Cavadlar, Yaloba, Başkənd kəndlərini əhatə edirdi), Cəmilli, Meşəli, Daşbulaq kəndləri də Xocalının tabeliyinə verilmişdi.

Xocalı rayon və şəhər statusu aldıqdan sonra inkişaf edib böyüyür, orada yeni, iri miqyaslı yaşayış massivləri salınırdı. Ermənistandan, Xankəndindən didərgin salınanların və Özbəkistandan köçüb gələn məhsəti türklərinin bir hissəsi də Xocalıda məskunlaşmışdılar. Respublika ictimaiyyətinin diqqəti Xocalıya yönəlmiş, ona ümid çırağı kimi baxırdılar. Əfsuslar olsun ki, bu ümid çırağı söndürüldü, bu günümüzdə qara hərflərlə yazılan bir tarixə çevrildi.

Xocalı şəhərinin sakinləri bu yurda elə bağlanmışdılar ki, onların bu yurddan didərgin düşəcəkləri ağıllarına belə gəlmirdi. Lakin min bir zəhmətlə tikilən, abadlaşan, qorunan Xocalı bir gecənin (26 fevral 1992) içərisində yandırılıb külə döndü. Dinc əhalisi 366-cı rus alayının və erməni hərbi birləşmələrinin əli ilə misli görünməmiş bəlalara və qırğına düşər oldu. Bu qırğın zamanı bir çox ailələr bütünlüklə məhv edildi. Bu isə nə Xocalının qorunmasına cavabdeh olan daşürəkli rəhbərlərimizi, nə də dünya ictimaiyyətini narahat etdi. Çünki təbliğat maşınımız da əleyhimizə idi, Moskvanın və Ermənistanın dəyirmanına su töküdü. Ona görə də nə səsimizi eşidən, nə də harayımıza çatan vardı.

Tariximizin daş yaddaşı olan Xocalı təkcə Azərbaycan xalqının yox, bütün türk-müsəlman dünyasının Kərbəlası, Məkkəsi, Mədinəsi, qibləgahı, namusu, qeyrəti idi. Xocalı şəhid şəhəridir. Qarabağsız Xocalısız keçirdiyimiz bir anla da barışmamalıyıq. Başı aşağı, utana-utana gəzməməliyik bu müqəddəs Azərbaycan torpağının üstündə. Qəflət yuxusundan ayılmalıyıq, düşməni oda-alova tutmalıyıq, yaşamaq hüquqlarımızı bərpa edib, gələcək nəsillərə ərnağan etməliyik!

Hardasan, Xocalım, harda? Səni qarışıq yuxularımda görürəm. Aylılıb topa-tüfəngə sarılmaq istəyirəm. Yağlardan qisas almaq ruhu məndən əl çəkmir ki, çəkmir! Dözümüm, dəyanətim tükənib daha. Bu dözüümüm tükəndən asılı bir vəziyyətdədir. Əllərimi uzadıb iki çayın qovuşuğu kimi səni qucmaq istəyirəm. Əllərim sənə çatmır ki, çatmır. Quca biləydim səni kaş! Şirin bayatılı, nəğməli laylaylarının sehrinə uyuyaydım kaş! Sənsiz, adsız-sansız, şöhrətsiz-şansız heç kiməm, Xocalım!

Xocalı böyüyürdü. Sən demə Xocalı böyüklüyünün içində böyük Xocalı dərdi də cücərib boy atırdı. Xocalının dönməz, mərd, cəsur övladları qana qanla cavab verdilər. Qorudular göz bəbəyi kimi bu müqəddəs yurd yerlərini. Son anda təkləndilər, xəyanətin, naqisliyin qurbanı oldular. Bu çox ağır gəldi xocalılara. Onlar yurd-yuvalarını itirdilər. Vətəndə vətənsizlik bəlasına düşər oldular...

Ağdam-Xankəndi dəmir yolu çəkildə erməni traktorçusunun Xocalı sahəsindən xeyli qızıl külçəsi tapması haqqında söz-söhbət gəzirdi, sonradan məlum oldu ki, bu söz-söhbət doğru imiş. Bu qızıllar dövrümüzdə qədər salamat qalan Kurqan təpələrinin cənub istiqamətindən tapılmışdı. Bu torpağın altı da, üstü də qızıl idi. Ermənilər tapılan hər bir tarixi tapıntıyı aparıb öz muzeylərini zənginləşdirirdilər.

Xocalının bir neçə qədim Kurqan qəbiristanlıqları hərbi yol çəkmək adı altında dağıdılıb yox edilmişdi. Qəbir daşlarını isə daşyib tikinti materialı kimi istifadə etmiş, yerində fermalar tikmişdilər. Qədim Xocalı kəndi müxtəlif vaxtlarda (1905, 1906, 1917 və 1918-ci illərdə) yandırılıb, talan-qarət edilmişdi. Ağdərədən keçən Gəncə-Qala (Şuşa) yolu da hərbi yol çəkmək adı altında bağlanmışdılar. Belə qənaətə gəlmək olur ki, sovet hökumətinin dövründən ermənilər bu yol ilə hərbi sursat daşıyaraq növbəti müharibəyə hazırlanmışlar.

1990-cı ilin payızında Xocalının əkin sahələri od tutub yanırıdı. Həmin ilin iyul ayında Xocalının 17 hektar taxıl sahəsini ermənilər yandırdılar. Yanğınlar Xocalıdan başlayaraq Malibəyli, Quşçular, Həsənbad, Şuşa-Ağdam şose yolunun hər tərəfində olan əkin yerlərini bürümüşdü. Bunu ona görə edirdilər ki, əhali köçüb getsin.

Xocalı Əsgəran rayonunun Naxçıvanik, Ağbulaq, Noraguh, Badara, Daşbulaq, Ballica və Mehdikənd kəndlərinin əhatəsində, Qarqar, Hilis və Xocalı çaylarının qovşağında yerləşir. Strateji əhəmiyyətə malik olan, lakin müdafiə üçün çətin bir ərazidə idi Xocalı. Bütün şah yüksəklikləri ermənilərin əlində idi. Bu isə Xocalının müdafiəsini qat-qat çətinləşdirirdi.

Aran Qarabağdan dağlara gedən köç yolları da iki istiqamətdə Xocalıdan keçirdi. Bu yolun biri Şuşadan keçərək Sarıbaba, Kirs, Laçın istiqamətində, o birisi isə Daşbulaq, Badara və Meşəlidən keçərək Qırxqız (Azərbaycan xəritələrinin heç birində Qırxqızın adı çəkilmir, Qarabağ yaylası kimi verilir. Qırxqızın adı ancaq mahnılarda, el sənətkarlarının dillərində işlənilib), Uzundərə, Kotanqaya, Çınqıllı və s. yaylaq yerlərinə doğru uzanırdı. Yaz və payız aylarında şose yollarında qoyun sürülərinin, mal naxırlarının əlindən yol tapıb keçmək üçün saatlarla vaxt lazım olurdu.

Xocalının Qırxqız dağ silsiləsində yaylaq yerləri, Xocavənd rayonunun ərazisində isə geniş əkin və qışlaq sahələri olmuşdur. Əsgərana rayon statusu verildikdən sonra Xocalının torpaq sahələrinin çox hissəsi alınmış, erməni kolxozları arasında bölüşdürülmüşdü. Xocalı əvvəlcə kolxoz olmuş, sonra isə sovxoz. (Kərkicahanın təsərrüfatı da ona birləşdirilmişdi) Xocalı və Kərkicahan (Xankəndinin 26-cı məhəlləsi adlanırdı) bütövlükdə azərbaycanlılar yaşayan ərazi olmasına baxmayaraq, məsul vəzifələrdə həmişə ermənilər işləmişdilər. Beləliklə azərbaycanlılar ermənilərin təsiri altına salınır və onlardan asılı vəziyyətdə olurdular. Erməni rəhbərləri isə həmişə azərbaycanlılara qarşı məkrli və ikiüzlü siyasət yeridirdilər. Bu isə Yuxarı Qarabağın sakinlərinin yaddaşından heç bir zaman silinməyəcəkdir. Çünki ermənilərin onlara vurduqları maddi, mənəvi zərbələr heç vaxt unudulan deyil.

Xocalı Laçın rayonunun Şamkənd, Piçənis, Şəlvədərəsi ellərinin arxası, dayağı idi. Xocalı Yevlax-Naxçıvan yolunun arasındakı körpünü xatırladırdı. Bu ellərin möhkəm dostluq və qohumluq əlaqələri var idi. Vaxtilə Xocalıdan keçən dəmir yolu da onun iqtisadi həyatında əsas rol oynayırdı. Xocalı eyni zamanda Xankəndi erməniləri ilə Əsgəran, Hadrut, Xocavənd və Ağdərə erməniləri arasında keçilməz sərt bir qalanı xatırladırdı.

Sulu, münbit torpağa malik olan Xocalı ildə iki, bəzən isə üç dəfə məhsul verirdi. Xocalıların uzun illər boyu ağır zəhmət hesabına halal əməklə qurduqları, yaratdıqları bir gecənin içində yanıb külə döndü.

Tarixi yerləri ilə məşhur olan Xocalı, tarixi şəxsiyyətləri ilə də seçilən ulu yurd yerlərimizdən biridir. Bu ulu yurd yerlərimizdə ermənilər ciddi-cəhdlə çalışsalar da qədim oğuz-türk toponimlərimizi dəyişdirə bilməyiblər.

Xocalı rayonu və Xankəndi ərazilərində yerləşən, qədim, tarixi hadisələrlə zəngin olan adlarımızı yad etmək, onları unutmaq lazımdır.

Xocalı ərazisində: Qışlaqlar, Böyük Dəmyə, Kiçik Dəmyə, Sərçəli, Kərbəlayı Abış qayası, Cəfərtəpəsi, Çınqıl təpəsi, Dikdaş, Haçatəpə, Xoruz təpə, Uzərrik təpə, Bozun düzü, Bozdağ, Kətik, Qarağac bulağı, Əhməd bulağı, Ataş bulağı, Nəriman bulağı, Müseyib bulağı, Rəhim bulağı və s.

Xankəndi şəhəri ərazisində: Ağa körpüsü, Xan qızının bulağı (Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xanın qızı Xurşud Banu Natavanın adınadır), Bəhlul, Xanbağı (Xanbağında sovetlər dövrünə qədər yaşamış Məhəmmədəğanın tikdirdiyi üçmərtəbəli binalar bu günümüzdə kimi qalmış, həmin binalarda həmişə azərbaycanlılar yaşamışdılar), Yağlıtəpə Yezid xırmanı (həmin ərazidə torpaqdan 10—15 sm yuxarı qızılgül kolları bitirdi. Ağsaqqallar deyərdilər ki, həmin yerdə günahsız azərbaycanlıların qanı tökülüb. O güllər həmin qandan qidalanırsın bu gün də günahsız şəhidlərin ruhunu yaşadırlar özlərində), Şuşa yolu və s.

Kərkicahan qəsəbəsi ərazisində: Güllü təpə, Öküzüçan, Həbibin bulağı, Bəylərin bulağı, Hacıyurdu, Zərli yeri, Qızılcaya, Qozludərə, Kələmlik, Hacıbulağı, Məscid yeri, Qanlı dərə, Duzlaq, Çiləbört və s. kimi tarixi yerlər vardır.

Cəmilli kəndi ərazisində: Kürən, Şəkər bulağı, Xoruzlu təpə, Dəyirman dərəsi, Darılı, Darçay, Cüt qoz və s. kimi yerlər vardır.

Toponimlərimizdən görünür ki, hər bir ad hər hansı bir tarixi hadisə ilə əlaqədardır. Eyni zamanda Qarabağda-Arsaqda adlarımızın hamısı Azərbaycan dilimizlə səsləşir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda, əsasən də Qarabağda V-VIII yüzilliklərdən qabaq ləhcələr, dialektlər, qəbiləbirləşmələrinin dilləri geniş yayılmışdı. Burada eyni zamanda ümumxalq dili mövcud idi və bu dil əsas ünsiyyət vasitəsi kimi böyük imkanlara malik idi. Azərbaycanımızın tarixində yer, dağ, çay, qala və s. adlar başqa dillərdə də əks olunmuşdur.

Alban tarixçisi Musa Qağanqatlının "Alban ölkəsinin tarixi" əsərinin əski ermənicəyə tərcüməsində Azərbaycan sözlərinin özünə yer tapması aydınlaşdırılır. O zaman Azərbaycan dili geniş yayılmış və ona görə də Azərbaycan dilində olan sözlər başqa dildə, o sıradan qraparda (əski erməni dili) işlənmişdir.

Vaxtilə Azərbaycanda hökmranlıq etmiş hunlar, xəzərilər, səlcuqilər moğollar (monqollar), türkmanlar sonradan məğlubiyyətə uğramış, onlardan qalanları qəbilələr şəklində birləşmişdilər. Beləliklə onlar yerli türklərlə qarışaraq birləşmiş və yeni bir türk xalqı, yəni azəri türkləri meydana gəlmişdir. Türk-Azəri dili sadəliyi ilə seçilmiş, Qafqazda, Rusiyada, İran və Asiyada işlənən bir beynəlmiləl dil halını almışdır.

Qasım Qırxqızlı . Əsrin faciəsi - Xocalı. Bakı: 1999, S.8-12.

**Yuxarı Qarabağ və Xocalı
1988-ci il 12 fevral, 1992-ci il 26 fevral olaylarında**

**"Bütün Şərqdə işğalçı siyasətin aparıcıları,
xarici kapitalın agentləri xain və satqın erməni agentləridir".**

*Sovet diplomati Q.V.Çiçerin,
1922-ci il, 8 dekabr, Lozanna konfransı.*

1987-ci ilin axırları idi. Ermənilər gizli-gizli xosunlaşıp, Qarabağ məsələsini açıqlamaq üçün ciddi-cəhdlə hazırlıq görürdülər. Moskva, Ermənistan emissarları Qarabağa axışır, çoxsaylı görüşlər keçirir, erməni əhalisini gələcək mitinq və siyasi tədbirlər keçirməyə hazırlayırdılar. İdarə və müəssisələrdə ciddi-cəhdlə imzalar toplanılır, erməni əhalisi arasında hərtərəfli əlaqələr bərpa edilir, daha doğrusu müharibəyə hazırlıq işi görülürdü. Hadisələr ağır-ağır ölçülür-biçilir, Moskva və Yerevanla əlaqələr daha da gücləndirilirdi. Əsas məsələ bu proseslərin azərbaycanlılardan gizli saxlanması idi. Keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin rəhbər işçilərinin hamısı bütün proseslərdə iştirak edir, özlərinin "ustalıqlarını" nümayiş etdirirdilər. Vaxtilə DQMV-dən sürgün edilmiş erməni ziyalıları da artıq Qarabağda köhnə peşələrini məharətlə ifa edirdilər. Bu məsələlərin hamısı Azərbaycanın yüksək dairələrinə gün kimi aydın idi. Bəzən də onlar bu proseslərdə bilərəkdən və yaxud kortəbii şəkildə iştirak edirdilər.

12 fevral 1988-ci ildə Ermənistandan gəlmiş bir qrup tələbə "Qarabağ" mehmanxanasının ətrafında toplaşaraq mitinqə oxşar bir aksiya keçirdilər. Bu kəşfiyyət xarakterli bir tədbir idi. Bir neçə gündən sonra mitinqlər başlandı. "Lenin meydanı"nda başlanan mitinqin dalğası bütün vilayətin ərazisini bürüdü. Mitinq meydanında çadırlar quruldu, kababxanalar pulsuz fəaliyyətə başladılar.

SSRİ-də "Yenidənqurma və aşkarlıq, demokratiya" birdən-birə iri addımlar ataraq böyük sıçrayışlar etmək xülyasına düşdü. Bu ideyaları sınaqdan keçirmək üçün obyektlər axtarılmaya başlandı. Obyektin Azərbaycanda sınaqdan keçirilməsi Moskvada çoxdan hazırlanmışdı. Bu da "Qarabağ kartı" idi. Bu kart Rusiyanın əlində böyük bir siyasi vasitə kimi saxlanılırdı. Əvvəlcə Qarabağ münafişəsini qızıqdırmaq, sonra isə Türkiyəni bu məsələyə qatıb tamamilə məhv etmək də planlaşdırılmışdı. Bu sahədə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosu və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin rolu danılmazdır.

Yuxarı Qarabağ ermənilərinə Azərbaycandan, SSRİ-dən və xarici ölkələrdən köməklik gəlirdi. Artıq Azərbaycandan göndərilən ərzaq məhsullarını qəbul etmir, ancaq benzini havada qapırdılar. Əsgəran neft bazasına kifayət qədər benzin toplamışdılar. Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri ərzaq məhsullarının etiketini dəyişdirib ya Rusiyanınkini, ya da Ermənistanınkini yapışdırıb Xankəndinə daşıyırdılar. Guya bu yolla erməniləri sakitləşdirəcəklər.

Bakıdan Xankəndinə, ermənilər üçün 600 ton benzin göndərilmişdi. Xocalılar bu işi vaxtında bildilər və benzini Xocalıdan buraxmadılar. Bu respublika rəhbərlərini və onun yerlərdəki nümayəndələrini bərk qəzəbləndirmişdi. Ona görə də rus əsgərlərini Xocalıya yeritdilər, lakin Xocalının əzmini qıra bilmədilər. Benzini Ağdama qaytarıb, sonra gizli yollarla yenə də ermənilərə çatdırdılar.

Moskva "dovşana qaç, tazıya tut" əmrlərini verirdi. Əvvəlcə mitinqə qorxa-qorxa çıxan ermənilər, sonradan Qorbaçovu, Moskvanı söyür, lənətləyirdilər.

Azərbaycanın hökumət nümayəndələrinin DQMV-yə axını heç bir müsbət nəticə vermirdi. Əksinə bizim tərəfimizdən ermənilərə edilən hər bir güzəşt onlara güc və qüvvət verirdi. Hər bir iş planlaşdırılmış ssenari üzrə gedirdi.

Azərbaycanlıların, Xankəndi ipək kombinatından və başqa iş yerlərindən qovulması qısa müddətdə başa çatdırıldı. Ən ağır işləri azərbaycanlılar görürdülər. Bu işçilərin sayı təkcə ipək kombinatında 600 nəfərə yaxın idi. Azərbaycan KP MK-nın 1-ci katibi Kamran Bağirov Xankəndinə gəlmişdi ki, vilayəti özü idarə etsin. Qətiyyətsiz hərəkətlərinin ucubundan bir neçə saat Vilayət partiya komitəsinin katibi H. Poqosyanın kabinetində girov saxlandı. Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşları Kamran Bağirovu azad etdikdən sonra erməni mitinqçilərini mühasirəyə aldılar. Kreml rus qoşunu ilə DQMV-ni ələ almaq üçün ən yaxşı vasitə əldə etmişdi. Ermənilərin xahişi ilə qoşun Qarabağa gəldi. Ermənipərəst ordu ikiüzlülük siyasətini yeritməyə başladı. Eyni zamanda Xüsusi İdarəetmə Komitəsinin yaradılması üçün də münasib şərait yaranmışdı. Azərbaycanın hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətləri alınmış birbaşa həmin komitəyə verildi. Vilayətdəki idarə və müəssisələr Azərbaycanı tanımır, Ermənistanla iqtisadi-siyasi əlaqələr yaradırdılar. Artıq möhür və ştamplar da dəyişdirilmişdi.

1988-ci ilin avqustunda Azərbaycan KP MK-nın I katibi Ə. Vəzirovun qəbulunda Qarabağın əldən getməsinə faktlarla sübut etdikdə oturduğu yerdən dik qalxaraq dedi:

— Ola bilməz! Fikirləriniz əsassızdır. Deputatların Moskva görüşündən sonra M. Qorbaçov məni yanına çağıraraq dedi: — Ой Рахман, армяне опозорили себя.

Qorbaçovun onu aldatdığını israr etsək də o, Qorbaçovun bizim tərəfimizdə olduğunu sübut etməyə çalışdı. Arkadiy İvanoviç Volski (bu adam həmişə azərbaycanlılar tərəfindən lənətlənməli, nifrətlə yad edilməlidir) ermənilərlə əl-ələ verərək müstəqil şəkildə işləməyə başladı. Birbaşa Volskinin əli ilə Xankəndindən bütün azərbaycanlıların ev-əşiyi talan edildi, özləri isə doğma ocaqlarından didərgin salındılar. Həmin ailələrdən bir çoxu Xocalıda məskunlaşdı.

Artıq A. Volski istər rəsmi, istərsə də qeyri-rəsmi şəkildə Yuxarı Qarabağı müstəqil etmiş və Ermənistanla birləşdirmişdi. Ona görə də mənfur Z. Balayan tərəfindən "Karabaxski" ləqəbini qazanmışdı. Volskinin Qarabağdan getməsi Azərbaycan hökumətinin bel sütununu qırılmışdı. Çox götür-qoydan sonra DQMV-də Təşkilat Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə sədr Viktor Petroviç Polyaniçko təyin olundu. O, Azərbaycan KP MK-nın 2-ci katibi idi. Volskiyə nisbətən o, daha tədbirli, müsəlman psixologiyasına tam bələd olan bir adam idi. Onun dövründə iri miqyaslı tikinti işləri aparılmağa başlandı. Ermənilər silahlanır, biz isə yeni obyektlər tikirdik. Həmin tikintiləri bir neçə saatın içində ermənilər darma-dağın etdilər. Demək olar ki, respublikamızda strateji əhəmiyyətli nə var idisə hamısı Yuxarı Qarabağa daşmırdı. Azərbaycan iqtisadiyyatının bu kökə düşməsində, o dövrdə yürüdülməli səhv siyasətin də rolu az olmamışdır. 1991-ci il iyul ayının sonunda Təşkilat Komitəsinin Xocalıda keçirdiyi yığıncaqda həll olunan məsələləri xatırlatmağı vacib sayırıq.

"Yığıncağı giriş sözü ilə DQMV üzrə Respublika Təşkilat Komitəsinin sədri V.P. Polyaniçko açdı.

Gündəlikdə aşağıdakı üç məsələ müzakirə edilmişdir:

1. Dağlıq Qarabağda aparılan tikinti işlərinin vəziyyəti.
2. DQMV-də məhsul yığımının gedişi
3. Respublika Prezidentinin Dağlıq Qarabağ və Goranboy rayonunun sakinlərinə məktubu, prezident seçkisinin keçirilməsi və s.

— Xocalı şəhərində fabrikin — tikiş sexinin tikintisi gecikdirilir. Yığıncaqda Martuni (Xocavənd), Hadrut, Şuşa və Xocalı ərazilərində yol tikintisindən, qaz kəmərinin çəkilişindən və başqa bir sıra sosial məsələlərdən də ətraflı danışılmışdır...

Göründüyü kimi, ermənilər silahlanır, müharibə aparır, biz isə tikinti problemlərini həll edirdik.

"Xocalının səsi" qəzetinin təsis edilməsi (9 iyul 1991-ci ildə 1-ci sayı nəşr olundu) xocalılar üçün gözəl bir töhfə oldu. Həmin vaxtdan bu günə kimi "Qarabağ" qəzeti ilə yanaşı addımlayır, Qarabağın dərdlərindən yana-yana yazır. 1992-ci il 2 noyabr 16-cı sayında qarabağlı jurnalist Kərim Kərimlinin "Verəkmi bu torpağı yadlara?" şeri nəşr olunmuşdu:

**"Ulu millət, ulu Vətən, ulu dil,
De, verəkmi, bu torpağı yadlara?!**
**Ulu oymaq, ulu oba, ulu el.
De, verəkmi bu torpağı yadlara?!**

Həmin dövrlərdə "Qarabağ" və "Xocalının səsi" qəzetləri bu ulu torpağın yadlara verilməməsinə hayqıraraq nəvə çəksələr də nə səslərini eşidən oldu, nə də qarabağlıların, xocalıların harayına çatan... Ona görə də dəhşətli Xocalı qırğını baş verdi.

"Xocalının səsi" qəzeti 1991-ci il sentyabr ayının 28-də yazırdı: "İndi hünər, qeyrət vaxtıdır, xocalılar! Ayıq-sayıq olun, bu gün göstərdiyiniz cəsarət, qəhrəmanlıq Qarabağımızın şanlı tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq".

"Raket yağışı davam edir" yazısından: "Sentyabrın 24-də gecə saat 3-də Xocalı şəhəri Əsgəran rayonunun ermənilər yaşayış Mehdiqənd, Noraguh, Həsənbabad (Həsənbabad azərbaycanlılar yaşayan kənd idi. Onlar da məcburən Xocalıya köçürülmüşdülər.) kəndlərindən raket atəşinə tutulmuşdur. Sentyabrın ilk 10 günü ərzində Xocalı şəhəri həmin məntəqələrdən 3 dəfə güclü, intensiv şəkildə raket atəşinə tutuldu. Bir saat yarım davam edən atəş nəticəsində şəhərə 50-dən artıq raket düşmüşdü. Nəticədə şəhərdə xeyli dağıntılar əmələ gəlmişdi.

Redaksiyadan: artıq son iki ay ərzində Xocalı şəhəri dördüncü dəfədir ki, ermənilərin "raket yağışı"na məruz qalır: avqustun 23-ü və 28-də, sentyabrın 10-u və nəhayət 24-də. Maraqlısı budur ki, hər dəfə şəhər eyni nöqtələrdən atəşə tutulur. Görəsən, respublikamızın hüquq-mühafizə orqanları, səlahiyyətli şəxsləri gənc şəhər Xocalının bu cür vəhşicəsinə, vaxtaşırı dağıdılmasının qarşısını almaq üçün konkret tədbirlər görəcəkdirmi???

Allahyar Xocalı isə "Ağla, türk gözəli, ağla" elegiyasında yazırdı:

- Ermənilərin bu bədnamlıqlarını duyub "beynəlmiləlçi" rəhbərlərimizə xəbər verəndə ağızımızdan vururdular. Ermənistandan 3 gün müddətinə qan qardaşlarımızı didərgin edəndə də rəhbərlərimiz vəzifə xatirinə bizi erməni genosidinə məruz qoyub güdaza verdilər.

Yayda kondisionerli, qışda isti kabinetlərdə kreslosuna yayxanıb, Qarabağda və sərhəd rayonlarımızda atılan güllələrə, tutulan azəri girovlarına diksinməyənlərin yerinə kim ağlamalıdır, kim? Daş müharibəsindən raket müharibəsinədək 4 illik bir yol keçmiş, erməni millətçilərinin əməllərinə qarşı bizə təmkin, səbr adlı "silah" verənlərmi ağlayacaq sən bu gününə, anam? Ağla, ağlamalı gün çoxdan gəlsə də ağlamamışdın. Çünki rəhbərin yağlı vədlərinə aldandın.

Ağla, Türk gözəli, ağla! Tale sənə yar olsun. (İxtisarla, 28.8.1991).

Qasım Qırxqızlı . Əsrin faciəsi - Xocalı. Bakı: 1999, S.12-16.

**Tariximizin daş salnamələri -
Xocalı: daş yaddaşımız**

*"Fürsət düşən kimi Qarabağda hakimiyyəti ermənilərə verəcək
və bunlar vasitəsilə Asiyada xristian dövləti yaradacağımız
barədə erməni məliklərinə göstəriş vermişəm".*

**19 may, 1783-cü ildə knyaz Q.A. Potyomkinin
II Yekaterinaya məktubundan**

Xocalı şəhəri Xankəndi şəhərindən 10 km şimal şərqdə, Qarabağ (Qırxqız — 2827 m) dağ silsiləsindədir. Əhalisi üzümçülük, əkinçilik, heyvandarlıq və arıçılıqla məşğul olurdu. 2 orta məktəb, 2 natamam orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, klub, tibb məntəqəsi var idi. Xocalı rayonunun əhalisi 11550 (1998-ci ilin statistik məlumatı) nəfərdir.

Memarlıq abidələrindən türbə (XIV əsr), dairəvi türbə (1356-1357-ci illər), ətrafında son tunc və ilk dəmir dövrünə aid Nekropol, Kurqan çölü və s. var. Miladdan əvvəl XIII—VII əsrlərə aid Xocalı—Gədəbəy ilk mədəniyyət abidələri Xocalı kəndinin yaxınlığındadır.

Xocalı qəbiristanlıqları Xocalı kəndi ərazisində son tunc və ilk dəmir dövrünə aid (miladdan əvvəl XIII—VII əsrlər) arxeoloji abidə XIX əsrin sonunda aşkar edilmişdir: daş qutu və Kurqanlardan ibarətdir. Tədqiqatlar nəticəsində aşkar olunmuşdur ki, Xocalı qəbiristanlığındakı beş növ Kurqanlar (qəbirlər) azərbaycanlılara məxsusdur.

1-ci növ qəbirlər: Düzbucaqlı tiplidir və 1,5 m dərinliyə, 2,5 m uzunluğa malik olan belə qəbirlər iri daşlarla tikilmiş. Dəfn edilənin baş tərəfində xəncər, qılınc, kürz kimi silahlar qoyulurdu.

2-ci növ qəbirlər (m.ə. 50—40-cı illər): daş qəbirlərin sıradan çıxması ilə əlaqədar dəfn edilənləri böyük və kiçik küplərdə çay sahillərində olan yamaclarda yerin səthindən 2,5 m-dən 3 metrə qədər dərinlikdə basdırırdılar. Belə qəbirlər qazıntılar zamanı Qar-qar, Xocalı, Hilis çaylarının sağ və sol sahillərindən tapılmışdır.

3-cü növ qəbirlər (eramızın 137—191-ci illər): Bu qəbirlər yamacların yuxarisından 1 m dərinliyində qazılmış küplərin maili formada basdırılması ilə səciyyəlidir. Belə qəbirlər əsasən Xocalı-Kurqan qəbiristanlığında üzə çıxırdı və s.

Müxtəlif tipli saxsı qablar, silahlar: qılınc, xəncər, nizə, ox ucluğu, balta, təbərzin, qızıl, tunc, balıqqulağı, ətiq, şüşə, pasta və sairədən hazırlanan bəzək əşyaları, tunc əmək alətləri və at əsləhləri aşkar edilmişdir.

Qədim Qarabağın sakinlərinin qəbirüstü daşları bütün Azərbaycan üçün mühüm olan tipləri özündə saxlamışdır. Xocalıda səkkizguşəli kümbəzin yanında yonulmuş, böyük, sal daşlar var idi. Bu daşlar bayquş, yəhər və nəhrə formalıdırlar. Ancaq onların üzərində heç bir yazı yox idi. Bu da onu göstərir ki, hələ o zamanlar yazı meydana çıxmamışdı. Nəhrə şəkilli daşlar qadının, yəhər şəkilli daşlar kişinin, bayquş şəkilli daşlar isə şər qüvvələrin nümunəsi kimi verilmişdir. Bəzi daşların üzərində isə ərəb qrafikası ilə yazılara təsadüf olunurdu.

Dini məzmun daşıyan obyektlərimizdən biri də "Övliya"dır. "Övliya" — "ocaq", "müqəddəs yer", "pir" deməkdir. Azərbaycanda məşhur mövlənarın, şeyxlərin, loğmanların qəbirləri "Övliya" adlanır. Belə "övliya"lardan Türkmənistanda da vardır. Bununla əlaqədar olaraq Övliyaboyu oba, Övliyayap coğrafi adları əmələ gəlmişdir. 8 guşəli kümbəzin içində olan qəbir övliyalardan birinin qəbri olmasına əsas verir.

Türkmənistanda "Xoca" sözü müqəddəs hesab olunduğundan onun əsasında 35 toponim yaranmışdır. Xoca sözünə "arx", "qaynar", "qaya", "dağ", "su" "tapmaz" və s. sözləri qoşulmaqla yeni toponimlər yaranmışdır. Azərbaycanda "Xoca" şəxs adı olmaqla yanaşı, ondan bir neçə toponim də yaranmışdır (Xocalı və s.). Ağcabədi rayonunda Xocavənd, Xaçmaz rayonunda Xocalı kimi adlar da bu qəbildəndir.

Xocalıda basdırılmış, sonradan üzə çıxmış tarixi əşyaların tayı-bərabəri yoxdur. Əntiq, qiymətli daş-qaş, muncuq, mixi xətt, mixi yazılar çar Adadnirarinin (Adadnirari Assur hökmdarı olub, miladdan əvvəl (807—788) adı ilə sıx bağlıdır. Bu daş yaddaşlar göstərir ki, Xocalı qədim şəhər olmaqla cənub ölkələri ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Qədim Xocalı qəbiristanlığının 11 №-li Kurqanından tapılmış əntiq muncuğun üstündə Assuriya çarı Adadnirariyə aid mixi yazı, o cümlədən emal olunmuş saxsı qablar, pasta və şüşədən muncuqlar, qızıldan bəzək əşyaları, silindrik möhür və s. yerli əhalinin Yaxın Şərq ölkələri ilə sıx iqtisadi-mədəni əlaqələrini göstərir. Avropa, Asiya və Amerikada da Xocalı abidələrinin əks təsiri özünü göstərmişdir. Şərq və Qərb ölkələrinin tarixi bu mədəniyyətin dəst-xəttini özündə yaşatmışdır.

"Miladdan əvvəl 2-ci minilliyin sonunda və 1-ci minilliyin əvvəlində regionun daha inkişaf etmiş, qabaqcıl vilayətlərinin və ona qonşu olan ərazilərin inkişaf səviyyəsini səciyyələndirən başlıca materiallar

Naxçıvanda, Dağlıq Qarabağda (əsasən Xocalıda — *Q.Q.*), Mingəçevirdə, Talışda, Xurvində, Marlıkdə, Həsənliyə və s. ərazilərdə tapılmışdır.

Şübhəsizdir ki, Şimali Azərbaycan vilayətlərində əsas əhali Şimali-Şərqi Qafqaz ailəsi dillərində danışan tayfalardan və tayfa birləşmələrindən ibarət idi. Burada məskunlaşmış etnik birlikləri (qohum olan) əks etdirən iri tayfalar özlərini Xocalı-Gədəbəy, Talış-Muğan, Qayakənd-Xoroçoy mədəniyyətlərinin daşıyıcıları kimi büruzə verirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrün Cənubi Qafqazın mərkəzi və şərq hissəsindəki arxeoloji mədəniyyətləri bir-birinə yaxın idi və Cənubi Qafqazın qərbindəki sinxron mədəniyyətdən kəskin surətdə fərqlənirdi. Bu fakt Şimal-Şərqi Qafqaz dillərinin daşıyıcılarının bir hissəsi əsasında protoalban tayfa ittifaqının təşəkkülündən xəbər verir". ("Azərbaycan tarixi, ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər". 1993-cü il, s.43—44).

"Dəmir dövrünə aid üçüncü növ Kurqanlar daşdan tökülmüşdür. Bu növ Kurqanların ən yaxşı nümunələrindən biri (11№-li Kurqan) E. Relsler tərəfindən Xocalı qəbiristanlığında tədqiq edilmişdir. Kurqanaltı daş qutu qəbirdə bir nəfər adam skeleti olmuşdur. Qəbrin üstü iri daş lövhə ilə örtülmüşdür. Buradan çoxlu gil qablar, tunc quş fiquru, daş asması, bıçaq, iki ədəd üzük, qızıl muncuğun hissəsi, üzəri bəzəkli qızıl lövhə və əqiqdən muncuqlar tapılmışdır.

Əqiqdən hazırlanmış muncuğun üzərində Assur çarı Adadnirarinin adı yazılmışdır. Daş qutularda dəfn etmə adəti Azərbaycanda uzun müddət davam etmişdir. Buna görə də tədqiqatçılar həmin abidələri ilk dəmir dövrünə aid edirlər." (Rəşid Göyüşov: "Azərbaycan arxeologiyası" Bakı, 1986).

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti Azərbaycan respublikasında Kiçik Qafqazın dağətəyi rayonlarında, Kür-Araz çayları arasında, Şərqi Gürcüstan və Ermənistanda son tunc və ilk dəmir dövrlərinə (m.ə. VIII—VII əsrlər) aid arxeoloji mədəniyyət, Xocalı-Gədəbəy rayonunda ilk dəfə tədqiq olunmuş abidələrin adı ilə adlandırılmışdır. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələri, yaşayış yerləri, emalatxanalar, qəbirlərdən və ibadətgahlardan ibarətdir. Mədəniyyətin yayıldığı ərazilərdə misəritmə kürələri (Mingəçevir), mis tunc məmulatları hazırlayan emalatxana (Topal Həsənli) qalıqları, çaxmaq daşından alət və silahların istehsal tullantıları aşkar edilmişdir.

Xocalı mədəniyyətinin son dövründə dəmir alət və silahlar, nizə, bıçaq, xəncər və s. meydana gəlmişdir. Əhali əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq, ovçuluq, sənətkarlıq və dulusçuluqla məşğul olub, oturaq həyat keçirmişlər. Qazıntılar zamanı tapılmış bəzi əşyalar bu ərazidə zərgərliyin də geniş inkişafına dəlalət edir. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti onun əhalisinin Zaqafqaziyanın müasir xalqlarının uzaq əcdadları olmasını güman etməyə əsas verir.

Tədqiqatçılar Azərbaycanın Naxçıvan, Gəncə-Qazax, Mil-Qarabağ (Xocalı — *Q.Q.*) və s. kimi ərazilərində tapılmış boyalı qabların orta tunc dövründən başlayaraq, ilk dəmir dövrünədək dörd inkişaf mərhələsini keçdiyini qeyd edirlər.

Birinci mərhələ: miladdan əvvəl XX—XVI əsrləri əhatə edir. Çox səliqə ilə naxışlanmış monoxrom boyalı qablar bu dövr üçün səciyyəvidir.

İkinci mərhələ (m.ə. XVII—XV əsrlər): insan, heyvan, quş rəsmləri incə bəzədilmiş polixrom naxışlı kuzə və cam formalı qablarla səciyyəvidir.

Üçüncü inkişaf mərhələsi (m.ə. XIV—XI əsrlər): səliqəsiz naxışlanmış polixrom və monoxrom boyalı qablar — küpə, ellipsvarı camlar, çaynikvari qablar, boşqablar, vazlar və s. səciyyəvidir.

Dördüncü mərhələ (m.ə. X—VIII əsrlər): həndəsi motivdə, yalnız qırmızı rənglə naxışlanmış boyalı qablar səciyyəvidir.

Xocalı-Kurqan qəbirlərində daş qutu qəbirlərdə ölümlər bükülü halda uzadılmış, bəzən oturdulmuş (və ya yandırılıb külünü) vəziyyətdə dəfn edildiyi aşkar olunmuşdur.

Bu qəbirlərdə qazan, bardaq, saxsı qablar, cilov, kəmər dəsti, ov və mifoloji səhnə bəzəkləri, sümükdən bəzək əşyaları, dulus çarxında gildən piyalə, bardaq, sərnic, nəhrə, süzgəc və s. aşkar edilmişdir.

"Qafqaz Albaniyasının yaşayış yerlərinin və qəbir abidələrinin öyrənilməsi ölkənin təsərrüfat həyatı, dini ideologiyası haqqında bəzi ümumi nəticəyə gəlməyə imkan verir. M.ə. 1-ci minilliyin 2-ci yarısında ölkədə əkinçilik yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdı. Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş arpa, buğda, darı qalıqları, ağac vəllər, daş təknələr, novçalar, dəmir gəvənin kimi dövrü abidələr qədim Albaniya əhalisinin əkinçiliklə bərabər maldarlıqla da məşğul olmasına dəlalət edir. Xocalıda üzə çıxan kərpicdən tikilmiş su quyularının qalıqları da həmin ərazidə yaşayan əhəlinin suvarma ilə məşğul olmasını bildirir.

Xocalıda daş qutu və küp qəbirlər də aşkara çıxarılmışdır. Bu qəbirlər əntiq dövrü və ilk orta əsr katakombaları dövrünü əhatə edir. Bu katakombalar quruluşca eynidir. Bunlar bir, bəzən isə iki kameralardan ibarət olub, əksəriyyətində cüt skeletlər aşkar olunmuşdur. Ölü qəbirə qoyulduqdan sonra (bu qəbirlərin hündürlüyü 0,9—1,7 m, eni 1,5—3 m, dərinliyi yer səthindən 3,5—3,6 m olublar) qəbirin ağzı daşla və ya kərpiclə hörülmüşdür. Belə küp qəbirlərə ən çox Azərbaycanda təsadüf olunur.

Azərbaycanda xristianlığa qədər dini təsəvvürlər sistemində insanların ilahiləşdirdikləri təbii obyektlərdən biri daşdır. Daşın insan həyatında oynadığı əsas rola görə ona etiqaq yaranmışdır".

"İbtidai cəmiyyətdə insanların hər şeyə canlı kimi baxıb, onlarda ruhun olmasına dair yaratdıqları dini görüşlər sistemi animizmin (animizm — latın sözüdür, "animika" ruh, can deməkdir) adlanır.

Daşa, ağaca və başqa əşyaların müqəddəsliyinə inam bu gün də Azərbaycanda qalmaqdadır. Suya, oda inam da animizmin başqa bir təzahürüdür. Məsələn, "od haqqı", "isti zindan haqqı", "su haqqı", "ocaq haqqı" kimi andiçmələr qədim azərbaycanlıların inanclarından bu günümüzdə kimi gəlmiş və atəşpərəstliklə əlaqədardır. Xocalıda "Cahan ocağı", deyilən müqəddəs ocağın qədim inanclarımızın kökünə bağlı olduğunu da qeyd etməliyik.

Xocalı abidələrinin bir qismini siklop (siklop yunancadan KUK-LORS — təpəgöz deməkdir. Qədim Yunan əsətlərində alnın ortasında gözü olan nəhəng varlıqlara deyilir. İri, böyük mənasında işlənilir) tikililəri təşkil edir. Həmin siklop tikililərin qalıqları əsasən Xocalı şəhərinin çayqırağı və yüksək sahələrdə qazıntılar zamanı üzə çıxmışdır. Bəzən arakəsmələrdən ibarət olan uzunluğu 17—18 metr, eni 8—10 metr və bu cür tikililər bir neçə hissəyə bölünmüşdür. Bu tikililərin içərisində ərzaq saxlamaq üçün quyu qazılır, yaxud da təsərrüfat küpləri basdırılırdı. Divarları yonulmuş sal daşlardan olan belə tikililərin hündürlüyü 3—3,5 metrə çatırdı.

Siklop tikililərini tədqiq etmiş alimlərə məlum olmuşdur ki, bu abidələr əsasən m.ə. II minillikdə və I minilliyin əvvəllərində olmuşdur.

Son tunc dövrü üçün Xocalı-Gədəbəy, Naxçıvan, Talış-Muğan arxeoloji mədəniyyətləri səciyyəvidir. Yastı tiyəli naxışlarla bəzədilmiş xəncərlər Qızılvəng, Talış, Xocalı-Gədəbəy, Mingəçevir və başqa yerlərdən tapılan xəncərlərə çox oxşardır. Qırmızı rəngli saxsı qablar Naxçıvan, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin qabları ilə eynidir.

Xocalıda 5№-li Kurqandan aşkar edilmiş gil qabın qulpu üzərində buğda dənələri təsvir edilmişdir. Tədqiqatlardan məlum olur ki, 3—4 min il bundan əvvəl qədim Qarabağın sakinləri — indiki azərbaycanlılar əkinçiliklə məşğul olmuşlar.

Qədim Xocalı abidələrinin tədqiqi zamanı məlum olur ki, ağır-lığı 10 tona qədər olan uzun daşlar daha çox üstünlük təşkil edirlər. Xocalıda torpaqdan tökülmüş oval şəkilli, hündürlüyü 2 metrə qədər, diametri 12 metrdən çox olan Kurqanlar diqqəti daha çox cəlb edirdi. Bu Kurqanların bir neçəsi qum və daş qarışığından ibarət idi.

Xocalıdan tapılan qırxım qayçıları, ucu şiş itilənmiş bıçaqlar və s. metaldan hazırlanmış əşyalar onu göstərir ki, Xocalı Qafqaz Albaniyasında ən qədim yaşayış məskəni olmuşdur və hələ qədimdən dünyanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Xocalıdan adı qazıntılar zamanı tapılan saxsı qabların sayı-hesabı yox idi.

Tədqiqatçılar Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin üç inkişaf mərhələsinin keçdiyini müəyyən etmişlər. İlk mərhələ m.ə. XIII—XI, ikinci mərhələ XI—IX, son mərhələ IX—VII əsrlərə aid edilir.

Xocalı abidələri Azərbaycan alimləri tərəfindən 1920-ci ildən tədqiq edilməyə başlanmışdır. Ə. Ələkbərov bu abidələr kompleksini Azərbaycan abidələri haqqında təsəvvür əldə etmək üçün açar adlandırmışdır. Eyni zamanda bu abidələr alman arxeoloqu E. Resler, rus şərqşünası M. Xanikov, ingilis F. Beyer, fransız A. Berje və başqaları tərəfindən tədqiq edilmiş, Xocalıdan əldə etdikləri tarixi əşyaları öz ölkələrinə apararaq ayrı-ayrı muzeylərin eksponatlarını zənginləşdirmişdilər.

Əfsuslar olsun ki, Xocalının mədəni, tarixi tapıntıları dünya muzeylərini — (Paris, Almaniya, London, Sankt-Peterburq) bəzədiyi halda, bizim muzeylərdə bu əntiq tapıntılara rast gəlmirik. Sovet dövründə bu tapıntılar Ermənistanı daşınıb aparılmışdır.

Bu bizim laqeydliyimizin, tariximizə biganəliyimizin acı nəticəsidir. Tarixi məxəzlərə ciddi-cəhdlə girişsək də tarixşünaslığımızda Xocalı-Qarabağ mədəniyyət abidələri haqqında çox az mənbəyə rast gəldik.

Belə bir maraqlı sual meydana çıxır. Nə üçün biz tariximizə, ulu keçmişimizə belə laqeyd münasibət bəsləmişik? Nə üçün biz də sovetlər birliyinin tərkibində başqa xalqlar kimi mənəvi dəyərləri-mizi qoruyub saxlaya bilməmişik? Bunun ən böyük səbəblərindən biri də "beynəlmiləçilik" azarına tutulmağımız olmuşdur. Bir də cəfəng "Elmi ateizm" və "Elmi kommunizm" xülyalarına uyuyub, tarixi yaddaşımıza laqeydliyimizdən irəli gəlmişdir. Bununla da mənəvi dəyərlərimizə ağır, sarsıdıcı zərbələr vurulmuşdur. İndi isə o zərbələrin ağırlarını çəkməyə məcbur olmuşuq.

Azərbaycandakı Xocalı soyqırımı

1992-ci ilin 26 fevralı... 7 mindən çox əhalisi olan Azərbaycanın XOCALI şəhərində erməni ordusu xüsusi amansızlıqla və düşünülmüş şəkildə qırğın törətdi. Ermənilərin indiyə qədər törətdiyi qətlərdən və yanğınlardan fərqli olaraq, daha böyük vəhşiliklə mülki əhalidən 613 nəfər işgəncə ilə öldürüldü ki, onun 63-ü körpələr idi. 25 uşaq tam valideynsiz qaldı. 487 adam yaralandı. 1275 azəri əsir götürüldü. 150 adam itkin düşdü. Erməni silahlı birləşmələrinin Xocalıya hücumu və qətləmə həm də geostrateji məqsəd daşıyırdı. 7000 əhalisi olan bu şəhər Dağlıq Qarabağın paytaxtı Xankəndindən (ermənilərin Stepanakert adlandırdıqları şəhərdən) 10 km cənubda yerləşirdi. Qarabağ dağlarından AĞDAM-ŞUŞA və ƏSGƏRAN - XANKƏNDİ yolundakı yeganə hava limanı da Xocalı ərazisində idi. Həm də ermənilərin yerlə-yeksan etdikləri bu ərazidə maddi-mədəni abidələrin qalması sabah bu torpaqların daimi sakinlərinin ermənilər olduğu fikrini inkar edən təkzibedilməz fakt olacaqdı. Bu dəhşətli qətlərin müəllifi ermənilərdir.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Bu, mənim nəvəmdir. Qızımı öldürdülər, ərini öldürdülər, iki qız nəvəmi də öldürdülər. Bu iki nəvəmlə məni ölümdən bizimkilər güclə qurtardılar. Qızımın ərini ağaca bağlayıb hissə - hissə yandırdılar. Döyə-döyə, benzin töküb yandırdılar. 9 yaşlı qız nəvəm erməninin ayaqlarını qucaqlayıb yalvardı ki, anamı, bacılarımı öldürün, atamı öldürməyin. Ayağını öpdü, yalvardı... Erməni onu ayağı ilə vurub itələdi, sonra atasının başına benzin töküb tamam yandırdı.

Bəli... Ölənlər azərbaycanlılar, öldürənlər isə ermənilərdir. Zaman-zaman azərbaycanlıları soyqırım edən ermənilər Azəri-türk torpaqlarında öz dövlətlərini qurmaq üçün yerli və daimi əhali olan azərbaycanlıların izini silərək onların yaşadığı ərazilərə sahib çıxdılar. İndi də bu üsulla QARABAĞA yiyələniblər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Xocalı hadisələrindən sonra biz xocalılar... heç birimiz özümüzlə gəlmirdik. Atam da 2 il can verdi. Axır sözü də o oldu ki, məni Xocalıya aparın. Mən onu necə aparırsınız?

...Üzr istəyirəm.

Bu insanlar isə Qarabağdan qovulan, min bir əziyyətdən sonra sağ qalan azərbaycanlılardır ki, onlar tək doğmalarını yox, həmçinin ata-baba yurdlarını da itiriblər. Əsrlərlə nəsilbənəsil yaşadıkları ərazini erməni separatistlərinin təqibi, təzyiqi, zorakılığıyla tərk edərək, müvəqqəti olaraq çadırlarda, vaqonlarda yerləşdilər ki, yaxın bir vaxta geri dönəcəklər. Və onlar 10-15 ildir ancaq ümid edirlər. Biz onlara qaçqın deyirik, köçkün deyirik, didərgin deyirik. Onların yeganə ümidi vətənə dönməkdir... sonuncu ölən də elə ümididir.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Torpağımızı qaytaracaqlar? Biz öz torpağımıza qayıda biləcəyik?

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Hamıya - bütün insanlara yalvarırıq... Allaha yalvarırıq, bizi bu bələdan qurtarın. Qucaqlardakı körpələr ağlayır, gəlinlər ağlayır, qocalar ağlayır... Bizi bu bələdan qurtarın. Allah rəhm eləsin bizə...

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Ermənilər bizim vətənimizi darmadığın etdilər. Hər yeri yandırdılar! Oddadılar! Oddadılar!

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Hər tərəfdən Xocalını mühasirəyə almışdılar. Güllə yağış kimi yağdı. Adamlar elə ev paltarında, başmaqda, alt paltarında birtəhər canını götürüb meşəyə qaçdı. Gecə idi. Göz-gözü görmürdü. Ermənilər meşəni də mühasirəyə almışdılar. Tələyə salıb xeyli də orda qırdılar. Birtəhər, sürünə-sürünə canımızı qurtardıq. Bir yerə toplaşmış ailələrin, körpələrin üstündən BTR-lər keçib onları torpağa qarışdırdı. Qurtulan çox az adam oldu. Böyük oğlum elə Xocalıda qaldı. Meyidini sonra xarici jurnalistlər gətirdilər. Kiçik oğlumu da orda itirdim. Bilmirəm, əsirdir, ya öldürüblər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Tarix boyu yer üzünə hələ belə bir vəhşi millət gəlməyib. İnanın, 18-ci ildə etdikləri kimi, ermənilər körpələri nizəyə keçirirdilər. Qadınları doğrayırdılar. Bütün evləri yandırdılar. Hamı 5 mərtəbəli evlərin

zirzəmilərində gizləndirdi. Ermənilər orda adamları torpağa çevirdilər. Gənclərin, uşaqların diri-diri gözlərini çıxarırdılar. Ananın gözü qarşısında oğlunun başını kəsirdilər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Mənim dərdim tək ölən oğlumun dərdi deyil. Mənim başımda bir dənə də ağ saç yox idi. Torpaq dərdi mənim başımı ağartdı. Oğul torpaq yolunda ölər də, itər də... Bu gün torpaqlarımızı alsalar, sürünə-sürünə gedərəm. Heç olmasa, gedib oğlumun əkdiyi ağacların köklərini çıxarıb qoxlayaram. Onun əli dəyən hər şeydən oğlumun ətrini alaram.

1988-1993-cü illərdə Qərbi Azərbaycanda, Qarabağda, xüsusi ilə Xocalıda yerli əhalini məhv edərək, etnik təmizləmə apardılar. Ərazidə azəri millətinin kökünü kəsərək «Böyük Ermənistan» -«dənizdən-dənizə», yəni Qara dənizdən Xəzər dənizinə qədərki torpaqlarda heç bir vaxt olmayan Erməni vilayətini yaratmaq ermənilərin əsas məqsədi idi. Ancaq XX əsrdə ermənilər tərəfindən 2 milyon azərbaycanlı öldürüldü. Baxmayaraq ki, 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə ermənilərin bizə etdiyi soyqırımı, həmçinin bu soyqırımların biri olan Xocalı faciəsini yaşayan bizləri Avropa ölkələri görmək istəmirlər.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Bu uşaqlar mənimdir. Bütün nəsilədən qalan bunlardır. Ürək ağrısı tapmışam. Bircə istəyim odur ki, vətənə gedib qohumlarımla qəbrini ziyarət edim.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Heç kimim qalmayıb. Təkəm. Nə qardaş, nə bacı, nə övlad... 7 ildir bax, bu çadırdə yaşayıram. Neyləyim? Əlac var? Hamı çıxış yolu?

Qaçqın şəhərciklərindən təxminən 30-40 km aralı məsafədə olan bu şəhər isə Bakıdır. Azərbaycanın paytaxtı, qədim sivilizasiyadan xəbər verən Bakıdır. Burda isə sülh danışıqları ilə zəbt edilmiş tarixi torpaqlarımızın geri qaytarılması üçün cəhdlər göstərilir. 15 ildir biz istəyirik ki, Dünya həqiqəti görsün. Erməni ideoloqlarının versiyalarına yox, erməni terrorunun nəticələrinə - bütün bu həqiqətlərə baxsınlar, inansınlar, əmin olsunlar. Biz sivil ölkələrin ədalətinə, hələ də inanmaq istəyirik...

(Qaçqın, Qarabağlı uşağın söylədikləri)

Ermənilər torpağımızı da, evlərimizi də əlimizdən alıblar... Bəs orda qalan yoxdu? Onların əlində ana-bacı- qardaşlarımız qalıb. Sən neyləmək fikrindəsən? Mən döyüşməyə gedib evimizi qaytara-cam...

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Allah tezliklə bizi öz torpağımıza qaytarsın. Heç kim öz yurdundan didərgin düşməsin. Kömək edin, vaqonlarda qalmışıq... istidə, soyuqda dəmirilər-təkərlər arasında günlərimizi sayırıq.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Azərbaycanın başqa rayonlarında da camaatı öldürüb, döyüb, qovub ərazidən çıxarırdılar. Amma bunu belə qəfildən heç kim gözləməirdi. Belə fəlakəti hələ heç kim görməyib. Hamısı hərbi geyimdə idi. BTR-lərlə, tanklarla... 366-cı diviziya ermənilərlə bir yerdə idi. Stepanakertdəki rus qoşunları ilə birləşmiş halda hücum etdilər. Sonralar dedilər ki, ermənilər bu ərazidən bir azərbaycanlının də sağ çıxmasına əmr veribləmiş. Bu millət davası idi! Torpaq alan belə vəhşiliklər edər?

Ermənilərin törətdiyi XOCALI faciəsi FAŞİSTLƏRİN törətdiyi XATIN faciəsi kimi ərazinin yerli sakinlərinin 99%-nin yer üzündən silinməsi ilə nəticələndi. Siyahısı hələ də məlum olmayan minlərlə əsirlərin taleyindən danışmağa dəyməz... Çünki onlara verilən işgəncələrdən sonra əzablı ölümlə ölürlər. Erməni silahlı qüvvələri məlum rus imperiyasının dəstəyi ilə elə təkə Qarabağdan 1 MİLYON sakinin qaçqın şəklində torpaqlarını tərk etməsinə, çadırlarda yaşamasına səbəb oldu. Azərbaycanın bu gün 20% torpaqları işğal altındadır. Və təkə Xocalı faktoru, əslində bütün Qarabağın yerli əhali-sində qorxu, psixoloji sarsıntı yaratmaqla, həm də işğal prosesinin sürətlənməsinə səbəb oldu.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Əsirləkdə olanda bizi gecə də 3 dəfə, gündüz də 3 dəfə döyürdülər. Kişilərin başına olmazın oyununu açırdılar. Bizim əllərimizi qapı arasında qoyub sındırırdılar. Qolumuzu arxadan dartıb çıxarırdılar - sümüklərin arası şişib göynəyirdi. İşgəncələr çox idi. Nə zülmə gəlib çıxdıq... Ərimdən, qardaşımdan xəbərim yoxdur. Ölüb də... öldürüblər.

Rus imperiyası 1801-1828-ci illərdə Yaxın və Orta Şərqdə İngiltərəyə qarşı mövqeyini möhkəmlətmək və apardığı işğal siyasətini həyata keçirmək üçün ermənilərdən bir alət kimi istifadə edirdi. İmperiya

Azərbaycan torpaqlarının hesabına qondarma Erməni vilayəti də yaratdı. Azərbaycanın bədnam tarixi isə yazılırdı... Ümumiyyətlə, son 200 ildə vaxtı ilə Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan ərazisində iki mindən artıq azəri türk yaşayış məskənləri müxtəlif yollarla (rəsmi köçürmələrlə, silah gücünə qovmaqla, soyqırım törədərək kəndləri yandıraraq xaraba qoymaqla) siyahıdan silinmiş, tarixi Azərbaycan torpaqlarında monoetnik Ermənistan dövləti yaradılmışdır.

(ŞAHİD - Xocalı sakininin dediklərindən)

Azərbaycanın başına gələn bu bəlanın çox dərin kökləri var. Onun da başında müəyyən maraqlı qüvvələr durur. SSRİ vaxtı bir cürə... dağılandıqdan sonra Rus İmperiyası öz məqsədinə görə xalqları bir-birinə qırdırır.

Ermənilər - Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində torpaqları yerli azəri türklərindən təmizləyərək (özü də heyvani ehtirasla vəhşiliklər törədərək «Türk yoxdur, onun torpaq problemi də yoxdur» şüarı ilə) «Böyük Ermənistan» üçün digər ərazilər uğrunda daha amansız qırğınlara əl atdılar. Və indi Azərbaycanın DAĞLIQ QARABAĞINI tam mənimsəyən ermənilər 1990-93-cü illərdə Laçını, Kəlbəcəri, Ağdamı, Cəbrayılı, Füzulini, Qubadlıyı və Zəngilanı işğal etmişlər və erməni əhalisini ora köçürərək indi oraya da öz əraziləri kimi sahib çıxmaq istəyirlər. Şahidi olduğumuz bu dəhşətli hadisələri biz soyqırım adlandırırıq... Bugünkü sivil dövlətlərlə yanaşı duraraq onların dəstəyini qazanan erməni separatçıları bu vəhşilikləri törədib və törədir. Yaddan çıxarmayaq, bu qətlər hələ ki, bizim - azərbaycanlıların başına açılır. Kim zəmanət verə bilər ki, ermənilər şahidi olduğumuz vəhşiliyi sabah başqa millətlərə də şamil etməyəcəklər? Erməni separatistlərinin törətdiyi vəhşilikdən başqa, 200 mindən çox didərgini və 1 milyondan çox qaçqını olan, torpaqlarının 20%-i işğal edilən AZƏRBAYCAN hələ də dünyanın onun fəryadını eşidəcəyinə ümidlidir...

BU İSƏ SON ÜMİDDİR... DEYİLMİ?

AZƏRBAYCANIN ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN İŞĞAL EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİ

ŞUŞA

XANKƏNDİ

XOCALI

ƏSGƏRAN

XOCAVƏND

AĞDƏRƏ

HADRUT

LAÇIN

KƏLBƏCƏR

AĞDAM

CƏBRAYIL

FÜZULİ

QUBADLI

ZƏNGİLAN

Ermənilər bu ərazilərin hər birində AZƏRBAYCANLI izini silərək «Böyük Ermənistan» ideyasını həyata keçirməklə məşğuldurlar. Biz isə sizə Azərbaycanın ermənilər tərəfindən işğal edilmiş 14 rayonundan cəmi birindən - XOCALININ işğal tarixindən danışdıq.

Sizə təqdim etdiyimiz bu faktlardan bir nəticəyə gələ bilərsinizmi?

Bu gün Azərbaycanda 12 yaşlı uşaq vətənin harda olduğunu bilmir, çünki onun valideynlərini doğma torpaqları QARABAĞDAN 13 ildir ki, qovublar.

M. Ələkbərzadə. Tarixin bir günü və ya günün tarixi. Bakı: 2005, S. 64-72.

Araş

25 fevral 1992-ci il tarixdə saat 22 radələrində Xocalı şəhərinə qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın silahlı quldur dəstələri ilə MDB qoşunlarının Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyəti və hərbi texnikasının birgə hücumu başlamışdır. Xocalı şəhərinə hücumda 366-cı alayın mayor Ohanyanın komandası altında 2-ci batalyonun, mayor Nabokixin komandası altında 3-cü batalyonun və başqa bölgələrin çoxsaylı ağır tankları, PDM-ləri, D-30 qaubitsası və sair iştirak etmişdir.

Hücum nəticəsində Xocalı şəhəri yandırılmış, dinc əhalinin bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi girov götürülmüşdür. Mühasirədən çıxıb qaçan əhalini isə yollarda, meşələrdə pusqu quran ermənilər vəhşicəsinə, xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Ən çox kütləvi qırğın erməni kəndi Naxçıvanik yanından Ağdam rayonu ərazisinə keçən yolda olmuşdur.

Bu hadisələrlə əlaqədar 27.02.92-ci il tarixdə Qarabağ üzrə rayonlararası prokurorluq tərəfindən Azərb. Respublikası CM-nin 70-ci mad., 4,6-cı bəndləri, 255-ci mad. "3" bəndi ilə cinayət işi qaldırılmışdır.

366-cı motoatıcı alayın komandiri Y. Y. Zarviqorov, digər zabitlər Nabokix, Krauelə, Lixodey və s. haqqında, onların azərbaycanlılara qarşı Beynəlxalq Hərbi Tribunal Nizamnaməsi, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və bir sıra başqa beynəlxalq müqavilələri pozan, insanlığa uyğun gəlməyən hərbi cinayətlər etməsi barədə sübutlar toplanmışdır.

Zaqafqaziya hərbi dairəsi prokurorluğu tərəfindən də 366-cı alayın komanda heyəti haqqında cinayət işi qaldırılmışdır. Xocalı hadisələrindən sonra alayın Xankəndindən köçürülməsi adı altında içərisində ağır tanklar, PDM və sair olan 100-dən çox hərbi texnika Dağlıq Qarabağın erməni icmasından olan silahlı quldur dəstələrə verilmiş, alayın şəxsi heyətinin erməni milliyətindən olan hissəsi Dağlıq Qarabağda qalıb azərbaycanlılara qarşı cinayətlərini davam etdirir. Alayın şəxsi heyətinin qalan hissəsi isə, alay Gürcüstan Respublikası Zaziani stansiyasına "köçürüb" sonra da ləğv edildiyinə görə hazırda əsasən Rusiya Federasiyası ərazisində yaşayırlar.

366-cı alayın komanda heyətinin cinayətləri barədə işi tamamlamaq üçün Rusiya Federasiyasının Baş prokuroru V. Q. Stepankova 14.12.92-ci il və 28.06.93-cü ildə iki dəfə məktubla müraciət etmişik. Müraciətdə hətta onlara alayın zabitlərinin etdikləri cinayətləri birgə istintaq etmək barədə təklif də irəli sürülmüşdür. Ancaq indiyədək bizim bu təkliflər Rusiya Federasiyası Baş Prokuroru tərəfindən cavabsız saxlanılmışdır.

İstintaq qrupunun müstəntiqləri öz təşəbbüsləri ilə Tbilisi şəhərinin Vaziani stansiyasına gedib orada alayın komandiri Y. Y. Zarviqorovu və başqa zabitləri dindirməyə cəhd göstərmişlər. Ancaq Xankəndi hərbi qarnizonunun keçmiş prokuroru Lazutkin, Zaqafqaziya hərbi dairəsi qoşunları komandanının müavini k-n Ohanyan (milliyyətə ermənidir) müstəntiqlərə maneçilik törədib, dindirmələrə imkan verməmişlər.

Eləcə də Gəncədə yerləşən, RF yurisdiksiyasında olan hava-desant diviziyasının 366-cı alayın Xankəndindən çıxarılmasında iştirak etdiyinə görə hərbi texnikanın ermənilərə verilməsinin şahidi olmuş zabit - əsgərləri dindirməyə təşəbbüs göstərilmiş, ancaq diviziya komandanlığı Moskva ilə məsləhətləşdikdən sonra dindirmələrə icazə verməmişdir.

İstintaqın ən ağır və çox vaxt aparan bu istiqaməti olmuşdur. Bu istiqamət üzrə respublikanın 53 rayonunda məskunlaşmış, tez-tez yerlərini dəyişən 3 mindən artıq Xocalı qaçqını müəyyənləşdirilib. Azyaşlı uşaqlar istisna olmaqla Xocalı əhalisinin əksəriyyəti dindirilmişdir. Bu sahədə istintaqın çətinliklərindən biri də o, olmuşdur ki, Xocalı şəhərinə 1988-91-ci illərdə Ermənistandakı öz dədə-baba yurdlarından qovulan, Xankəndi şəhəri və Qarabağın digər kəndlərindən ermənilər tərəfindən qovulmuş azərbaycanlılar, Özbəkistandan respublikamıza pənah gətirmiş mesheti türkləri məskunlaşmışdılar. Onların çoxunun pasport qeydiyyatı, ünvanlar bürosunda qeydiyyatı olmamışdır. Ona görə də həmin şəxslər demək olar ki, çox böyük çətinliklə müəyyən edilmişlər, dindirilib iş üzrə zərər çəkmiş şəxs kimi tanınmış, əmlakları barədə məlumat toplanıb, mülki iddiaçı kimi tanınmaq barədə qərarlar çıxarılmış, ölənlər, yaralananlar haqqında məhkəmə - tibb ekspertizaları təşkil edilib, rəylər alınmışdır.

Məhkəmə - tibb ekspertizalarının rəyləri, mühasirədən çıxmağa müvəffəq olmuş Xocalı sakinlərinin ifadələri ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ağılasığmaz vəhşiliklər faktları müəyyən edilmişdir. Baş dərisinin soyulması, qulaq, burun, cinsiyyət üzvlərinin kəsilməsi, erməni qəbrinin üstündə azərbaycanlı başının qurbanlıq kimi kəsilməsi və sair vəhşilik faktları sübuta yetirilmişdir. Erməni caniləri qadına, qocaya və uşağa da fərq qoymadan hamıya işgəncə verirdilər. Qadınların döşlərinin kəsilməsi, cinsiyyət orqanına atəş açılması adi hal olmuşdur.

Xocalı şəhərində yerləşən dövlət və ictimai obyektlərin sayı və dəyəri ayrı-ayrılıqda müəyyən edilmişdir. Respublikanın 35 nazirlik və idarəsinin Xocalı şəhərində inşa etdikləri, balanslarında olan tikililər, qurğular, dəzgahlar, xammal və sair qiymətli barədə sənədlər toplanılmış, mütəxəssislərdən ibarət komissiya təşkil edilmişdir. Komissiyanın gəldiyi nəticəyə görə Xocalı şəhərinin işğalı nəticəsində dövlət idarə, müəssisə və

təşkilatlarının, ictimai təşkilatların əmlakına 4 mlrd. 199 mln. 668 min 338 rub. məbləğində ziyan dəymişdir. Ziyan 1992-ci ilin dekabr ayına aid qiymətlər miqyasında hesablanmışdır.

- Respublika rəhbərliyinin, hərbi komandanlığın, silahlı dəstə komandirlərinin Xocalı qırğınının baş verməsində təqsiri istiqamətində istintaq iki versiya üzrə aparılmışdır:

- Vəzifəli şəxslərin xəyanəti nəticəsində Xocalı şəhəri qəsdən düşməyə verilmişdir,

- Vəzifəli şəxslərin qulluq vəzifələrinin icrasına cinayətkarcasına səhlənkar yanaşması nəticəsində Xocalı şəhərinin müdafiəsi pis təşkil edilmiş, şəhərin mühasirədən çıxarılması üçün lazımı tədbirlər görülməmiş, dinc əhalinin evakuasiyası təşkil edilməmiş, ona görə də kütləvi qırğın baş vermişdir.

Xocalı şəhərinin xəyanət nəticəsində qəsdən düşməyə verilməsi versiyası üzrə respublika Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi ilə birgə iş aparılmış, onlara konkret əməliyyat tapşırıqları verilmişdir. İstintaq qrupu tərəfindən mümkün olan bütün istintaq-əməliyyat tədbirləri aparılmışdır. Ancaq hər hansı bir vəzifəli şəxsin və ya silahlı qüvvə komandirinin xəyanət etməsi faktı müəyyən edilməmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istintaq zamanı ermənilər tərəfindən şəhərin işğalı vaxtı əsir götürülmüş Əzizov Arif Qüdrət oğlu və Məmmədov Aydın Calal oğlunun xəyanət etmələri faktıdır. Xocalı sakini olan bu şəxslər əsirlikdə olarkən əsirlikdə olan azərbaycanlılar arasında şəhərin müdafiəçilərini ermənilərə göstərərək onların öldürülmələrinə səbəb olmuşlar. Bu şəxslər haqqında Azərbaycan Respublikası CM-nin 17,94-cü mad. 4,6-cı bəndləri ilə cinayət işi ayrılıb məhkəməyə göndərilmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, hələ 1988-ci ildən başlayaraq respublika rəhbərliyi tərəfindən Dağlıq Qarabağ probleminin həllində böyük səhvlərə yol verilmişdir. Həmin vaxt Dağlıq Qarabağın erməni icmasını vilayətdə partiya və dövlət orqanlarında məsul vəzifələrdə işləyən "liderləri" demokratiya, aşkarlıq şüarlarından istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşməsindən ötrü açıq fəaliyyətə başlamışdılar. Respublika rəhbərliyi isə "demokratiyanı boğmaq olmaz" pərdəsi altında açıq-aşkar kütləvi informasiya vasitələri və sair yollarla respublikamızın ərazi bütövlüyünə, dövlətçiliyinə qarşı yönələn cinayətkar hərəkətlərə qiymət verməmiş, onların qarşısını almaq üçün tədbirlər görməmişdir. Cəzasız qaldıqlarından şirnikləşən ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-yə birləşməsi qərarına gətirib çıxaran kütləvi aksiyalara başladılar və eyni zamanda Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlı əhali min illik dədə-baba yurdlarından qovulmağa başladı.

1988-ci ilin martında Ermənistandan qovulub Azərbaycana gələn ilk qaçqınlar əsasən Şuşa və Yuxarı Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan digər məntəqələrində yerləşdirilmişdilər. Bundan narahat olan ermənilər azərbaycanlıların Ermənistandan qovulmalarını müvəqqəti dayandırdılar. Təcili olaraq Aslanyan fəmilialı, nazir müavini işləyən bir şəxsin başçılığı ilə öz emissarlarını Dağlıq Qarabağa göndərdilər. Onlar Dağlıq Qarabağda yerləşmiş azərbaycanlı qaçqınları geri qaytarmaq üçün cəhd göstərdilər, çünki Dağlıq Qarabağda əhali nisbətinin azərbaycanlıların xeyrinə dəyişməsi erməni tərəfini qorxudurdu.

Bu vaxt isə Azərbaycan rəhbərliyi KP MK-nın I katibi Ə. Vəzirovun başçılığı altında Şuşa və Dağlıq Qarabağın başqa azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrdən Ermənistandan gələn qaçqınların çıxarılıb respublikanın başqa rayonlarında yerləşdirilməsi üçün geniş fəaliyyətə başladılar. Şuşa şəhərinə Mərkəzi Komitə katibi Orucov göndərilmiş, respublikanın müxtəlif rayonlarının rəhbərləri dəvət edilmiş və qaçqınlar arasında böyük təbliğat işi aparıb, onları Şuşa və DQ-nın başqa yaşayış məntəqələrindən çıxarmağa nail olmuşlar.

İstintaq belə hesab edir ki, həmin vaxt respublikaya rəhbərlik etmiş Ə. Vəzirov bu hərəkətləri ilə Azərbaycan xalqının mənafeyinə ağır zərbə vurmuşdur.

31 avqust 1991-ci ildə SSRİ Müdafiə Naziri Şapoşnikov Azərbaycan Respublikası Prezidenti Mütəllibova məktubla müraciət edib, müttəfiq respublikalarda milli qvardiya və ya Müdafiə Nazirliyi yaratmaq təklifi irəli sürmüşdür.

Mərkəzin bu təşəbbüsündən sonra respublika prezidenti 334 N-li 5 sentyabr 1991-ci il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi yaratmış, müdafiə naziri vəzifəsinə Bərşadlı Valeh Əyyub oğlunu təyin etmişdir.

Müdafiə Nazirliyinin yaranma prosesinə Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin əvvəlcə Bərşadlının, sonra da T. Mehdiyevin istefa tələbi ilə keçirdiyi piketlər və bu piketlərin təsiri altında tez-tez müdafiə nazirlərinin respublika prezidenti tərəfindən dəyişdirilməsi də olmuşdur.

Belə ki, V. Bərşadlı 05.09.91-ci ildən 11.12.91-ci ilə kimi, T. Mehdiyev 12.12.91-ci ildən 11.02.92-ci ilə kimi, Ş. Musayev 11.02.92-ci ildən 24.02.92-ci ilə kimi, T. Əliyev 24.02.92-ci ildən 07.03.92-ci ilə kimi müdafiə naziri işləmişlər. Altı ay ərzində dörd müdafiə nazirinin dəyişdirilməsi respublika silahlı qüvvələrinin yaradılmasına böyük ziyan vurmuşdur.

Üç ay gecikdirilmiş çağırış həm də keyfiyyətsiz keçirilmişdir. Azərbaycanda payız çağırışı üçün hərbi hissələrə göndərilməsi planlaşdırılmış çağırışçıdan ancaq 5425 nəfəri ordu sıralarına aparılmışdır.

Halbuki, istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, respublikamızda kifayət qədər çağırışçı qəbul edib, döyüşçü hazırlamaq üçün baza olmuşdur. 1991-ci ilin axırları, 1992-ci ilin əvvəllərində 4-cü Ordu hissələrindən

qəbul edilən kazarmalardan başqa təkcə respublika idman-texniki və hərbi vətənpərvərlik könüllü cəmiyyətinin məktəbləri, yataqxanaları və sair binaları bazasında, cəmiyyətdə işləyən zabitlərin köməyi ilə 30 min döyüşçü hazırlamaq imkanı olmuşdur. Eyni zamanda 1992-ci ilin yanvar-fevral aylarında T. Mehdiyevin, Ş. Musayevin əmrləri ilə onlarla hərbi hissələr yaradılmışdır. Bu imkanların heç birindən müdafiə nazirliyi rəhbərliyi tərəfindən istifadə edilməmişdir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, müdafiə naziri V. Bəşadlının 19.11.91-ci il tarixli əmri ilə respublikanın Ermənistan və Dağlıq Qarabağla sərhəd olan 22 rayonunda, o cümlədən də Xocalı şəhərində ərazi özünümüdafiə batalyonları yaradılmışdır. Xocalı şəhər Özünümüdafiə batalyonu əsasən Xocalı əhalisindən təşkil olunmuşdur. Batalyonun komandiri Xocalı şəhər orta məktəbində hərbi təlim üzrə müəllim, ehtiyatda olan baş leytenant Hüseynov Tofiq Mirsiyab oğlu təyin edilmişdir. Batalyonun şəxsi heyəti 237 nəfər zabit və əsgərdən ibarət olmuşdur.

Müdafiə Nazirliyi tərəfindən Xocalı batalyonunda 44 ədəd 7,62 mm kalibrli, 51 ədəd 5,45 mm kalibrli AKM avtomatı, dörd ədəd əl pulemyotu, 2 ədəd qumbaraatan, 3 ədəd pistolet, 10 ədəd T03-8 markalı tüfəng və az miqdarda döyüş sursatı verilmişdir. Bundan başqa batalyonun əsgərlərində şəxsi hesaba alınmış müxtəlif növ ov tüfəngləri və sair olmuşdur. Bundan başqa batalyonda SSRİ-nin daxili qoşunlarında qalmış bir ədəd BRDM, iki ədəd "alazan" qurğusu olmuşdur.

Xocalıdakı batalyona kömək məqsədilə 21 dekabr 1991-ci ildə 33 nəfərdən ibarət minaatan batareyası göndərilmiş, Ağdamda onlardan 13 nəfəri Umudlu kəndinə, qalanı isə Xocalı şəhərinə göndərilmişlər. Fəciə zamanı batareyaya 16 nəfər şəxsi heyətilə Xocalı müdafiəçiləri arasında olmuş, altı nəfəri qəhrəmancasına həlak olmuşlar.

1991-ci ilin noyabrında keçmiş SSRİ DİN qoşunları Dağlıq Qarabağdan çıxdıqdan sonra Xocalıya quru yolla gediş-gəliş tam kəsilmişdir. Xocalı ilə əlaqə ancaq Zabrat xüsusi aviasiya birliyi "Azalaero"nun vertolyotları vasitəsilə həyata keçirilmişdir. 28.01.92-ci ildə Ağdam - Şuşa marşrutu ilə uçan vertolyot ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra, Xocalı şəhəri ilə vertolyot əlaqəsi də kəsilmişdir.

28.01.92-ci ildə Xocalı soyqırımını baş verən gündə 13.02.92-ci ildə ancaq bir dəfə Xocalı şəhərinə Mİ-26 markalı nəqliyyat vertolyotu uçmuş və 300 nəfərdən çox sakini Xocalıdan çıxarmışdır. Bu vertolyotu MDB qoşunlarının Gəncədə yerləşən vertolyot eskadrilyasından Qarabağ zonası üzrə prezident müvəkkilliyinin ayırdığı 100 min manat hesabına almaq mümkün olmuşdur. Sonralar da vertolyot eskadrilyasının komandiri Zolotuxin və pilotlar Zaqafqaziya hərbi dairəsinin qadağanına isnad edərək Xocalı şəhərinə vertolyot göndərilməsindən imtina etmişlər. Bu məsələ ilə əlaqədar müraciət edən şəxslərə isə Zaqafqaziya qoşunları hərbi dairənin komandanın müavini Qrekov və başqa yüksək rütbəli zabitlər Azərbaycanın MDB-yə daxil olması lazım olduğuna işarə etmişlər.

Müəyyən edilmişdir ki, Xocalının mühasirədə olması, əhalinin çıxılmaz vəziyyətə düşməsi, Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğal olunacağına labüd olduğu hamıya: hakimiyyətdə, eyni zamanda müxalifətdə olan qüvvələrə məlum idi. Dağlıq Qarabağda hadisələrin inkişafı bunu göstərirdi.

24.09.91-ci ildə keçmiş Mardakert rayonunun İmarət - Qərvənd kəndinin işğalı ilə başlayan qoyulmuş, azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdan qovulub çıxarılması prosesi buna əyani sübutdur. 30.10.91-ci ildə Tuğ və Səlakətin kəndləri, 12.11.91-ci ildə Axullu, 19.11.91-ci ildə Xocavənd, 12.11.91-ci ildə Cəmilli kəndləri işğal olundu.

10.02.92-ci ildə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Baş Komandanı A. Mütəllibov Qarabağ zonası ərazisində olan silahlı qüvvələrin üzərində vahid komandanlıq yaradılması barədə 2 və 3 N-li əmrlər verilmişdir.

2 N-li əmrlə vahid komandanlıq Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər nazirinin müavini, Qarabağ zonası üzrə Daxili İşlər idarəsinin rəisi T. Əliyevə tapşırılmışdır. Elə həmin tarixdə 2 N-li əmr bir bənd artırılmış 3 N-li əmr prezident tərəfindən Ali Baş Komandan kimi imza olunmuşdur. Bu bənddə Qarabağ zonasına daxil olan Şuşa şəhərinin müdafiəsi R. Qaziyevə həvalə edilmişdir.

Bir nəfərə ciddi məsuliyyət tələb edən bir neçə vəzifənin həvalə edilməsi göstərir ki, prezidentin həmin vəzifələrin lazımı qaydada yerinə yetirilməsində marağı olmamışdır. Xocalı hadisələri ərəfəsində T. Əliyevi Bakıya çağıraraq prezidentin sərəncamında saxlamaq, sonra isə onu müdafiə naziri təyin etmək, faktiki olaraq Qarabağ zonasını vahid komandansız qoymaq idi. Bu hərəkətlə Ağdam və onun ətrafında olan silahlı qüvvələrin birləşməsi, Xocalıda olan əhalinin mühasirədən çıxarılmasından ötrü əməliyyat keçirilməsi pozulmuş oldu.

15 fevral 1992-ci ildə Ş. Musayev F. Hacıyevə Müdafiə Naziri əvəzi və baş qərargah rəisinin səlahiyyətli nümayəndəsi olması barədə vəsiqə verib onu Ağdamda göndərmişdir. Vəsiqə F. Hacıyevə qarşıya çıxan vəzifələri yerində həll etmək hüququ vermişdir.

Həmin gün Ağdamda gələn F. Hacıyev Qarabağ zonası üzrə silahlı qüvvələrin vahid komandanı T. Əliyevin iş otağında oturmuş, giriş qapılarına şəxsi mühafizəsi üçün əli silahlı şəxslər təyin etmişdir. Ağdamda o, özünü prezident tərəfindən göndərilən səlahiyyətli nümayəndə, bütün silahlı qüvvələrin komandanı elan etmişdir.

Müdafiə nazirliyi tərəfindən T. Əliyevin sərəncamına göndərilən, hərbi təhsilli zabitlər İ. Abdullayev və T. Mehdiyev də öz tabeçiliyinə keçirmişdir. Xocalı hadisələrinə kimi faktiki olaraq o, Ağdam rayonunda yerləşən, ətraf rayonlardan, Müdafiə Nazirliyindən göndərilən silahlı qüvvələrə komandanlığı ələ keçirmiş, hərbi texnikaya sərəncamçılıq etmişdir.

21, 22, 23, 24, 25 fevral 1992-ci il tarixlərdə, hər gün F. Hacıyev Xocalını mühasirədən çıxarmaq üçün əməliyyatın başlama vaxtını təyin etmiş, hər dəfə də müxtəlif bəhanələr irəli sürərək əməliyyatın keçirilməsini Xocalı faciəsi baş verənədək başqa günə keçirmişdir.

23.02.92-ci il tarixdə "Qrad" qurğuları gizlətmək adı altında Ağcabədi aeroportuna aparılmışdır. Xocalı faciəsi baş verərkən "Qrad" qurğuları Ağdamda olmadığından hücum edən ermənilərə qarşı həmin qurğulardan vaxtında istifadə etmək mümkün olmamışdır.

25.02.92-ci ildə axşam saat 22 radələrində erməni quldurları Xocalı şəhərinə hücum edərkən F. Hacıyev Ş. Mirzəyevin batalyonunda olmuş, Xocalı əhalisinin qırğından qurtarmaq üçün nə o, nə də Ş. Mirzəyevin batalyonu heç bir tədbir görməmişdir.

Azərbaycan Respublikası DİN XTMD Rövşən Cavadovun rəhbərliyi ilə Asif Məhərrəmov, Allahverdi Bağırov və Yaqub Rzayevin dəstələri Xocalı şəhərindən qırğından canlarını qurtarıb qaçan əhalini qarşılamaq, onların yolunu ermənilərdən təmizləmək üçün erməni mövqelərinə hücum edib döyüşə atılarda F. Hacıyevin gizlədiyi Müdafiə Nazirliyinin Ş. Mirzəyevin komandiri olduğu batalyon və X. Xudiyevin komandir olduğu batalyon döyüşə girməmiş, əmr gözləmişlər. Səlahiyyətlərinin alındığını bəhanə edən F. Hacıyev isə onlara heç bir əmr verməmişdir.

F. Hacıyev Xocalı əhalisinin gizli yollarla mühasirədən çıxarılmasından ötrü Qarabağ zonası üzrə milli təhlükəsizlik idarəsi tərəfindən ona təqdim edilən bələdçilərdən istifadə etməmiş, əhalinin itkisiz çıxarılması imkanını əldən vermişdir.

İstintaq müəyyən etmişdir ki, Xocalı qırğınının qarşısının vaxtında alınmaması səbəblərindən biri də səhv kadr siyasəti nəticəsində hadisələr ərəfəsində Ağdamda sabitliyin pozulması olmuşdur.

1991-ci ilin payızından başlayaraq Dağlıq Qarabağdan kütləvi surətdə qovulan azərbaycanlılar əsasən Ağdam şəhərinə pənah gətirirdilər. 12 fevral 1992-ci ildə Malibəyli, Quşçular kimi çoxminli əhalisi olan kəndlərin, 15.02.92-ci ildə isə çoxlu insan qırğını ilə Qaradağlı kəndinin işğalı Ağdamda partlayış həddinə çatmış vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. On minlərlə qaçqın gündəlik olaraq Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında mitinqlər keçirirdi. Qaçqınlar əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələbi ilə Qarabağ zonası üzrə daxili işlər idarəsinin binasına basqın edib, pəncərə şüşələrini sındırmış, telefon xətlərini qırılmışdılar. Belə bir vəziyyətdə respublika DİN 18.02.92-ci il tarixli əmri ilə Ağdam rayon DİŞ-nin rəisi İslah Paşayev vəzifəsindən azad edilmiş, onun yerinə təyin edilmiş Rəşid Məmmədov vəzifəsinin icrasına 25.02.92-ci ildə başlamışdır. Respublika prezidentinin 21 fevral 1992-ci il tarixli fərmanı ilə Ağdam rayon icra hakimiyyətinin başçısı Səyyaf Verdiyev vəzifəsindən azad olunmuşdur.

Respublika rəhbərliyi Ağdam rayonunda olan kadr dəyişikliyinə rayon ağsaqqallarının müraciəti ilə əsaslandırıldılar.

İstintaq isə müəyyən etmişdir ki, respublika prezidenti A. Mütəllibov Ağdam rayon icra hakimiyyəti başçısı S. Verdiyevin yerinə müvafiq bir adam tapmağı Bakı şəhəri icra hakimiyyəti başçısı R. Ağayevə tapşırılmışdır. R. Ağayev bu işi Ağdamla əlaqəsi olmayan Bakı şəhəri DİN-nin rəisi Bəxtiyarova həvalə edir. Bəxtiyarov isə öz növbəsində əslən Ağdamlı olub, uzun müddət Ağdamdan ayrılıb Bakıda yaşayan iki rayon daxili işlər idarəsi rəislərinə tapşırır. Onların təqdim etdikləri Ağdam rayon tədarük kontorunun müdiri K. Axundov icra hakimiyyəti başçısı təyin edilir.

Nəticədə Xocalı hadisələri ərəfəsində regionda ən çox silahlı qüvvəsi, silahla daha yaxşı təchiz edilmiş Ağdam rayon daxili işlər şöbəsi rəissiz qalır. Eləcə də icra hakimiyyətində qeydiyyatdan keçmiş bir neçə könüllülər dəstəsi və sair qüvvələri olan Ağdam rayonunda birləşdirici, rəhbərlikedicisi rol oynayan, bütün rayonun qüvvələrini ayağa qaldıraraq düşməyə qarşı yönəlməli olan icra hakimiyyəti başçısız idi. Çünki, köhnəsi getmişdi, yenisi isə iki-üç gün ərzində ancaq işlə tanış ola bilərdi.

Ağdamda sabitliyin pozulmasında rayonun daş karxanasının direktoru işləyən, Ali Sovetin deputatı Qasım Kərimov müəyyən mənfəi rol oynamışdır. O, 17 fevral 1992-ci ildə Ağdam şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən minlərlə adamın iştirak etdiyi mitinqdə çıxış edərək rayon rəhbərliyini bacarıqsızlıqda təqsirləndirmiş, Ağdam rayon DİN-nin rəisi İ. Paşayevin bir sutka ərzində rayonu tərk etməsini tələb etmiş və silahlı qüvvələrə komandanlığı öz üzərinə götürdüyünü, qərargahının Qaraağacı qəbiristanlığında yerləşdiyini elan etmişdir.

Belə özbaşnalıq halları Xocalı hadisələri ərəfəsində tam hakimiyyətsizliyə gətirib çıxarmış, təxribatlar baş alıb getmiş, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti pozulmuşdur.

24 fevral 1992-ci ildə saat 22 radələrində Ağdam - Əsgəran yolu ilə Xramort kəndinə kəşfiyyətə gedən xüsusi təyinatlı milis dəstəsi ilə "Qarabağ şahinləri" könüllülər dəstəsindən 13 döyüşçü ZİL-131 markalı yük maşınında naməlum səbəbdən qəzaya uğramışlar. Döyüşçülərdən üç nəfəri partlayış nəticəsində ağır bədən

xəsarəti almış, onların qıçları kəsilib ömürlük şikəst olmuşlar, qalanları isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışlar.

Belə bir ağır cinayət hadisəsi silahlı qüvvələrimizin nəzarəti altında olan ərazidə baş verməsinə baxmayaraq, nə Ağdam rayon DİN-də, nə də Qarabağ zonası DİN-də qeydiyyatdan keçirilməmişdir. Təxribatı törədən şəxslərin müəyyən edilməsindən ötrü əməliyyat və istintaq işi təşkil edilməmişdir.

23-26.02.92-ci il tarixdə Ağdam rayonu ərazisində yerləşən Uzundərə hərbi sursat anbarının və mühəndis-istehkamçı batalyonunun əmlakı zəbt edilmiş, ancaq respublika müdafiə nazirliyinə təhvil verilməsi gecikdirilmiş, döyüş sursatı və çox qiymətli hərbi əmlakın çox hissəsi heç bir qeydiyyatdan keçən və keçməyən silahlı dəstələrə, ətraf rayonların icra hakimiyyəti başçılarının nümayəndələrinə paylanmışdır. Bu faktlar da Ağdamda hökm sürən hərə-mərcliyə, hakimiyyətsizliyə əyani sübutdur.

İstintaq zamanı tam sübuta yetirilmişdir ki, 15-25.02.92-ci il tarixlərdə Xocalı əhalisinin mühasirədən itkisiz, hava yolu ilə vertolyotlar vasitəsilə çıxarmaq üçün daxili imkan var idi.

Müəyyən edilmişdir ki, respublika müdafiə nazirini əvəz edən Baş qərargah rəisi Ş. Musayevin bilavasitə öz təbəçiliyində 8 ədəd Mİ-24 markalı hərbi vertolyot olmuşdur. Bu vertolyotlar 01.02.92-ci ildən başlayaraq MDB qoşunları 13-cü hava hücumundan müdafiə ordusunun Səngəçal qəsəbəsində yerləşən hərbi hissəsindən pilotlarla olan razılığa əsasən Zabrat aeroportuna gətirilmişdir. 15.02.92-ci il vəziyyətinə bu 8 vertolyot uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. 4 vertolyotun ekipajı Tuvayev, Şvaryev, Karlov və s. MDB qoşunlarından respublika Müdafiə Nazirliyinə hərbi xidmətə qəbul edilmiş təcrübəli, Əfqanıstan müharibəsində iştirak etmiş pilotlar olmuşdur. Onların rəhbərliyi altında "Azalaero"nun mülki vertolyotlarını idarə edən pilotlar da hərbi vertolyotlarda uçuş məşqlər keçirdi.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, hərbi vertolyotlarda Ağdamla Xocalı arasında uçuş məsafəsi az olduğundan yanacağı az götürmək hesabına 10-12 sərnişin daşımaq imkanı olmuşdur.

Bundan başqa müəyyən edilmişdir ki, Xocalı hadisələri ərəfəsində "Azalaero" aviaşirkətin sərəncamında onlarla sərnişin daşıyan Mİ-8 markalı vertolyotlar uçuşa hazır vəziyyətdə olmuşlar. Doğrudur 28.01.92-ci ildə Şuşaya uçan vertolyotlar ermənilər tərəfindən vurulduqdan sonra mülki vertolyotlarla uçuşlar dayandırılmışdı. Ancaq hərbi vertolyotların müşayiəti ilə sərnişin vertolyotlarının uçuşunu təmin etmək mümkün idi.

Belə bir imkanın olması Xocalı faciəsindən sonra öz təsdiqini tapdı. 26-28 fevral 1992-ci il tarixlərdə hərbi vertolyotların müşayiəti ilə mülki vertolyotlarla Xocalı şəhərinin ətrafından meyitlərin, yaralıların çıxarılması, ermənilərin mühasirəsində olan Umudlu kəndindən əhalinin eyni qayda ilə çıxarılması bu nəticəni tamamilə təsdiq edir.

İstintaqla müəyyən edilmişdir ki, Xocalı şəhərinin əhalisinin evakuasiyası barədə qərar hökumət səviyyəsində qəbul edilməli idi. Respublikamızda qüvvədə olan keçmiş SSRİ Mülki Müdafiə Qərargahının 1986-cı il DNQO-0014 nömrəli direktivinə görə hər hansı bir yaşayış məntəqəsinin evakuasiyası barədə qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilməli idi.

Xocalı istintaq qrupunun rəhbəri
Rəsulov A. A.

Səriyyə Müslümqızı. Ölümdən o yandakı Xocalı.Bakı: S. 22-37.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə...

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni terror təşkilatları, rus hərbi birləşmələrinin 366-cı polkunun müasir silahlarla təchiz olunmuş muşdlularının genişmiqyaslı hücumu ilə Xocalı soyqırımını törədildi. Xocalıda minlərlə əliyalın, dinc azərbaycanlının qətli icra olundu. Xəstələrə, ağsaqqal və ağbirçəklərə, körpə uşaqlara, qadınlara aman verilmədi. Azərbaycan xalqına qarşı amansız şəkildə soyqırım həyata keçirildi. Bu soyqırım siyasəti əvvəlcədən düşünölmüş, ciddi planlaşdırılmış və dəqiq yerinə yetirilmişdi. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin soyqırımını araşdırən istintaq komissiyasına təqdim etdiyi Xocalı şəhərinə hərbcilərin danışıqlarının lent yazısı da planın əvvəlcədən hazırlandığını və bu faciədə 366-cı rus hərbi alayının iştirakını təsdiqləyir. Belə ki, hərbcilərin telefon söhbətində Xocalıya hücumu hazırlıq getdiyi, danışıqların milyon rəqəmlərlə hesablanan pulu gözlədikləri anlaşılır.

1992-ci il fevralın 16-da, soyqırım planından on gün əvvəl məlum 366-cı alayın nəzdində "Klugin, erməni cəbhəsi" deyilən "rota" yaradılır. Sözügedən "rota"nın özəyini Livan, Amerika, Kanada, İran, İsveç və Hollandiyadakı erməni icmalarını təmsil edən, beyinlərinə yeridilən, başı üstlərində "Böyük Ermənistan" xəritəsi asılan silahlı quldur erməni birləşmələri təşkil edirdi. Fevralın 17-də qızlardan ibarət "Şuşanik" adlı snayperçilər dəstəsi həmin cəbhəyə qoşuldu. Düşüncələrinə türk düşmənçiliyi hopdurulan, insani idrakdan uzaq olan "Şuşanik" snayperçiləri Livandan gətirilmişdi. "Klugin, erməni cəbhəsi"nə Xaçik Vartanyan rəhbərlik edirdi.

1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı işğal olundu, yerlə-yeksan edildi. Bəşəriyyət növbəti Xatın faciəsi yaşadı. Beynəlxalq miqyasda millətçi kimi tanınan erməni icmalarının, diaspora və lobbiçilərinin birgə hazırladıqları "Böyük Ermənistan" planının ilkin fazası, hərəkətin ilk bəndi "Haydad" və "ASALA" terror təşkilatlarıyla birgə icra olundu. Bu soyqırım əməliyyatı zamanı keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyinə məxsus hərbi texnika, tərkibində zəhərli kimyəvi maddələr olan mərmilər, istifadəsi qadağan olunan "dairəvi" güllələr, digər silahlar sınaqdan çıxarıldı. Həmin qanlı gün, saat 23.00 radələrində Xocalıya 11 istiqamətdən hücum həyata keçirildi. Qarqar çayının Həsənabad kəndi tərəfindən, təyyarə limanının şərqindən, İncik təpədən, donuzçuluq kompleksi istiqamətindən - çayın sol və sağ tərəfindən, Daşbulaq-Xocalı yolu səmtindən, Norgux-Xocalı istiqamətindən, Daştəpə tərəfdən, Bozdağ və nəhayət Əsgəran tərəfdən Xocalı üzərinə qoşun yeridildi. Ətraf ələmdən ayrı düşmüş, gücü yalnız özünümüdafiə qruplarının ov tufənglərinə çatan əhali nizami rus ordusu və vəhşi erməni quldurlarına müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi. Xocalılar vəhşiliklə üz-üzə qaldı. 613 nəfər şəhid oldu. Onlardan 56-sı xüsusi qəddarlıq və işgəncələrlə öldürüldü. 27 ailə tamamilə məhv edildi. 230 ailə öz başçısını itirdi. 1275 nəfər əsir düşmüş xocalılı amansız işgəncələrə düşər oldu. Bu soyqırım əməliyyatlarında xüsusi hazırlıq keçmiş 366-cı alayın zabitlərinin və digər muşdluların iştirakı tələfatın miqyasını daha da artırdı.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyət şöbəsinin rəisi, polkovnik V. Savelyev özünün "Məxfi arayış"ında erməni terror təşkilatlarıyla Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, fakt və sənədlərdə bütün olub-keçənlərin şərhini verib etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadımların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənələrini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyət İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərfi görün necə ləkələndi".

"Rusların "zabit şərfini ləkələyən 55 zabit və kiçik rütbəli hərbcilərin adları qoy tarix üçün yaddaşlara yazılsın".

1. Zarviqorov Yuri Yuriyeviç - 02.03. 1955-ci ildə Qazaxıstanın Cambul vilayətinin Luqovaya stansiyasında anadan olub. 366-cı motoatıcı alayın komandiri.
2. Çitçiyan Valeri İsaakoviç - 366-cı motoatıcı alayın 1 saylı batalyonunun qərargah rəisinin müavini, mayor.
3. Ağriyan Vaçaqan Qriqoryeviç - mayor, alayın kəşfiyyət rəisi.
4. Ohanyan Seyran Muşeqoviç - 1961-ci ildə anadan olub. Mayor, alayın 2-ci batalyonunun komandiri.
5. Arutyunov Aleksandr Aleksandroviç - mayor, 2-ci batalyon komandirinin köməkçisi.
6. Akopyan Nerses Qrantoviç - baş leytenant, 1-ci batalyonun 2-ci rotasının komandiri.
7. Arutunyan Vladislav Vladimiroviç - kapitan, 2-ci batalyonun komandiri.
8. Bəyləryan Armen Volodiyeviç - praporşik, 1-ci rotanın texniki.
9. Ayrapetyan Vaçik Qurgenoviç - 3-cü rotanın starşinası.

10. Mirzoyan Vaçik Qrantoviç - 3-cü rotanın starşinası.
11. Şixanyan Andrey Artyuşeviç - 1-ci batalyonun təşkilat üzrə komandiri.
12. Xaçaturyan - 6-cı rotanın starşinası.
13. Abramyan V.V. - 2-ci batalyonun böyük texniki, praporşik.
14. Bəyləryan Sergey Yurikoviç - 2-ci batalyonun vzvod komandiri, praporşik.
15. Danilyan Armen Barinoviç - 2-ci rotanın starşinası.
16. Avanesyan - 2-ci batalyonun böyük texniki.
17. Zaxaryan - zenit vzvodunun komandiri, praporşik.
18. Boqdasaryan Valeri - tank rotasının starşinası.
19. Kisəbəyyan Qriqoriy Akopoviç - rabitə rotasında vzvod komandiri, praporşik.
20. Arustamyan - rabitə rotasında böyük texnik.
21. Amelyan Qarik - yeməxana rəisi, praporşik.
22. Avanesyan Robik - ərzaq anbarının rəisi, böyük praporşik.
23. Arutunyan Kamo Rafaeloviç - təmir rotasında vzvod komandiri, praporşik.
24. Musaelyan - təmir rotasında vzvod komandiri.
25. Sarkisyan Aleksandr - təmir rotasında böyük texnik, praporşik.
26. Osipov Yuri - raket artilleriya anbarının rəisi.
27. Simonyan Valeri - maddi təchizat rotasının starşinası.
28. Petrosyan Aşot - məxfi hissənin rəisi, praporşik.
29. Nabokix Yevgeni - mayor, 3-cü batalyonun komandiri (arvadı erməni)
30. Lixodey İqor İvanoviç - artilleriya divizionunun komandiri;
31. Miroşniçenko İqor - maddi təchizat rotasının komandiri, baş leytenant;
32. Smaqin - leytenant, tank divizionunun komandiri;
33. Kuznetsov Andrey - kimyəvi müdafiə rotasının komandiri;
34. Qarmaş Viktor - baş leytenant, tank rotasının komandiri;
35. Balyazin - tank rotasında vzvod komandiri, leytenant;
36. Mirxaydarov - 3-cü batalyonun 7-ci rotasının komandiri, baş leytenant;
37. Fotimski - 2-ci batalyonun 3-cü rotasının komandiri, kapitan;
38. Buqayenko - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının 3-cü vzvodunun komandiri, leytenant;
39. Potapov - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, kapitan;
40. Krut - 2-ci batalyonun 6-cı rotasının komandiri, kapitan;
41. Savintsev - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, leytenant;
42. Dobranski 2-ci batalyonun 4-cü rotasının kəşfiyyat vzvodunun komandiri,
43. Bobolev - 2-ci batalyonun qərargah rəisi, kapitan;
44. Minin - 2-ci batalyon komandirinin müavini, kapitan;
45. Tevosyan - 2-ci batalyonun 5-ci rotasının komandiri, kapitan;
46. Boqaçev - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
47. Kurçatov - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
48. Maftullin 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
49. Kuzmanoviç - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
50. İvanov - 3-cü batalyonun zabiti, kapitan;
51. Matveyev - 3-cü batalyonun artilleriya divizionunun komandiri, kapitan.

Yuri Poleneyev "Qarabağ qan girdabında " kitabında yazır:

"Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyaya bəyan etdilər. 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinin sakinlərinə vəhşicəsinə divan tutuldu. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı".

Xocalı soyqırımını törədilən zaman müsibəti gözləri ilə görən jurnalist Viktoriya İvleva isə faciəni belə təsvir edir: "Xocalının girəcəyində bir tərəfdə buluda bənzər nəyinsə hərəkət etdiyini gördüm. Bu bulud yarıçılpaq insanların toplusu idi. Azərbaycanlıların dəstəsinin sonunda üç uşaq qadın gedirdi. O, qar üzərində ayaqyalın çətinliklə yeriyir və tez-tez yığılırdı. Sən demə, onun uşaqlarından biri ikigünlük imiş. Digər yüzlərlə qaçqın kimi bu qadının və onun uşaqlarının sonrakı taleyini mən televiziya lentlərindən izlədim. Bu, televiziya lentlərində səs zolağı operatorunun hönkürtüsündən ibarət idi. Bu adamların cəsədləri eybəcərləşdirilmiş şəkildə qar üzərində qalaqlanmışdı".

Viktoriya İvlevanın televiziya müşahidəsində izlədiyi hönkürtü, Xocalı soyqırımını ilk dəfə lentə alan cəsur jurnalist Çingiz Mustafayevin qəzəbinin göz yaşlarına çevrilməsiydi. Erməni vəhşiliklərinin qurbanı olan,

qar üzərində donub qalan məsum körpələrin qurumuş cəsədləri qarşısında tab gətirmək, bu faciəni sakit lentə almaq mümkün deyildi. Çingiz Mustafayev yerlə-yeksan edilən soyqırma məruz qalan Xocalıyı çəkirdi, köməksiz dinc əhalinin faciəsini tarixin yaddaşına yazırdı. Kamerası ilə. Bu kamera ermənilərin güllələrinə də tuş gəlmiş, "yaralanmışdı". Martın ilk günlərində dünyanın efir məkanından bütün evlərə "Xocalı soyqırımı" boylandı. Çingiz Mustafayev bu qanlı olayı belə xatırlayırdı: "İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotun müşayiəti ilə hadisə yerinə gəldik. Havadan gördük ki, bütün bir sahə insan meyitləri ilə doludur. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq, biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Bizimlə olan milis əməkdaşları meyitləri vertolyota götürməli idilər ki, onların qohumlarına verilsin. Gördüyümüz vəziyyətdən şoka düşdük. İki nəfər isə huşunu itirmişdi. Martın 2-də xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə gəlmişdik. O zaman meyitlər dəhşətli hala salınmışdı. Bir neçə sutka ərzində onların üzərində təhqiredici hərəkətlər edilmişdi".

İnsanı dəhşətə gətirən bu açıqlama, soyqırımı ilk dəfə lentə alan Çingiz Mustafayevin fikirləridir. Erməni dəhşətlərindən, vandalizmdən yaxa qurtarmaq üçün üzü Ağdama tərəf qaçan, əliyalın əhali vəhşicəsinə güllələrə tuş gəlmişdi. Ahillərə, körpələrə belə aman verilməyib. İnsanları bir-birlərinə bağlayaraq, üzərlərinə neft tökərək yandırıb, uşaqları diri-diri süngüyə keçirib faşistlərin törətdiklərindən betər faciəni bəşəriyyətə "bəxş etdilər" Qətlə yetirilənlərin cəsədləri üzərində vəhşicəsinə davranaraq, qadınların döşlərini, kişilərin cinsiyyət üzvünü kəsərək, uşaqların beyin dərisini soyaraq bəşəriyyət üçün yeni olan vandalizm nümunəsi ortaya qoydular. Budur erməni xidməti, budur erməni qəssablarının yaramazlığı. Xocalıda törətdikləri cinayətin miqyasını düşünmədən, bu gün beynəlxalq ictimaiyyətə humanizmdən, insanlıqdan danışanların nə qədər məkrli, qəddar olduqları Xocalıda göründü. Nə yazıqlar ki, insanlığa, bəşəriyyətə qarşı törədilən bu faciə ermənilərin xəcalət hissinə çevrilmədi. Dünya qınağından yeni məkrli planları, yalanları ilə qurtarmağa çalışan erməni vəhşiliyi Xocalıdan sonra 20 faiz Azərbaycan torpağının işğalı ilə nəticələndi.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 30-36.

366-cı rus hərbi alayı Xocalını qanına buladı

Artıq tarixin arxivinə atılmış Sovet dövlətinin bu alayı barədə bütün təfərrüatlar aydınlaşdırılıb. Bir məsələ bəllidir ki, Xocalı soyqırımının törədilməsində bu alayın müasir hərbi texnikasından, şərafəmi erməni quldurlarına satmış zabit heyətindən istifadə edilmişdir. Xocalı qətliamının acılarını yaşayan, ana-bacılarını, övladlarını Əsgəran yolunda, Naxçıvanıkdə, Kətik meşəsində itirən, zamanın ağrılarına tab gətirən faciə şahidləri buna şəhadət verir. Özü də təkzibolunmaz sübutlarla, faktlarla. Sovet ordusunun sabiq generalları "zabit şərafəmi" qorumaq üçün bu faktları təkzib etməyə çalışsalar da, söylədikləri arqumentlər su üzərində sabun köpüyünə bənzəyir. Bu alayın hərbi tarixinə Xocalı ləkəsi vurulub. Tarix isə ləkə, yamaq götürmür. Xocalı soyqırımını araşdırmaq üçün belə heç bir emosiyaya uymayaraq 366-cı alayın tarixinə diqqət yetirib, əliyalın insanlara qarşı törədilən faciənin sərhədlərini müəyyənləşdirməliyik. Ən azı tarix və gələcək nəsillər üçün. Bəşəriyyət isə gərək bu sadalanan cinayətlərə göz yummasın. Xocalıda törədilənlərin soyqırım faktı olduğunu təsdiqləsin və bəyan etsin. Yoxsa dünya yeni soyqırımlarla, yeni terror hərəkətləri ilə üzləşməli olacaq. Necə ki, Amerika kimi böyük dövlət 11 sentyabr terroru ilə üzleşdi. Amerikanın üzleşdiyi, insanları sarsıdan bu qanlı səhnələri 366-cı alay xocalıların başına cəmi 3-4 saat ərzində, 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə gətirdi. 613 nəfər insan güllələndi, 1225 nəfər girov düşdü. Onların arasında 63 nəfər 3 yaşından 15 yaşına qədər uşaq, ahıl vardı. Bu qətlialmlar nə hərbi qanunlarına, nə də insani davranışlara, heysiyyətə əsaslanır. Yalnız qəddarlıqla vəhşiliyə dəlalət edir.

Keçmiş Sovet ordusunun 366-cı alayının bu qəddarlığı, rüsvayçılığı təsadüfi deyil. Bəllidir ki, təsadüf də qanunauyğunluğun ayrıca bir halıdır. Qanunauyğun odur ki, tarixən çar Rusiyasının zamanında da rus zabidləri dini birliyi əsas gətirərək həmişə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı döyüşüb, vuruşub. Minlərlə azərbaycanlıları dədə-baba torpaqlarından didərgin salıb, Qafqazın boşaldılmış ərazilərinə erməniləri məskunlaşdırıblar. Erməni dövlətinin sərhədlərini Azərbaycan torpaqlarının hesabına genişləndiriblər. Məgər 366-cı alay çar Rusiyasının hərbi strukturlarının, zabit və əsgərlərinin varisi deyildimi? Qarabağda aparılan hərbi əməliyyatlarda tək texnika ilə deyil, canlı qüvvə ilə erməni daşnaklarına kömək etmədilərmi? Bütün bu deyimlər sübut olunmamışmı?

Alayın yüksək səlahiyyətli zabidləri ermənilərə müntəzəm surətdə silahlar, hərbi sursatlar satırdı. Bütün bunların nəticəsi olaraq alayda hərbi qanunlardan kənar olan qeyri-qanuni atmosfer yaradılmış, ordu qanunları ticarət qanunları ilə əvəzlənmişdir. Alayın say tərkibi 1800 nəfəri əhatə etməsinə baxmayaraq, cəmi 350 nəfərə yaxın zabit və əsgəri qüvvə qalmışdır. Mərkəzi Tbilisi şəhərində yerləşirdi. Para qazanmaq zabidlərin başlıca əməliyyatına çevrilmişdi. Ona görə də Xankəndinə insani varlıqlarını, simasını çoxdan itirmiş erməni daşnakları, quldurlara öz çeşidli "xidmətlərini" təklif edirdilər. Hətta erməni terror qruplarına belə xidmətlərin gündəlik məzənnəsi də bəlli idi. Azərbaycanlıların yaşayış məntəqəsinə bir top atəşi 1300 rubl, BTR-in bir gecəlik icarəsi 5000 rubl, altı PDM-dən ibarət qrupun hər reydi üçün 1,5 milyon rubl, kiçik rütbəli zabidlərin təlimatlarının göstərişlərinə 3-4 min rubl ödənilməli idi. Canlı qüvvə olaraq sırayı əsgərlər də döyüş əməliyyatlarına cəlb olunur, pis qazanmırdılar. Alayın hərbi qulluqçusu Znayevin Tbilisidəki hərbi hissəyə köçürülməsi zamanı ciblərindən 280 rubl aşkarlanmışdır. Xocalı soyqırımından bir gün sonra, yəni fevral ayının 27-də gündüz saat 3 radələrində Binə aeroportunda Deyçukov Oleq Alekseyeviç adlı bir polkovnik həbs olundu. Onun üstündən yarım milyona yaxın pul aşkarlandı. Polkovniki müşayiət edən praporşik P. Şevçenko, sırayı əsgər, sürücü A. Qainkin də həbs olundu. Bu, xocalıların qanpulu idi. Yüksək rütbəli rus zabiti Azərbaycanda soyqırım törədərək vəhşiliyinin, qəddarlığının əvəzini almışdı.

1985-ci ildən Xankəndinə köçürülən 366-cı alayı Qarabağda başlanan erməni separatçılığının fonunda Xocalı soyqırımınadək normal hərbi həyatının nə demək olduğunu bilmədi. Alayda əsas vəzifələri tutan erməni zabidlərinin sayı nə az, nə çox, 50 nəfər idi. Praporşiklər də yox deyildi. Bir məsələ aydındır ki, praporşikləri daha çox yerli əhali arasından yığırdılar. Məhz ona görə də yerli ermənilərdən alayda kiçik rütbəli hərbiçilər çox idi. Erməni əsilli hərbiçilər artıq 366-cı alayı, onun baş komandiri Zarviqarovu milli münəqişəyə, etnik separatçılığa çəkə bilməmişdilər. Bu alayın hədəfi bəlli idi. Müntəzəm olaraq Azərbaycan kəndlərinə basqınlar edilir, insanlar güllələnir, onların qanı pula çevrilərək rus zabidlərinin cibinə axırdı. Xocalı soyqırımından bir ay öncə Zaqafqaziya hücum dairəsinin müavini, milliyətçə erməni general-leytenant Ohanov alaya baş çəkərək zabit heyətini etnik separatçılığa sövq edən hərəkətlərdə bulundu. Ohanov zabidləri "Şanlı Arsax işinə" xidmətə çağırmışdı. Lakin hərbi hissədəki vəziyyətlə barışmayanlar, öz hərbi andına sadıq qalıb zabit şərafəmi qorumaq istəyənlər də vardı.

Çünki keçmiş Sovet ordusunun ənənələrinə görə, alayda ukraynalılar, qazaxlar, özbəklər, gürcülər də hərbi xidmət keçirdilər. Hələ 1991-ci ilin sonlarında alayın bir qrup zabiti Zaqafqaziya hərbi dairəsi komandanlığına rəsmi məktubla müraciət edib alaydakı mənəvi pozğunluğu göstərməklə yanaşı, yüksək səlahiyyətli zabidlərin onları azərbaycanlı əhaliyə qarşı döyüşlərə sövq etmələrini göstərmişdilər. Sözügedən

vicdanlı hərbiçilərin rəyi bir idi: Komandir, polkovnik Zarviqarov təcili dəyişdirilməlidir. Ancaq hərbi komandanlıq zabitlərin etiraz məktubuna, raportuna heç bir məhəl qoymadı. 1991-ci ilin "Vesti" televiziya proqramında şərhçi Feyorkovskinin hazırladığı buraxılışda iki nəfər rus əsgəri açıqca söyləmişdilər ki, erməni zabitlər azərbaycanlıların yaşadıkları kəndlərə atəş açmağı əmr edirlər. Bu informasiya heç kəsin "nəzərini cəlb" etmədi. Qarabağın azərbaycanlı yaşayan məskənləri isə 366-cı alayın zirehli texnikası ilə ardıcıl olaraq ölüm məskənlərinə çevrildi. Kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan tərəfi ilə birləşmiş silahlı qüvvələrin komandanlığı arasında mübahisə gedirdi. "366-cı alay azərbaycanlıların məhv edilməsində erməni terrorçu qrupların tərəfində iştirak edir" arqumentinə onlar soyuqqanlıqla "yox" cavabı verirdilər. Azərbaycan mediası alaydan qaçan əsgərlərin, zabitlərin ifadələrini, dəlillərini söyləyən zaman bəlli alayın zabitləri "bu barədə bizdə məlumat yoxdur" söyləyirdilər. Malibəyli kəndi tarmar ediləndə 3 əsgər ağ bayraq götürüb kəndin sağ qalmış sakinlərini mühasirədən çıxarmaq istəmişdi. Lakin onlar vəhşiliyi qəbul etməyən, günahsız qan tökmək istəməyən əsgərlərin qarşısında güllələndilər. Vandalizm aktlarının iştirakçısı olmaq istəməyən alayın hərbi xidmətçiləri Rjevski şəhərindən Jarqın Roman, kırımlı Kuzmişov Sergey, Boqdanovski Andrey hərbi jandarmdan qaçmağa nail olmuşdular. Məhz bu əsgərlər komandanlığın əmrinə uyğun olmayaraq azərbaycanlı əhaliyə qarşı hərbi əməliyyatlardan imtina edərək, hərbi hissənin mövqelərindən uzaqlaşmışdılar. Ancaq erməni ekstremistləri terror qrupları bu istəkdə olan hərbiçilərə qarşı amansız davranaraq onların bəzilərini güllələmişdilər. Dəqiq məlumatlara görə, bu qəbildən olan zabitlərdən ikisi erməni yaraqlıları tərəfindən öldürülmüş, biri isə itkin düşmüşdür. 366-cı alayın hələ fevralın ortalarında qaçmağa nail olmuş daha 3 nəfər əsgəri erməni muzdluları, hərbi birləşmələri tərəfindən mühasirəyə alınmış Xocalıda idi. Həmin gecə təbii surətdə onlar da başqaları ilə birlikdə şəhəri öz alaylarının və erməni qoşunlarının hücumundan müdafiəyə qalxmışdılar. İstər hərbi qulluqçuların, istərsə də erməni quldurlarının dinc sakinləri necə öldürdüklərini onlar öz gözləri ilə görmüşdür. Onların dediklərinə görə, adamları ailəlikcə qırır, valideynləri uşaqlarının gözü qarşısında öldürür, adamları üzbəüz dayanıb güllələyirdilər. Qaniçən vəhşilər gecə də, ertəsi günü səhəri də yaralıları vurub öldürürdülər. Əsirləri güllələyirdilər. Körpələri vəhşicəsinə qətlə yetirir, imdad diləyən ahıllara imkan vermirdilər. Adamları ən alçaq üsulla təhqir edirdilər. Arxadan gələn erməni rəzilləri isə qarətçiliklə, soyğunçuluqla məşğul olurdular.

Xocalı soyqırımına hazırlaşmaq üçün ermənilərdən 20 litr spirt alan alayın komandir-zabit heyətinin artıq gözlərini qan örtmüşdü. Azərbaycan insanının başını kəsmək onlar üçün adiləşmişdi. Bu faktı alayın əsgərləri Y. Numanov, Ş. Tangülov, S. Ezizov təsdiqləmişlər.

Keçmiş Sovet ordusunun, indi isə MDB-nin birləşmiş silahlı qüvvələri aşkar faktları nə qədər rədd etsə də, törətdiyi bu soyqırım faktı qarşısında nəsə bir iş, yenilik görməli idi. Soyqırım məsələsini üzərlərindən atmağa çalışıb, bəzi variantların əhatəsində gedişlər etməli idi. Ona görə də Zaqafqaziya hərbi dairəsinin komandanlığının müavini, general-leytenant İosif Ohanyan 366-cı alaya gəlmişdi. "Xəbər servis" agentliyinin 4 mart 1992-ci il buraxılışında bu səfərin məğzi açıqlanıb: "Zaqafqaziya hərbi dairəsi qərargahının generalı İosif Ohanyan Xocalıya gəlmişdir. O, tələb etmişdir ki, 366-cı alay məhz əvvəllər planlaşdırıldığı kimi Şuşa və Laçın şəhərlərindən çıxarılsın. Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindən məlumat verilmişdi ki, 366-cı alayın silahlı texnikası və canlı qüvvəsi hazırda Azərbaycanın zəbt olunmuş Xocalı, Kərkicahan məntəqələrinə köçürülür. Qrad və "uraqan" raket artilleriya qurğuları isə artıq erməni silahlı dəstələrinin sərəncamına verilmişdi". Rusiya Müdafiə Nazirliyinin orqanı olan "Krasnaya Zvezda" qəzeti 6 mart 1992-ci il sayında isə 366-cı alayın erməni terrorçuları tərəfindən azərbaycanlılara qarşı döyüşdüyünü, Xocalı soyqırımında iştirakını dolayısı ilə təsdiqləyən məlumat dərc etmişdi: "İkinci motorlu atıcı taborunun komandiri Seyran Ohanyan Qarabağ silahlı dəstələrinin tərəfinə keçmişdir. Ola bilsin ki, zabit polk ilə birlikdə Gəncəyə (Azərbaycan) getməkdən qorxmışdır, çünki bəzi məlumatlara görə, o, azərbaycanlılara qarşı döyüş əməliyyatlarında iştirak etmişdir". Bəli, Rusiya Müdafiə Nazirliyi tabeçiliyində olan 366-cı alayın batalyon komandiri soyqırımında iştirakını öz rəsmi məlumatları ilə təsdiqləməyə məcbur idi. Bu, o Ohanyan idi ki, alayın çıxarılmasına qarşı hərbi qiyam qaldırmış, nəticədə alaya məxsus hərbi texnikanın 80 faizini ələ keçirib, Xocalı soyqırımından sonrakı qətlialmlarda işğalçılıq siyasətlərində istifadə etmişdir. Martın 2-də alayın çıxarılmasına başlanılsa da, bu proses erməni terror qrupları, yerli erməni hakimiyyətinin müqaviməti ilə yarımçıq aparıldı. Nəticədə keçmiş Sovet ordusunun hərbi mirasının kiçik bir hissəsini çıxarmaq mümkün oldu. Erməni hərbi qulluqçuları Qarabağı və hərbi hissənin yerləşdiyi ərazini tərk etməkdən imtina etdilər. Alayın 2-ci batalyonunun komandiri Ohanyan 14 PDM hərbi maşını ələ keçirib, erməni yaraqlıları, xaricdən gətirilmiş muzdlu döyüşçülərlə birləşdi. Alayın hərbi sursat və texnikasının nə dərəcədə çıxarılması haqda dəqiq məlumat da aşkardı. Azərbaycan kəşfiyyat orqanlarının əldə etdiyi sənədlərdə bu müqayisəli faktlar aydın görünür.

PDM çıxarılıb 38 vahid, saxlanılıb 70 vahid.

BTR çıxarılıb 0, saxlanılıb 4.

D-30 toplar çıxarılıb 0, saxlanılıb 27.

"Strela-10" çıxarılıb 0, saxlanılıb 10.

366-cı alayın iflası şəxsi heyətin Tbilisiyə köçürülməsi ilə reallaşdı. "Sovetski voyn" qəzeti alayın çıxarılması ilə bağlı "366-cı polk nədən ləğv olundu" məqaləsini 2 aprel 1992-ci ildə dərc etdirdi. Verilən məlumatlara görə, azacıq da olsa həqiqətlərə yer ayıran qəzetin həmin sayı general-leytenant İ. Ohyananın göstərişi ilə, bütün tirajla birlikdə yandırılıb. Qəzetin yalnız bir neçə nüsxəsi salamat qalaraq əldən-ələ keçib. "Xalq ordusu" qəzeti isə sözügedən yazını 28 aprel sayında rus dilində təkrar çap edib. Beləliklə general-leytenant Ohyananın niyyəti baş tutmayıb. Müəllifin yazdığına görə, 366-cı polkun Xankəndindən çıxarılması əməliyyatı yaxşıca götür-qoy edilib, əvvəlcədən planlaşdırılıb. Yəni hər şey, hərbi sursat və texnika qabaqcadan alınıb satılıbmış. Əsgərlər ermənilərlə vida məclisi keçirərək, birgə ziyafətdə olublar. Polkda komandir Y. Zarviqarovdan tutmuş, zabit arvadlarının hamısı sərxoş vəziyyətdə alqı-satqı əməliyyatlarını davam etdiriblər. Texnikanı ermənilərə verib Xankəndindən çıxanda isə gözlənilmədən onları müdafiəyə gəlmiş desantçılarla qarşılaşıblar. Desantçıların dediyinə görə, zabitlərin arvadları paçka-paçka valyutanı aradan çıxarmağa cəhd göstərirlər. Desantçılarla erməni yaraqlıları arasında atışma baş verib. Nəticədə serjant Andre Ruderı öldürülüb. Məqalədə belə faktlar, epizodlar kifayət qədərdir. Ancaq əsas diqqəti çəkən məsələ odur ki, sərxoşluqdan ayrılmayan polk komandiri Zarviqarovun əvəzinə Xocalıya hücum əmrini onun arvadı verərək rus əsgərlərini Xocalı üzərinə Jora adlı bir erməni aparıb.

Zaqafqaziya Dairə Hərbi Prokurorluğu Xocalıda törədilən cinayətlərdə iştirakına görə 366-cı alayın hərbi rəhbərliyi barəsində cinayət işi qaldırdı. Sonra bəlli oldu ki, bu, formal əməliyyatdır. Alay komandiri Zarviqarov həbs edilərək, bir neçə gündən sonra təqsirsizliyi sübuta yetirildiyindən azadlığa buraxılmışdır. Lakin o, törətdiyi cinayət əməlinin məştabına görə vaxtından əvvəl istefaya göndərilmişdir.

Keçmiş Sovet ordusunun bu alayının təmsilçilərinin dinc əhaliyə qarşı törətdikləri beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurur. Müharibə cinayətlərini xocalılara tətbiq edən 366-cı alay bütün humanitar hüquq normalarını, müharibə adət və qanunlarını pozaraq beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurub.

Beləliklə, müharibə cinayətləri geniş bir hüquqi kateqoriya olub, həm beynəlxalq xarakterli, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr dövründə beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularını əhatə edir. Bu pozuntuların hər biri özü-özlüyündə konkret cinayət əməlidir və beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurur. Ona görə də müharibə cinayətləri haqqında tam təsəvvür əldə etmək üçün bu kateqoriyaya daxil olan bütün cinayət tərkiblərini göstərmək lazım gəlir. Müharibə cinayətlərinə aşağıdakı əməllər aiddir:

1) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- qəsdən adamöldürmə;
- işgəncə və ya qeyri-insani rəftar, o cümlədən bioloji eksperimentlər;
- ağır əzab-əziyyətin və ya ciddi xəsarətin qəsdən törədilməsi;
- hərbi zərurətlə bəraət qazandırılmayan və qeyri-qanuni və böyük miqyasda törədilən dağıntılar və əmlakın ələ keçirilməsi;
- hərbi əsirin və ya mülki şəxsin düşmən dövlətin silahlı qüvvələrində qulluq etməyə məcbur edilməsi;
- hərbi əsirin və ya mülki şəxsin qərəzsiz və normal məhkəmə araşdırmasına olan hüququndan qəsdən məhrum edilməsi;
- girov götürülməsi.

2) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş və ölümlə nəticələnən və yaxud səhhətə ciddi zərər yetirən aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- mülki əhalinin və ya ayrı-ayrı mülki şəxslərin hücum obyektinə edilməsi;
- şəxsin kombatant olmadığını və ya artıq sıradan çıxdığını ("hors de combat") bilərək, onun hücum obyektinə edilməsi;
- qırmızı xaç, qırmızı aypara və ya qırmızı şir və günəş və yaxud digər tanınmış fərqləndirmə emblemlərindən sui-istifadə edilməsi.

3) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə qəsdən törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- işğal edən dövlət tərəfindən öz əhalisinin bir hissəsinin işğal etdiyi əraziyə köçürülməsi;
- hərbi əsirlərin və ya mülki şəxslərin geri qaytarılmasının (reparitasiyasının) əsas olmadan yubandırılması.

4) beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə şəxsi ləyaqətin təhqir edilməsi, o cümlədən insan ləyaqətini alçaldan rəftar, zorlama, məcburi fahişəlik və əxlaqsız hücumun hər hansı bir forması:

5) müharibə qanun və ədalətlərinin pozulması ilə törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri;

- zəhərli silahların və ya lüzumsuz əzab-əziyyət törətmək üçün nəzərdə tutulmuş digər silahların tətbiq edilməsi;
- şəhər, qəsəbə və ya kəndlərin mənasız dağıdılması və yaxud hərbi zərurətlə əsaslandırılmayan soyğunçuluq;
- müdafiə olunmayan şəhərlərin, kəndlərin, binaların və ya yaşayış evlərinin və yaxud hərbsizləşdirilmiş zonaların istənilən vasitələrlə bombardman edilməsi;

- dini, təhsil, incəsənət və elm idarələrinin, tarixi abidələrin və incəsənət və elm əsərlərinin qəsb edilməsi, dağıdılması və ya onlara qəsdən ziyan vurulması;

- ictimai və ya xüsusi əmlakın talan edilməsi.

6) beynəlxalq xarakter daşımayan silahlı münaqişə zamanı tətbiq olunan beynəlxalq humanitar hüququn pozulması ilə törədilmiş aşağıdakı əməllərdən hər hansı biri:

- adamların həyatına, səhhətinə, fiziki və ya psixi durumuna qarşı zorakı hərəkətlər, o cümlədən qəsdən adamöldürmə və habelə işgəncə, şikəstetmə kimi qəddar rəftar və yaxud bədən cəzasının istənilən forması;

- kollektiv cəzalandırma; - girov götürülməsi;

- terror aktları;

- şəxsi ləyaqətin təhqir edilməsi, o cümlədən insan ləyaqətini alçaldan rəftar, zorlama, məcburi fahişəlik və əxlaqsız hücumun hər hansı bir forması;

- hərbi soyğunçuluq;

- məhkəmə tərəfindən bundan qabaq elan olunmuş qərar olmadan hökm çıxarılması və hökmün yerinə yetirilməsi.

P.S. Əski sovet ordusunun törətdiyi bu cinayət təbii ki, Rusiyanın hərbi-siyasi dairələrini narahat etməyə bilməzdi. Əsrlər boyu Azərbaycan türklərinə qarşı ermənilərlə bir cəbhədə dayanan keçmiş rus hərbi birləşmələri XX əsrdə növbəti vəhşiliklərini Xocalıda, Şuşada, Azərbaycanın 20 faiz torpaqlarının işğalında oynadı. Xocalı soyqırımının törədilməsində 366-cı rus alayının iştirakı faktlarla, dəlillərlə təsdiq olundu. Həmin vaxt rus mətbuatı bu olaylarda hərbi birləşmələrinin iştirak etmədiyini xəbərlərini ardıcıl şəkildə çap etdirsə də, artıq dünya faciəsinin miqyasında "rus izlərini" qabarıq şəkildə təqdim edirdilər. Rusiyanın Azərbaycanda səlahiyyətli səfiri Valter Şoniya heç nə olmamış kimi davranır, təmkin nümayiş etdirirdi. Türkcə danışmağı özünün məşğuliyyəti hesab edən səfir, Xocalı soyqırımını təsdiqləməklə mətbuat üçün bu məzmununda bəyanat yaydı: "Bu faciə qarşısında bir insan kimi baş əyirəm. Fikrimcə, Xocalıda törədilən hadisə bəşəriyyətin adına silinməz ləkədir. Bəşər mədəniyyətinin XX əsridə belə bir faciə yolverilməzdir. Biz hələ bir-birimizə aid davranış qaydalarını öyrənməliyik. Uşaqları, qadınları, dinc əhalini öldürmək isə bütün dövrlərdə bağışlanmaz cinayət sayılıb. Bu, ibrət dərşidir və bizim borcumuz bir daha belə faciələrin təkrarına yol verməməkdir. Təəssüf ki, ayrı-ayrı siyasi xadimlər indi də öz ambisiyalarından əl çəkmək istəmirlər. Halbuki bir problemi danışmaq, sülh yolu ilə həll etmək mümkündür. Xocalı faciəsində 366-cı alayın iştirakı böyük söz-söhbətə səbəb olub. Təəssüf ki, bu barədə də həqiqətləri bilmirik. Əlbəttə, ola bilər ki, alayın ayrı-ayrı zabidləri, əsgərləri ermənilər tərəfindən cinayətə cəlb ediləblər. Bu cür faktlar təkcə Azərbaycanda yox, keçmiş SSRİ-nin digər qaynar nöqtələrində də ola bilər. Lakin MDB-nin 366-cı alayının bütün texnikası, canlı qüvvəsi ilə Xocalı faciəsinə müdaxiləsini inkar edirəm. Bu gün mən də Azərbaycan xalqının kədərinə qoşulur, bu faciədə həlak olanların ailələrinə, yaxınlarına, bütün Azərbaycan xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 37-47.

Kiçik, uzaq və indi ölü şəhər Xocalı

Tomas QOLTS,
yazıçı-jurnalist (ABŞ)

"...Sonuncu dəfə Xocalıda bir ay əvvəl olmuşdum. O vaxt artıq ora getmək tək helikopterlə mümkün idi. Ermənilər Ağdama gedən yolu tutmuşdular. Azərbaycanın hökumət rəhbərləri qəti şəkildə inkar etsələr də, Xocalıda nəşə dəhşətli bir olayın baş verdiyi məlum idi. Vaxt itirmədən Londonun "Independent"indən Xyu Poupla Ağdama yola düşdük. Axırncı dəfə Əliflə getmişdik ora. O deyirdi ki, son üç ayda ucqar kəndlərin hamısını ermənilər bir-bir işğal ediblər. Azərbaycanlıların əlində yalnız Xocalı ilə Şuşa qalıb ki, onların da arasında yol kəsilib. Bizim hamımızı satıblar, əgər hökumət istəsə, Ağdama gedən yolu bir gündə açar.

Eşitdiklərimizə inana bilmirdik. Onlar deyirdilər ki, ermənilər rus əsgərləri ilə birləşərək 25-i gecəsi Xocalı şəhərini Yer üzündən siliblər, yüzlərlə insanı qətlə yetiriblər. Sağ qalanların üz-gözləri cırıq-cırıq, ayaqları yalın, soyuqdan və qışqırmaqdan səsləri çıxmırdı. Raisa Aslanova adlı bir qadın ağlaya-ağlaya bildirdi ki, həyat yoldaşını və kürəkənini onun gözləri qarşısında öldürüblər, qızı isə itkin düşüb. Yüzlərlə, bəlkə də min nəfər mülki şəxs onları müdafiə edən bir ovuc döyüşçü ilə birgə bildirçin ovundakı kimi gülləbaran edilmişdi. Cəsədlərin çoxu əlçatmaz yerlərdə, meşədə, dağlarda qalmışdı. Xocalı insan məskəni deyil, qarğaların sakin olduğu məkana bənzəyirdi. Bir gecədə min ölü? Bu, qeyri-mümkün kimi görünürdü. Lakin biz kiçicik araşdırma aparandan sonra ölənlərin sayı barədə deyilənlərin həqiqət olduğunu gördük.

Ağdamda yerli dini rəhbər Sadıq Sadıqov siyahı ilə ölənlərin adını çəkərək göz yaşları töküdü. Həmin gün itkin düşən və öldüyü güman edilən - ailəsi tamamilə məhv edilənləri çıxmaq şərti 477 nəfər ölü var idi. Bunlar hələ Ağdama gətirilmişlər idi. "Reyter" agentliyinin müxbiri Elif Kaban sarsılaraq sanki aqlını itirmişdi. Həyat yoldaşım Hicran iflic olmuşdu. Fotoqraf Oleq Litvin huşsuzluq halına düşmüşdü. İnsanlar dəhşətli şeylər danışdı. Bir qrup insan ənənəyə uyğun olaraq ölümləri yuyub, kəfənləyib iri yük maşınlarına dolduraraq dəfn etmək üçün qəbiristanlığa daşıyırdı. Bəzi meyitlərin başlarının dərisi soyulmuşdu, bədənlərinin müxtəlif hissələri kəsilmişdi.

Günortadan xeyli keçmiş kimsə dedi ki, Gəncədəki rus qarnizonundan kirayə edilmiş hərbi helikopter qırğının baş verdiyi sahə üzərinə uçuş edəcək. Biz bunu eşidən kimi hava limanına tərəf getdik. Amma uça bilmədik. Elə bu vaxt bir nəfər ağlaya-ağlaya məni qucaqladı: - Tomas, naş naçalnik, komandir Əlif - deyib hönkürdü. Məlum oldu ki, Əlif Hacıyevin komandanlıq etdiyi qırx nəfərlik dəstənin yalnız 10 üzvü sağ qalıb. Onlar dəhşətli gecədə baş verənləri - Əlifin öldüyü anı hissə-hissə danışdılar. Əlif qadın və uşaqları müdafiə edərkən başından aldığı güllə yarasından həlak olmuşdu, amma meyiti gəlib çıxmamışdı. Xocalıda yaşanan faciədən və Ağdamda baş verənlərdən dövlətin xəbəri yox idi. Rəsmilərdən Ağdamda yalnız parlamentin vitse-spikeri Tamerlan Qarayevi gördük. Yorulub əldən düşmüş bu adam Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinin Stepanakertdə yerləşən 366-cı motoatıcı alayından fərrarilik etmiş iki türkmən əsgərini dindirirdi. Onlar bir həftə əvvəl Xocalıya qaçıb gəlmişdilər. Danışıklardan məlum oldu ki, hücum edənlər yalnız ermənilər deyil, sovet ordusunun hərbçiləri də olub. Onlardan biri Ağaməhəmməd Mutif danışdı ki, erməni və rus zabitləri müsəlman olduğumuz üçün bizi döydürlər, ona görə də bir təhər qaça bildik... Bir sözlə, 1000 nəfərə qədər insanın ölümü ilə nəticələnən sovet ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycan şəhərinə edilmiş erməni basqını.

Mən Bİ-Bi-Si-nin Moskva müxbirinə qırğın haqqında məlumat verəndə: "Düşünürsən ki, Qarabağda bir hücum nəticəsində ölənlərin sayı dörd il ərzində bizim xəbər verdiyimiz ölənlərin sayından çoxdur? Bu mümkün deyil, "Reyter"ə bax, onlar heç bir xəbər vermirlər", - deyər soruşdu. Doğrudan da, belə idi. Elif Kaban öz səyyar faks aparatı ilə məlumatları göndərməyinə baxmayaraq efiyə heç nə verilmirdi. Bakıdakı hökumət və KİV bizə yardım etmirdi. Biz Ağdama xəbərlər əldə etmək üçün yollananda Prezidentin nümayəndəsi iddia edirdi ki, Xocalının mübariz müdafiəçiləri ermənilərin hücumunu dəf ediblər və yalnız iki nəfər həlak olub.

Axırda "Vaşinqton Post"-un Moskva bürosuna zəng edərək hadisə haqqında məlumat vermək istədiyimi bildirdim. Onlar çox məşğul olduqlarından məni dinləyə bilmədilər, yalnız Vaşinqtonda yerləşən xarici əlaqələr bölməsi ilə birləşdirdilər. Ölənlərin sayını onlara deyəndə mənə əsəbiləşərək bildirdilər ki, sən bu rəqəmi haradan bilirsən, axı rəsmi Bakı hələ də ölənlərin 2 nəfər olduğunu deyir. Erməni KİV-sində Azərbaycan tərəfinin güclü hücumu haqqında məlumat verilir. Niyə bu haqda sənin hesabatında heç nə yoxdur? Mənim deməyə sözüm qurtarmışdı. Onlara artıq heç nə deyə bilmirdim. Elə bu vaxt Ağdamda, mənim qaldığım hökumətin qonaq evindən təxminən 2 kilometr aralıya kristal tipli raket düşdü və partladı. Bu hadisə baş verəndə mən Vaşinqtonla xəttə idim. Pəncərələr sınıb töküləndə qərara gəldik ki, nə qədər ki, biz də göyə sovrulmamışıq, telefonla danışığı bitirək və zirzəmiyə düşək.

Xocalı haqqında verdiyim məlumat eksklüziv material kimi fevralın 27-də "Vaşinqton Post" qəzetinin daxili səhifələrində çap edildi. Bu məlumat məndən sonra Avropanın "London Sandey Tayms" qəzetinin üz səhifəsində yer aldı. Bu o vaxt idi ki, beynəlxalq ictimaiyyət həlak olanların sayını hesablamağa və doğrudan da, dəhşətli bir hadisənin baş verdiyini təsdiq etməyə başlamışdılar. Qətləmin baş verdiyi sahəyə səfər edərək ölənlər haqqında sənədlərin yoxlanılması kimi xoş olmayan missiyanı yerinə yetirən ilk qərbli müxbir "London Tayms"-ın əməkdaşı Anatoli Litvin oldu. Ona kömək edən isə "Frontayn Nyus" qəzetinin müxbiri, əziz dostum, peşəkar jurnalist Rori Pek idi. O, indi dünyasını dəyişib. Biz Ağdamı tərk etdiyimiz gecə "Frans-Press" agentliyinin bir müxbiri Ağdama gələrək burada sakitliyin hökm sürdüyünü xəbər vermişdi. Digər bir nanəcib müxbir isə Vəfa Quluzadənin etimadından istifadə edərək onun sözlərini kobud şəkildə təhrif etmişdi, mən buna çox pərt olmuşdum. Böhranın qızgın vaxtında Duqlas Kennedi - Robertin oğlu, Sankt-Peterburqdan olan DTK-ya işləyən tərcüməçi Ağdamda peyda oldu və fikirləşirdi ki, əylənmək üçün bir az cəbhə xəttində fırlana bilər. Lakin onu əmin etdikdən sonra ki, tərcüməçisi kütlə tərəfindən öldürülə bilər, Kennedi mənim məsləhətimlə iki nəfər yerli cavan oğlanı özünə köməkçi götürdü. Lakin sonradan onların pulunu verməkdən boyun qaçırdı.

Mən artıq Xocalıdaydım. Dərələrdə, təpələrdə, qar üzərində hələ xeyli meyit qalmışdı. Yəqin temperatur yüksələndə çürüməyə başlayacaqlar. Artıq ruhların dolaşdığı, yalqız, yeməyin, suyun və həyatın olmadığı şəhərdə, burada bütün adamlar öldürülmüşdü, öldürülmüşdü, öldürülmüşdü. Mən sadəcə, ağlamağa, ağlamağa, ağlamağa başladım. Bakıya çatanda az qala Prezidentin mətbuat katibinin üstünə hücum çəkərək hamının yanında onu yalançılıqda ittiham etdim. O, bundan narazı qalmışdı. Ona görə də mənim erməni casusu olduğum və yanvarda Xocalıya göndərilərək dağıdılmış şəhərdə hərbi sirrin öyrənilməsi tapşırığı aldığım haqqında sayıqlar yaydı. Bu iddialara görə məni hətta müvəqqəti saxlamışdılar da. Əlbəttə, əhvalım korlanmışdı.

Bunlar boş şeylərdi, ən dəhşətlisi o idi ki, Xocalıda bir yerdə çörək kəsdiyim dostum Əlif Hacıyev ölmüşdü. Onun həyat yoldaşı rus qızı Qala qalmışdı. O, Əlifsiz necə yaşayacağını düşünür, bundan dəhşətə gəlirdi. Bakıdakı hakim rejimin acgözlüyü və eybəcərliyi məni dəhşətə gətirmişdi. Axı, insanların bu vəziyyətə düşməsinə, sözlə ifadə edilə bilməyəcək bu faciənin yaşanmasına səbəb onlar idi.

Elə bu fikirlərlə sabahı gün Əlifin dəfnində iştirak etmək üçün Şəhidlər xiyabanına yollandım. Mən bu qəbiristanlığı əvvəllər də ziyarət etmişdim, amma indi fərqli ziyarət idi. İndi bura yas üçün gəlmişdim. O zaman mən gələndə burada üçüncü sıra yox idi, sonralar bu sıra böyüyəcək, çoxalacaqdı. Əlifin qəbri 127-ci idi. Cənazəni yük maşınından düşürdülər. Mən cənazəni çiyində daşıyanlara qoşuldum və onu qəbirlərin sırasına qədər gətirdim. Adətlərinə uyğun din xadimi fatihə verdi, mən sarsılmışdım, artıq Əlif yox idi...

Sonra Şəhidlər xiyabanında daha böyük dəfn prosesi başladı. İnsan axını Əlifin qəbri yanında qazılmış digər qəbirlərə də yaxınlaşdı. Bu, cərgədəki sonuncu yer idi. Sonra yenə cərgələr başlayacaqdı, artıq yeni cərgələrin ilk qəbrini Qara Bağçadan, Qarabağ adlı dəhşətli yerdən gətiriləcək meyiti gözləmədən qazmağa başlamışdılar. Tezliklə daha çox cavan adam burada uzanacaq və onların sayı Xocalıda öldürülənlərin sayını ötüb keçəcəkdir. 25 və 26 fevralda baş verənlər isə Qarabağın, Qara Bağçanın davam etməkdə olan ölüm və dağıntı siyahısının qəmli statistikasında sadəcə bir detala çevriləcəkdir.

And içdim ki, Əlifi və adlarını bilmədiyim, amma sifətləri yaddaşıma həkk olunmuş başqa insanları heç vaxt unutmayacağam. Bəli, mən Xocalını unutmayacağam. Bu kiçik, uzaq bir şəhər idi. İndi ölü şəhərdir.

Məqalənin ixtisarla götürüldüyü mənbə: "Xocalı soyqırımı: Milyon imza bir tələb", Bakı, 2007.

“**Azərbaycan**”.-2010.-26 fevral.-N 45.-S.6.

**366-cı motoatıcı alayın Xocalı soyqırımında iştirak edən
zabit və praporşiklərinin siyahısı**

1. Zarviqorov Yuri Yuriyeviç - 02.03.1955-ci ildə Qazaxıstanın Cambul vilayətinin Luqovaya stansiyasında anadan olub, 366-cı motoatıcı alayın komandiri;
2. Çitçiyən Valeriy Asaakoviç - 366-cı motoatıcı alayın 1 sayılı batalyonunun qərargah rəisinin müavini, mayor;
3. Ayriyan Vaçaqan Qriqoryeviç - mayor, alayın kəşfiyyat rəisi;
4. Ohanyan Seyran Muşeqoviç - 1961-ci ildə anadan olub, alayın 2-ci batalyonunun komandiri, mayor;
5. Arutyunov Aleksandr Aleksandroviç - mayor, 2-ci batalyonun komandirinin köməkçisi;
6. Akopyan Nerses Qrantoviç - baş leytenant, 1-ci batalyonun 2-ci rotasının komandiri;
7. Arutyunyan Vladislav Vladimiroviç - kapitan, 2-ci batalyonun komandiri;
8. Bəyləryan Armen Volodiyeviç - praporşik, 1-ci rotanın texniki;
9. Ayrapetyan Vaçik Qurgenoviç - 3-cü rotanın starşinası;
10. Mirzoyan Vaçik Qrantoviç - 3-cü rotanın starşinası;
11. Şixanyan Andrey Artyuşeviç - 1-ci batalyonun təşkilat üzrə komandiri;
12. Xaçaturyan - 6-cı rotanın starşinası;
13. Abramyan V. V. - 2-ci batalyonun böyük texniki, praporşik;
14. Bəyləryan Sergey Yurikoviç - 2-ci batalyonun vzvod komandiri, praporşik;
15. Danilyan Armen Barinoviç - 7-ci rotanın starşinası;
16. Avanesyan - 2-ci rotanın böyük texniki;
17. Zaxaryan - zenit vzvodunun komandiri, praporşik;
18. Baqdasaryan Valeri - tank rotasının starşinası;
19. Kisəbəyyan Qriqoriy Akopoviç - rabitə rotasında vzvod komandiri, praporşik;
20. Arustamyan - rabitə rotasında böyük texnik;
21. Amelyan Qarik - yeməxana rəisi, praporşik;
22. Avenesyan Robik - ərzaq anbarının rəisi, böyük praporşik;
23. Arutyunyan Kamo Rafaeloviç - təmir rotasının vzvod komandiri, praporşik;
24. Musaelyan - təmir rotasının vzvod komandiri;
25. Sarkisyan Aleksandr - təmir rotasında böyük texnik, praporşik;
26. Osipov Yuri - raket artilleriya anbarının rəisi;
27. Simonyan Valeri - maddi təchizat rotasının starşinası;
28. Petrosyan Aşot - məxfi hissənin rəisi, praporşik;
29. Nabokix Yevgeniy - mayor, 3-cü batalyonun komandiri (arvadı erməni);
30. Lixodey İqor İvanoviç - artilleriya divizionunun komandiri, kapitan;
31. Miroşniçenko İqor - maddi təchizat rotasının komandiri, baş leytenant;
32. Smaqin - leytenant, tank divizionunun komandiri;
33. Kuznetsov Andrey - kimyəvi müdafiə rotasının komandiri, leytenant;
34. Qarmaş Viktor - baş leytenant, tank rotasının komandiri;
35. Belyazin - tank rotasında vzvod komandiri, leytenant;
36. Mirheydərov - 3-cü rotanın komandiri, baş leytenant;
37. Fotimski - 2-ci batalyonunun 3-cü rotasının komandiri, kapitan;
38. Buqayenko - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının 3-cü vzvodunun komandiri, leytenant;
39. Potapov - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, kapitan;
40. Krut - 2-ci batalyonun 6-cı rotasının komandiri, kapitan;
41. Savintsev - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının komandiri, leytenant;
42. Dobranski - 2-ci batalyonun 4-cü rotasının kəşfiyyat vzvodunun komandiri, leytenant;
43. Bobolev - 2-ci batalyonun qərargah rəisi, kapitan;
44. Minin - 2-ci batalyonun komandirinin müavini, kapitan;
45. Tevosyan - 2-ci batalyonun 5-ci rotasının komandiri, kapitan;
46. Boqaçev - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
47. Kurçatov - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
48. Maftullin - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;
49. Kuzmanoviç - 3-cü batalyonun zabiti, baş leytenant;

50. İvanov - 3-cü batalyonun zabiti, kapitan;
51. Matveyev - 3-cü batalyonun artilleriya divizionunun komandiri, kapitan.

Səriyyə Müslümqızı. Ölümdən o yandakı Xocalı. Bakı: S. 55-58.

İlk rəy və məlumatlar

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin verdiyi məlumata görə 1992-ci il 26 fevral gecəsi erməni işğalçıları Rusiya ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının ağır texnika və artilleriya dəstəyi ilə Xocalıya hücum etdi. Azərbaycan Respublikası Xalq Cəbhəsindən (AXCP) alınmış məlumata görə hücum böyük həcmli artilleriya atəşi ilə başladığından şəhər od içindədir 26 fevral 1992 - ci ildə şəhər artıq tamamilə kül içində idi . **İlkin məlumatlara görə şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt olunub.**

* * *

Xocalı ilə əlaqə 25 fevrala keçən gecə kəsildiyindən Xocalıda baş verən hadisələrin tam şəkli və soyqırımın həcmi dəqiq müəyyən olunmayıb. Azərinformun jurnalisti Z. Rüstəmov böyük möcüzə ilə canlarını qurtarıb qaçaraq Ağdama çatmış Xocalıdan olan məcburi köçkünlərlə danışib. Onların dediklərinə görə Xocalıda çoxlu insan öldürülüb . **Şəhərin sakinləri hər şeylərini ataraq evlərini tərk etməyə məcbur oldular .**

**Azərinform,
26 Fevral, 1992.**

Xocalı soyqırımı .

Xocalı. 25 -dən 26-a keçən gecə bu şəhərin adı elan olunmamış müharibənin tarixinə qanlı hərflərlə yazıldı . Xocalı ilə əlaqə 25 fevrala keçən gecə kəsildiyindən Xocalıda baş verən hadisələrin tam şəkli və soy- qırımın həcmi dəqiq müəyyən olunmayıb. Böyük möcüzə ilə canlarını qurtarıb qaçaraq Ağdama çatmış Xocalıdan olan məcburi köçkünlərlə söhbətdən sonra Azərinform bu şəkli yaratmağa cəhd edib .

Xüsusilə 25-nə keçən gecə erməni işğalçıları mühasirəyə alınmış şəhər ətrafında böyük qüvvə ilə cəmləmişdilər . Bu gün ərzində hamı erməni tank və BTR-lərinin gurultusunu eşidirdi . Sakinlər üçün artıq hər şey aydın idi "Düşmən şəhəri işğal etməyə hazırlaşdı. " Gecə artilleriyanın barıtı şəhərin səmasını çirkəndirdi. Şəhər üzərinə ölüm atəşi tökülməyə başladı.

Gecəyə yaxın tanklar şəhərə soxuldu. Şəhəri müdafiə edənlər şəhəri qorumaq üçün əllərindən gələni etdilər. Ancaq qüvvələr bərabər deyildi...

Camaat öz evlərini ataraq şəhərdən qaçırdılar. Məcburi köçkünlərin dediyinə görə o axşam bir çoxları üçün sonuncu gecə oldu. Qadın, uşaq və qocalar sığınacaq axtarışı ilə Ağdama qaçırdılar. Amma erməni kəndi olan Naxiçevanikdə onları yenidən güllələr qarşılıdı . Burada yüzlərlə dinc sakin öldürüldü və onların cəsədləri yeni bir soyqırımı yerində qalırdı...

Ağdam hospitalları yaralılarla dolu idi: yalnız Xocalıdan olan yaralının sayı 120 nəfər idi .

**Azərinform "Bakinskiy rabochiy"
28 Fevral , 1992 .**

Dağlıq Qarabağ :çoxlu qan və silah .

AXCP - dən aldığımız məlumata görə 25 fevral yerli saatla 21:00 - da erməni işğalçıları rus ordusunun Xankəndində yerləşən 366 - cı alayının yardımı ilə Xocalıya ağır texnikayla hücumu başladı. Şəhər 2 həftə mühasirədə qalaraq müdafiə olunurdu . Xocalı 26 fevral 1992 - ci ildə artıq tamamilə yandırılmışdı . Daxili İşlər Nazirliyinin bəyanatına görə 100 adam öldürülüb və təqribən 200 adam yaralıdır . Sakinlərin qalan hissəsi öz evlərindən yaxınlıqdakı dağlara qaçırdılar .

Bütün baş verənlərdən sonra rus ordusu şəhəri ermənilərə soyğun üçün təhvil verdilər. AXCP-dən aldığımız məlumata əsasən Xocalıda rus ordusunun 366-cı alayının raket qurğuları yerləşdirilib. Xocalıdan rus ordusu Qarabağda azərbaycanlıların yaşadığı yeganə şəhər olan Şuşaya hava atəşinə başladılar .

**Aydın Mehdiyev
"Nezavisimaya Qazeta"
27 fevral, 1992**

Qarabağda döyüşlər davam edir .

Əli Əkbər Vilayəti 27 fevral Qarabağa uçar. Ola bilsin ki, onun təyyarəsi Şuşaya enib. Əldə edilmiş razılaşma ermənilər tərəfindən pozulduğundan Xocalının top atəşinə tutulması davam edirdi. Şuşa özünümüdafiə dəstələrinin başçısı Rəhim Qaziyevdən aldığımız məlumata görə Xocalıda atışmalar davam edir.

O qeyd etdi ki, Xocalının ermənilər tərəfindən işğal edildiyi zaman atəşkəs elan edilməsi səhvdir . Öldə edilmiş məlumata görə Vilayəti 27 fevral saat 18:00 - da Bakıya qayıtmalı idi... Bakıda siyasi vəziyyət özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Ola bilsin ki, Xocalıdakı məğlubiyyət Azərbaycan özünümüdafiə dəstələrinin ən böyük məğlubiyyəti idi .

Məmməd Səfərli
"Nezavisimaya Qazeta"
28 fevral 1992

Doğrudanmı Xocalı işğal olunmuşdu?

26 fevral "Azadlıq" qəzetinin müxbiri Xaliq Bahadur Şuşadan xəbər verir: " Xocalı od içindədir. Şəhər tamamilə işğal olunub. Radio ilə hərbiçilərin səsi tutulub: qadın və uşaqları öldürməyin. Onları şəhər mərkəzinə qovun. " Daxili İşlər Nazirliyindən aldığımız məlumata görə 26 fevral 16:00 -da artıq şəhər 99% işğal olunub. "Azadlıq" qəzetinin müxbiri Aqasi baş verənlərin şahidi olub : " 26 fevralda Xocalı hücumu məruz qaldı . Hücumda Rusiya ordusunun 366-cı motoatıcı alayı iştirak edirdi. Öldürülmüş və yaralı olanların sayı sonsuzdur. " Sakinlərin kiçik bir hissəsi Qar-qar çayını keçərək meşə vasitəsilə Ağdama çatdı. Düşmənin hücum edəcəyi barədə lazımi dövlət məmurlarına xəbər verilmişdi. Hələldici hücumdan 3 gün əvvəl dövlət orqanları şəhərin müdafiəsini dayandırdılar. "

AXCP-dən aldığımız məlumata görə 27 fevral tarixində Rəhim Qaziyev deyib ki, belə ağır bir vəziyyətdə 3 günlük atəşkəs satqınlıq idi. Atəşin dayandırılması ermənilərin güc toplamasına səbəb oldu. O qeyd etdi ki, 2000 adamın taleyi naməlum olaraq qalır . "

27 Fevral 15:00 -da " Xalq ordusu " qəzetinin müxbirindən aşağıdakıları öyrəndik: " Xocalı işğal olunub . Döyüşlər davam edir . Çoxlu yerli sakin öldürülüb. Yalnız Ağdamda 150 yaralı var. Bugün 27 nəfər basdırmışdıq. Xocalı aeroportunun başçısı öldürülüb. Bir çox Məhsəti türkü öz evləri ilə birlikdə yandırılıb. Yerli sakinlər meşələrdə gizləniliblər. Aeroport tamamilə dağıdılıb... "

"Azadlıq"
28 fevral 1992 .

Azərbaycan qan içində batır .

Dünən " Səhər " qəzetinin müxbiri Şamil Sabiroğlu nəşriyyatımıza bəzi foto şəkillər göndərdi. Erməni-rus birləşmiş qoşunlarının törətdiyi Xocalı soyqırımının dəhşətli nəticələri bu foto şəkillərdə öz əksini tapıb. Bu şəkillərə baxdıqda biz yenidən anladıq ki , **Azərbaycan qan içində batır ...**

Şamilin qeyd dəftərindəki qırıq cümlələri çox böyük ürək ağrısı və hirsə oxuyurduq: " Ermənilər camaatı çox böyük vəhşiliklə öldürdülər. Onların etdikləri vəhşiliklərə görə faşistlər də utanardılar. Ermənilər heç kimə rəhm etmədilər - hamılə qadınlara, qocalara, uşaqlara . Onlar hətta ölüləri də təhqir edirdilər. Erməni və rus ordusunun hərbi əməkdaşlığı qeyri - adi bir faciəyə səbəb oldu .Əsirlər ya güllələnir, ya da zorlanırdılar. Ətraf dağlardakı, meşələrdəki, yollardakı cəsədləri bu günə kimi yığmaq mümkün olmayıb. Mən sizi allaha tapşırıb gedirəm. Mənyaralılara kömək etməyə, bacı və qardaşlarımızın cəsədlərini dəfn etməyə gedirəm... "

Şahidlərin söylədikləri

Soyqırım günü Xocalının 7 minlik əhalisinin demək olar ki, yarısı şəhərdə, erməni hərbi birləşmələrinin mühasirəsində blokada vəziyyətində idi. Taleyə Allahın ümidinə buraxılan insanlar bütün çətinliklərə dözüür, ermənilərin hücumlarının qarşısında tab gətirirdilər. Əhali daşnakların şəhəri talan edib, insanları qıracağına inanmırdılar. Düşünürdülər ki, arabir atışmalar öteridir. Ancaq şəhərdə dolaşan xəbərlərə görə, ermənilər Xocalıya hücum əməliyyatı üzərində qərarlıdır və bunu fevralın 18-dən sonra hər gün gözləmək olar. Xocalının fevralın 13-dən sonra Azərbaycanla əlaqəsi yox idi. Axırncı vertolyot da bu tarixdə Xocalıya enərkən cəmi 300 nəfəri şəhərdən çıxarıb. Vəd edilmişdir ki, vertolyot bir də qayıdacaq. Camaat da hər gün gözləyir, təyyarə meydanına yığışırdılar. Yanacaq, çörək qıtlığı başlamışdı. Xəstələrin, qocaların vəziyyəti dözülməz idi. Fevralın 13-dən sonra xocalılar konkret olaraq heç bir kömək görmədilər. Onların ümidi yalnız ratsiya ilə əlaqəyə qalmışdı. Yenə də vəd verilir, kömək göstərəcəklərini, vertolyot göndərəcəklərini söyləyirdilər. Ancaq onlara ölüm ayağında yalnız ümidlər qaldı.

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə, təxminən saat 23.00-da şəhərə ardi-arası kəsilmədən toplardan atəş açmağa başladılar. Demək olar ki, elə ilk həmlədən şəhərin Əsas müdafiə postları sıradan çıxarıldı. Çünki Xocalının müdafiəsi demək olar ki, yox idi. Əgər müdafiəyə aid nələrsə olubsa belə, onların dəqiq, özü də qısa zamanda məhv edilməsinin bir səbəbi var. Deməli, şərait, şəhərdəki vəziyyət düşmən tərəfindən dəqiq öyrənilibmiş. Dolayısı ilə də olsa bunu 366-cı olayın bölmələri arasında radiodalğanın maqnit yazısı da təsdiqləyir. Bu yazının bəzi məqamlarına diqqət yönəldək:

"Mən 13-əm. Kəşfiyyat vasitələrini yerbəyer eləmişəm. Nişançı da nişan almağa hazırdır. (Söhbətin məğzindən aydın olur ki, söhbət topçu nişançıdan yox, kəşfiyyatçıdan gedir).

Bu danışqların mətnindən aydın olur ki, düşmən kəşfiyyatçıları bir neçə nəfərdir...

Əhali vahimə içərisində güllə yağışı altında Xocalını tərk etməyə başlayır... Qoy o dəhşətli gecənin şahidlərinin özləri danışsın:

Cəmil Cümşüd oğlu Məmmədov:

- Ruslar tanklar və BTR-lərlə şəhərə daxil olaraq evlərimizi darmadağın etdilər. Arxalarınca isə ermənilər gəlirdi. Beş yaşında nəvəmi götürüb meşəyə qaçdım. Bir sutka qarın altında qalmışam. Körpə donmamaqdan ötrü paltarlarımı soyunub uşağa bükmüşdüm. Artıq taqətim qalmamışdı. Naxçıvanik kəndinə yollanıb ermənilərə yalvardım ki, nəvəmə rəhm etsinlər. Məni təhqir edib komendanta təhvil verdilər. O isə əmr verdi ki, bizi tövləyə salsınlar. Burada çoxlu qız-qadın, körpə vardı. Sonra bizi Əsgərana gətirdilər. Arvadım, qızım, yeznəm burada idilər. Boyeviklər dırnaqlarını çıxartdılar. Zəncilər göyə atılıb üzümüzə təpik vururdular. Çox işgəncədən sonra məni ermənilərlə dəyişdirdilər. Nəvəm, arvadım, qızım və yeznəmdən heç bir xəbər yoxdu.

Səriyyə Talıbova:

- Gözümün qabağında 4 məshəti türkünün, 3 qonşumuzun başını erməni quldurunun qəbri üstündə kəsdilər. Rus əsgərləri ilə bir yerdə ermənilər ata-analarının gözü qarşısında uşaqlarına işgəncə verib öldürürdülər. Sonra isə meyitləri buldozərlərlə dərəyə töküürdülər:

Camal Allahverdi oğlu Orucov:

- 16 yaşında oğlumu güllələdilər. 23 yaşlı qızımı iki əkiz oğlu və 18 yaşlı hamilə qızımı əlimizdən aldılar.

10 yaşlı Ramil Həsənov:

- Ermənilər gələndə meşəyə qaçdım. 3 gün ac-susuz orada qalmışam. Susuzluqdan ölürdüm. Çoxlu qar yemişəm.

Sənan Abdullayev:

- Bir gün meşədə qaldıqdan sonra ermənilər bizi tapıb Əsgərana gətirdilər. Anam-atam, 16 yaşlı bacım meşədə öldü. Ruslar, ermənilər, sırğalı zəncilər uşaqların gözü qarşısında mənə işgəncələr verirdilər. Sonra bizi içərisinə su doldurulmuş zirzəmiyə saldılar. Suda boğulmamaq üçün uşaqları bir gün əlimdə saxlamışam.

Ayağımdan güllə yarası almış 4 yaşlı Fuad Gülməmmədov:

- Ermənilər məni ayağımdan tapança ilə vurdular.

Xədicə Abdullayeva:

- Bir sutka ayaqyalın meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım şaxtaya tab gətirmədilər. Sağ qalan xocalılarla birgə məni də girov götürdülər. Bizi bir gün ac-susuz, döşəməsinə su doldurulmuş zirzəmidə saxladılar. Daşnak tör-töküntüsünə dəyişdirildim. İndi iki ayağımdan da məhrumam.

Mirzə Allahverdiyev:

Ermənilərin hücumundan sonra meşəyə çəkilməli olduq. Burada 3 gün ac-susuz qaldıq. Fevralın 28-də axşam bizi mühasirəyə aldılar. Bizi Əsgəranda ölüm kamerasına saldılar. Hər gün bir neçə adamı aparıb güllələyirdilər. Vəhşilər başıma dəhşətli zərbələr endirirdi. Qızıl dişlərimi kəlbətinlə çıxartdılar. İki qabırğamı sındırdılar. 18 gündən sonra bir alt paltarında bizi dəyişdirdilər. Atamı, iki qardaşımı, qardaşım oğlunu öldürdülər.

Nəsimə Əliyeva:

- Meşədən çıxan kimi ermənilər atəş açdılar. 40 nəfər idik. 26 nəfəri, o cümlədən oğlumu və yoldaşımı öldürdülər. 8 yaşlı Yavərim isə güllə yarası aldı.

Xatirə Orucova:

- 8 yaşım var. Gözümün qabağında atamı, anamı və 6 yaşlı bacımı ermənilər güllələyib qətlə yetirdilər. Güllə mənə də dəyib.

Məhəmməd Orucovun dedikləri:

- Şəhərə hücum başlananda 16 yaşlı oğlum Xaqani evə girib məni, qızlarım Leylanı və Aybənizi, 2 yaşlı nəvələrim Fuadı və Muradı meşəyə qaçırdı. Əmimdən xəbərimiz yox idi. 2 gün meşədə qarın-çovğunun içində qalandan sonra ermənilər bizi tutub Pircamala apardılar. Hamımızı tövləyə saldılar. Tövlə əsirlərlə dolu idi. Əmimi də burada gördüm. Gözlərimiz qarşısında əmimi və oğlumu möhkəm döydülər. Sonra faşistlər əsirlər arasında 10-13-15 yaşlı qızları seçib ayırdılar...Həyat yoldaşımı da bir neçə nəfərlə Əsgərana aparıb güllələdilər. Bundan sonra məni buraxdılar, qızlarımı, oğlumu və nəvələrimi isə əsir saxladılar.

Mirəş Əliyeva:

- Biz meşədə qara bata-bata dolaşırdıq. Yolu keçəndə mənə güllə dəydi. Yıxıldım və daha ayağa dura bilmədim. Haradasa meşədən, səngərdən tez-tez atəş açılırdı. Əlif məndən yapışib yolun qırağına tullandı. Meşədən açılan atəşlər bir müddət ara verdi. Əlif (Xocalı aeroportunun komandiri - A.A.) başını qaldırmadan yolun o biri tərəfində uzanmış qadınlara qışqırırdı ki, tez yolu keçsənlər. Bu vaxt ərzində 20 nəfərədək qadın və uşaq yolu keçmişdi. Əlif avtomatın darağını dəyişməyə başlayanda ermənilər cavab atəşi açdılar. Güllələrdən biri düz Əlifin alınına dəydi.

Cəmil Məmmədov:

- Şəhərə girən tanklar və zirehli transportyorlar evləri dağıdır və adamları basıb keçirdilər. Rus əsgərlərinin arxasınca erməni yaraqlıları gedirdilər. 5 yaşlı nəvəmi və 14 min manat pulumu götürüb meşəyə tərəf qaçdım. Gecə uşağın donmaması üçün paltarımı çıxarıb onu bürüdüm. Lakin bu kömək etmirdi. Qarı qazıb uşaqla birlikdə onun içinə girməli olduq. Səhər uşağın buna tab gətirməyəcəyini başa düşüb yaxınlıqdakı Naxçıvanik erməni kəndinə yollandım. Orada bizi silahlı ermənilər qarşıladılar. Mən onlara yalvarıb-yaxardım ki, pulu götürsünlər və uşağın xatirinə bizi Ağdama buraxsınlar. Cavabında məni döydülər, söydülər və kəndin komendantının yanına apardılar. O əmr etdi ki, bizi pəyəyə salsınlar. Pəyədə artıq azərbaycanlı qadınlar və uşaqlar var idi. Pəyədə bizi 4 gün saxladılar, nə çörək, nə su verdilər. 4 gün sonra məni nəvəmlə Əsgəran rayonuna gətirəndə başımıza elə oyun açdılar ki, Naxçıvanikdəki pəyəni cənnət sandım.

Erməni muzdluları (mən erməni dilini bilirəm və yerli erməniyə gəlmə ermənidən seçirəm). Ayaq barmaqlarımın dırnaqlarını çəkib çıxartdılar. Ermənilərin arasında olan zəncilər havaya tullanaraq ayaqları ilə üzümdən vururdular. Bir neçə saat davam edən işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdirdilər. Nəvəmi isə əlimdən aldılar. Arvadımdan və qızlarımdan heç bir xəbərim yoxdur.

Qasımova Ayna:

- 12 gün meşədə qaldıq. İki oğlum və bacım da yanımda idi. Yediyimiz ağac və itburnu qabığı idi. Tez-tez qar da yeyirdik. 12 gündən sonra min bir zülmə gəlib Ağdama çıxdıq. Ağdamda nə qədər çalışdırsa ayaqqabılarımızı ayağıımızdan çıxara bilmədilər. Ayaqlarımız tamam donmuşdu. Sonra ayaqqabılarımızı bıçaqla kəsdilər. Ağdamda sistem qoyub Bakıya müalicəyə göndərdilər.

Talıbov Səməd:

- Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə 120-130-a qədər adamla meşəyə qaçdıq. Bu müddətdə Kətik meşəsində qaldıq. Bir müddət meşədə qaldıqdan sonra Hray kəndinə tərəf getdik. Böyüklər aclığa, saxtaya dözə bilirdilər. Amma uşaqlarla çox çətin idi. 3 gün ac-susuz qaldıq meşədə. 3-cü gün Naxçıvanik istiqamətinə gedəndə ermənilər bizi tutub mal tövləsinə saldılar. Bizdən başqa 50-60 adam da var idi. Bir az keçmiş ermənilər içəri girib kişiləri, arvad-uşaqları avtomatın qundağı ilə vurub əzməyə, şil-küt etməyə başladılar. Vuranda, döyəndə səsinə çıxaran şəxsi həmin saat güllələyirdilər. Girovluqda gördüyüm dəhşətləri heç zaman unutmayacağam.

Salman Qasımov:

- Ermənilər Xocalıya girəndə hamımız qaçdıq meşəyə. Əvvəl 300-ə qədər adam idik. Gülablı tərəfə gedirdik. Orda ermənilər camaatın qabağını kəsdi. Atışmada Abdullam öldürüldü. Adamlar qaçıb dağılıdılar. 11 adam qaldıq. Tofiqin də anası yanımızda öldü. Mən paltomu onun üstünə saldım. Sonra mühasirədən çıxmaq üçün irəli getdik. Amma hara gedirdikse ermənilərin əhatəsində olduğumuzu hiss edirdik. Yediyimiz də ancaq qar idi. Hamımız haldan düşmüşdük. Keçdiyimiz yerlərdə çoxlu meyit var idi.

Görüşdüyüm xocalıların hamısının acı taleyinə yanırım. Onları özümə ən yaxın, doğma adam bilirəm. Xocalılar hamısı sakit, köməksiz adam təsiri bağışlayır mənə. Amma Gülablı kişinin o yazıq görkəmini heç unuda bilmirəm. Gülablı kişiye çəkilən dağ da ağır dağdır.

Gülablı Mehralıyev:

- Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz meşənin içində qızımın məşəqqətlər çəkdi. Gecə meşənin vahiməsi, soyuğu, saxtası, daima gözlənilən erməni qorxusu yazıq qızımın bəğrini yardı. Nakam balam dözə bilmədi, keçindi. Gülablı kişi için-için ağlayır. Qurumuş bir halda qızımın meyitinin yanında oturdum. Bədbəxt qızıma baxıb göz yaşları tökürdüm. Balamın iyirmi yaşı vardı. Səkkiz ay idi ki, toyu olmuşdu. Dışimnən, dırnağımnan yığıb qızıma cehiz almışdım, 12 min manatlıq mebel alıb toyunu etmişdim. İndi yazıq balam torpağa döşənmişdi. Halsız, hərəkətsiz uzanmışdı. Zavallı qızımdan çətinliklə də olsa ayrıldım. Meşə ilə gedirdim. Şelli istiqamətinə üz tutmuşdum. Qəfildən aralıda erməniləri gördüm. Qaçıb girdim bir körüyün içinə. Ermənilər xoşbəxtlikdən görmədilər məni. Bir müddət kötüyün içində qaldım. Qorxudan çıxıb bilmirdim. Sonra minbir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyitindən nigaranam. Bircə meyiti gətirib basdırsaydım, rahatlanardım. Meyitin yeri yaxşı yadımdadır. Amma ora getmək mümkün olacaqmı?

Vüqar Qarayev:

- Gecə saat 11-də evdən çıxdıq. Gəldik meşəyə. Meşədə çoxlu adam vardı. Uşaqlar ağlaşır, qışqırırdılar. Arvadlar uşaqların ağzına dəsmal tıxadılar ki, səsləri eşidilməsin. Sonra ermənilər mühasirəyə alıb çoxunu girov tutdular. Babək adlı bir oğlan vardı. Yolu gedə bilmirdi, tənənfəs olurdu. 3 kilometrə qədər onu mən apardım. Sonra qüvvəm çatmadı. Ayaqlarımı saxta vurmuşdu. Bədənim heç elə bil ki, mənim deyildi. Düz iki gün sürünmüşəm. Mənə elə gəlirdi ki, erməninin üstünə gedirəm. Amma mənim üçün daha heç bir fərqi yox idi. Onsuz da tam haldan düşmüşdüm. Xoşbəxtlikdən döyüşçülərimizin postuna gəlib çıxdım.

Salman Qasımov:

Ermənilər Xocalıya hücum edəndə qaçdıq Dəhraz tərəfə. Dəhrazda bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yaşlı bir qadını və cavan oğlanı yerindəcə güllələdilər. Sonra bizi Naxçıvanikə gətirib mal pəyəsinə saldılar. Az keçməmiş gəlib aramızdan on üç adamı seçib apardılar güllələməyə. O güllənin səsinə də biz eşitdik. Bir müddət pəyədə saxladıqdan sonra bir yük maşınına mindirib bizi gətirdilər Xankəndinə. Orda bizi maşından düşürəndə bir erməni kobudluqla çəşməyimi alıb dedi: "Gedərsən Kürün o tayında verərlər çəşməyini!" Sonra bizi saldılar həbsxanaya. Həbsxanada hansı işgəncələri çəkmədik? On günə kimi dilimizə heç nə dəymədi. Çörək-su həsrətiyə gözümüzü tikirdik qarıya. Qapının nə vaxt açılacağını səbirsizliklə gözləyirdik. Amma qapını açıb içəri girənlər bizə nə su gətirirdi, nə də çörək. Başlayırdılar təpikləməyə, döyməyə, qol-qabırğamızı sindirəməyə. Elə döyürdülər, elə hala salırdılar ki, yerdə döşəli qalib tərənə bilmirdik. Düz on gündən sonra gətirib həməizə 70 qram çörək, hər üç adama bir stəkan su verdilər. Bir də görürdün gecə saat 2-də, 3-də ermənilər sərxoş halda gəlib içəri girir, pis söyüşlər söyüb, istədikləri işgəncəni verirdilər. Qaldığımız yer olduqca soyuq idi. Pəncərə soyuq olduğundan külək içəridə vıy-vıy vıyıldaırdı. Hamımız soyuqdan titrəyirdik. Yerə salmağa bir adyal da verməmişdilər. Bütün gecəni, gündüzü oyaq qalırdıq. Yanımızda Qaradağlıdan yazıq bir kişi vardı. Bizdən çox qabaq onu tutub bura salmışdılar. Yazığın susuzluqdan ciyəri yanırı. Gecənin bir vaxtında halı lap pisləşdi. "Su, su" deyib inildəməyə başladı. Dözə bilmədim, gedib qapını döydüm ki, bir az su versinlər yazığa. Nəzarətçi erməni qapının o tayından məni söyüb təhqir etdi və təkrar qapını döydükdə öldürəcəyini bildirdi. Yazıq kişi

"su, su" deyə-deyə canını tapşırı. Bir dəfə xaricdən - Qırmızı Aypara Cəmiyyətindən bir dəstə adam gəlib vəziyyətimizlə maraqlandı. Halımızı, görkəməmizi görəndə təəssüflə başlarını buladılar. Ermənilər isə bizə əvvəlcədən xəbərdarlıq edirdilər ki, gələn qonaqlara şikayətlənməyə. Əksinə ermənilərdən razılıq edək ki, guya bizə yaxşı baxırlar. Əgər belə deməsəydik, ermənilər bizə elə işgəncələr verərdi ki... Düz 48 gün ermənilərin əsarətində əzab çəkdim. 48 gündən sonra məni bir erməni ilə dəyişdilər.

Mirzə Allahverdiyev:

- Biz həmin gün Horagül istiqamətində postda dayanmışdıq. Amma "Finski" evlər yananda geri çəkildik. Fevralın 26-da onların çoxu Beşmərtəbə deyilən yerə toplaşmışdı. 100-ə qədər adam vardı orda. Sonra çıxıb Boz Dağ istiqamətində irəlilədik. Fevralın 28-də ermənilər mühasirəyə alıb tutdular bizi. Həmin saat əl-ayağımızı bağlayıb başladılar döyməyə, işgəncə verməyə. Sonra apardılar Əsgərana. Orada milis idarəsinin həbs otağında bizi saxlayırdılar. Bir neçə qızıl dişim vardı. Yerə yığıb əl-ayağımı bağladılar. Başladılar kəlbətinlə dişlərimi sökməyə. Kəlbətinlə dartır, çəkilə vururdular dişimə. İnildəyir, zarıyırdım ağrıdan. Yalvarır, yaxarır, bu işgəncəyə son qoymağı xahiş edirdim. Neçə saat huşsuz qaldığımı bilmirəm. Amma gözümü açanda hiss etdim ki, qızıl dişlərimi sındırıb götürüblər. Ermənilərin verdiyi işgəncə yalnız qızıl dişlərimi sındırmaqla bitmədi. Söyüş, təhqir, təpiklə vurmaq, döymək hər gün olurdu. Girovluqda qaldığım 18 günün elə bir vaxtı olmadı ki, mənə işgəncə verməsinlər. Yaman vəhşi idi ermənilər, gözlərini qan tutmuşdu. Ürəklərində heç bir insaf, ədalət yox idi. Bizi döyməkdən, təpikləməkdən ləzzət alırdılar. Bir dəfə isə məni çılpaq soyundurub dubinka ilə döydülər. Ürəkləri soyumadığından götürüb ikinci mərtəbədən atdılar məni yerə. Bütün bədənim əzilmişdi. Necə kinli, qəzəbli idi bu ermənilər bizə qarşı? Edik adında bir erməni vardı. Hər gün içəri girib mənə özünəməxsus xüsusi işgəncə verirdi. Ağır çəkmələri ilə əllərimin üstünə çıxıb tapdalayır, əzir və bundan ləzzət alırdı. Mənim iniltim, qışqırtım ona təsir etmirdi, əksinə kefi açılırdı... Ermənilər tez-tez bizə deyirdilər: "Sizi qıracağıq, buralardan tamam qovacağıq. Donuzlarımızı gətirib Kürdə suvaracağıq". Hər gün bizə bir parça çörək, bir balaca qabda da su verirdilər. O çörəyi, suyu verəndən sonra gəlib möhkəm döydülər. On səkkiz gün girovluqda qalandan sonra məni dəyişib Ağdama gətirdilər. Öyrəndim ki, anamı da ermənilər bir neçə gün girov saxlayıb, qızıl üzüyünü alıb buraxıblar. Qardaşım Elşəni isə mənim günümə salıblar. Girovda işgəncələr verib qızıl dişlərini söküblər. Öyrəndim ki, ermənilər iki qardaşımı öldürüblər.

Niftalı İbad oğlu Nəbiyev:

- Fevralın 25-də gecə saat 10-da Əsgəran istiqamətində səngərdə idik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhraz tərəfə çəkildik. Hər tərəfi ermənilər ağır texnika ilə mühasirəyə aldılar. Bir qədər atışdıqdan sonra gedib qadınları, uşaqları da götürüb Dəhraz tərəfə çəkildik. Hər tərəfdən mühasirədə olduğumuzu hiss edirdik və hər yandan bizə atırdılar. Üç gün ac-susuz meşədə qaldıq. Sonra ermənilər bizi mühasirəyə alıb tutdular. Yanımızda 300-ə qədər qadın, uşaq vardı. Hamımızı yığıb apardılar donuz fermasına. Milli ordu paltarında olanlardan 13 nəfəri seçib apardılar. Az keçməmiş güllə səsləri eşitdik. Bildik ki, o yazıqları güllələyiblər. Üç gün qaldıq donuz fermasında. Yeməyə heç nə vermirdilər. Elə hərdən gətirib camaata azca çiy buğda paylayırdılar. Üç gün sonra gəlib aramızdan iyirmi adamı seçdilər. Qışqırdılar ki, iyirminiz də əlləri yuxarı vəziyyətdə çölə çıxın. Bizi "KamAZ"a doldurub gətirdilər Stepanakertin milis idarəsinə. Orda bizi möhkəm döydülər. Sonra qeydiyyatda aldılar. Mənim paltarımı yoxlayanda paltomun cibindən patron tapdılar. Dedilər ki, sən milli ordu əsgərisən. Məni lüt soyundurdular. Dubinka ilə başladılar döyməyə. Ermənilərdən biri əlində balta mənə sarı gəldi, qorxdum ki, balta ilə başımı kəsəcək. Balta ilə paltomu kəsib doğradı. Sonra da sürüyüb atdılar kameraya. Gecə saat 1-2 olardı. Bu dəfə başqa erməni "boyevikləri" içəri girib hirsle qışqırdılar: "Ara, bizim torpaqda siz axı nə edirsiniz?" Başladılar bizi döyməyə. İki qızıl dişimi vurub sındırdılar. Hər gün bu vəziyyət təkrar olunurdu. Ermənilər gah ayıq başla, gah da sərxoş vəziyyətdə gəlib bizi şil-küt edirdilər. Yeməyə bir parça çörək, içməyə də yeddi adama bir qab su verirdilər. Yanımızda Qaradağlıdan olan girovlar vardı. Yazıqları bit basmışdı. Bütün günü yazıqlar qaşınır, dırnaqları ilə dərilərini qoparırdılar. Yanımızda Nəbiyev Əli adlı bir kişi vardı. Yazıq zariya-zariya öldü. Ermənilər yaman zülmkar idilər. Qadağan etmişdilər ki, gecələr bir-birimizlə danışmayaq. Qorxa-qorxa, pıçılı ilə danışdıq. Yatanda bir-birimizə, kürək-kürəyə söykəlib yaturdıq. Döşmə beton olduğundan daim rütubət vardı. Nəzarətçilər əlində bıçaq dəhlizdə gəzinir, səs eşidən kimi içəri girib bizi əzişdirirdilər. Ayaqlarımızdakı corabları da tutub çıxarmışdılar. Yanımdakı yoldaşımın iyirmi min pulunu, qızılı almışdılar. Sonra minbir çətinliklə bizi dəyişdilər. Amma indi halım getdikcə pisləşir. Qabırğamı da vurub batırıblar. Ciddi müalicəyə ehtiyacım var. Görək axırı nə olacaq.

Əliyev Hüseyn Sarı oğlu:

- Yatmışdım, həyat yoldaşım məni silkələyib durquzdu və dedi ki, ermənilər kəndə doluşub, camaat qaçır. Dedim ki, sən də qaç, camaata qoşul. Qonşumuz Həsəngilə gəldim. Həsən bayırda idi. Kəndin Stepanakert

tərəfindən asfaltı, evləri atəşə tutmuşdular. Həsənlə onların bostanından keçib, məktəbin həyətinə girdik. Ərik ağaclarının altında Həsən qolundan yaralandı. Onun o biri qoluna girib, məktəbin zirzəmisinə tərəf apardım. Amma orda heç kim yox idi. Bilmirdik hara gedək. Ermənilər gəlib bizi tutdu. Əliyeva Şərqiyyəni, qızı Aliməni beş uşaqla, fermada işləyən Yusifi, arvadını, onların da beş uşağını bizimlə bərabər Stepanakertin 9 nömrəli məktəbinə gətirdilər. Sonra arvad-uşaqdan bizi ayıraraq, avtovağzalın yanındakı şəhər milis şöbəsinin qazamatına gətirib saldılar. Qənəhət Hacıyev, Qəyyum Aslanov, Əşrəf Əliyev, Əbülfət Kərimov, Elbrus Abbasov, Şafanın oğlu Vidadi, Qaradağ stansiyasından Əli, Fərraşlı Abbas da burda idilər. Həsənabadlı "Dovşan" Edikin oğlu bir dəstə erməni ilə gəlib bizi təcikləyir, qaldıraraq yerə çırpırdılar. O deyirdi ki, xocalıların hamısını qıracağam, mənim qardaşımı siz öldürmürsünüz.

Vidadi bıçaq axtarırdı ki, özünü öldürsün. Deyirdi ki, mənim başımı sabah kəsəcəklər. Mənə deyirlər ki, Osipin oğlu Tosulu (Armavari), guya mən öldürmüşəm. Vidadi bir şüşə tapıb cibinə qoymuşdu ki, lazım gəlsə venasını kəsib özünü öldürsün. Həsənabadlı Setrakın oğlu Jora gəlib Həsəni harasa apardı. Həsənin qolu hovlayıb şişmişdi. Sonra eşitdik ki, Həsəni buraxıblar. Üç gün keçmişdi ki, gəlib Vidadini apardılar. Dedilər ki, bu gün Tosulun üçüdü, səni onun qəbrinin üstündə kəsmək üçün qəbiristanlığa aparırıq. Vidadi şüşə də cibində getdi...

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 73-84

Xocalı soyqırımını 20-ci əsrin ən dəhşətli faciələrindəndir

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağılasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımını, eyni zamanda bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər Əliyev

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü bütün bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.

*Otto Hausen,
Almaniyanın sabiq dövlət katibi*

Biz dünyaya nümayiş etdirməliyik ki, Qarabağ və ətraf ərazilərdə bütün baş verənlər çox dəhşətli bir fəlakətdir və bu fəlakət aradan qaldırılmayıb.

*Erix Fayql,
professor, Vyana*

Soyqırımını (genosid) - ayrı-ayrı əhali qruplarının irqi, milli, yaxud dini mənsubiyyətinə görə məhv edilməsi, bəşəriyyətə qarşı ən ağır cinayətlərdən biridir. Tarixdən məlumdur ki, İkinci dünya müharibəsində hitlerçilər işğal etdikləri ölkələrdə əhaliyə qarşı kütləvi miqyasda soyqırımını cinayətləri törətmişlər: Xatın, yəhudi soyqırımları, Yaponiyada Xirosima və Naqasaki faciəsi, müsəlman dövlətlərindən İraqda, Əfqanıstanda, Pakistanda, Çeçenistanda və s. baş verən son hadisələr göstərir ki, faşizmi doğan ana hələ sağdır. Buna Xocalı faciəsi canlı misaldır.

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədi nə idi? Bu, bir tərəfdən, Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət olan, strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə, Xocalını yer üzündən birdəfəlik silmək məqsədi güdüdü. Çünki Xocalı elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdü.

Xocalının kurqanları və digər abidələri, müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsi və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinə qarşı a zorakılıq aktıdır.

1992-ci ilin qanlı faciəsinə kimi Xocalıda 7 min əhali yaşayırdı. Məlum hadisələr dövründə Ermənistandan, qonşu Xankəndidən ermənilər tərəfindən didərgin salınmış g xeyli azərbaycanlı və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş Məhsəti türkləri də məskunlaşmışdılar.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə silahsız və köməksiz Xocalı şəhərinə hücum etmişlər. Əvvəlcə şəhər 4 tərəfdən erməni qoşunları tərəfindən əhatə olunmuş,

sonra isə Xocalıya artilleriya və ağır hərbi texnikadan güclü və amansız atəş açılmış, az bir vaxt ərzində şəhərdə yanğın baş vermiş, şəhər tamamilə alova bürünmüşdür. Şəhərin müdafiəçiləri və yerli əhali buranı tərk etməyə məcbur olmuşlar. Fevralın 26-sı səhər saat 5-ə kimi şəhər erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilmişdir.

Bir gecənin içərisində qədim Xocalı yerlə yeksan edilmişdir.

Xocalı soyqırımını zamanı 613 nəfər öldürüldü, 1000 nəfərdən çox müxtəlif yaşlı dinc sakin aldığı güllə yarasından əlil oldu. 106 nəfər qadın, 83 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 10 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi. Faciə baş verən gecə 1275 dinc sakin girov götürüldü, onların 150-nin taleyi hələ də məlum deyil.

Bütün bunlar erməni hərbiçiləri tərəfindən xüsusi amansızlıqla və ağılasığmaz vəhşiliklə həyata keçirilmişdir. Hücumda, həmçinin mayor Oqanyan Seyran Muşəqovinin (Seyran Oqanyan sonradan Dağlıq Qarabağda ermənilərin qeyri-qanuni rejiminin «müdafiə naziri» oldu) komandanlığı altında 366-cı alayın Əzizbəyov RPİ-nin 2-ci PB-nin təhqiqatçı batalyonu, Yevgeni Nabokixin komandası altında Əzizbəyov RPİ-nin 3-cü PB-nin təhqiqatçı batalyonu, 1 saylı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeri İsayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və praporşiki iştirak etmişdir («Xocalının işğalına dair istintaq materialları»ndan).

Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Rusiyanın «Memorial» hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, 4 gün ərzində

Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibb ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə, 20 nəfərin ölümünə isə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamların baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Xocalı soyqırımının epizodları insanı dəhşətə gətirir. Xocalı sakini Əntiqə erməni hərbiçilərinin tələb etdiyi «bu yerlər böyük Ermənistanın bir hissəsidir» sözlərini dilinə gətirmədiyinə görə ermənilər tərəfindən diri-diri yandırıldı. Digər Xocalı sakini Səriyyə Talibova danışdı ki, «4 Məshəti türkü və 3 azərbaycanlının erməni qəbri üzərində başlarını kəsdilər. Daha sonra 2 azərbaycanlının gözlərini çıxartdılar».

Ermənilər sağ qalmış insanlar üzərində tamamilə təhqiredici hərəkətlər həyata keçirmişdilər. Onların başının dərisini soymuş, başlarını və bədənlərinin digər orqanlarını kəsmiş, uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarnını yarmışlar. Hücum zamanı Xocalıda istifadəsi qadağan olunmuş 5,45 kalibrli patronlardan və kimyəvi silahlardan istifadə edilmişdir. Bütün bunlar Ermənistanın Cenevrə Konvensiyasının protokollarını pozaraq, müharibə qaydalarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımı olduğunu təsdiqləyir.

Xocalı soyqırımının xüsusi amansızlıqla törədilməsi rus, gürcü, ingilis, fransız, alman, amerikan və digər ölkələrin vətəndaşı olan jurnalist və publisistləri dəhşətə gətirmişdir.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı yeni faktlar aşkarlanıb. Bu barədə Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki Tarix və Mədəniyyət Abidələrini Müdafiə Təşkilatı ictimai Birliyinin sədri Fuad İsmayilov məlumat verib. Onun sözlərinə görə, araşdırmalar zamanı məlum olub ki, Xocalıya hücumda Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayı ilə yanaşı, SSRİ-nin xüsusi təyinatlı briqadalarında xidmət keçmiş könüllülərdən ibarət 150 nəfərlik qrup iştirak edib.

Eyni zamanda o da məlum olub ki, Ermənistan Dağlıq Qarabağın hava dəhlizinə nəzarəti ələ keçirmək üçün Xocalı üzərinə hücumu hələ 1989-cu ildən planlaşdırıb. Belə ki, 1989-cu ilin dekabrında Ermənistan ordusunun zabidləri Baqdasar Gevorkyan, Bano Siraderyan və Samvel Şarinyan SSRİ quru qoşunlarının 12-ci briqadasının tərkibində Əfqanıstanda döyüşmüş rus zabiti Vladimir Voronovla danışıqlar apararaq, onu Sovet ordusunun xüsusi təyinatlı briqadalarında xidmət keçmiş könüllülərdən ibarət xüsusi təyinatlı qrup təşkil etməyə və bu qrupla Xocalıya hücum etməyə razı salıblar. Vladimir Voronov 1990-cı ilin birinci rübündə artıq 150 nəfərlik batalyon təşkil edərək, döyüşə hazır vəziyyətə gətirib. Bu batalyonun qərargah rəisi tanınmış sovet kəşfiyyatçısı İvan Qukasov, onun yardımçıları isə Alik Petrosyan və Feliks Qeoxlyan təyin edildilər.

Yeni yaradılmış xüsusi təyinatlı batalyonun döyüş komandirləri Quqaşov, Sumbat Akopyan, Karen Gevorkyan olublar. Peşəkarlardan seçilmiş bu batalyonun partizan metodu ilə hərəkət cədvəlinə və hücum xəttinə Vladimir Vardanov və Vazgen Sarkisyan rəhbərlik ediblər.

Xocalı qaçqınlarının BMT, Avropa İttifaqı və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına müraciətində deyilir: «Artıq 15 ildən artıqdır ki, biz, qaçqın vəziyyətinə düşmüş xocalılar, ürəkağrısı və eyni zamanda böyük ümidlə bütün dünyanın sülhsevər xalqlarına, beynəlxalq təşkilatlara müraciət edirik, sizdən xahiş edirik, erməni hərbi təcavüzü nəticəsində bizim başımıza gələn bəlaya laqeyd qalmayasınız. Biz inanırıq ki, dünyanın BMT, Aİ və ATƏT kimi kifayət qədər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, sülhsevər ölkələri Ermənistan kimi dövlətin belə təcavüzkarlığına qarşı tədbir görəçəklər».

Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar, ümumbəşəri qanunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımları pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirirlər. Azərbaycan xalqı 1948-ci il 9 dekabr tarixli «Soyqırımı cinayətinin xəbərdarlıq edilməsi və cəzalandırılması» konvensiyasını rəhbər tutaraq, Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir. Dünya bilməlidir ki, bu cinayət, təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün sivilizasiyalı dünyaya, bəşəriyyətə qarşı yönəldilmişdir. Bu gün Ermənistanda mühüm dövlət postları tutanlar, Seyran Ohanyan, Serj Sarkisyan, eləcə də Robert Köçəryan və digərləri baş vermiş soyqırımının günahkarları kimi beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Cinayət cəzasız qalmamalıdır. Ermənistanın hərbi-siyasi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına, əsl soyqırımı hadisəsi kimi beynəlxalq siyasi-hüquqi qiymət verməlidirlər.

Azərbaycan xalqı və onun dövləti Xocalı faciəsini heç vaxt unutmur və unutmayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev 1 mart 1994-cü ildə bu haqda xüsusi Fərman vermişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral «Xocalı soyqırımı və milli matəm günü» elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir.

25 fevral 1997-ci ildə «Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən Fərman verilmişdir.

«BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260A sayılı «Soyqırımı siyasətinin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə» Konvensiyasının prinsipləri Xocalı faciəsinin, həqiqətən, soyqırımı olduğunu bir daha sübut edir. Həmin soyqırımını istintaq materialları və faktları da təsdiqləyir. Bütün beynəlxalq normalara görə, Xocalı faciəsi soyqırımı aktıdır. Gec də olsa, bütün dünya ölkələri bu soyqırımı aktını etiraf etməli və tanımalıdır.

Bəzi erməni ziyalıları artıq bu etirafı ediblər və erməni olduqları üçün xəcalət çəkdiklərini bildiriblər. «Zerkalo» qəzetinin 23 fevral 2008-ci il tarixli nömrəsində Elçin Həsənovun «Təmiz erməni hökmü» adlı məqaləsi dərc olunmuşdur. Müəllif Xocalı faciəsindən bəhs edən sənədli filmə baxan Yerevan ziyalılarının mülahizələrini belə şərh etmişdir:

Marina Mamuns, proqramçı-mühəndis: «Əgər bu faciəni ermənilər törədiblərsə, onda mən millətimə nifrət edirəm, ona tüpürürəm. Mən keçən gecəni tamamilə yata bilmədim. Bəyəm Allah bunu görmür?»

Alina Qabrielyan, həkim-rentgenoloq: «Bu dəhşətli faciəyə inana bilmirəm. Bəyəm mənim millətim bu cür dəhşətli və qəddardır, insanlıqdan uzaqdır? Lakin fakt reallıqdır. Millətimə görə mən xəcalət çəkirəm».

Aleksandr Pokoryan, hüquqşünas: «Mən türklərə və azərbaycanlılara hörmət etmirəm, ancaq bu vəhşilik aksiyası bizə şərəf gətirə bilməz».

Ə.Ələsgərov və b.,
«Xalq qəzeti», 1 aprel 2008

Ənvər Mete, Nadir Əhmədov. İblis Xisləti Erməni. Bakı: 2009, S. 387-392.

Xocalı. Bizim bilmədiyimiz həqiqətlər

Vladimir Savelyev Xankəndindəki 366-cı Alayda yerləşən 02270 nömrəli hərbi hissəsinin əks-kəşfiyyat şöbəsinin rəisi olub. Xocalı faciəsinin ilk məlumatlarını toplayan, hadisələrin şahidi olan polkovnik **1992-ci il noyabr ayının 26-da, 1994-cü il mart ayının 19-da, 1998-ci il avqust ayının 22-də və nəhayət, 2000-ci ilin iyul və dekabr aylarında BMT-yə, Avropa Şurasına...** sonda Baş Kəşfiyyat İdarəsinə «Məxfi Arayış»-ını təqdim edir. O, son arayışlarını «zabit Puqaçov» imzası ilə göndərmiş.

Polkovnik erməni terror təşkilatları ilə Rusiya qoşun birləşmələrinin Dağlıq Qarabağda keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, fakt və sənədlərdə, «Agentura» gücü ilə əldə etdiyi informasiyalarda bütün olub keçənlərin şərhini verib etiraf edir: «... Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. Hər şey gözlərim önündə baş verib. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gəlinlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmirəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə on doqquz səhifəlik məxfi arayış həm Kremlə, həm də MN-ə, VKİ-nin generallarına göndərdim. Oxuyun - dedim».

El Messanyan Qriqoryan Beyrutda çıxan «Zartunk» («Oyanma») qəzetində «Bir erməni yardımı» yazısında qeyd edir: «...Xocalı uğrunda vuruşan, döyüşə atılanları unutmamaq, yaddan çıxarmaq biz ermənilərə yaraşan iş deyil. Onlara - o igidlərə yardım edin. Məlumatımız var ki, dünyanın 24 ölkəsində varlı və zəngin erməni iş adamları «Artsax yardım fondu» təsis ediblər. O fond həm də bizim gələcək nəsillərin taleyi üçündür... Londonda erməni iş adamı satdığı villasının dəyərini, Vaşinqtonda erməni biznesmeni Araz Süleyman öz ticarət mərkəzindən gələn illik gəlirləri... Parisdə «Erməni ana dili» cəmiyyətinin üzvləri topladıqları ianələri... Xocalı qəhrəmanları üçün ayırdılar...»

1992-ci il 24 mart.

Bakıda isə boş qalmış kreslolar üstündə adamlar dəstələrə bölünür, qruplarda cəmləşir, hakimiyyətə can atırdılar. Ali Baş Komandanın buraxdığı strateji səhvləri isə nə siyasi mühitdən ayrı düşmüş, başını itirmiş millət, nə də ayrı-ayrı siyasi liderlər dərk etmirdilər. Düşükləri burulğandan çıxmaq üçün heç kəs bir-birinə əl uzatmırdı, yardım etmirdi. Xocalı isə qan içində can verirdi. Ordudakı xəyanətlə Prezident Aparatındakı xəyanətlər üst-üstə düşdüyündən hamı çaşmış qalmışdı... Bütün bu çaşqınlıqları araşdıran kəşfiyyatçı V. Savelyev Kremlə, Bakıya... üst-üstə 18 eyni məzmunlu teleqram göndərir. Amma heç kəs onun teleqramlarını oxumurdu...

1992-ci ilin fevral ayının 4-də isə Roma Papası II İohanın Dağlıq Qarabağ özünümüdafiə dəstələrinə (!) və rus qoşun birləşmələrinin generallarına məxfi məktubu daxil olur. Roma Papası erməni müdafiə dəstələrinə «Allahdan aldığı gücü» (?) göndərirdi. Ruslara isə bu vuruşmanın «dini bir vuruşma» olduğunu xatırladır, onlara dua edəcəyini açıqlayırdı. **Roma Papası Dağlıq Qarabağ uğrunda vuruşmanı «Dini vuruşma... Din uğrunda vuruşma» kimi qiymətləndirib, yazır:** «... İmkan olarsa, Xocalıya gəlib orada həlak olan erməni qardaşlarının vuruş və döyüş məkanlarında baş əyəcəm...» (2003-cü ilin sentyabr 21-də Roma Papası Ermənistanı gəlir. Qarabağın işğalı zamanı öldürülən ermənilərin məzarlarına yad edir).

Hətta Roma papası Bakıya da gəldi və yüksək səviyyədə qarşılandı. Bax biz də belə millətlik. Məgər Roma papasını qarşılayanlar bu xristian sovinistini tanımırdılar?!

Polkovnik V.Savelyev daha sonra yazır: «... Xocalının işğalında, ölüm və kütləvi qırğın hadisələrində azərbaycanlı zabitləri də günahlandırmaq ittiham edirəm... Bu necə Vətəndir? Bu necə ordudur?... Bütün bunları anlama bilmirəm. Bu oyunlara rus zabitlərini qoşmaqla onları alçatdılar, şərəfinə lənət damğasını vurdular...

Mən on addımlığımda güllə yarasında can verən səkkiz-doqquz yaşlı qızcıqaza heç cür kömək əlimi uzada bilmədim. Allahın mənə lənət edəcəyi gündən qorxuram...»

Lənətlənmiş günlər isə bir-birini əvəz edirdi. Həmin ərəfədə Fransadan gəlmiş «Operator-II» özəl studiyasının erməni əməkdaşları isə (**Jül Barelyan, Şerin Sitaryan**) Xocalı ətrafında qalaqlanmış meyitlərin yandırılmasını lentə köçürürdülər. Rusiyanın 2-ci batalyonunda vuruşan zabit İvan Karabelnikovun verdiyi məlumata görə bu yer «...Xocalının şimal-şərq hissəsində kiçik təpəcikləri olan bir yer idi...»

Xocalı faciəsini «işıqlandırmaq» (**ermənilər buna qəhrəmanlıq deyirlər**) üçün Xankəndinə dünyanın 32 ölkəsindən 47 nəfər erməni jurnalisti gəlmişdi. Onların bir qismi polkovnik Y.Zarviqarovun ayırdığı zirehli maşınların gözlüklərindən, qarargah mərkəzlərindən hadisələri izləyir, qeydlər götürür, bəziləri də operativ çəkilişlər aparırdı. **Dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər:** «... Azərbaycanlılar günahsız qırırlar...»

Bizim təbliğat maşınımız isə Prezident Aparatından kənara çıxmırdı. Bakıdakı adicə diplomatik korpuslarını nümayəndələrinə həqiqəti deməkdə çətinlik çəkirdik. Susmağımız isə erməni təbliğatı üçün qol-qanad verirdi... Ermənilər Xocalı ilə bağlı Azərbaycanı «qan tökməkdə günahlandırın» bir materialı, əllərinə keçən hər hansı bir faktı və yaxud sənədi təkrar-təkrar çap edirdilər. Tutaq ki «Azərbaycanlılar Xocalını yandırır, getdilər...» foto-reportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdiriblər.

Xocalının işğal edilməsi planının strateji tərəflərini ermənilərlə yanaşı, ruslar da... «çox düşünüblər».

Nəticədə **birinci batalyonun qərargah rəisi, mayor Abram Çitçiyan** mayor Ə.Nabokix və kapitan İ. Lixodey hərbi əməliyyatlarda bilavasitə vuruşublar. Zabit İ.Karabelnikovun məlumatına görə A.Çitçiyan 13 nəfərlik «Babayevlər ailəsini... güllədən keçirib...» Ona 1993-cü ildə Fransa Erməni Diasporu tərəfindən 150 min ABŞ dolları mükafat və ən böyük «Kilsə mükafatı» verilib. **A.Çitçiyan 1994-cü ilin sentyabr ayının 2-də Fransaya mühacirət edib və orada yaşayır.**

366-cı Alayın sırası qulluqçusu, rəhbər Afik İsbəliyevin məlumatına görə isə, o, fevralın 24-də (1992) kapitan İ. Lixodeyın komandasında topçu dəstəsində vuruşub və Xocalının işğalında iştirak edib.

- Siz necə vuruşurdunuz? - sualına belə cavab verir:

- Biz həm də qorxurduq. Ölümdən qorxurduq. Əlimizə keçənləri məhv edirdik. Bəzən küləkdən tərənən ağaclar. Xışıldayan yarpaqlar da bizi qorxuya salırdı... Mən bilmirəm, Azərbaycan xalqı mənə bağlı olarmı?... Anam azərbaycanlılara qarşı ermənilərlə əlbir olub vuruşduğum üçün məndən imtina edib... Mən artıq evə gedə bilmirəm, hamı məndən üz döndərmiş. Amma mənə məcbur etdilər. Əmr verildilər. Biz isə əmrə tabe idik. Mən artıq heç kəsə bağlı deyiləm...

(Bir erməni məzarı)- Müəllif: Əbdül Fətəh. «Beyrut» nəşri. 1994-cü il).

A. İsbəliyev bunu deyir ki, ermənilər ruslara məxsus hərbi texnikanı satın almışdılar. Bir avtomat «Kalaşnikov»a 1500 ABŞ dolları verilirdi...

...1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-sına keçən gecə Xocalı yandırıldı, işğal edildi. Qoşun isə sakitləşmək bilmirdi.

Polkovnik V. Savelyev «Məxfi arayışında» qeyd edir:

«Üçüncü batalyon Xocalı işğal olunan gecə müharibə zonasından çıxarıldı, amma oranı tərk etmədi. 366-cı Alay isə ərazidən çıxarılmadı. Ordu tərk silah olundu. Zabitlər satqınlıq etdilər. Silahlara gəlinə, işlənməmiş silahları ermənilər üçün ayırdılar. Qərara alındı ki, ermənilərdən bunun müqabilində pul və zinət şeyləri alınsın. «Böyük Ermənistan» adlı bədnam və rüsvayçı plan uğrunda vuruşlara gəlinə, bu, hələlik açıq qalmış bir məsələdir.»

1992-ci ilin mart ayının 19-u (müsəlman təqvimində bu gün Novruz günü, Bahar bayramıdır) Xocalıda öldürülmüş azərbaycanlılar üçün kiçik bir qəbiristanlıq salındı. Orada əlli dörd nəfər öldürülmüş günahsız azərbaycanlı dəfn edildi. Ermənilərin Fransa Diasporunda telekanal müəllifi Surik Şaqenyan bu mənzərəni elə həmin günün axşamı İranın, Türkiyənin, Moskvanın, Yerevanın, Vaşinqtonun, Londonun, Parisin, Bonnun telekanallarına çıxartdı. Ermənilərin öldürülmüş azərbaycanlıların meyitlərinə etdikləri «hörmət və ehtiramdan...»(?), təşkil olunmuş dəfn mərasimindən danışdı.

Bakıda isə əslində hələ heç kəs hadisələrin, Xocalıda baş vermiş faciənin səbəblərini araşdırma bilmirdilər. Yaradılmış deputat komissiyasından tutmuş, müxalifət partiyalarından hamı iflic vəziyyətdə idi, hakimiyyət çat vermişdi. Təhlükəsizlik orqanları öz informasiya mənbələrinin əsas dayaqlarını itirmişdi. Təhlükəsizlik sisteminin böyük bir qrupu müxalifətlə, necə deyirlər, «əhd-peyman» bağlamışdılar. A.Mütəllibov hakimiyyəti cəmiyyətdə və dövlətdə siyasi gücünü artırıb itirmişdi. O, öz ehtiraslarının, komandasındaki fitnə-fəsadın qurbanı olmuşdu.

Həmin ərəfədə rus kəşfiyyatçısı V.Savelyev Azərbaycan hakimiyyətini təsvir edib, yazırdı: «... Xocalının işğalından sonra A. Mütəllibov hakimiyyəti öz yaşamaq hüququnu itirdi... Nazirlik isə Baş nazirin ətrafında dövlət daxilində dövlət yaratmışdılar...»

Polkun çıxarılmasında hərbi sursatların ermənilərə verilməsində bilavasitə iştirak edənlərə baxın:

-General-polkovnik	Qromov.
-General-leytenant	Qrekov.
-General-leytenant	Ohanyan.

- İ.Andronov- deputat
- Polkovnik
- Polkovnik

Y. Zarviqarov (sonra general oldu)
O.Kraule...

Dördüncü Ordu 23-cü motoatıcı Diviziya nümayəndələrinin Xocalı əməliyyatında iştirak etmələri üçün şərait yaratdı.

23-cü motoatıcı Diviziyanın komandan müavini A.Badukov və K.Yermolayev isə erməni yaraqlılarına verilmiş hərbi texnikanın geri qaytarılmasını tələb edirdi. Onları isə kim idi eşidən?!

RF hərbi əks kəşfiyyatının rəisi işləmiş polkovnik V.Savelyev məsələləri şərh edərək, qeyd edir: «... 1992-ci ilin fevral ayının 23-də hərbi şəhərcik «Qrad» qurğularından atəşə tutulduqdan sonra polkovnik Y.Zarviqarov polkun daimi dislokasiya məntəqəsindən ehtiyat bölgəyə keçirilməsi haqqında qərar verir. Qərar isə erməni silahlı dəstələrinin heç bir müqaviməti olmadan həyata keçirilib. Dislokasiya yerinin dəyişdirilməsi heç də zərurətdən irəli gəlməyib. Bu zaman bir sıra bölmələrin döyüş texnikaları çıxarılmayıb. Həmin günlərdə Xankəndi şəhərinə gələn general-leytenant II Ohanyan (mayor Ohanyanla qarışdırmayın) təkid edib ki, artilleriya diviziyası, zenit artilleriya diviziyası, tank rotası, texnikası saxlanılsın. Nəticədə ermənilər heç bir maneə ilə rastlaşmadan 23 ədəd «PDM», 3 ədəd «ZSU-23-4», 8 ədəd«D-30»və xeyli digər döyüş texnikası ələ keçirdilər...»

Həmin gün ermənilərin özünümüdafiə dəstəsi adı ilə vuruşan, əslində «ASALA» terror təşkilatının Xankəndində yaradılmış özəyinin başçısı kimi tanınan İllarion Allahverdiyana **24 nəfər rus zabitinə və əsgərinə pul mükafatları elan etdi**. Məsələn, dəstənin önündə çıxarılmış rus zabiti Yevgeni Qolubevə üstündə «ASALA» yazılmış 25 qramlıq qızıldan tökülmüş orden və beş min ABŞ dollarını təntənəli surətdə təqdim etdi. Və yaxud həmin gün sırası Anastas S. İvanova 10 min ABŞ dolları təqdim etməklə İrəvanda onu gözləyən «Hunday» markalı avtomobilin sənədlərini verdi.

Əslində 1992-ci il fevralın 24-də erməni silahlı dəstələrilə rus zabitləri arasında şəxsi bağlaşmalar, «Döyüş müqavilələri» imzalandı.

Azərbaycanda isə əsgərlərimiz üçün, ordumuz üçün kəndlərdən, şəhərlərdən, ayrı-ayrı iş adamlarından göndərilən maddi yardımların nə dəftəri var idi, nə də hesabı. Sənədlərə gəlinə, o artıq yox idi, bir qismi yandırılmışdı, bir qismi də it-bata salınmışdı. Aldığımız məlumatlara görə, təkcə Xocalı işğalı günlərindən ordunun xəzinəsindən (yardımlar) 793 min ABŞ dolları oğurlandı. Adamlardan yardım üçün yığılan 368 milyon manatın əqibəti bilinmədi. Cənubi Azərbaycandakı qardaşlarımızın göndərdikləri 46 milyon 436 min rial isə, necə deyərlər, qeybə çəkildi... Ermənilərlə rus zabitlərinin müqavilələri isə getdikcə şəxslənirdi...

Bütün bunlar, yəni ermənilərlə ruslar arasında olan bu hərbi bağlaşmaların bir qismi şifahi sərəncamlarla edilirdi. Bunun üçün hər sərəncamın, general sözünün öz qiyməti var idi. Məsələn, Xankəndi şəhərindəki 463-cü Əlahiddə Kimyəvi Mühafizə Batalyonu və 909-cu Əlahiddə Kəşfiyyat Batalyonunun döyüş planları ilə bağlı, ermənilər tərəfdən vuruşması barədəki əmrin qiyməti 18 min ABŞ dolları idi.

Polkovnik V.Savelyev bütün bunlara toxunaraq yazır: «... Birinci batalyon ehtiyat bölgəyə keçirilən zaman polkovnik İvan Moiseyev texnikanı və şəxsi heyəti dağlar arasındakı Çapar dərəsində saxlayıb, gözləmə mövqeyi tutub. Sonra onun batalyonu Çixani yaşayış məntəqəsinə daxil olub. Ermənilərin mühasirəsinə düşüb. Nəticədə batalyon könüllü surətdə öz döyüş texnikasını ermənilər üçün qoyub. İvan Moiseyevə və şəxsi heyətə pul təklif edilərək, birlikdə vuruşmağa çağırılıblar...»

Qeyd edim ki, Xocalının ətraf yaşayış məntəqələrini də dağıdan, külünü göyə sovuran elə İvan Moiseyevin batalyonu olub və bu batalyon da ermənilər arasında «İvanın vəhşi batalyonu» kimi tanınıb.

Araşdırmalarımıza görə 366-cı Alaydakı hərbi texnika və silahların 85%-i ermənilərin əlinə keçib. Üstəlik, Fransadan göndərilən 142 ədəd avtomat, 7 min 600 ədəd güllə, 460 ədəd bronijilet, 11 ton konservləşdirilmiş yemək, min iki yüz cüt ayaqqabı (altı cür ölçüdə), 146 ədəd tapança... ermənilərin istifadəsinə verildi. Amerikada istehsal olunmuş 149 ədəd ratsiya da ermənilərə paylanıldı.

Fransa senatı isə Xocalı ilə bağlı heç bir məlumatın olmamasından gileyləndi və bütün günahları Azərbaycanın Fransadakı diplomatik korpusunda gördü.

2001-ci ilin fevral ayının 14-də bu məlum oldu ki, Fransada «Xocalı faciəsini» ermənilərin faciəsi kimi təbliğ edib tanıdılar. Bizim səfərxanaya gəlinə, onları sadəcə geri çağırmaq ittiham etməkdən başqa... ayrı heç nə qalmırdı. Digər tərəfdən, erməni diplomatı O. Ter-Qriqoryan **1992-ci ilin aprel ayında** İrəvanın

Teatr meydanındaki çıxışında deyirdi: «Erməni təbliğatı Bakının diplomatik mərkəzlərində artıq özünə istənilən mövqeyi tutub...» (?) Bunun isə ətrafında düşünmək lazım idi.

Diplomatik çıxışının bir yerində isə xatırladır ki, ermənilərlə rusların dostluğunun sınımayan sütunları var. **Diplomat Ter- Qriqoryan deyirdi:** «... Hələ 300 il bundan qabaq ermənilər I Pyotrda xahiş edirlər ki, yadelli işğalçılara qarşı vuruşanda onlardan da istifadə etsinlər...»

Əgər Moskvada (təkcə şəhərin özündə) 1959-cu ildə 18,4 min nəfər erməni var idisə, indi bu rəqəm 47 min nəfərdir... RF-in xaricdəki diplomatik korpuslarında çalışan ermənilərin sayı 142 nəfərdir. Onların 59 nəfəri jurnalisti fəaliyyət göstərir...

Sırası əsgər Qriqori Voroşilovun məlumatına görə, Xocalı ilə bağlı ermənilərin ruslarla əlaqələrinə dair sənədlərin bir qismi **1992-ci il mart ayının 1-də** Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin aviasiya komandanı general-mayor S.Lukaşovun əmrilə yandırıldı.

Polkovnik V.Savelyev xatırladır:

...Ermənilər ruslara məxsus» 02-19-MM nömrəli «KAMAZ»la ərazidəki Azərbaycan meyitlərini yığıb Xocalıda tonqal qurdular... İnsanın insana olan nifrəti burada həddini aşmışdı. Kim yaratmışdı bunu, dərk edə bilmirdim... Mən Sizə ermənilərə qoşularaq əsir alınmış azərbaycanlıları sıraya düzərək tək-tək məhv edən və bundan həzz alan rütbə sahiblərini tanıtmaq istəyirəm:

1. Polkovnik B.Baymukov- arxa cəbhə üzrə polk komandirinin müavini.

2. Polkovnik İ.V.Moiseyev- birinci batalyonun komandiri.

3. Mayor S.İ.Ohanyan- ikinci batalyonun komandiri.

4. Mayor E.A.Nabokix- üçüncü batalyonun komandiri.

5. Mayor V.İ.Çitçiyən- birinci batalyonun qərargah rəisi

6. Mayor V.Q.Hayriyan- polkun kəşfiyyat rəisi.

7. Baş leytenant O.V.Mirzaxayzarov- rota komandiri.

8. Baş leytenant S.V.Xrinxua- kəşfiyyat bölməsinin rəisi.

9. Baş leytenant V.N.Qarmaş- tank rotası komandiri.

10. Baş leytenant N.T.Hakopyan- rota komandiri.

11. Baş leytenant V.İ.Valilovski- rota komandiri.

12. Baş leytenant A.B.Lisenko- bölmə komandiri.

13. Baş leytenant V.A.Azarov- batereya komandiri.

14. Baş leytenant İ.S.Abraymov- tank əleyhinə batereya komandiri.

15. Leytenant O.V.Balezni- üçüncü tank rotasının komandiri.

16. Leytenant A.V.Smakin- tank bölməsinin komandiri.

17. Leytenant S.İ.Raçkovski- mühəndis-istehkam rotası komandiri.

18. Leytenant V.İ.Bondaryev- kəşfiyyat rəisinin müavini.

19. Leytenant A.İ.Kulov- radio kimyəvi bölmənin rəisi (eləcə də 41 nəfər milliyətçə erməni olan kiçik rütbəli şəxslər)...»

1992-ci il fevral ayının 24-də saat 21¹⁵ dəqiqədə general rütbəsi almış Y.Zarviqarov zabitlər önündə belə bir çıxış edir ki, regiondakı müharibə torpaq müharibəsi yox, islamın xristianlığa qarşı müharibəsidir. **O, çıxışında göstərirdi:** «... Dünyanın islam ölkələrinin nümayəndələri, hərbi müşavirlər Bakıya(?) yığışblar ki, bizim xaçı necə sındırır, əzsirlər... Xristianlığa qarşı bir yürüş var. Bu yürüşdə ya dinimizi, şərəfimizi qorumalıyıq, ya da şərəfsizliyi qəbul edib tabe olmalıyıq».

Bütün bunlar V.Savelyevin - vicdanlı rus kəşfiyyatçısının «Məxfi arayışı» səriştəli, haqsızlıqlarla barışmayan bir zabitin ən böyük etirafıdır.

Nizami Zamanov, Rauf Əliyev, Şöhrət Səlimbəyli. Erməni terroru: Qarabağda müharibənin başlaması. Hadisələr...Faktlar...- Bakı: 2008, S. 337-350.

Əsirlərin söylədikləri

Səriyyə Müslümqızının "Xocalıya gedən yol" kitabında əsirlik həyatı yaşayanların bir qisminin başına gələn faciələr qələmə alınıb. Bu əsirlərin bəziləri erməni vəhşiliklərindən danışa-danışa, psixoloji gərginliklərə dözməyərək həyatdan köçüblər. Kitabdan bəzi hissələri diqqətinizə çatdırırıq.

"...O müdhiş gecə Sədaqət üç azyaşlı övladını itirdi. Bacısı Sara və üç körpə uşağı donub öldülər. Sədaqətlə Valeh isə yenicə ailə qurmuşdular. "Ağla, qərənfil, ağla" şerini söyləyən Sədaqətin o gecə əllərinə laxtalanmış qandan xına qoyuldu. Və qandallandı. Valeh isə əsir düşdü. Əsirlik əzab-əziyyəti gördü. Valeh musiqiçi idi. Azərbaycan xalq mahnılarını çalar, biz isə tamaşa edərdik. Valeh yanıqlı-yanıqlı danışır ki, əlimi qaz plitəsinə tutub yandırdılar ki, bir daha Qarabağ mahnısını çalmayım.

"...Şərqiyyə xala o gecə qızı və onun azyaşlı uşaqları ilə qaçıb Cəfər müəllimgilin evində gizləniib. Çarpayının altına girir ki, tapmasınlar. Lakin həyət darvazası sındırılır, erməni vəhşiləri evə daxil olur. Evdəkiləri qabaqlarına qatıb Xankəndinə aparıblar. Şərqiyyə xala deyir ki, yolda iki yaralı əsgər gördüm. Başlarından və üzlərindən axan qanla palçıq bir-birinə qarışmışdı. Erməni vəhşiləri bizi Xankəndindəki əqli cəhətdən zəif olan uşaqların məktəbində saxlayırdılar. 366-cı alayın əsgərləri arasında zənci və ərəblər də var idi".

"...Ələsgər müəllim də bu əsirlərin sırasında idi. O qədər döyülmüşdü ki, tanınmaz hala düşmüşdü. O, axır dəqiqələrində belə həyat yoldaşı Şəkibəni axtarırdı. "Görəsən, Şəkibə çıxıb bildimi?" söyləyirdi".

"...Müharibənin od-alovundan çıxan əlil Saleh dayı, oğulları Novruz və Ziyadxan və nəvəsi Mahir şəhid oldular".

"...Mələykə xala oğlu Mirzə və Elşən əsir düşdü. Mirzəyə qarşı qəddarlıq edib, çox işgəncələr vermişdilər. Elşən söyləyir ki, fevralın 27-də ermənilərdən biri mənə qaldırdı. Dedi ki, Sumqayıtda həlak olanların qəbri üstündə başını kəsəcəm. Ölümçül vəziyyətdə olduğunu görüb, "sənin kimisini onların qəbirləri üstündə öldürməyə dəyməz. Elə ölü kimi bir şeydən" söylədi".

"...Ziyadxan isə Xocalıda üç gün vuruşub şəhid oldu".

"...Ermənistandan qovulan Qəndab ananın ah-nalə ilə söylədiyinə görə, məhsəti türkü olan polis Əhməd Xocalıya gələn magistral yolda "İsmayıl qurbanı kəsirik" deyib, başını bədəninə üzüblər. Bıçağın xırıltısı belə qulaqlarımdan getmir".

"...Kərəm dayı Xocalıda öldü. Oğlu Mehdi ali təhsilini yarımçıq qoyub. doğma ocağını qorumağa qayıtmışdı. Mehdi də o dəhşətli gecədə qətlə yetirildi".

"...Övladları öləndə onları kürəyinə bağlayıb gətirən analar da oldu. Bu Nuridə anadır. Oğlu Səxavətin meyitini gətirmişdi".

Faciənin qurbanları çox idi. Əsir düşənlərdən isə bəziləri beynəlxalq hüquq müdafiəçilərinin, xarici ölkə jurnalistlərinin səyi ilə azad olurdu. Girovların arasında diri-diri yandırılan, başı kəsilən, gözü çıxarılan, əl-qolunu itirənlər də var idi. Xocalı faciəsi oxşarsız bir faciədir.

Əsirlikdən azad olunanların bir qismi Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanlarına verdikləri izahatlarda bu vəhşiliklərdən söhbət açırlar.

"...Ələmdar Abbasov ifadəsinə bildirib ki, o və 150 nəfərə qədər Xocalı sakini mühasirədən çıxıb, Ağdama gedərkən pusquda duran ermənilər onların bir hissəsini yerindəcə güllələyib, qalanlarını isə həbs edərək girov götürüblər. Onu və Salahov Məhəmməd Əbdül oğlunu dəyişdirmək adı ilə Əsgəran rayonunun milis şöbəsinə gətirib orada hər ikisini armaturla döyərək, işgəncələr verirdilər. İşgəncələrdən Ələmdarın iki qabırğası və qolu sınıb. Salahov isə döyülməkdən, işgəncədən onun qolları üstündə ölmüşdür".

"...Girovluqda olmuş Abbasov Elbrus Ələmdar oğlu ifadəsində bildirib ki, əsirlik müddətində Artur və Slavik adlı serjantlar və Feliks adlı leytenant onları dayanmadan döyüblər. Onlar Xocalı sakinləri Novruzov Ələsgər Xanlar oğlunu və Şəliyev Elçin Vəkil oğlunu döyüb işgəncə verməklə öldürmüşdülər".

"...Hümbətov Əmir Səlim oğlu ifadəsində bildirir ki, gecə saat 00.04 radələrində onu Xocalıda "Armo" adlı dəstə əsir götürüb. Yaraqlılardan Sergey adlı erməni onun dişlərini sındıraraq qızılını götürmüşdü".

"...Kərimova Elmira Şahmalı qızı bildirir ki, milis şöbəsinin rəisi Ağacanyan girov götürülmüş xocalılıları dindirməyə aparmaq adı ilə kişiləri döyüb qətlə yetirir, cavan qızları zorlayırdılar. Ermənilər onları girov götürərkən üstlərində olan qızıl və zinət əşyalarını götürüb ruslara verirdilər".

"...Xocalı şəhər sakini göstərmişdi ki, Xocalıda onlara atəş açıb girov tutan Lola adlı erməni onun qızıl dişlərini çıxardıb."

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımını. Bakı: 2005, S. 85-87.

Soyqırım faktları

Xocalıda soyqırımı məruz qalan insanların müstəqil həkimlər tərəfindən tibbi ekspertizası keçirilib. Tibbi araşdırmanın nəticəsində bir daha aydın olur ki, bu, tək bəşəriyyətə qarşı deyil, insanlığa yönələn vəhşi vandalizm aktıdır. Tibbi komissiyanın müayinə apardığı cəsədlərin çoxu üzərində ermənilər eksperiment aparmış, cəsədlərin dərisi soyulmuş, hamilə qadınların qarnı deşilmiş, kişilərin cinsiyyət üzvləri kəsilmişdir. Sıraladığımız bu insanların cəsədləri üzərində aparılan eksperimentləri emosiyasız izləmək mümkünsüzdür. Siz də izləyin...

Orucov Telman Ənvər oğlu - 1956-cı ildə doğulub. Qaçqınlıq taleyi yaşayaraq, 1988-ci ildə Xankəndinə gəlib. Soyqırım günü Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib. Başının dərisi soyulub.

Əbdülov Yelmar Ənvər oğlu - 1949-cu il təvəllüdü, yerli xocalıdır. Naxçıvanik yolunda güllələnib. Başının dərisi soyulmuşdur.

Ələkbərov Təvəkkül İskəndər oğlu - 1956-cı ildə doğulub. Əslən xocalılı olan Təvəkkül Naxçıvanikdə güllə yarası alıb, qətlə yetirilib. Cəsədi üzərində on bıçaq yarası aşkarlanıb.

Həsənova Fitat Əhəd qızı - Böyük Vətən Müharibəsindən bir il əvvəl 1940-cı ildə Xocalıda doğulub. Cəsədi üzərində zorakılıq əlamətləri var. Gözləri çıxarılıb.

Həsənova Gülcöhrə Yaqub qızı - 1968-ci il təvəllüdüdür. Yerli xocalıdır. Döş qəfəsindən və qarnından güllə yarası alıb. Sol əli pəncədən kəsilib.

Həsənov Şöhlət Usub oğlu - 1944-cü ildən olan bu insan da yerli xocalıdır. Döş qəfəsindən güllə yarası, yuxarı ətraflarının kəsilməsi müşahidə olunub.

Abışov Əli Əbdül oğlu - 1918-ci ildə doğulub. Bədənin küt travması, skelet sümüklərinin çoxlu sınıqları aşkarlanıb.

Səlimov Bahadır Mikayıl oğlu - 1928-ci il təvəllüdüdür. Naxçıvanik yolunda yandırılmış, cinsiyyət üzvü kəsilmiş, gözləri çıxarılmışdır.

Aslanov İqbal Qulu oğlu - 1970-ci ildə doğulub. Naxçıvanik yolunda qətlə yetirildikdən sonra cinsiyyət üzvü kəsilib, yandırılıb.

Sahib. Soyadı, atasının adı və doğum tarixi bəlli deyil. Soyqırım günü qətlə yetirildikdən sonra cəsədi üzərindən BTR keçib.

Nuralıyeva Dilarə Oruc qızı - doğum tarixi bəlli deyil. Xocalıya hücum zamanı qətlə yetirilib. Döş qəfəsindən güllə yaraları alıb. Gözləri və döşləri kəsilərək götürülüb.

Abbasov Taleh Ümidvar oğlu - 1961-ci ildə dünyaya göz açıb. Yerli xocalıdır. Taleh öldürüləndən sonra qulaqları kəsilib.

Abışova Məruzə Məhəmməd qızı - 1932-ci il təvəllüdüdür. Naxçıvanik yolunda qətlə yetirilib. Məruzənin gözləri çıxarılıb, döş vəzlərini və burnunu kəsib götürüblər.

Kərimov Samran Soltan oğlu - 1924-cü il təvəllüdüdür. 1988-ci ildə Ermənistanın Əzizbəyov rayonundan ermənilər tərəfindən qovulan, öz yurdundan didərgin düşən soydaşımızdır. Qətlə yetirildikdən sonra gözləri çıxarılıb, arxa keçəcək dəliyindən butulka yeridilib.

Kərimova Firəngül Məhəmməd qızı - 1935-ci il təvəllüdüdür. Firəngül Samran kimi 1988-ci ildə Ermənistandan qovulan soydaşlarımızdandır. Bədəni tam doğranılıb, gözləri çıxarılıb, qulaqları və döşləri kəsilib.

Kərimov Frunz Samran oğlu - 1960-cı ildə doğulub. 1988-ci ildə Ermənistandan didərgin salınan Frunz diri-diri yandırılıb.

Səlimov Araz Bahadır oğlu - 1960-cı ildə Xocalıda doğulub. Yaralı tutularaq, körpə uşağının gözü qarşısında armaturla döyülüb öldürülmüşdür.

Behbudova Sürəyya İbrahim qızı - 1932-ci ildə Xocalıda doğulub. Zirehli tankla əzilərək, ayağından güllə yarası alıb.

Behbudova Sürəyya Yusif qızı - doğum tarixi müəyyənləşdirilməyib. Qətlə yetirildikdən sonra, cinsiyyət üzvü kəsilərək götürülüb.

Hüseynov Allahverdi Qulu oğlu - bu ahıl qoca 88 yaşında erməni qəddarlığının, vəhşiliyinin qurbanı olub. Yandırılaraq qətlə yetirilib.

İmani Ağayar Salman oğlu - 1989-cu ildə Xocalıda doğulub. Bu üç yaşlı məsum körpə erməni qəddarlığının qurbanı olub, yandırılmışdır.

Məmmədov Saday - doğum ili və atasının adı müəyyən edilməyib. Cəsədi yandırılıb.

Bədəlov Tofiq - doğum və atasının adı müəyyənləşdirilməyib. Tofiqin cəsədi üzərində vəhşi eksperiment aparan ermənilər onun gözlərini çıxarıb, qulaqlarını kəsmişlər.

Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu - 1961-ci ildə doğulub. Tankla əzilmiş, gözləri çıxarılıb, qulaqları kəsilmişdir. Cəsədi üzərində yanq əlamətləri aşkarlanıb.

Fərzəliyev Canan Binnət oğlu - 1962-ci ildə doğulub. Yerli xocalılıdır. Erməni vəhşiliyindən canını qurtarmaq istəyən zaman Naxçıvanik yolunda diri-diri yandırılıb.

Məmmədova Tamara Səlim qızı - təvəllüdü bəlli deyil. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilərək qətlə yetirilib.

Dadaşova Əsli Bəbir qızı - təvəllüdü bəlli deyil. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib. Cəsədi üzərində yanq izləri aşkarlanıb.

Əmrahova Mahı Bəbir qızı - təvəllüdü bilinmir. Gözləri çıxarılıb, döşləri kəsilib. Cəsədi üzərində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb.

Hümmətova Ənahət Eldar qızı - 1976-cı ildə doğulub. Bədənində çoxsaylı güllə yaraları aşkarlanıb. Gözləri çıxarılaraq, döşləri kəsilmişdir.

Nuriyev Hafiz Yusif oğlu - 1962-ci il təvəllüdüdür. Əlləri məftillə bağlanaraq, başı kəsilmişdir.

Naməlum kişi - 25-30 yaşlarında. Başı və üst dodağı kəsilib. Boynunun ön səthindən güllə yaraları alıb.

Naməlum kişi - 20-25 yaşlarında. Döş səthinin arxa hissəsində qəlpə yarası aşkarlanıb. Sifətinin dərisi soyulub.

Naməlum kişi - 22-24 yaşlarında. Sağ gözü kəsilərək götürülüb. Qarın divarlarında onlarca güllə yarası aşkarlanıb.

Naməlum kişi - 25-35 yaşlarında. Ürəyindən güllələnib. Qulaqları kəsilib.

Naməlum kişi - 20-30 yaşlarında. Başı kəsilib. Göz almacıqları çıxarılıb.

Naməlum kişi - 20-30 yaşlarında. Başı kəsilib. Bud nahiyəsindən güllə yaraları alıb.

Naməlum kişi - əl-ayağı məftillə bağlanılıb, yandırılmışdır.

Nağıyev Yusif Şirin oğlu - 1928-ci il təvəllüdü, Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı öldürülüb, gözləri çıxarılıb.

Eyvazov Hidayət Əli oğlu - 1964-cü ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı başı kəsilib.

Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu - 1963-cü ildə, Xankəndindən qaçqın düşüb.

Məmmədov Zahir Ramiz oğlu - 1975-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, işgəncə ilə öldürülüb.

Orucova Xəyalə Telman qızı - 1986-cı ildə doğulub, Xankəndindən qaçqın düşüb.

Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu - 1931-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, öldürülüb.

Səlimov Fəxrəddin Bahadır oğlu - 1958-ci ildə anadan olub. Soyqırım zamanı qətlə yetirilib.

Səfiyev Elxan Nəsib oğlu - 1961-ci ildə doğulub, soyqırım zamanı işgəncə ilə qətlə yetirilib.

Əzimov Hüseyn Nəriman oğlu - 1956-cı ildə doğulub, qəddarlıqla qətlə yetirilib.

Əzimov Natiq Abbasqulu oğlu - 1986-cı ildə Əsgəranın Həsənabad kəndində doğulub, erməni cəlladları onu qətlə yetirəndən sonra cinsiyyət üzvünü kəsiblər.

Əlməmmədov Faiq Şahmalı oğlu - 1973-cü ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı döyülüb, öldürülüb.

Əmirov Təvəkkül Baxış oğlu - 1955-ci ildə anadan olub, yandırılıb.

Əsədov Yalçın Asif oğlu - 1963-cü ildə Xankəndində anadan olub, döyülərək qətlə yetirilib.

Rəhimova Şövkət Şükür qızı - 1947-ci ildə Xocalıda doğulub, soyqırım zamanı yandırılıb.

Şəliyev Elçin Vəkil oğlu - 1965-ci ildə doğulub, soyqırım zamanı işgəncə ilə qətlə yetirilib.

İlyasov Əhməd Məmməd oğlu - 1968-ci ildə Özbəkistanda anadan olub, soyqırım zamanı başı kəsilib.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. –Bakı, 2005.- S. 88-94.

Xocalı faciəsində həlak olanların siyahısı

1. Abbasov Salah İsmayıl oğlu (1909)
2. Abbasov Taleh Umıdvar oğlu (1961)
3. Abbasova Əntiqə Heydər qızı (1935)
4. Abışov Etibar Möhsüm oğlu (1965)
5. Abışov Əli Əbdül oğlu (1918)
6. Abışova Məruzə Məhəmməd qızı (1930)
7. Abdullayev Yusif Qoca oğlu (1932)
8. Ağayev Zahid Səttar oğlu (1963)
9. Ağayev Allahverdi Səttar oğlu (1982)
10. Allahverdiyeva Teyyubə Nəbi qızı (1933)
11. Allahverdiyeva Validə Astan qızı (1963)
12. Allahverdiyeva İradə Astan qızı (1965)
13. Allahverdiyev Hidayət Bəhram oğlu (1936)
14. Allahverdiyev Bəhram Hidayət oğlu (1976)
15. Allahverdiyeva Kifayət Hüseynəli qızı (1942)
16. Ağayarova Züleyxa Yunis qızı (1965)
17. Aslanova Gülşən Qəyyum qızı (1972)
18. Allahyarova Həməzə Qaraş qızı (1940)
19. Allahyarova Şəfiqə Zeynal qızı (1969)
20. Allahyarov Etibar Baloğlan oğlu (1968)
21. Aslanov Qulu Bəhram oğlu (1927)
22. Aslanov İqbal Qulu oğlu (1970)
23. Abışov Elşad Qiyas oğlu (1967)
24. Allahverdiyev Salah İmamqulu oğlu (1918)
25. Abbasova Suğra Əliş qızı (1917)
26. Abbasova Həmayıl Canış qızı (1940)
27. Abbasov Vəlyəddin Umıdvar oğlu (1963)
28. Ağayarova Sevinc İsa qızı (1985)
29. Ağayarov Sadıq Şirxan oğlu (1932)
30. Ağayarova Güllü Surxay qızı (1934)
31. Allahverdiyev Novruz Salah oğlu (1947)
32. Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu (1974)
33. Ağayarov Nəbi İsaq oğlu (1985)
34. Ağayarov Roman İsaq oğlu (1986)
35. Abışova Mədinə Bədirxan qızı (1908)
36. Aslanova Elnarə Tofiq qızı (1978)
37. Allahverdiyev Ziyadxan Saleh oğlu (1957)
38. Abışova Məhəbubə Qurban qızı (1960)
39. Abışova Çinarə Nazim qızı (1982)
40. Abışova Mınarə Rəhim qızı (1910)
41. Abışov Mobil Möhsüm oğlu (1968)
42. Abışov Səadət Niyaz oğlu (1967)
43. Abışov Nadir Məvsüm oğlu (1966)
44. Abışova Məryəm Məşədi qızı (1932)
45. Abışov Çingiz Nazim oğlu (1985)
46. Abışova Gülzar Güllü qızı (1964)
47. Allahverdiyev Mumuş Bəhram oğlu (1923)
48. Ağayev Vidadi Səadət oğlu (1960)
49. Abışov Eyvaz Talib oğlu (1950)
50. Allahverdiyev İlham Baxşeyiş oğlu (1963)
51. Abdullayeva Maya Saleh qızı (1911)
52. Abbasov Eyvaz Kamran oğlu - (1983)
53. Abbasov Elxan Kamran oğlu - (1970)

54. Atakişiyev Fərman Rəhman oğlu (1970)
55. Ağayev Rasim Mirsalam oğlu (1967)
56. Abdullayeva Sevinc Sərhəd qızı (1986)
57. Abdullayev Mahir Tanrıverdi oğlu (1971)
58. Allahverdiyev Vidadi Mürsəl oğlu (1977)
59. Bilalov Namiq Məhəmməd oğlu (1961)
60. Butko Dmitri Nikolayeviç (1930)
61. Behbudova Sürəyya İbrahim qızı (1920)
62. Behbudova Gülnaz Yusif qızı (1962)
63. Behbudova Gülbahar Yusif qızı (1968)
64. Bağirova Zəhra Sarı qızı (1930)
65. Bağirova Nailə Həsən qızı (1956)
66. Bağirov Bəhmən Yaqub oğlu (1966)
67. Bağirov Elşən Həsən oğlu (1965)
68. Bəbişov Əli Rəis oğlu (1968)
69. Bidzinov Zeynal Məmməd oğlu (1926)
70. Behbudov Vaqif Yusif oğlu (1963)
71. Binəliyev Əlişir Güllalı oğlu (1967)
72. Binəliyev Cabbar Güllalı oğlu (1969)
73. Boranov Maqsud Alı oğlu (1928)
74. Babayeva Fənar Fərman qızı (1943)
75. Bayramov Zahid Tapdıq oğlu (1965)
76. Bayramov Rövşən Zahid oğlu (1969)
77. Bəhmanova Dilarə Məhərrəm qızı (1950)
78. Bəhmənov Akif Vaqif oğlu (1974)
79. Bəbirov Tofiq Nifti oğlu (1966)
80. Babayev Qədir Əsgər oğlu (1935)
81. Babayev Bəbir Əsgər oğlu (1942)
82. Babayeva Qəribə Muxtar qızı (1938)
83. Babayev Bakir Bəbir oğlu (1965)
84. Bayramov Cəlal Səməd oğlu (1948)
85. Vəliyev Ağasəf Zakir oğlu (1988)
86. Vəliyeva Güldanə Zakir qızı (1989)
87. Vəliyev Firdovsi Fazil oğlu (1966)
88. Vəliyeva Nazilə Kamil qızı (1966)
89. Vəliyev Əli İman oğlu (1962)
90. Qarayev Asif Qarakışı oğlu (1953)
91. Qarayev Usubəli Süleyman oğlu (1961)
92. Qasımova Rəsmiyyə Ağa qızı (1960)
93. Qasımova Nərminə Nizami qızı (1986)
94. Qasimov Ağa Bayram oğlu (1930)
95. Qasimov Ənvər Bahadır oğlu (1925)
96. Qənbərov Səfər Qarsalan oğlu (1961)
97. Qənbərova Mətanət Hacı qızı (1967)
98. Qənbərov Emin Səfər oğlu (1986)
99. Qənbərova Esmira Səfər qızı (1985)
100. Qənbərov Qarsalan Gəray oğlu (1939)
101. Qənbərova Validə Boran qızı (1941)
102. Qənbərov Nadir Qarsalan oğlu (1971)
103. Quliyev Zəkara Qəmiş oğlu (1932)
104. Quliyev Samir Taleh oğlu (1990)
105. Quliyev Mikayıl Zahid oğlu (1967)
106. Qocayev Güman Əvəz oğlu (1941)
107. Quliyev Taleh Zəkara oğlu (1965)
108. Quliyev Zakir Lətif oğlu (1965)
109. Quliyeva Zöhrə Lətif qızı (1968)
110. Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu (1985)

111. Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı (1979)
112. Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı (1981)
113. Quliyeva Sara Hüseyn qızı (1955)
114. Quliyeva Şura Şamil qızı (1936)
115. Quliyeva Sevinc Əkbər qızı (1985)
116. Quliyev Tahir Sultan oğlu (1956)
117. Quliyev İslam İdris oğlu (1957)
118. Quliyev Əkbər Zəkərə oğlu (1962)
119. Quliyeva Məxmər Xanlar qızı (1930)
120. Quliyev Natiq Vəliyəddin oğlu (1972)
121. Quliyev Fərhad Səfər oğlu (1970)
122. Quliyev Şükür Bərxudar oğlu (1954)
123. Quliyev Şahbaz Əsgər oğlu (1923)
124. Quliyev Elçin Balaxan oğlu (1965)
125. Quliyev Aqil Sahib oğlu (1963)
126. Quliyev Vüqar Zahid oğlu (1975)
127. Quliyev Şəmsi Əjdər oğlu (1961)
128. Quliyev Qənimət Əli oğlu (1936)
129. Quliyev Mətləb Qənimət oğlu (1963)
130. Quliyev İsmayıl Qənimət oğlu (1969)
131. Quliyeva Rüba Hacı qızı (1936)
132. Eyvazov Hidayət Əli oğlu (1964)
133. Əbdülov Zahid Elmar oğlu (1973)
134. Əbdülov Məzahir Yaqub oğlu (1960)
135. Əbdülov Elmar İsgəndər oğlu (1949)
136. Əbdülov Savalan Qaraş oğlu (1937)
137. Əzizov Mehman Qüdrət oğlu (1959)
138. Əzizov Fikrət Abbas oğlu
139. Əzimov Həsənbala Şahmar oğlu (1935)
140. Əzimova Pərvanə Hüseyn qızı (1937)
141. Əzizov Əzim Məşədi oğlu (1911)
142. Əzizova Zərifə Ələkbər qızı (1953)
143. Əzimov Akif Seydulla oğlu (1961)
144. Əzimov Natiq Abbas oğlu (1986)
145. Əzimova Dilarə Seydulla qızı (1956)
146. Əzizov Hüseyn Nəriman oğlu (1956)
147. Ələkbərov Təvəkkül Ələkbər oğlu (1956)
148. Ələkbərov Səxavət Təvəkkül oğlu (1988)
149. Ələkbərov Əsgər Qurban oğlu (1930)
150. Ələsgərov Vahid Rəşid oğlu (1962)
151. Ələsgərov Mahir Məhərrəm oğlu (1969)
152. Ələkbərova Zeynəb Cümşüd qızı (1923)
153. Ələsgərov Məzahir Məhərrəm oğlu (1969)
154. Əliyeva Xavər Yusif qızı (1957)
155. Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı (1957)
156. Əliyeva Sürəyya Bayram qızı (1934)
157. Əliyev Təvəkkül Baxış oğlu (1955)
158. Əliyev Nadir Qaçay oğlu (1967)
159. Əliyev Əyyub Sarı oğlu (1928)
160. Əliyeva Heyran Mürşüd qızı (1962)
161. Əliyev Elçin Firdovsi oğlu (1982)
162. Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu (1984)
163. Əliyev Ağəli Naib oğlu (1932)
164. Əliyeva Sürəyya Behbud qızı (1933)
165. Əliyev Ələkbər Ələhsan oğlu (1915)
166. Əliyev İlham Bahadır oğlu (1966)
167. Əliyev Ənvər Zeynal oğlu (1959)

168. Əliyev Mikayıl Atababa oğlu (1957)
169. Əliyev Rüfət İman oğlu (1974)
170. Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu (1978)
171. Əliyev Səlim Cahangir oğlu (1985)
172. Əliyev Eldar Kəriş oğlu (1963)
173. Əliyeva Çiçək Ələkbər qızı (1931)
174. Əliyev Bakir Şiraslan oğlu (1973)
175. Əliyev İslam Əbdüləli oğlu (1933)
176. Əliyev Arif Xanlar oğlu (1970)
177. Əliyeva Yeganə Məhərrəm qızı (1960)
178. Əliyev Firdovsi İsa oğlu (1956)
179. Əliyev Elşən Sahədar oğlu (1973)
180. Əliyev Ayaz Elman oğlu (1970)
181. Əliyeva Səhər Çərkəz qızı (1932)
182. Əliyev Əbülfət Əli oğlu (1963)
183. Əliyeva Dilarə Oruc qızı (1949)
184. Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu (1962)
185. Əliməmmədov Faiq Şahmalı oğlu (1969)
186. Əmirova Yeganə Təvəkkül qızı (1957)
187. Əmirova Raya Qabil qızı (1959)
188. Əsədov Yalçın Asif oğlu (1963)
189. Əsgərov Nizami
190. Əsgərov Eldar Nizami oğlu (1986)
191. Əsgərov Xəqani i Kərəm oğlu (1962)
192. Əhmədov Rəfail Naib oğlu (1948)
193. Əhmədova Durna Salman qızı (1922)
194. Əhmədov Vaqif İslam oğlu (1957)
195. Əhmədova Zibeydə Bədəl qızı (1928)
196. Əhmədov Eldar Naib oğlu (1945)
197. Əhmədov Elmar Naib oğlu (1986)
198. Əhmədov Namiq İlyas oğlu (1968)
199. Əhmədova Sərvinaz Əhməd qızı (1900)
200. Zamanov Novruz Qulu oğlu (1936)
201. Zeynalova Aynurə Tofiq qızı (1986)
202. Zeynalov Məmməd Mikayıl oğlu (1948)
203. Zeynalov Osman Bahadur oğlu (1959)
204. Zeynalov Tahir Bahadur oğlu (1963)
205. Zeynalov Tofiq Aslan oğlu (1959)
206. Zeynalov Eldar Aslan oğlu (1963)
207. Zeynalov Nadir Aslan oğlu (1968)
208. İbadullayev Nadir Nəbi oğlu (1967)
209. İbrahimova Fatma (1990)
210. İbrahimov Əlixan Xəlil oğlu (1955)
211. İlyasov Əhməd Məmməd oğlu (1968)
212. İlyasov Məmməd İlyas oğlu (1940)
213. İsmayılova Mənzər Məşədi qızı (1908)
214. İmani Ağayar Salman oğlu (1929)
215. İmani Ağababa (1910)
216. İmani Malik Ağayar oğlu (1950)
217. İsmayılov İsmayıl Bəhmən oğlu (1957)
218. İsmayılov İnqilab Ələkbər oğlu (1962)
219. İsgəndiyarov Eldar Hübət oğlu (1972)
220. İsmayılova Şövkət Oruc qızı (1940)
221. İsmayılov İlyas Bayram oğlu (1938)
222. İsmayılov İbiş Kərim oğlu (1938)
223. İsmayılov Vidadi Lətif oğlu (1951)
224. İsmayılov Bəhrəm Mətləb oğlu (1967)

225. Yusifova Natəvan Pənah qızı (1988)
226. Yusifov Həmid Məhyəddin oğlu (1962)
227. Kazımov Asif Kazım oğlu (1967)
228. Kazımov Xəlil Mahmud oğlu (1938)
229. Kərimov Yalçın (1950)
230. Kərimov Firuz Simran oğlu (1960)
231. Kərimov Soltan Simran oğlu (1960)
232. Kərimov Samran Soltan oğlu (1924)
233. Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu (1960)
234. Kərimova Firəngül Qurban qızı (1934)
235. Kərimova Firəngiz Mütəllim qızı (1930)
236. Kərimov Rəşid Rəhim oğlu (1922)
237. Mahmudova Roza Səfər qızı (1930)
238. Mahmudov Əhliman Behbud oğlu (1941)
239. Mehdiyev Şəfa Baba oğlu (1941)
240. Mehdiyev Cavanşir İsaq oğlu (1967)
241. Mehdiyev Murad Şəfa oğlu (1964)
242. Mehdiyeva Aysel Murad qızı (1987)
243. Mehdiyeva Gülmirə Murad qızı (1989)
244. Mehdiyev İlham (1987)
245. Mehdiyev Fikrət Burzu oğlu (1968)
246. Mehraliyev Əli Şükür oğlu (1964)
247. Mehraliyev Əli Mürsəl oğlu (1964)
248. Mehraliyeva Gülzar Gülalı qızı (1970)
249. Mehraliyev Orxan Əli oğlu (1971)
250. Məmişov Şahin Talış oğlu (1959)
251. Məmişov Talış Hüseyn oğlu (1921)
252. Məmmədov Talış İmran oğlu (1934)
253. Məmmədov Vaqif Şükür oğlu (1940)
254. Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu (1978)
255. Məmmədov Azər Vaqif oğlu (1972)
256. Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu (1975)
257. Məmmədov Nurəddin Vaqif oğlu (1958)
258. Məmmədov Oqtay Şükür oğlu (1957)
259. Məmmədova Afilə İbrahim qızı (1949)
260. Məmmədov Arif İbad oğlu (1956)
261. Məmmədov Zahir Ramiz oğlu (1975)
262. Məmmədov Yaşar Yusif oğlu (1956)
263. Məmmədova Güllü Abdul qızı (1925)
264. Məmmədov Şöhlət İbiş oğlu (1960)
265. Məmmədov Səfəralı Mehdi oğlu (1918)
266. Məmmədov Razmik Suren oğlu (1965)
267. Məmmədov Saday Süleyman oğlu (1936)
268. Məmmədov Aydın Qurban oğlu (1964)
269. Məmmədov Ramil Cəlal oğlu (1948)
270. Məmmədov Sərvər Yelmar oğlu (1970)
271. Məmmədova Məleykə Ataş qızı (1933)
272. Məmmədov Bəylər Xanlar oğlu (1935)
273. Məmmədov Xosrov Bilal oğlu (1949)
274. Məmmədov Rasif Salman oğlu (1967)
275. Məmmədov Vasif Salman oğlu (1965)
276. Məmmədov Vaqif Cəmil oğlu (1951)
277. Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu (1947)
278. Məmmədov Şöhrət Məmməd oğlu (1976)
279. Məmmədova Sevil Hüseyn qızı (1971)
280. Məmmədov Kamil Əmir oğlu (1958)
281. Məmmədova Səltənət Zülal qızı (1931)

282. Məmmədova Şövkət Eybət qızı (1963)
283. Məmmədova Lətifə Eyvəd qızı (1958)
284. Məmmədov Sadiq Allahverdi oğlu (1986)
285. Məmmədov Məmməd Qədir oğlu (1935)
286. Məmmədov Allahverdi (1963)
287. Məmmədov Zakir Qasım oğlu (1966)
288. Məmmədov Əkbər Rəhman oğlu (1960)
289. Mikayılov Aqil Vəlikişi oğlu (1969)
290. Mirzəyev Kamal Abbas oğlu (1962)
291. Məhərrəmov Maqsud Heydər oğlu (1957)
292. Məhərrəmov Nazlı Vəli qızı (1953)
293. Məhərrəmov Vaqif Cəmil oğlu (1951)
294. Məhərrəmov Tahir Ağarza oğlu (1956)
295. Muradov Paşa Əsgər oğlu (1939)
296. Muradov Zahid Lətif oğlu (1965)
297. Muradov Elşən Kazım oğlu (1971)
298. Muradov Gündüz Kazım oğlu (1961)
299. Muradova Nuridə Kazım qızı (1931)
300. Muradova Aysən Zöhrab qızı (1991)
301. Musayev İlqar Vaqif oğlu (1963)
302. Mustafayeva Yaxşı Mehdiqulu qızı (1900)
303. Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu (1963)
304. Mustafayev Rza Bəşir oğlu (1948)
305. Nağıyeva Sara Ramiz qızı (1969)
306. Nağıyev Yusif Şirin oğlu (1928)
307. Nəbiyeva Səkinə Nabatalı qızı (1930)
308. Nəbiyev Məhyəddin Həsən oğlu (1952)
309. Nəbiyev Həsən Qaraş oğlu (1930)
310. Nəzərli Hikmət Baba oğlu (1966)
311. Nəsibov Ramiz Sarı oğlu (1961)
312. Nəsirova Tatyana Dimitriyevna (1952)
313. Nəcəfov Alov Nəsib oğlu (1966)
314. Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu (1952)
315. Nəcəfov Əsgər Hidayət oğlu (1940)
316. Nişanə Xocalı (1990)
317. Novruzov Ələsgər Xanlar oğlu (1949)
318. Novruzov Əkbər Cənnət oğlu (1956)
319. Novruzov Novruz Məhərrəm oğlu (1937)
320. Novruzova Adilə Məhəmməd qızı (1937)
321. Novruzov Zakir Novruz oğlu (1971)
322. Novruzova Rəhilə Novruz qızı (1975)
323. Novruzova Rübabə Novruz qızı (1977)
324. Nuriyev Aydın Nəriman oğlu (1930)
325. Nuriyev Hafiz Yusif oğlu (1962)
326. Nurməmmədov Hüseyn Rza oğlu (1927)
327. Nurməmmədova Pakizə İslam qızı (1936)
328. Orucova İradə Əli qızı (1964)
329. Orucova Mələhət Əli qızı (1975)
330. Orucov Faiq Əli oğlu (1954)
331. Orucov Fazil Ənvər oğlu (1981)
332. Orucov Elman Ənvər oğlu (1956)
333. Orucov Telman Ənvər oğlu (1957)
334. Orucova Xəyalə Telman qızı (1986)
335. Orucova Mələk Əli qızı (1968)
336. Orucova Natəvan Nəbi qızı (1989)
337. Orucov Miryusif Kərim oğlu (1940)
338. Orucov Rafiq Miryusif oğlu (1972)

339. Orucova Tamara Yunis qızı (1944)
340. Orucova Gözəl Heydər qızı (1931)
341. Orucov Cavan Canan oğlu (1976)
342. Paşayev Aleksandr Tapdıq oğlu (1932)
343. Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu (1961)
344. Pəzliyev Qədim Pəzli oğlu (1953)
345. Rəcəbov Cəbrayıl Mehdi oğlu (1961)
346. Rəşidov Nazim Adil oğlu (1972)
347. Rəşidov Adil Məhəmməd oğlu (1941)
348. Rzayev Canpolad Yaqub oğlu (1965)
349. Rzayev Tapdıq Köçəri oğlu (1964)
350. Rzayev İldırım Barat oğlu (1970)
351. Rüstəmov Füzuli Salah oğlu (1966)
352. Rüstəmov Eldar Əmir oğlu (1988)
353. Sadıqova Çiçək Cəlil qızı (1928)
354. Sadıqov Vaqif İmamverdi oğlu (1952)
355. Sadıqov Əvəz Asif oğlu (1929)
356. Sadıqova Qönçə Məmmədbağır qızı (1937)
357. Salahov Məhəmməd Əbdül oğlu (1931)
358. Salahova Şəkər Saday qızı (1963)
359. Salahova Zəhra Əlabbas qızı (1932)
360. Salahov Şakir Şamil oğlu (1966)
361. Salahov Natiq Fərdalı oğlu (1961)
362. Səlimov Bahadur Mikayıl oğlu (1928)
363. Səlimov Araz Bahadur oğlu (1960)
364. Səlimov Mikayıl Bahadur oğlu (1970)
365. Səlimov Fəxrəddin Bahadur oğlu (1958)
366. Səlimov Seydi Mikayıl oğlu (1934)
367. Səlimov Tofiq Seyid oğlu (1968)
368. Səlimova Adilə Allahverdi qızı (1930)
369. Səlimov Rəfayıl Elyas oğlu (1970)
370. Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu (1974)
371. Səlimova Tamilla Ağamirzə qızı (1936)
372. Səmədov Gündüz Hidayət oğlu (1957)
373. Səmədov Həmid Bəylər oğlu (1958)
374. Səmədov Taryel Bəylər oğlu (1964)
375. Səfərov Orduxan Aydın oğlu (1961)
376. Səfərov Şahverdi Bəhlul oğlu (1956)
377. Səfərova Pəri Muxtar qızı (1930)
378. Səfərov Osman Aydın oğlu (1964)
379. Səfiyev Elxan Nəsib oğlu (1961)
380. Səfiyev Sarvan Elxan oğlu (1991)
381. Səfiyeva Gözəl Vəli qızı (1923)
382. Süleymanov Rəşid Surxay oğlu (1951)
383. Süleymanova Nübar Lələkişi qızı (1953)
384. Talibov Rəhim Xudaverdi oğlu (1908)
385. Usubov Elşad Kamran oğlu (1974)
386. Usubov Əlyar Kamran oğlu (1967)
387. Usubov Zakir Kamran oğlu (1965)
388. Usubov Səyavuş Ramiz oğlu (1971)
389. Usubova Şərqiyyə Usub qızı (1948)
390. Fərzəliyev Cahan Binnət oğlu (1962)
391. Fərzəliyev Qədim Fərzəli oğlu (1933)
392. Xəlilov Qaçay Rəhim oğlu (1943)
393. Xəlilova Lalə Tahir qızı (1988)
394. Xəlilova Zərifə Zəkara qızı (1964)
395. Xəlilov Arzu Xəlil oğlu (1977)

396. Xəlilov Araz Xəlil oğlu (1984)
397. Xudayarova Sürəyya Alış qızı (1916)
398. Xudiyev Zahid Bəhlul oğlu (1965)
399. Haqverdiyeva Həvva Zeynalabdin qızı (1927)
400. Haqverdiyev Davud Məşədi oğlu (1951)
401. Haqverdiyev Şahin Məşədi oğlu (1962)
402. Hacıyev Süleyman Lətif oğlu (1949)
403. Hacıyev Əlif Lətif oğlu (1953)
404. Hacıyev Tahir Hacı oğlu (1957)
405. Həmzəyev Abdulla Köçəri oğlu (1965)
406. Həmdiyeva Mehriban Rəcəb qızı (1954)
407. Həmidova Kifayət Çıraq qızı (1955)
408. Hənifəyev Bəhmən Salman oğlu (1957)
409. Həsənov İmran Ələkbər oğlu (1940)
410. Həsənova Tofiqə Həsən qızı (1955)
411. Həsənova Xəyalə Eldar qızı (1987)
412. Həsənov Tacir Eldar oğlu (1990)
413. Həsənova Aygün Nazim qızı (1991)
414. Həsənov Elgün Nazim oğlu (1988)
415. Həsənov Şöhrət Usub oğlu (1944)
416. Həsənov Həsən İbrahim oğlu (1933)
417. Həsənov Yaşar Qaytaran oğlu (1961)
418. Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı (1952)
419. Həsənova Fitat Əhməd qızı (1940)
420. Həsənova Göyçək Heydər qızı (1933)
421. Həsənova Lətafət Həsən qızı (1976)
422. Həsənov Ramil İbrahim oğlu (1947)
423. Həsənov Həbil Qasım oğlu (1960)
424. Həsənov Mehdi Ramil oğlu (1973)
425. Həsənov Vahid Möhsüm oğlu (1958)
426. Həsənov Elşad Qaçay oğlu (1949)
427. Həsənov Rövşən Qaçay oğlu (1958)
428. Həsənov Tofiq Bəylər oğlu (1970)
429. Həsənov Telman Yelmar oğlu (1939)
430. Həsənova Günəş Əbdül qızı (1910)
431. Həsənova Məxmər Ələkbər qızı (1942)
432. Həsənova Sevil Əyyub qızı (1961)
433. Həsənova Gülçöhrə Yaqub qızı (1968)
434. Həsənov Əli Mürsəl oğlu (1936)
435. Həsənov Ramiz Allahverdi oğlu (1971)
436. Həşimov Şövkət Şükür oğlu (1943)
437. Həşimov Səlim Kərim oğlu (1963)
438. Hübətov Muğan Cəlil oğlu (1973)
439. Hübətova Anahid Eldar qızı (1979)
440. Hübətova Firuzə Musa qızı (1934)
441. Hübətov Talış İsgəndər oğlu (1931)
442. Hübətova Sevil Cəlil qızı (1967)
443. Hübətova Simuzər Cəlil qızı (1976)
444. Hübətov Hatəm Qurban oğlu (1960)
445. Hübətova Südabə Rəşid qızı (1969)
446. Hübətov Bəhlul Müseyib oğlu (1937)
447. Hüseynov Hüseyn Fərəc oğlu (1936)
448. Hüseynov Rəşid Hüseyn oğlu (1962)
449. Hüseynov Mürşüd Səməd oğlu (1934)
450. Hüseynova Zinyət Yunis qızı (1940)
451. Hüseynova Maral Kamil qızı (1985)
452. Hüseynova Qızbəs Mərdan qızı (1934)

453. Hüseyinov Rəcəb Elxan oğlu (1984)
454. Hüseyinov Məhşər Elxan oğlu (1991)
455. Hüseynova Şəbnəm Elxan qızı (1986)
456. Hüseynova Rəsmiyyə Aleksandr qızı (1968)
457. Hüseyinov Emin Aleksandr oğlu (1975)
458. Hüseynova Səadət Qədim qızı (1974)
459. Hüseyinov Vüqar Hilal oğlu (1971)
460. Hüseyinov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu (1922)
461. Hüseynova Minəş Cümşüd qızı (1934)
462. Hüseyinov Hüseyin Şükür oğlu (1956)
463. Hüseynova Ətrabə Cəbrayıl qızı (1932)
464. Hüseynova Nərgiz Cəbrayıl qızı (1963)
465. Hüseyinov Tofiq Mirsiyab oğlu (1954)
466. Hüseyinov Bəkir Mirsiyab oğlu (1956)
467. Hüseynova Məxmər Qurban qızı (1949)
468. Hüseynova Sara Səfər qızı (1964)
469. Hüseyinov Allahverdi Qulu oğlu (1967)
470. Hüseyinov Hüseyin İsmayıl oğlu (1934)
471. Hüseynova Emma Hüseyin qızı (1969)
472. Hüseyinov Zöhrab Hüseyin oğlu (1971)
473. Hüseynova Xoşbəxt Hüseyin qızı (1963)
474. Hüseynova Süsən Hüseyin qızı (1971)
475. Hüseyinov Tacir Hüseyin oğlu (1973)
476. Hüseynova Nəsibə Hüseyin qızı (1982)
477. Hüseynova Əzizə Əliş qızı (1956)
478. Hüseyinov Şakir Mustafa oğlu (1956)
479. Hüseynova Növrəstə Fərmayıl qızı (1922)
480. Hüseyinov Çingiz Usub oğlu (1955)
481. Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı (1965)
482. Çobanov Tapdıq Xədicə oğlu (1949)
483. Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı (1984)
484. Cabbarov Xıdır Sədrəddin oğlu (1969)
485. Cabbarov Azad Pirqulu oğlu (1968)
486. Cavadov Əhməd Əmir oğlu (1973)
487. Cavadov Əli Müsül oğlu (1953)
488. Cavadov Vaqif Əliş oğlu (1966)
489. Cəbrayıllova Səmayə Sarı qızı (1950)
490. Cəfərov Müseyib Səfiyar oğlu (1895)
491. Cəfərova Rəfiqə İman qızı (1937)
492. Cəfərova Xəzəngül Əli qızı (1951)
493. Cəfərov Nüsrət Fazil oğlu (1975)
494. Cəfərov Samir Tacir oğlu (1987)
495. Cəfərova Bağdad Hətəm qızı (1910)
496. Cəfərov Məhəmməd Vəlikişi oğlu (1895)
497. Şahmuradov Nemət Musa oğlu (1962)
498. Şahmuradov Namiq Əmirxanoğlu (1965)
499. Şahverənov Məhərrəm Çovdar oğlu (1930)
500. Şahmuradov Mübariz Əlihüseyn oğlu (1952)
501. Şahverdiyev Vüqar Məmməd oğlu (1973)
502. Şahmuradov Natiq Əmirxan oğlu (1963)
503. Şirinov Elşən Eldar oğlu (1965)
504. Şirinov Elşənin 6 ayıq oğlu
505. Şükürov Akif Rəsul oğlu (1965)
506. Şükürov Vaqif Rəsul oğlu (1968)
507. Şükürova Əntiqə İsfəndiyar qızı (1934)
508. Şükürov Vəkil İsfəndiyar oğlu (1947)
509. Şükürov Tofiq Zakir oğlu (1934)

**ALLAH RƏHMƏT ELƏSİN!..
QƏBİRLƏRİ NURLA DOLSUN!..**

Xocalı faciəsi zamanı respublikamızın müxtəlif regionlarından Xocalıya gəlmiş 300-dən artıq müxtəlif peşə sahiblərindən, o cümlədən inşaatçılardan 100 nəfəri həlak olmuşdur.

Lakin bu qəbildən olan insanlar haqqında məlumat, qorunub saxlanılan Xocalı sənədlərində əks olunmadığına görə, həlak olanların adbaad siyahısını tərtib etmək mümkün olmamışdır.

Məmmədova Hənvva. Xocalı: şəhidlər və şahidlər.- B., 2005.- S.63-77.

Xocalı soyqırımının xarici mətbuatda əks-sədəsi

Krua l'Eveneman jurnalı (Paris), 25 fevral 1992-ci il: Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış meyitlərin şahidi oldu. Azərbaycanlılar minlərlə ölənlər barədə xəbər verirlər.

Sandi Tayms qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il: Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv etmişlər.

Faynensl Tayms qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il: Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllələmişlər. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar.

Livanlı kinooperator təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir.

Tayms qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il: Çoxları eybəcər hala salınmışdır, körpə qızın ancaq başı qalmışdır.

İzvestiya (Moskva), 4 mart 1992-ci il: Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdir. Kişilərin skalpları götürülmüşdür.

Faynensl Tayms qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il: General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı alayın 103 nəfər erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır.

Le Mond qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il: Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dırnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görmüşlər. Bu azərbaycanlıların təbliğati deyil, bu reallıqdır.

İzvestiya (Moskva), 13 mart 1992-ci il: Mayor Leonid Kravets: Mən şəxsən təpədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü.

Valer aktuel jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il: Bu "muxtər regionda" erməni silahlı dəstələri Yaxın Şərqdən çıxmışlarla birlikdə müasir texnikaya, o cümlədən vertolyotlara malikdirlər. ASALA-nın Suriya və Livanda hərbi düşərgələri və silah anbarları vardır. Ermənilər yüzdən artıq müsəlman kəndlərində qırğınlar törədərək Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər.

R. Patrik, İngiltərənin "Fant men nyus" teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olmuşdur): Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz.

AZƏRBAYCAN ŞƏHƏRLƏRİNDƏ DƏFN OLUNMUŞ DAĞLIQ QARABAĞ ŞƏHİDLƏRİ - QAÇQINLAR ERMƏNİ HÜCUMLARI ZAMANI YÜZLƏRLƏ İNSANIN ÖLDÜRÜLDÜYÜNÜ DEYİR

Tomas QOLTS, Ağdam, Azərbaycan, 27 Fevral

Döyüş vəziyyətində olan Dağlıq Qarabağ anklavının şərqində yerləşən bu şəhərin baş məscidinin xidmətçiləri dedilər ki, bu gün onlar ermənilərin çərşənbə günü işğal etdiyi anklavda yerləşən Azərbaycan şəhərindən gətirilmiş 17 nəfəri dəfn ediblər.

Anklavın paytaxtı Stepanakertin şimal-qərbində yerləşən və 6.000 nəfər əhalisi olan Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar hücum zamanı qadın və uşaqlar daxil olmaqla 500 nəfərin öldürüldüyünü dedilər. Ağdam məscidinin direktoru Səid Sadıqov bildirdi ki, Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar çərşənbə günündən bəri onun məscidinə 477 meyit gətiriblər.

Bakı rəsmiləri Xocalıda 100 nəfərin öldürüldüyünü iddia edir, erməni rəsmiləri isə öz paytaxtları İrəvandan bildirirlər ki, cəmi 2 azərbaycanlı qətlə yetirilib. Bakı rəsmisi bildirdi ki, onun hökuməti ölümlərin dəqiq sayını bilən zaman azərbaycanlıların qəzəblənəcəyindən narahatdır.

Bugün burada gördüyümüz 7 cənazədən ikisi uşaq, üçü qadın idi. Ağdam xəstəxanasında müalicə olunan digər 120 qaçqın ağır yaralardan əziyyət çəkir.

Raziyə Aslanova Ağdama çərşənbə günü gecə çatıb. O, dedi ki, çərşənbə axşamı gecə Xocalıya hücumə keçən ermənilər dayanmadan atırdılar. Onun əri və kürəkəni öldürülmüş, qızı itkin düşmüşdür.

Dağlıq Qarabağdan bura qaçıb gələn qaçqınlar arasında keçmiş Sovet Daxili Qoşunlarında xidmət edən iki türkmən əsgəri var idi. Onlar ötən cümə hərbi hissələrini tərk etmiş və Xocalıda sığınacaq tapmışlar. Əsgərlər dedi ki, erməni çavuşları onları "müsəlman olduqları üçün" döyürdülər.

Fərariyə bildirdi ki, onların keçmiş hərbi hissəsi 366-cı alay Xocalını işğal edən erməni hərbiçilərini dəstəkləyirdi. Onlar bildirdi ki, qadın və uşaqlara qaçmağa kömək edirdilər. Əsgərlərdən biri Ağaməhmət Mütif dedi: "Biz dağlardan keçərək bir qrup gətirirdik. Bu zaman ermənilər bizi gördü və atəş açmağa başladılar. On iki nəfər öldürüldü".

Independent, 29 Fevral 1992 Elen Vomak

Ağdamdakı RÖYTER müxbiri Elif Kaban məlumat vermişdir ki, çərşənbə qırğınından sonra azərilər onlarla insan dəfn edirdilər, hansılar ki, bu bölgənin ikinci böyük yaşayış mərkəzi olan Xocalı şəhərinin ermənilər tərəfindən işğalı zamanı öldürülmüşdü. Dəfndə iştirak edənlərdən biri jurnalistlərin üstünə qışqıraraq demişdir: "Dünya burada baş verənlərə göz yumur. Biz ölürik, siz isə baxırsız".

Sandey Tayms, 1 Mart 1992

ERMƏNİ ƏSGƏRLƏRİ YÜZLƏRLƏ QAÇQIN AİLƏNİ QIRIR

Tomas QOLTS, Ağdam, Azərbaycan

Sağ qalanların sözlərinə görə, erməni əsgərləri 450-dən çox azərbaycanlıya atəş açmış və süngüdən keçirmişlər. Onların çoxu uşaq və qadınlar idi. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə insan itkin düşmüş və ölmüşdür.

İşğalçılar qadın və uşaqları müdafiə edən əsgərləri və könüllüləri öldürmüşlər. Sonra onlar qorxudan əsən qaçqınlara atəş açmağa başlayıblar. Sağ qalılardan bir neçəsi baş verənləri belə təsvir etdi: "Elə əsl qırğın belə başladı. Ermənilər dayanmadan atırdılar. Sonra onlar içəri daxil oldu, bıçaq və süngü ilə adamları doğramağa başladılar". Bu, sağ qalan üç əsgərdən biri olan Azər Hacıyevin dedikləri idi.

Raziyə Aslanova Ağdama başqa qadınlar və uşaqlarla erməni meşələrindən keçərək gəlmişdir. O, ermənilərin dayanmadan atdığıni bildirdi, əri və kürəkəninin gözləri qarşısında öldürüldüyünü dedi. Qızı isə hələ də tapılmayıb.

Ağdama gələn oğlanlardan biri qulağını itirmişdi.

Sağ qalanların dediyinə görə daha 2000 adam, hansılar ki, ayrı qaçmışdı, hələ də tapılmayıb: bəlkə də onların çoxu soyuqdan yaxud da aldığı yaralardan ölüblər.

Dünən gecə Ağdam meyitxanasına 479 meyit gətirildi və qəbiristanlıqda 29 nəfər dəfn olundu. Mənim gördüyüm və hələ dəfn olunmamış 7 cənazənin 2-si uşaq, 3-ü isə qadın idi. Onlardan birinin sinəsi aldığı güllə yarasından tamamilə dağılmışdı.

Ağdam xəstəxanası qan və terror səhnəsinə çevrilmişdi. Həkimlər bildirdi ki, soyqırımdan qaçan 140 xəstə dərin güllə yaralarından əziyyət çəkir.

Ancaq onlar Ağdamda da təhlükəsiz deyildilər. Cümə günü gecə 150 min əhalisi olan şəhərin üzərinə raketlərdən zərbələr endirildi. Bir neçə bina dağıldı və bir nəfər öldü.

Tayms, 2 Mart 1992

QARABAĞDA CƏNAZƏ TƏPƏLƏRİ

Anatol Liven erməni qoşunları tərəfindən həyata keçirilən kütləvi insan qırğını barədə məlumat toplayan zaman atəşə tutulub.

Biz Dağlıq Qarabağın qarlı örtülmüş dağlarından aşağı düşərkən səpələnmiş meyitləri gördük. Görünür, qaçqınlar qaçarkən onlara atəş açmışdılar. Bu hadisədən sonra jurnalistlər azərbaycanlı operator tərəfindən çəkilmiş kadrlara baxdılar. Kadrlarda bizim keçdiyimiz həmin dağların müxtəlif hissələrində onlarla insan cənazələri əks etdirilirdi.

Azərbaycanlılar iddia edir ki, keçən həftə ermənilər tərəfindən işğal olunan Xocalı şəhərindən qaçan azərbaycanlıların kütləvi qırğını zamanı ən azı 1000 nəfər öldürülüb. Daha 4000 nəfər yaralanmış, donub ölmüş, yaxud itgin düşmüşdür.

Mülki vertolyot dağlara enməli və kütləvi qırğınların törədildiyi yerlərdən meyitləri yığmalı idi. Mülki vertolyot 4 meyit yığıdı. Həmin vaxt azərbaycanlı operatorun çəkdiyi filmdə isə həmin təpələrdə onlarla meyit göstərilirdi.

Ağdama qayıdan zaman mülki vertolyotun yığıdığı cənazələrə baxdıq. İki nəfər yaşlı kişi və kiçik bir qız qanına qəltan edilmiş, onların əlləri və ayaqları donmuşdu.

Vaşinqton Post, 2 Mart 1992

ERMƏNİ BASQINLARI AZƏRİLƏRİN ÖLÜMÜ VƏ QAÇQIN DÜŞMƏSİ İLƏ NƏTİCƏLƏNİR

Xocalının 10.000 əhalisindən təxminən 1000 nəfəri erməni ordusunun çərşənbə axşamı həyata keçirdiyi hücum zamanı qətlə yetirilmişdir. Azərbaycan televiziyası Xocalı ərazisindən cənazələrin yük maşınları ilə evakuasiyasını göstərmişdir.

Nyu-York Tayms, 3 Mart 1992

ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİYİ QIRĞIN

Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Röyters) - Azərbaycanın ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni hərbiçilərinin mülkü vətəndaşlara qarşı törətdiyi soyqırım haqqında bu gün yeni bir sübut əldə olunmuşdur.

Vertalyotla bölgəyə gedən Azərbaycan jurnalistləri və rəsmiləri qayıdan zaman özləri ilə üç uşaq meyiti gətirmişlər. Onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmışdı. Onlar dedi ki, ermənilərin atəş açması onlara meyitləri yığmağa imkan vermədi.

İnsanların başlarının dərisi soyulmuşdur

Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəşov dedi: "Qadınların və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu. Biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi gülləborana tutdular".

Meyitlərin yük maşınları ilə daşınması

Röyterin fotoqrafı Frederik Lenqan dedi ki o, Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitlərinin iki yük maşınına doldurulduğunu görüb: "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Tayms, 3 Mart 1992

İŞIQLANDIRILMAMIŞ SOYQIRIM

Anatol LİVEN

Dağlıq Qarabağın təpələrində qadın və uşaqlar daxil olmaqla 60-dan çox meyit səpələnmişdi və bunlar erməni qoşunlarının Azəri qaçqınlarına qarşı törətdiyi qırğını təsdiq edir. Yüzlərlə adam itgin düşüb, təpə və dərələr erməni qüvvələrinin azərbaycanlı qaçqınlara qarşı ötən çərşənbə axşamı törətdiyi soyqırım nəticəsində öldürülmüş insanların meyitləri ilə dolu idi.

Burada 31 meyit var idi. Ən azı daha 31 cənazə ötən 5 gün ərzində Ağdama aparılmışdı. Bu rəqəmlərə çərşənbə axşamı gecəsi ermənilərin Azərbaycan şəhəri Xocalını darmadağın etdikləri zaman qətlə yetirilən dinc əhali aid deyil. Həmçinin tapılmamış meyitlər də istisna olunur.

Soyqırım zamanı sağ qalan Zahid Cabbarov dedi: "Biz olduğumuz yerdə 200 nəfər öldürüldü". Müxtəlif istiqamətlərdən gəlmiş qaçqınlar da gülləborana tutulduqlarını və yol boyu çoxlu sayda insanın qətlə yetirildiyini dedilər. Meyitlərin ətrafında əşyalar, paltar və şəxsi sənədlər var idi. Cənazələr kəskin şaxtadan donmuşdular, həmçinin qırğından sonra təpə və meşələrdə gizlənmiş insanlar da soyuqdan ölmüşdü. Onların hamısı kasıb geyinmiş adi adamların cənazələri idi.

Bizim gördüyümüz 31 nəfərdən yalnız 3 nəfər formada idi, hansılar ki, biri polis, ikisi isə milli könüllülər idi. Qalanları mülki şəxslər idi (8 qadın və 3 uşaq). İki ailə birlikdə öldürülmüşdü və burada qadınlar əliuşaqlı idi.

Onlardan bir neçəsi başından dəhşətli yaralar almışdı: balaca bir qızın isə yalnız üzü salamat qalmışdı. Sağ qalanlar dedi ki, onlar yerə uzananda ermənilər dayanmadan onlara atəş açırdılar.

BBS1 Morning Nyus, saat 07.37, Çərşənbə Axşamı, 3 Mart 1992

Canlı yayımda olan BBS müxbiri xəbər vermişdir ki, o, 100-dən çox azərbaycanlı kişi, qadın, uşaq, hətta körpənin çox qısa məsafədən başlarından güllə ilə vurulduğunu görüb.

BBS1 Morning Nyus, saat 08. 12, Çərşənbə Axşamı, 3 Mart 1992

Hadisə yerində çəkilmiş şəkil dağlardan çoxlu sayda insan meyitlərinin yığılmasını təsdiq edir. Müxbir xəbər verir ki, operator və Qərbdən olan jurnalistlər ermənilərin qırdığı yüzdən çox kişi, qadın və uşaq meyitlərini görüblər. Onlar 1 metrədən də az məsafədən başlarından vurulmuşdu. Şəkildə həmçinin təxminən 10 nəfərin, bunlar əsasən qadınlar və uşaqlar idi, başından güllə ilə öldürüldüyü göstərilir. Azərbaycan iddia edir ki, erməni qüvvələri mindən çox mülki insanı qətlə yetiriblər.

Vaşinqton Tayms, 3 Mart 1992

VƏHŞİLİKLƏR AZƏRBAYCANI DƏHŞƏTƏ GƏTİRİR Brayn KİLLEN, Ağdam, Azərbaycan

Dağlıq Qarabağda onlarla insan meyitləri səpələnmişdir və bu, bu mübahisəli ərazi uğrunda 4 ildən bəri döyüşlərdə törədilmiş ən dəhşətli soyqırımın sübutudur.

Bu şəhərdən yenicə qayıdan Azərbaycan rəsmiləri özləri ilə 3 uşaq meyiti gətiriblər və onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılıb.

Yerli məsciddə daha 6 meyit var idi və onların əlləri və ayaqları donmuş, üzləri isə soyuqdan qaralmışdı.

Qadınlardan biri öldürülmüş atasının sinəsinə qəzəblə vuraraq "Telman!" deyə qışqırırdı. Cənazə arxası üstə uzanmış və sağ əli havada donmuşdu.

Ötən həftə ermənilərin işğal etdiyi Xocalıya vertolyotla qısa səfərdən qayıdanlar dedi ki, onlar da oxşar mənzərənin şahidi olublar, ancaq həcmcə bundan daha böyük. Bir rus jurnalistinin dediyinə görə o, 50 metrlik sahədə 30 meyit saymışdır.

Dağlıq Qarabağın ikinci böyük Azərbaycan şəhəri olan Xocalının təpədən dırnağadək silahlanmış erməni hərbiçiləri tərəfindən ötən çərşənbə axşamı işğal olunmasından sonra ermənilər azərbaycanlıların soyqırımını inkar etdilər. Azərbaycan 1000 nəfərin öldürüldüyünü deyir.

Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu.

Cənab Fərəcov bildirdi ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin nişanladığı yerə enən və Mİ-24 vertolyotlarının müşayiət etdiyi vertolyot erməni hərbiçiləri gülləborana başlamazdan əvvəl yalnız 3 uşaq meyitini yığa bilib. O bildirdi ki, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular.

Cənab Fərəcov bildirdi ki, onlar cəmi 15 dəqiqə orada qalıblar. O, pəncənin cibində olan qumbaraya işarə edərək dedi: "Hərbi vertolyotlar qırmızı fişənglər buraxaraq ermənilərin yaxınlaşdığını xəbər verdilər. Biz artıq çıxmalı idik. Əsir götürüləcəyimiz təqdirdə mən özümü partlatmağa hazır idim".

Röyters-in fotoqrafı Frederik Lenqan Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitləri ilə dolu iki yük maşını görmüşdür. "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Ağdam məscidi insan meyitləri ilə dolu idi. İnsanlar Azərbaycan prezidenti Ayaz Mütəllibova ünvanlanmış təhqirlər səsləndirir və bildirirdilər ki, o, Qarabağın azərbaycanlı əhalisini qorumaq üçün kifayət qədər çalışmamışdır.

Çöldə isə yüzlərlə insan islam duaları oxuyurdular. Onların bəziləri huşlarını itirərək öldürülmüş qohumlarının (hansılar ki, bir neçə dəqiqə bundan əvvəl gətirilmişdi) yanına yığılırdılar.

Qarlı təpələrə səpələnmiş onlarla insan meyitini əks etdirən dəhşətli film sağ qalmış qaçqınların, qadın və uşaqlara qarşı törədilmiş soyqırım haqqında söylədiklərini təsdiq edir.

Azərbaycan televiziyası Azərbaycan şəhəri olan Ağdama bir yük maşını ilə meyit gətirildiyini göstərmişdir. Onların çoxlarının üzləri bıçaqla doğranmış, gözləri çıxarılmışdı. Balaca bir qızın qolları havaya açılı vəziyyətdə qalmışdır. O, sanki kömək diləyirdi.

Ağdam hərbi komandiri Rəşid Məmmədov İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Nasistlərin əməllərini xatırlayaraq dedi: "Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir"

Qarabağ rəhbəri Musa Məmmədov Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədəki Sovet hərbi bazasına zəng edərək kömək diləyirdi: "Meyitləri gətirmək və insanlara nə baş verdiyini göstərmək üçün bizə kömək edin".

Operator və Qərbli jurnalistləri ərazidən götürən vertolyotun pilotu dedi ki, o Xocalıda və Əsgəran dərəsində onlarla meyit görüb.

Nyu York Tayms, 3 Mart 1992

ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN SOYQIRIM

Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Röyters)

Bu gün sonuncu sovet qoşunları Dağlıq Qarabağı tərk edir.

İtar-Tass İnformasiya Agentliyi xəbər verir ki, 366-cı Motoatıcı Alayı ərazidən çıxmağa, əslində isə müharibə edən iki etnik qrup - ermənilər və azərbaycanlılar arasındakı buferi aradan götürməyə başlamışdır.

Hər iki tərəf müdaxilə etmək üçün heç bir cəhd etməyib.

Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindədir, onun əhalisinin çox hissəsini isə ermənilər təşkil edir.

Şəhərin bombardman edilməsi

Azərbaycanın informasiya agentliyi AZERİNFÖRM xəbər vermişdir ki, Bazar günü gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Şuşa şəhəri ermənilər tərəfindən raket atəsinə tutulub. Vəncəli qəsəbəsinə edilmiş digər bir hücum zamanı isə bir neçə adam yaralanmışdır.

Ermənistan respublikası keçən həftə azərbaycanlıların yaşadığı Xocalı şəhərində 1000 nəfərin onun hərbiçiləri tərəfindən öldürülməsini və qırğından xilas olmaq üçün qarlı örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların soyqırımını inkar edir.

Lakin bu ərazidə onlarla insan meyiti Azərbaycana bu soyqırımın törədilməsini iddia etməyə əsas verir.

Rayona vertolyotla qısa səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər qayıdarkən özlərilə başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmış 3 uşaq meyiti gətirmişlər. Onlar bildirdi ki, ermənilərin gülləbaranı meyitlərin hamısını yığmağa onlara mane olub.

Dağlıq Qarabağın Azərbaycan rəhbərinin köməkçisi Əsəd Fərəcov dedi ki, qadın və uşaqların başlarının dərisi soyulmuşdu, biz meyitləri yığmağa başlayanda onlar bizi atəşə tutdular.

Azərbaycanlı hərbi komandir Rəşid Məmmədov dedi: "Meyitlər qoyun sürüsü kimi yığılmışdır. Heç faşistlər də bunu etməmişdir".

İki yük maşını meyitlə dolduruldu

Röyters-in fotoqrafı Frederik Lenqan Ağdam yaxınlığında azərbaycanlıların meyitləri ilə dolu iki yük maşını görmüşdür. "Birinci dəfə 35 meyit saydım və mənə ikinci maşında da bir o qədər meyit var idi. Onların bəzilərinin başı kəsilmiş, çoxları yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi və bir neçəsi hərbi rəngdə forma geymişdi".

Etnik zorakılıq və iqtisadi böhran dekabrda 11 keçmiş Sovet respublikası tərəfindən yaradılmış Müstəqil Dövlətlər Birliyinin parçalanmasına səbəb ola bilər. Birlik üzv dövlətlər olan xristian ermənilərlə müsəlman azərbaycanlılar arasında uzun illərdən bəri mövcud olan etnik nifrətin qarşısında aciz qaldı.

Dağlıq Qarabağdakı 4 illik müharibə 1500-2000 adamın ölümünə səbəb oldu. Keçən həftə baş verən döyüş xüsusilə dəhşətli idi.

Dağlıq Qarabağın mərkəzi Stepanakert şəhərində yerləşən 366-cı alay döyüşlərin mərkəzində idi və bu döyüş nəticəsində onun 3 əsgəri həlak olmuşdur. Ermənistanın paytaxtı Yerevanda parlamentdə çıxış edən prezident Levon Ter-Petrosyan Birliyin axırıncı qoşunlarının anklavdan çıxarılmasını pislədi. O, bu alayın hərbi əməliyyatlarda iştirak etmədiyini, onun yalnız vəziyyəti stabilləşdirdiyini bildirmişdir.

Boston Qlob, 3 Mart 1992 Pol Kuin - Cac, Bakı, Azərbaycan

Dünən Azərbaycan erməni hərbiçilərini keçən həftə kişi, qadın və uşaqları Dağlıq Qarabağdakı bir şəhərdən çıxarmaqda və onları qətlə yetirməkdə ittiham etdi.

Azərbaycan rəsmiləri Xocalı şəhərində 1000 nəfər azərbaycanlı öldürüldüyünü və qarlı örtülmüş dağlardan qaçan kişi, qadın və uşaqların erməni hərbiçiləri tərəfindən öldürüldüyünü deyir.

Erməni rəsmiləri bunları inkar edir.

Hadisə yerində olan jurnalistlər qətlə yetirilmiş insanların dəqiq sayını söyləməklə çətinlik çəkir. Ancaq Röytersin fotoqrafı iki yük maşının azərbaycanlıların meyitləri ilə doldurulduğunu dedi. Bir rus jurnalisti isə rayonun hər yerində qırğınlar törətdiyi barədə xəbər verir.

Röyters xəbər verir ki, vertolyotla bölgəyə səfər edən azərbaycanlı rəsmilər və jurnalistlər başlarından vurulmuş 3 uşaq meyiti tapıblar. Ermənilərin atəş açmağı isə onlara digər meyitləri yığmağa mane olub.

İşğal zamanı Xocalıda çoxlu sayda dinc əhəlinin öldürülməsini təsdiq edən faktlar get-gedə artır.

Azərbaycan televiziyası bazar günü Ağdam meyitxanasından qadın və uşaqlar da daxil olmaqla 10 meyit göstərmişdir. Bakının əsas televiziya stansiyasının redaktoru bildirmişdir ki, indiyə qədər 180 meyit aşkar olunub. Bölgənin ətrafında uçan vertolyot çoxlu sayda meyitlər görmüşdür. BBS xəbər vermişdir ki, Fransız fotoqraf 31 cənazə saymışdır. O bildirmişdir ki, içərisində qadın və uşaqlar olan meyitlərin çoxu yaxın məsafədən başlarından güllə ilə vurulmuşdur.

Bu arada Xocalı icra hakimi Elman Məmmədov Bakıda mətbuat konfransında bildirmişdir ki, hücum zamanı 1000 adam öldürülmüş, 200-dən artıq itkin düşmüş, 300 əsir götürülmüş, 200 nəfər yaralanmışdır. Məmmədov 366-cı alayı hücumla başçılıq etməkdə və erməni quldurlarına yol açmaqda ittiham edir.

Eyc, Melburn, 6 Mart 1992 Elen VOMAK, Ağdam, Azərbaycan, Çərşənbə axşamı

Şəhidlərin dəqiq sayı hələ də məlum olmasa da ötən həftə Ermənistan ordusunun Dağlıq Qarabağın qarlı dağlarında dinc azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdiyi ehtimal olunur.

Anklavın Azərbaycan şəhəri Ağdamla sərhəddə yerləşən Xocalı şəhərindən olan qaçqınlar fevralın 25-i gecə ermənilər tərəfindən onların evlərinə edilən hücumu təsdiq edən küllü miqdarda faktlar söyləyir. Onlar bildirir ki, ermənilər onları qaçmağa məcbur etmiş və ətrafdakı meşələrdə güllələnmişdir. Dünən mən qəbiristanlıqların birində təzə qazılmış 75 qəbir gördüm. Ondan bir gün əvvəl isə Ağdam məscidində dəşik-dəşik olunmuş 4 meyit görmüşdük. Biz həmçinin vaqonlardan ibarət olan müvəqqəti xəstəxanalarda güllə yaraları almış qadın və uşaqları gördük.

Əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edən Azərbaycan qəsəbəsi Xocalının əhalisi təxminən 6000 nəfərdir. Ağdamın polis komandiri Rəşid Məmmədov Ağdama yalnız 500 nəfərin qaçdığını dedi. "Bəs qalanları hanı?" deyən C-b Məmmədov onların əsir götürüldüyünü yaxud qaçdıqlarını dedi. Çoxları hələ də dağlardadır, çünki vertolyot yoxdur. O, onların bəzilərinin mənfəət 10 dərəcə soyuqdan donduğunu bildirdi.

Azərbaycanlı silahlanmış erməniləri gördükdə başa düşdülər ki, özlərini müdafiə edə bilməyəcəklər və meşələrə qaçdılar. Bir neçə saatdan sonra soyqırım başlandı.

Cənab Nasir arvadının və iki uşağının əsir götürüldüyünü güman edir. Digər qaçqınlar kimi, o, da keçmiş sovet ordusunun Xocalıya hücum etməkdə ermənilərə kömək etdiyini dedi: "Bu mənim fikrim deyil, gözlərimlə gördüklərimdir".

Nyu York Tayms, 6 Mart 1992

AZƏRBAYCANDA VİDA MƏRASİMİ

"Azərbaycanın Ağdam şəhərindəki qəbiristanlıqda ermənilərin Dağlıq Qarabağda törətdiyi soyqırım qurbanları dəfn olunan zaman onların ailə üzvləri və dostları matəm içindədir.

Çingiz İsgəndərov qardaşının cənazəsi olan tabutu qucaqlamışdı. Cənazənin üstündə isə Quranın surəti var idi.

Vaşinqton Post, 6 Mart 1992

SON VİDALAŞMA

"Dünən azərbaycanlıların qəbiristanlığında Dağlıq Qarabağda ermənilər tərəfindən öldürülmüş qurbanlar dəfn olunarkən onların qohumları kədər içində idi. Çingiz İsgəndərov qardaşının cənazəsi olan tabutu qucaqlayıb ağlayırdı".

Sandey Tayms, 8 Mart 1992 Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdiyi soyqırım haqqında Ağdamdan ilk olaraq xəbər verir.

Xocalı qeyri-məhsuldar bir Azəri şəhəri idi. Burada mağazalar bomboş, yollar çirkli idi. Heç bir yaşıllıq isə yox idi. Bu o zaman idi ki, burada minlərlə azərbaycanlı öz xoşbəxt həyatını yaşayırdı. Ötən həftə o, xəritədən silindi. Ağdam meyitxanaları meyitlərlə dolan zaman Xocalı və onun ətrafında Sovet İttifaqı dağılandan bəri ən dəhşətli soyqırımın baş verdiyi güman olunur.

Mən Xocalıya səfər edən sonuncu qərblidim. Bu yanvarda baş vermişdi. Dörd uşaq anası Zümrüd bizi şəhərə gətirən vertolyotda idi. O dedi ki, camaat oturub öz ölümünü gözləyir. O və ailə üzvləri fevralın 26-da ermənilərin törətdiyi qırğının qurbanları arasında idilər.

Beş övlad atası 55 yaşlı Balakişi Sadıqov dedi: "Ermənilər uzaq kəndlərin hamısını bir-bir işğal etdilər, hökumət isə heç nə etmədi". Onun həyat yoldaşı Dilbər isə dedi ki, indi onlar bizi buradan çıxaracaq yaxud da öldürəcəklər. Onların üç oğlu və iki qızı qırğın zamanı öldürülmüşdü.

"Biz ermənilərin mövqelərinə çox yaxın idik, amma oranı keçməli idik. Güllələr hər tərəfdən yağış kimi yağdırılırdı. Biz sadəcə tələyə düşmüşdük". Azərbaycanlılar bir-bir qətlə yetirilirdi. Sağ qalanların söylədiklərinə görə görmədikləri halda ermənilər tərpənən hər bir şeyə atəş açırdılar. Bir azəri operatoru ağlaya-ağlaya hər bir meyiti lentə almışdı. Onun çəkdiyi kadrlardan birində azərbaycanlıların ermənilərdən qaçaraq sığınacaq tapdığı ağaclıq göstərilmişdi. Burada insan meyitləri təpə əmələ gətirmişdi. Ağdam xəstəxanasına gətirilmiş Ömər Veysəlov dedi: "Ermənilər dayanmadan atırdılar. Mənim arvadım və qızım düz yanımda öldürüldülər".

Hospitalın dəhlizlərində gəzən adamlar öz yaxınlarından bir xəbər axtarırdılar. Bəziləri öz qəzəbini cənəbilərin üstünə töküürdü. Bir ana bağırırdı: "Hanı mənim qızım, hanı mənim oğlum? Zorlanıb. Öldürülüb. İtib".

Mond, Paris, 14 Mart 1992

Ağdamda olan əcnəbi jurnalist öldürülmüş adamlar arasında başlarının dərisi soyulmuş qadın və uşaqları görüb. Onların dırnaqları çıxarılmışdı. O, bunun "Azərbaycan təbliğati" deyil, reallıq olduğunu yazır.

Nyusuik, 16 Mart 1992

SOYQIRIMIN ÜZÜ

Paskal Priva və Stiv Lö Vən, Moskva

Ötən həftə Azərbaycan yenidən qəbiristanlığa dönmüşdü: matəm içində olan qaçqınlar və onlarla insan meyiti məscidin arxasında müvəqqəti meyitxana yaratmışdı. Onlar fevralın 25-i və 26-sı ermənilər tərəfindən darmadağın edilmiş Xocalıdan olan sadə Azəri kişi, qadın və uşaqları idi. Onların çoxu qaçan zaman yaxın məsafədən vurulmuşdu, bəzilərinin üzləri dağıdılmış, başlarının dərisi soyulmuşdu.

Taym, 16 Mart 1992

XOCALIDA QIRĞIN CİL SMOLOU

Yuri ZARAXOVIÇ, Moskva

Mübahisələrə baxmayaraq aydın olan bir şey var: iki həftə öncə Azərbaycan şəhəri Xocalıda qəddar və vicdansız bir hadisə törədilib. İndiyədək 200 azərbaycanlı öldürülüb, çoxları iyirənc hala salınıb, ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağdan dəfn olunmaq üçün qonşu rayona gətirilib. Azərbaycanlılar iddia edir ki, 1324 mülki vətəndaş qətlə yetirilib. Onların çoxu - qadınlar və uşaqlar barədə heç bir məlumat yoxdur...

Svoboda, 12 İyun 1992

FACİƏNİ TÖRƏDƏNLƏR CƏZALANDIRILMALIDIR

Moskvada yerləşən Memorial insan hüquqları qrupunun 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması haqqında hesabatı

Hesabatda dinc əhəlinin şəhərdən qaçması haqqında yazılır: "Qaçqınlar ermənilər tərəfindən qurulmuş pusquya düşərək atəşə tutuldular. Onların bəziləri Ağdamda çata bildilər: digərləri, əsasən qadınlar və uşaqlar (dəqiq sayı məlum deyil) dağlarda azmış və donub ölmüşlər. Ağdamda çatanların dediklərinə görə, onların bəziləri Pircamal və Naxçıvan kəndləri yaxınlığında əsir götürüldülər. Artıq dəyişdirilmiş Xocalı əsirlərinin dediyinə görə, əsirlərin bəziləri öldürülmüşdür... 4 gün ərzində Ağdamda təxminən 200 meyit gətirilmişdir. Ağdam qatar-xəstəxanasının həkimləri bildirdi ki, 4 meyitin başlarının dərisi soyulmuş, birinin isə başı kəsilmişdi. Ağdamda 181 cənazə (130 kişi, 51 qadın, 13 uşaq) üzərində yoxlama aparılmışdır və aşkar olunmuşdur ki, 151 nəfər güllə, 20 nəfər qəlpə yarasından və 10 nəfər küt alətlərdən aldıkları yaralardan ölmüşdür. Xocalıdan olan bütün yaralıların gətirildiyi Ağdam qatar-xəstəxanasının sənədlərində göstərilir ki, 597 nəfər yaralanmış, yaxud donmuş, bir nəfərin diri-diri başının dərisi soyulmuşdur.

Independent, London, 12 İyun 1992 Frederik LENQAN, Røyter

Arif Sadiqov Bakıda Xəzər dənizinin sahilindəki bir kafenin kölgəliyində sakitcə oturdu və düz 3 ay bundan qabaq, Xocalı şəhərindən qaçan zaman erməni gülləsinin cırdığı şalvarını göstərdi.

51 yaşlı xarrat dedi: "Mən hələ də bu paltarları geyinirəm, çünki başqası yoxumdur. Mən 5 dəfə yaralandım, amma bəxtim gətirdi və sağ qaldım".

Cənab Sadiqov və arvadı bir aydan çox ac və işıqsız qalıblar.

Cənab Sadiqov dedi: "Təxminən axşam saat 11-də bombardman başlandı. Biz hələ heç vaxt beləsini eşitməmişdik. 8 yaxud 9 növ silah, artilleriya, ağır puleyotlardan istifadə olunurdu".

Tezliklə qonşular küçələrə tökülüşdü. Bəziləri gizləndi, digərləri isə qarın içi ilə meşələrə doğru qaçmağa başladı.

Xilas olmaq üçün şəhər camaatı təxminən 15 mil məsafədə yerləşən Azərbaycan şəhəri Ağdamda çətməli idi. Sübh çağı iki Azərbaycan kəndi Naxçıvan və Sədərək arasındakı yerə çatanadək onlar düşünürdülər ki, bunu edə biləcəklər.

Cənab Sadiqov dedi: "Buna qədər mənə gələn qrupun heç birinə heç nə olmamışdı... sonra yolda bizi bir maşın gördü və ermənilər bizə atəş açmağa başladılar. Bizimlə olan 80 nəfərdən yalnız on nəfəri sağ qaldı. 67

yaşlı böyük qardaşım da daxil olmaqla 7 yaxın qohumum qətlə yetirildi. Mən ancaq qardaşımın papağı ilə onun gözlərini bağlamağa imkan tapdım və biz heç vaxt o meyitlərdən heç birini qaytara bilmədik".

Cənab Sadıqov dedi ki, birinci qrupdakı qaçqınların bəzilərinin bəxti gətirdi. Evakuasiyanın qəhrəmanlarından biri Arif Hacıyev üçüncü qrupun qaçmasına kömək etmək üçün silahın darağını dəyişərkən başından aldığı güllə yarasından öldü.

Digər bir qəhrəman, Xocalının meri Elmar Məmmədov bildirdi ki, o, bir neçə nəfər ilə birlikdə fevralın 26-nı meyitlərlə əhatə olunmuş kollu təpələrdə keçirib.

Cənab Sadıqov dedi: "Biz şəhərə çatandan bir gün sonra ermənilər geniş raket hücumu həyata keçirdilər. Mən müalicə olunmaq üçün xəstəxanaya getməli idim, çox pis vəziyyətdə idim. Hətta mənim ayaqqabımın içində də güllə tapdılar".

Qırğının qurbanları: Bir azəri qadın fevral ayında törədilmiş Xocalı qırğınında qətlə yetirilmiş oğlunu ağlayır. Qatar-xəstəxanada tibb bacıları primitiv üsullarla yaralı bir kişini xilas etməyə çalışırlar. Ağdamda insanlar qətlə yetirilmiş qohumlarının tabutu üstündə ağlayırdılar. Önlərin sayını müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki müsəlmanlar ölünü 24 saat ərzində dəfn edirlər.

Independent, London, 12 İyun 1992

AĞRILI AXTARIŞ

Azərbaycanlıların Xocalı şəhərində törədilmiş fevral soyqırımını nəticəsində təxminən 600 kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdür.

Dövlət ittihamçısı Aydın Rəsulov 15 nəfərdən ibarət olan istintaq qrupunun rəhbəridir. Bu qrup azərbaycanlıların "Xocalı Qırğını" adlandırdıqları hadisəni araşdırmaqla məşğuldur. Cənab Rəsulov bildirdi ki, 600 nəfər ilkin axtarışlar zamanı tapılmış meyitlərdir. Xocalı meri Elmar Məmmədov da oxşar rəqəm söylədi. May ayında isə Bakıda nəşr olunan Ordu qəzeti bu rəqəmin daha böyük olduğunu yazırdı - önlərdən 479 nəfərin şəxsiyyəti müəyyən olunmuş, 200-dən çoxu isə naməlumdur. Azərbaycan müdafiə nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Leyla Yunisova önlərin sayının 700 olduğunu dedi.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Bakıdakı nümayəndə heyətinin rəhbəri Fransua Zen Rufinin bildirdi ki, Ağdam şəhərinin müsəlman imamının ona dediyinə görə onun məscidinə Xocalıdan 580 meyit gətirilmişdi və onların çoxu dinc əhali idi. Cənab Zen Rufinin dedi ki, biz meyitləri saymadıq, ancaq bu rəqəm inandırıcıdır. Çünki biz meyitləri yumaq üçün ləvazimat verdik.

43 yaşlı hüquqşünas Cənab Rəsulov son rəqəmin söylənməsi üçün bir neçə ay vaxt lazım olduğunu söylədi.

Cənab Rəsulov bu işləri yaxşı bilir. Uzun illər araşdırdıqdan sonra, o, 1990-cı ilin yanvarında Bakıda sovet qoşunları tərəfindən törədilmiş qırğın zamanı 131 nəfərin öldürüldüyü və 714 nəfərin yaralandığı barədə qəti rəqəm söyləmişdir. Ədliyyə işçisi Rafiq Yusifov dedi ki, indiyə qədər 184 nəfər Respublikanın Ədliyyə Departamenti tərəfindən tibbi müayinədən keçirilmiş və ölü kimi qeydə alınmışdır. Cənab Yusifov bu rəqəmin önlərin çox az hissəsinə şamil olduğunu bildirdi. Bizə yalnız meyitlər gətirilmişdi. Gəlin o zamanki özbaşınalığı və bizim müsəlman olduğumuzu unutmayaq. Ölü 24 saat ərzində yuyulmalı və basdırılmalıdır.

Professor Yusifov bildirdi ki, bu 184 nəfərin 51-i qadın, 13-ü isə 14 yaşından aşağı olan uşaqlar idi. 151 nəfər güllə yarasından, 20 nəfər qəlpə yarasından, 10 nəfər isə küt alətlərdən aldığı yaralardan ölmüşdür. Son üç nəfər isə qar uçuqununa düşüb. 33 nəfərin qulağı, burnu, döşləri, cinsiyyət orqanları kəsilmiş və gözləri çıxarılmışdır. Cənab Rəsulov dedi ki, müayinədən keçmiş 184 meyit önlərin üçdə bir hissəsindən də azdır.

Vertolyotun pilotunun təsdiq etdiyi sənəddə bildirirdi ki, yerdə çoxlu sayda ölü və yaralı olduğu üçün onları dəqiq saymaq mümkün olmadı. Onların sayı Xocalıda 470-500, yollarda 650-700, Naxçıvanik kəndi ətrafında 85-100 idi.

"İnsanlar əllərini yuxarı qaldıraraq bizdən kömək istəyirdilər. Biz üç uşaq meyiti və sağ qalmış iki yaşlı uşaq gördük. Onun anası isə ölmüşdü. Uşaq anasının qolundan tutaraq onu durğuzmağa çalışırdı. Biz enməyə çalışdıq, amma ermənilərin bombardmana başlaması bizi qayıtmağa məcbur etdi".

Kommersant, Moskva, 27 Fevral 2002

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar məskunlaşan Xocalı şəhəri ermənilər tərəfindən kütləvi hücumla məruz qaldı. Rusların 366-cı motoatıcı alayı hücumda iştirak etdi. Nəticədə 613 nəfər öldürüldü, 487-i nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir götürüldü, 150 nəfər itgin düşdü. Xocalı hadisələri münaqişənin xarakterini kökündən dəyişdi.

Xarici ölkə jurnalistləri Xocalı soyqırımını haqqında

Soyqırımın ilk günlərində, martın 2-də Xocalının adını ilk dəfə eşidən, bu şəhərin dinc əhalisinin başına gətirilən faciələr qələmə alıb çəkiliş aparmaq istəyən xarici ölkə jurnalistləri hadisə yerinə yollandılar. Onları cəsur jurnalist, Xocalı fəlakətini ilk dəfə dünyaya yayımlayan Çingiz Mustafayev müşayiət edirdi. Artıq Çingiz ikinci dəfəydi ki, Kətik meşəsində, Naxçıvanik yolunda üst-üstə qalaqlanan meyitləri, başının yarısı soyulmuş, gözləri çıxarılmış uşaqları çəkirdi. Xocalını ölü bir sükut bürümüş, qar üstə səpələnən insan meyitləri vahimə yaradırdı. Hər yerdən qan iyi gəlirdi. Vəhşiliyə, qəddarlığa görə daşnakları belə arxada qoyan erməni-rus hərbi birləşmələrinin törətdikləri faciə xarici ölkə jurnalistlərini dəhşətə gətirmiş, bəziləri əlləri ilə gözlərini tutaraq, onları gətirən vertolyota tərəf gəlmişdilər. Özünü itirmiş, göz yaşlarını saxlaya bilməyənlər də olurdu.

Qanlı olayları gözləriylə görüb lentə alan fransalı Jan-İv-Yunet yazır:

"Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyot verildi. Hündürlüyə qalxaraq havada gördüklərimizi kameraya çəkirdik, Xocalı və onun ətrafını lentə alırdıq. Bu zaman erməni hərbi birləşmələri bizim vertolyotu atəşə tutdular və biz məcburiyyət qarşısında qalaraq, çəkilişi yarımcıq qoyub geri qayıtdıq. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, Alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilər dinc əhalini və 5-6 yaşlı uşaqları öldürməklə vəhşilikdə belə onları arxada qoymuşdular. Biz xəstəxanada, vaqonlarda, hətta uşaq bağçaları və məktəblərin otaqlarında çoxlu sayda yaralananlar gördük".

Başları kəsilmiş insan cəsədləri. Bu mənzərəni çalışdığı "İzvestiya" qəzetində V. Bellax belə qələmə alır:

"Zaman-zaman Ağdama meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi".

"Haydad", "Asala" erməni terror təşkilatlarının maliyyə dəstəyi ilə "Artsağ işi"nə dəstək vermək, qan üzərində qurmaq istədikləri "Böyük Ermənistan"a xidmət üçün Xocalıya gələn avropalı erməni jurnalistləri faciəni Azəri türklərinin etdiyi haqda məlumatlarla dünyanı aldatmağa çalışırdılar. Erməni yaraqlılarının, iri hərbi qruplaşmalarının soyqırım törətmədikləri, hərbi əməliyyat zamanı 14 nəfərin qətlə yetirildiyi barədə beynəlxalq ictimaiyyətə ötürülən informasiyalar fakta, həqiqətə əsaslanmadığından cəhdlər puça çıxdı. Vəhşiliyi, qan-qadanı ilk dəfə görə Avropa ermənisi olan jurnalistlərdən biri törədilən faciəni olduğu kimi çatdırmağa çalışmışdı: "Xocalıda qətlə yetirdikləri 100 nəfərin cəsədini yan-yana düzərək körpü düzəldilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatum, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına boyandı. Özümü tamamilə itirdim. Bədənim tir-tir titrədi. Bəlkə də bu, avropalı erməninin soyqırım faktını təsdiqləməsi, qələminin günahsız körpə qanına bulaşması səbəbindəndir. Qəddarlıq, arxadan zərbə vurmaq, qanlı olayların mərkəzində dayanmaq ermənilərin dəyişməz gen yaddaşdır. Dünyanın harasında, hansı məskəninə olur-olsun, erməni xisləti gec-tez bürüzə verir və verəcək də. Bilmirik, bu avropalı erməniyə öz irqindən, dinindən olanlar terror edib, ya yox. Çünki "Haydad" erməni terror təşkilatı "Millətin cəlladı olmaq istəməyənləri", terror düşüncəsindən uzaq erməniləri qətlə yetirməklə vahimə, qorxu yaradıb cərgələrinə qoşurdular. Erməni yazarı S. Qabrelyan "Haydad" və Daşnaksütyun barəsində belə söyləyib: "Mən öz paramla məmləkətin cəlladı olmaq istəmirəm". Daşnakların Moskvada öldürdükleri Jamharyan da "Millətin cəlladı olmaq istəmədiyindən" qətlə yetirildi. Jamharyan o kəslərdən idi ki, bir erməni yetimxanasının ehtiyacını ödəyirdi. Fəqət ondan Daşnaksütyuna maliyyə köməyi umanda o bundan imtina etmiş, nəticədə qətlə yetirilmişdi. Yenə də eyni səbəblərdən Türkiyə ermənisi İzmirdə yaşayan Balyozman da öldürülüb. "Haydad"ın təhdid məktubları ilə istədikləri paramı verməyən rus ermənisi Bahaliyan 10 dekabrda Novorossiysk şəhərində boğazlandı. Daşnakların "Haydad"ın ünvanına bu zülmətlərin, qətlərin, cinayətlərin uzun bir siyahısını yazmaq olar. Biri bu hərəkətlərə qarşı şikayətlərdə bulunurdusa, o adam Ölümə məhkum edilirdi. Bu, vəhşi ruhun təcəssümüdür. Bu, erməni xarakterinin iç üzüdür. Tarix heç vaxt unutmaz ki, Xocalı soyqırımını Qarabağda həyata keçirən "Haydad" terror qrupunun rəhbəri Suren Paşayan olub. Bu Suren Paşayan "canavar" ləqəbi ilə tanınır. Türklərə qarşı qəddarlığı, amansızlığı ilə öyünürdü. Soyqırımla bağlı xarici ölkə mətbuatında digər jurnalistlərin qələmə aldıkları yazılardan bəzi epizodları diqqətinizə çatdırırıq:

"Vaşinqton-Post" qəzeti: "Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərcə adam həlak olub. Həlak olmuş yeddi nəfərin meyitini bu gün göstərdilər, onlardan 2-ci uşaq, 3-ü qadındır. 120 qaçqın Ağdam hospitalındadır, onların bədənlərində çoxsaylı dərin yaralar var.

"Tayms" qəzeti: "Erməni əsgərləri yüzlərcə qaçqın ailəsini qırıblar. Sağ qala bilənlər xəbər veriblər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələyiblər, onlardan çoxu uşaq və qadınlardır. Yüzlərcə,

mümkündür ki, minlərcə insan itkin düşüb. "Onlar atəş açdılar, atəş açdılar, atəş açdılar" - deyə Xocalıdan digər qadın və uşaqlarla birlikdə Ağdama qaçmış Raziyə Aslanova bildirib. O deyib ki, əri Kayun və oğlu öldürülüb, qızı isə itkin düşüb.

"Tayms" qəzeti: Qırğın aşkar oldu, Anatoli Levin: "Dağlıq Qarabağın yamaclarında aralarında qadın və uşaq olan 60-dan çox meyit aşkar olunub, bu isə erməni qoşunları tərəfindən azərbaycanlı qaçqınların qırılması haqda məlumatları təsdiqləyib. Yüzlərcə qaçqın hələ də tapılmayıb.

"Tayms" qəzeti: "Onlardan çoxu tanınmaz hala düşüb. Balaca bir qızcığazın isə yalnız başı qalıb".

"İzvestiya" qəzeti. "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı kəsilib. Kişilərin baş dərisi soyulub".

"Sandi Tayms" qəzeti: "Tomas Tolts erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat verən ilk reportyordur. Xocalı sadə Azərbaycan şəhəri olub. Lakin dinc dövrdə əkinçiliklə məşğul olan minlərlə azərbaycanlının evi olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib".

"Fayneşnl tayms" qəzeti: "Ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edib ki, varlı daşnak icması Qarabağa silah və adam göndərir".

"İzvestiya" qəzeti: Mayor Leonid Kravest: "Mən özüm yamacda yüzə qədər meyit gördüm. Oğlan uşaqlarından birinin başı yox idi. Hər yerdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qoca, qadın və uşaq meyitləri gördüm".

"Fayneşnl tayms" qəzeti: General polkovnik bildirib ki, 366-cı polkdan 103 hərbi qulluqçu Dağlıq Qarabağda qalıb.

"Le Mond" qəzeti: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında 3 baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış meyit görüblər. Bu, Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır".

"Valer aktual" jurnalı: "Bu Muxtar vilayətdə erməni hərbi birləşmələr Yaxın Şərqdən olanlarla birlikdə ən müasir hərbi texnikaya, eləcə də vertolyotlara malikdir. ASALA Suriya və Livanda hərbi düşərgə və silah anbarlarını məhv ediblər, 100-dən artıq müsəlman kəndini qırıblar.

"Krua İ Eveneman" jurnalı: "Ermənilər Xocalıya hücum ediblər. Bütün dünya tanınmaz hala düşmüş cəsədlərin şahidi olub. Azərbaycanlılar 1000 nəfərin öldüyünü deyir".

"Qolos Ukrainı" qəzeti. V. Skaçko: "Müharibənin sifəti olmur. Yalnız məkrli maska, qanlı göz yaşları, ölüm, bədbəxtlik, dağıntılar...

Xocalıda körpələri nə üçün qətlə yetirdilər? Bəs analarını? Allah insanı cəzalandırmaq istəyəndə onun aqlını alır".

"Nie" qəzeti. Bolqarıstanda çıxan bu mətbuat orqanı Xocalı soyqırımına həsr olunmuş bütöv bir nömrə çap etmişdir. Violetta Parvanova: "Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir".

Xarici Ölkə jurnalistləri ilə söhbət edən əslən Xocalıdan olan, soyqırımda anasını, yaxın qohum-əqrəbasını itirən yazar Səriyyə Müslümqızı xatırlayır: "Xocalıya dünyanın müxtəlif ölkələrindən onlarla əcnəbi jurnalist gəlmişdi. Onlar qanlı hadisələri gözləri ilə görüb dəhşətə gəlirdilər.

Ancaq onların çoxu ölkələrinə dönəndən sonra, həqiqətin əksini qələmə alırlar. Xocalı soyqırımının "Arşaq qəhrəmanları"nın qəhrəmanlıq salnaməsi kimi yazır, qətlə yetirilənlərin şəkillərini, "ermənilərin şəhidləri" kimi təqdim edirdilər. Hətta həmin o şəkillərin əks olunduğu poçt markaları da dövrüyyəyə buraxıldı".

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı.- Bakı, 2005.- S. 68-72.

Xocalı soyqırımı haqqında ilk məlumatı "Səhər" çatdırıb

Məzahir Süleymanzadə

- Xocalı faciəsi ilə bağlı respublikada müxtəlif fikirlər yaranmışdı. ilkin versiya belə idi ki, orada toqquşma nəticəsində cəmi 2-3 nəfər adam həlak olub. Amma bu versiya o vaxt "AzərTAC", yəni dövlət xətti ilə yayılmış və Dövlət Televiziyası ilə verilmişdi. Bütün KİV də rəsmi informasiya olduğuna görə təbiidir ki, yalnız buna əsaslanırdı. Amma "Səhər" qəzetinin o zaman Qarabağda iki müxbiri çalışırdı. Bunlardan biri Şamil Ələkbərov, digəri isə Səriyyə Müslümqızı idi. Bu iki nəfər bilavasitə hadisə yerində idilər. Onlar Xocalı qaçqınlarını və oradan gətirilən saysız-hesabsız meyitləri Ağdamda qarşılamışdılar. Hadisənin canlı şahidləri kimi həm bizim redaksiyaya təcili şəkillər göndərmiş, həm də telefonla məlumat vermişdilər. Sonra Xocalı faciəsi olan gecə şəxsən mənə aeroportun mərhum rəhbəri Əlif Hacıyev zəng edərək olan vəziyyəti danışdı. Həmçinin Xocalının prokuroru Atakişi Atakişiyev zəng edərək faciə barədə məlumat verdi. Səhəri gün bütün qəzetlər Xocalıda bir-iki nəfərin yaralanması, həlak olmasını yazdığı halda, "Səhər" qəzetində əsl həqiqət dərc olundu. Biz Xocalıda ölənlərin sayının 1000-dən artıq olmasını bəyan etmişdik. Bu, çox böyük qəzəblə qarşılandı respublikada. Düzdür, bizim ilkin məlumatda göstərilirdi ki, Xocalı rayon icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov da həlak olub. Ondan sonra Elman Məmmədov Özü zəng edərək əvvəlcə informasiyaya görə təşəkkür etdi. Dedi ki, mən sağam, sadəcə olaraq ayağımdan yaralanmışam. Deməli, adını çəkdiyim və çəkmədiyim adamlar, istər bizim müxbirlərimiz olsun, istərsə də orada çalışan adamlar olsun informasiyanı ilkin mənbədən verirdilər. Ona görə də təbii ki, biz informasiyanı aldığımız ilkin mənbəni qoyub dövlət kanallarının yaydığı informasiyaya üstünlük verə bilməzdik. Bütün qəzetçilik tələblərinə uyğun olaraq biz öz müxbirlərimizin sözlərinə daha çox önəm verdik, onlara daha çox inandıq. O zaman "Səhər" qəzeti 250000 tirajla çıxır, bütün ölkəyə yayılırdı. Qəzetimiz çıxan gün səhər işə getdik və təxminən saat 10.00 radələrində gördük ki, 300-ə yaxın adam hirsələnmiş, hiddətlənmiş vəziyyətdə "Azərbaycan" nəşriyyatının qarşısına toplaşmış bizi tələb edir. Mən onların qarşısına çıxdıqda bir az hay-küy salıb dedilər ki, siz təxribatla məşğulsunuz. Səbəbini soruşdum. Dedilər, xalqa yalan məlumat verirsiniz ki, Xocalıda 1000-dən artıq adam qətlə yetirilib. Amma bütün dövlət mətbuat orqanları tamamilə ayrı xəbərlər dərc edib. Siz bunu yazmaqla sabitliyi pozur, cavanları yoldan çıxarırsınız. Açıqı, bizə çox aqressiv şəkildə münasibət göstərildi. Mən də təmkinimi pozmadan dedim ki, bu xəbərləri yerlərdəki müxbirlərimizə istinadən vermişik. Bu xəbərin dəqiqliyinə zərrə qədər də şübhəmizin olmadığını açıqladım. Amma onu da bildirdim ki, bütün hallarda dövlət orqanlarının yaydığı xəbərlər doğru olsa, o zaman həm bütün Azərbaycan xalqından, həm də bura toplaşan vətəndaşlardan üzr istəməyə hazırıq. Onları birtəhər sakitləşdirdik. Yanlarında ziyalılar, bizi tanıyan adamlar var idi. Onlar da öz yoldaşlarını sakitləşdirərək bizim qeyrətli Azərbaycan vətəndaşları olduğumuzu söylədilər. Dedilər ki, biz yalan yazıb təxribatla məşğul olmaırıq. Üstündən iki gün keçəndən sonra qadağalara baxmayaraq Ağdamdan adamlar gəldi, faciənin miqyası artıq hamıya bəlli oldu. Dövlət orqanları da məcbur qalıb Xocalı faciəsi ilə bağlı nisbətən fərqli məlumat verdilər. Bir qədər sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində bu məsələ müzakirə olunarkən bizim qəzetin adı həmin qərara düşüb. O qərar da göstərilir ki, "Səhər" qəzeti yeganə düzgün informasiya verən mətbuat orqanıdır. Bizim xoşbəxtliyimiz ondaydı ki, o zaman dünyanın demək olar ki, bütün aparıcı kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqəmiz var idi. "Səhər" qəzetinin adı ABŞ-ın, İngiltərənin, Almaniyanın, Yaponiyanın, Rusiyanın və başqa dövlətlərin rəsmi kataloqlarına daxil edilmişdi. Çox etibarlı informasiya mənbəyi kimi qəbul olunurdu. Biz də bu kanallardan istifadə edib informasiyalarımızı həmin ölkələr vasitəsilə bütün dünyaya yayırdıq. Xocalı faciəsi haqqında ilk məlumatlar bizim qəzet vasitəsilə çatdırıldı. Bundan çox qısa müddət sonra məxfi materiallar ələ keçirib bildik. 366-cı alayın komandiri Zarviqarovun gündəliyini əldə etdik. O gündəliklə bağlı məlumatları araşdırdıq. Mənim "366-cı alayın məhvi" adlı geniş məqaləm dərc olundu. Bu material rus dilində də ayrı-ayrı qəzetlərdə yayıldı. Rusiya, Ukrayna müstəqil mətbuatında da bunu dərc etdirdik. O zaman "Azərbaycan" nəşriyyatının direktoru Bahadır Qayıbovun ümumi redaktəsi ilə biz "Səhər" qəzetinin təcili olaraq Xocalıya həsr olunmuş xüsusi buraxılışım hazırladıq. Bu buraxılış ingilis və rus dillərində nəşr edildi. Sonra Azərbaycan dilində də buraxıldı. O buraxılış çıxandan cəmi bir həftə sonra Azərbaycana Latviyada yaşayan, milliyətcə gürcü olan bir xanım gəldi. Bizim hazırladığımız xüsusi buraxılış onun köməyi ilə Latviyada latış dilində dərc olundu. Beləliklə, çox böyük tirajla, təxminən milyona yaxın tirajla Xocalı faciəsi haqqında həqiqət bütün dünyaya yayıldı. Artıq bunu Azərbaycanda da gizlətmək mümkün deyildi. Çünki insanlar bir-birilə əlaqə saxlayır, Bakıya meyitlər gəlirdi. İki uşaq meyitini də gətirib "Göy məscid"də qoymuşdular. Biz dərhal fotoqraf Şahini göndərdik o uşaq meyitlərinin çəkdi. Bu gün o uşaq meyitlərinin şəkilləri Xocalı faciəsinin bir növ simvoluna çevrilib. O şəkilləri bizim fotomüxbirimiz Şahin Abbasəliyev çəkib. Biz Xocalı faciəsini jurnalist olaraq belə yaşadım. 20 Yanvar, Xocalı, Qarakənd səmasında vertolyotun vurulması, Salatın Əsgərovanın

öldürülməsi barədə ilk xəbərləri də məhz biz vermişdik. Bütün bunlar hamısı ağırlı-acılı, eyni zamanda unudulmaz hadisələrdir. Taleyin qismətindənmi, ya nədənmi bu hadisələri işıqlandırmaq bizim taleyimizə düşmüşdü.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 100-102.

Xocalı faciəsinə hər şey açıqlıb deyilməyib

Qulu Məhərrəmli

Aydındır ki, həmin dövrün situasiyasını göz önünə gətirəndə Xocalı hansı vəziyyətdə idi. Orada tikinti işləri başlamış, müəyyən adamlar köçürülmüşdü, bütün respublika köməklik edirdi. Yəni bir yüksəliş var idi. Sonra Əsgəran tərəfdən yolun bağlanması get-gəli xeyli çətinləşdirdi, yalnız vertolyotla əlaqə var idi. Respublika rəhbərliyi həmin dövr üçün yolu açmağı bacarmırdı. Hərbi vəziyyət getdikcə çətinləşirdi. Xocalıya yaxın yerdə yerləşən yaşayış məskənləri olan Məşəliyə, Cəmilliyə ermənilər hücum etmiş, kəndləri dağıtmış, insanları məhv etmişdilər. O kütləvi qırğınlar Xocalıda böyük bir təhlükə yaradırdı. Məsələn, yanvarın əvvəllərində hadisədən təxminən ay yarım əvvəl mən orada jurnalist qrupu ilə çəkilişlər aparırdım. Əvvəla, Xocalı əhalisində çox böyük ruh düşkünlüyü var idi. Qəsəbədə belə bir atmosfer yaradılmışdı. Xocalıdan getmək əhval-ruhiyyəsi güclü idi. Ümumiyyətlə, respublikanın özündə düzgün informasiya siyasəti qurulmamışdı. Pis olan idi ki, Xocalıdan çoxlu yalançı informasiyalar gedirdi. Heç Xocalıya aidiyyəti olmayan, orada baş verməyən, şişirdilmiş informasiyalar çap olunurdu. Yanlış informasiya siyasəti aparılırdı ki, guya Xocalıda böyük bir ordu qurulub, guya camaat döyüşə çox böyük şəkildə hazırlanmış, hərbi strateji nöqtələr mövcuddur. Əslində elə deyildi. Ölkə ictimaiyyətinə Xocalıdakı real vəziyyəti əks etdirən, real informasiyalar verilmirdi. O vaxt bizdə Dövlət Televiziyasının sədri Məmməd Murad idi. Bizi o ora göndərmişdi ki, gedin həqiqi vəziyyəti çəkin və gətirib burada göstərin. Bizim Xocalıya getməyimizin əsas səbəbi o idi. Yadımdadır ki, o vaxt Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy bu vəziyyətlə bağlı bəyanat vermişdi. Bu, mətbuatda da çap olunmuşdu. Hökuməti tənqid edən bəyanat idi. Hesab edirəm ki, bizim getməyimiz də bir növ onunla bağlı idi ki, biz real vəziyyəti çəkək. M. Murad da o cür tapşırıq vermişdi ki, vəziyyət necədirsə, o cür də çəkib gətirin. Mən o materialları çəkib gətirdim və dalbadal iki reportajım getdi. Çalışdıq ki, oradakı vəziyyəti dəqiq göstərək. Yəni camaatın şikayətlərini verdik ki, yol bağlıdır, onlara heç bir kömək göstərilmir. Real vəziyyət barədə Azərbaycan ictimaiyyətinə məlumat verilmirdi. Hesab edirəm ki, bu çox yanlış idi. Orada özünümüdafiə batalyonu var idi. Onlar keşik çəkirdilər. Amma aydın idi ki, onlar heç bir variantda Xocalıya hücum olacağı təqdirdə onun qarşısını almaq iqtidarında deyildilər. Orada tədricən Milli Qəhrəman Aqil Quliyevin rəhbərlik etdiyi təxminən 30 nəfərə yaxın bir taqım formalaşmışdı. Bunların yaxşı silah təminatı yox idi. Məndə Aqil Quliyevdən alınmış müsahibə var. Orada A. Quliyev danışır ki, baxmayaraq ki, burada 30 nəfərdir, amma bunların cəmi 12 avtomatı var. Amma bununla yanaşı, o dövr, şərait üçün bunlar sözün həqiqi mənasında fanatiklər, qəhrəmanlar idilər. Bu bizim Milli Ordunun ilk hissələri idi. Məsələn, bunların kəşfiyyatı ərəfəsində biz həmin kazarmada bir neçə gün qalası olduq. Mən bu insanları yaxından müşahidə edə bildim. Tutaq ki, kəşfiyyata getməmişdən əvvəl bunların təlimatlandırılması, qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün bunlara verilən göstərişlər idi. Baxırdım ki, burada əməlli-başlı peşəkar hərbi ab-havası var, əsl döyüşçülərdir. O dövrdə bir neçə maraqlı əməliyyatlar keçirmişdilər. Amma bununla yanaşı, bütün hallarda Xocalı respublikadan böyük bir şəkildə aralı düşmüş vəziyyətdə idi. Yəni bunlara nə maddi, nə mənəvi, nə informasiya dəstəyi var idi. Təsəvvür edin ki, biz Xocalıda olanda çəkiliş qrupumuz ilk günlər bir evdə qalırdı. Hələ işıq yananda baxırdıq ki, Bakıda hansı atmosfer var, Xocalıda hansı atmosfer var. Mənim heç vaxt yadımdan çıxmaz ki, biz orada olanda görürdüm ki, Xocalıda un yox, çörək yox, camaat ərzaq sarıdan çətinlik çəkir. Amma bizim Dövlət Televiziyasının "Xəbərlər" proqramı xəbər verir ki, Xocalıdan təxminən 15-20 kilometr qıraqda - Ağcabədidə ət bayramı keçirirlər. Xocalıların özü bu cür qeyri-insani şəraiti müşahidə edirdilər. Yəni istər-istəməz bunlarda sanki atılmışlar, yaddan çıxarılmışlar təəssüratı yaradırdı. Əlbəttə, çox şeylər demək olar, çox şeyləri təhlil etmək olar. Amma mənim təəssüratım bundan ibarət idi ki, baxmayaraq burada az sayda döyüşçülər var idi, onlar çox döyüşkən ruhda idilər. Ümumiyyətlə, əhalinin özündə bir ruh düşkünlüyü yaranmışdı. Hətta biz orada bəyanatlar eşidirdik, deyirdilər ki, gedib filan nazirin qapısında belə edəcəyik, filankəsi belə edəcəyik. O da hiss olunurdu ki, bunların arasında o atmosferi formalaşdıran insanlar var. İnsanları döyüşkən ruhdan çəkəndirən faktorlar var idi.

Faciə baş verdi. Əlbəttə, çox qeyri-insani, antibəşəri bir hadisə idi. Deyim ki, oradakı döyüşçü hissələr lazım olan cəsurluğu, mərdliyi, döyüş hünərini göstərə bildilər, amma bununla yanaşı, qüvvələr həqiqətən qeyri-bərabər idi.

Xocalı faciəsi bizim XX əsr tariximizin ən fəlakətli, ən dəhşətli, ən acınacaqlı səhifəsidir. Bu barədə heç də hər şey axıra kimi açıqlıb, deyilməyib. Ora həqiqətən özbaşına qalmış bir yer idi. Məsələn, orada olan müddətdə vəzifəli adamların çoxusu şəhərə yığılmışdılar. Xocalının özündə insanları yaxşı səfərbər etmirdilər, müdafiə təşkil olunmurdu. Bunları da demək lazım idi. Bununla, yanaşı, əlbəttə respublika rəhbərliyinin də cəhdi hiss olunurdu. Yalnız vertolyot yolu var idi. Vertolyotla da hər kəs gəlib-getməyə ürək etmirdi, çünki ondan

təxminən 2-3 ay qabaq Qarakənd səmasında vertolyot vurulmuşdu. Ondan sonra insanlar vertolyota minməyə də qorxurdular. Silah-sursat gətirmək, hərbi qüvvə yerləşdirmək çətin idi. O dövrdə, A. Quliyevin rəhbərlik etdiyi vızvodun qəhrəmanlığı mənim üçün tarixdir. Qeyri-bərabər döyüşdə bu insanların göstərdiyi hünər, qəhrəmanlıq, cəsurluq mənim üçün tarixdir. Əlbəttə, o dövrdə satqınlıq da yox deyildi. O kənddə bir neçə ailə qarışıq ailələrdən ibarət idi. Onlar haqqında cürbəcür şayiələr gəzirdi. Hesab edirəm ki, Xocalı ilə bağlı çox məsələlər aydınlaşdırılmalı, çox şeylər üzə çıxarılmalıdır. Yəni tamam siyasi motivdən, siyasi tərəfkeşlik etmədən, ayıq başla bunları obyektiv şəkildə araşdırıb ortaya qoymaq çox vacibdir

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 109-112.

Beynəlxalq cinayət faktı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları İnstitutunun Ekspert Şurası toplaşaraq, 19 fevral 2002-ci ildə Xocalı faciəsinin soyqırım faktı kimi dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını təmin edən qətnamə qəbul etdi. Xocalı faciəsinin beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın Azərbaycana qarşı soyqırım siyasətinin tərkib hissəsi olması sənəddə ətraflı izah edilir. Sənədin əhəmiyyətini nəzərə alaraq Ekspert Şurasının üzvü V. İbavevin toplantıdakı məruzəsi ilə birlikdə kitaba daxil etməyi məqsəda uyğun sayırıq.

Azərbaycan xalqının tarixində soyqırımı kimi siyasi və hüquqi qiymətini almış hadisələr tarixi kökü etibarlı ilə bir zamanlar Osmanlı imperiyasının torpaqlarının bölüşdürülməsi - Şərq məsələsinin həyata keçirilməsi üçün uydurulmuş, əslində mövcud olmayan "erməni məsələsi" ilə bağlıdır. Şərq məsələsinin həyata keçirilməsindən bəhrələnmək istəyən erməni millətçiləri XVIII əsrin sonlarından başlayaraq Türkiyə, XIX əsrdən isə Azərbaycanın torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyasına düşmüş və bundan sonra məqsədlərinə çatmaq üçün müxtəlif yerlərdə milli zəmində qırğınlar törətmişlər.

Rusiya və İran arasında bağlanmış Gülistan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra ermənilər kütləvi şəkildə Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılmışlar. Azərbaycan torpaqlarında azərbaycanlılara qarşı 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ildə qırğınlar törədilməklə soyqırımı siyasəti həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Ermənistan dövləti tərəfindən azərbaycanlılara qarşı aparılan etnik təmizləmə siyasəti SSRİ-nin yarandığı ilk illərdən başlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması ilə Azərbaycanda ermənilərin milli azlıqda olması probleminin öz həllini tapmasına baxmayaraq, həmin dövrdə Ermənistan SSR ərazisində yaşayan azərbaycanlılara muxtariyyət verilməməsi tarixi ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməli idi. Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan 80 minlik erməni əhalisinə muxtariyyət verildiyi halda, həmin dövrdə Ermənistanın 580 minlik, həmçinin Gürcüstanda yaşayan 600 minlik azərbaycanlı əhalisinə muxtariyyət verilmədi.

Bundan soma ermənilərin Azərbaycana qarşı millətçi-separatçı siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilirdi:

- Dağlıq Qarabağı Azərbaycan SSR-dən qoparmaq;
- Azərbaycan SSR-in ərazilərinə yiyələnmək;
- Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların köçürülməsinə nail olmaq.

Hazırda Ermənistan adlanan əzəli Azərbaycan torpaqlarından etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi kimi azərbaycanlıların 1948-1953-cü il deportasiyası təşkil edilir.

1948-1952-ci illərdə xaricdən gələn ermənilərin yerləşdirilməsi bəhanəsi ilə 150 mindən çox azərbaycanlı əhalisi öz vətənidən çıxarıldı.

Azərbaycanlıların Ermənistandan köçürülməsi Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlıların qədim məskənləri olan dədə-baba torpaqlarının boşaldılması siyasətinin həyata keçirilməsi üçün təşkil olunmuşdur. Bu haqsızlığa uzun müddət heç bir siyasi qiymət verilməyibdir. Yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 18 dekabr 1997-ci il tarixli fərmanı ilə həmin ədalətsizliyə hüquqi qiymət verildi.

Ermənistanda həyata keçirilən etnik təmizlənmənin yeni kütləvi dalğası SSRİ-nin süqutunun son illərinə təsadüf etdi. 1988-ci ilin qışından başlayaraq Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə başlandı. "Azərbaycanlısız Ermənistan" şüarı altında həyata keçirilən etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan hakim dairələrinin himayəsi və razılığı əsasında hazırkı Ermənistan adlanan dövlətin ərazisindən 40897 azərbaycanlı məcburi qaydada deportasiya olundu. Təkcə 3 gün ərzində - 1988-ci ilin noyabr ayının 27-dən 29-dək Ermənistan SSR-in Quqark, Spitak və Stepanavan şəhərlərində 33 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdü. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun məlumatına əsasən, 1988-1989-cu illərdə Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə dövründə 216 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdür. Onlardan 49 nəfəri divan tutulmaqdan qorxub qaçarkən dağlarda donmuş, 41 nəfər qəddarlıqla döyülməkdən ölmüş, 35 nəfər uzun işgəncələrdən sonra öldürülmüş, 115 nəfər diri-diri yandırılmış, 16 nəfər güllələnmiş, 10 nəfər təhqirlərə dözməyib infarktdan ölmüş, 2 nəfər erməni həkimləri tərəfindən xəstəxanada öldürülmüş, 3 nəfər suda boğulmuş, bir nəfər asılmış, bir nəfər əzablardan qurtarmaq üçün özünü öldürmüş, bir nəfər elektrikle öldürülmüş, iki nəfərin başı kəsilmiş, 29 nəfər qəsdən avtomobil altına salınmaqla öldürülmüş, 3 nəfər xəstəxanada olarkən tibbi xidmət göstərilməməsi nəticəsində ölmüş, 8 nəfər oğurlanmış və xəbərsiz itkin düşmüşdür. Həyatdan məhrum edilmiş azərbaycanlıların yeganə günahı onların azərbaycanlı olmaları idi. "İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannamə"sinin 2-ci maddəsinə əsasən isə hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı

olmayaraq bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır. Lakin yuxarıda göstərilənlər insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasının adi halı deyildi. Əsrin əvvəllərindən başlayaraq plana uyğun surətdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən "etnik təmizləmə", soyqırımı idi.

Ermənistan tərəfindən azərbaycanlılara qarşı soyqırımı təkcə Ermənistan ərazisində deyil, eyni zamanda Azərbaycan ərazilərində də davam etdirilirdi. Bu da bir daha təsdiq edir ki, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti Ermənistanın dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş ən amansız cinayətlərdən biri də 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş Xocalı genosidi idi. Həmin gecə Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri öz havadarları və bir qrup muzdlu dəstələri ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda yerləşən Xocalı şəhərinə hücum edərək heç bir günahı olmayan mülki əhalinin şəhəri tərk edə bilməmiş hissəsini də qəddarlıqla qətlə yetirmişlər. Şahidlər təsdiq edirlər ki, həmin gecə onlarla qadın, 2 yaşından 15 yaşınadək uşaq və qoca güllələnmiş, bəzi meyitlərdə bir neçə xəsarət yerləri aşkar edilmişdir ki, onlardan biri yaxın məsafədən baş nahiyəsinə yetirilmiş odlu silah xəsarətləri olmuşdur. Bu da onu göstərir ki, yaraqlılar sonradan odlu silahla öldürülmüşdür. Bir neçə uşaq meyitinin qulaqları kəsilmişdir. Yaşlı qadının sifətinin sol yanağının dərisi soyulmuş, qoca kişinin qafa sümüyü çıxarılmışdır. İlk dəfə 28 fevral 1992-ci ildə hadisə yerinə vertolyotla gələnlər 500 metr radiusda ərazinin meyitlərlə örtüldüyünü görmüşlər.

Xocalı sakini Canan Orucov çoxsaylı insan tələfatı, xüsusən qadın və uşaqların öldürülməsi barədə məlumat vermişdir. Onun 16 yaşlı oğlunu güllələnmiş, 23 yaşlı qızını əkiz uşaqları ilə birlikdə və ikinci 18 yaşlı hamilə qızını girov götürmüşlər.

Səriyyə Talıbova adlı şəxs göstərmişdir ki, erməni döyüşçüsünün qəbri üstündə 4 nəfər mesxet türkünün və 3 azərbaycanlının başını kəsmişlər. Valideynlərinin yanında uşaqlara işgəncə vermiş və onları öldürmüşlər. Milli hərbi geyimdə olan azərbaycanlı əsgərin gözlərini oymuşlar.

Xocalıda mülki əhalinin tələf edilməsinin planauyğun surətdə həyata keçirilməsini təsdiq edən faktlardan biri də odur ki, əhalinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən qabaqcadan xüsusi olaraq düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Xocalı İcra Hakimiyyəti başçısı Elman Məmmədovun məlumatına görə, Naxçıvanik kəndi ərazisində Xocalıdan qaçan əhali avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilmişdir. Xocalılara qarşı həmin hərəkətlər ermənilərin niyyətinin məhz soyqırımı cinayətini törətməyə yönəlmiş olduğunu göstərir.

Xocalı sakini Sənubər Ələkbərova Naxçıvanik kəndində qadın, uşaq və qoca meyitlərindən yaranmış tərəni heç vaxt unutmayacağını bildirib. Həmin kənddə ermənilərin qurduğu pusquya düşdükdən sonra onun əri, iki qızı - Sevinc və Hicran öldürülmüş, özü isə yaralanmışdır. Orada 200 nəfər azərbaycanlı girov götürülmüşdür. Cəmil Məmmədov da girov düşmüş azərbaycanlılardan olmuşdur. Onun dırnaqlarını çıxarmış, təpiklə sifətinə xəsarət yetirmiş, nəvəsini isə ondan alıb götürmüş, anası və qızı xəbərsiz itkin düşmüşdür. Uşaqların zorla bir qrupdan alınıb başqa bir qrupa verilməsi də soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətini təşkil edən əlamətlərdəndir.

Soyqırımı hadisəsindən sonra cinayətin baş verdiyi yerdə olmuş fransız jurnalisti Can İv Yunet demişdir: "Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm. Ancaq ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, mülki əhalini öldürməklə onları ötüb keçiblər".

"İzvestiya" qəzetinin müxbiri V. Bulıx göstərmişdir ki, Xocalı hadisələri zamanı gözləri oyulmuş, qulaqları kəsilmiş, qafa sümükləri çıxarılmış, başları kəsilmiş meyitlərin şahidi olmuşdur.

Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi tibbi xidmətinin rəisi Xanlar Hacıyev xidməti işi ilə əlaqədar çox ölüm və əzablarla qarşılaşsa da, Xocalı hadisələri zamanı törədilmiş vəhşiliklərdən dəhşətə gəlmişdir. Donmuş qızın üzünün bıçaqla kəsilməsi, döyüşçünün bağırsaqlarının çıxarılaraq qarışdırılması bu cür vəhşiliklərə misaldır.

Mayor Leonid Kroveç özü 200 meyit müşahidə etdiyini, onunla bir yerdə olan polis nəfərinin 4 yaşlı uşağının meyitini tapıb, başının əzildiyini gördükdə, ağılı itirməsinin şahidi olmasını təsdiq etmişdir.

Moskva "Memorial" hüquq-mühafizə mərkəzinin Xocalı şəhərinin işğalı zamanı insan hüquqlarının kütləvi pozulması faktları barədə məlumatında göstərilir: "Qaçanlar ermənilərin pusqusuna düşmüş və gülləbaran edilmişlər... Dörd gün ərzində Ağdama 200 meyit gətirilmiş, onlarca meyitə təhqirə məruzqalma əlamətləri olmuşdur. Dörd meyitin başının dərisinin soyulduğu və bir meyitin başının kəsildiyi qeydə alınmışdır. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) dövlət məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertlərin rəyi ilə müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin - qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurulmaqla öldürülmüşdür... Ağdamda sanitariya qatar jurnalında qeydiyyatdan keçirilənlərin 598 nəfərində xəsarət və donma faktları müşahidə olunmuşdur. Orada diri adamın baş dərisinin soyulması faktı qeydə alınmışdır.

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində minlərlə insan həyatdan məhrum edilmiş, şikəst olmuş, 900 yaşayış məntəqəsi dağıdılıb talan edilmiş, mülki əhalinin ümumi sahəsi 9 milyon kv. m. olan mülkləri

dağıdılıb yandırılmışdır. Dağıdılmış və əmlakı aparılmış yaşayış evlərinin ümumi dəyəri on milyardlarla dollar həcmindədir.

II. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi səciyyəsi

Beynəlxalq cinayət - ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanuni mənafehlərini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarını kobud və ya kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir. Beynəlxalq hüquq elmində "beynəlxalq cinayət" və "beynəlxalq xarakterli cinayət" kateqoriyaları fərqləndirilir. Soyqırımı cinayəti beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Həmin cinayətlərin əsas tərkibləri İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq və Tokio) Nizamnaməsində ifadə olunmuşdur. Sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməklə bir daha təsdiqini tapmışdır. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsində beynəlxalq cinayətlər üç qrupa ayrılmışdır:

- * sülh əleyhinə cinayətlər;
- * müharibə cinayətləri;
- * insanlıq əleyhinə cinayətlər.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq birlik genosidi müstəqil beynəlxalq cinayət kimi fərqləndirdi. Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsi və hökmlərində soyqırımı termini işlədilməmişdir.

Nürnberq Tribunalı Nizamnaməsinin təsnifatına görə, soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərə daha yaxındır. Lakin soyqırımı insanlıq əleyhinə cinayətlərdən müəyyən əhali qrupuna qarşı repressiyanın miqyasına və dəqiq ifadə olunan məqsədinə görə fərqlənir. Soyqırımı müəyyən mənada müharibə cinayətlərinə də oxşardır. Belə ki, həmin cinayətin törədilməsi hərbi əməliyyatların aparılması vaxtı ilə üst-üstə düşə bilər. Lakin soyqırımı müharibə cinayətlərindən də məqsədinə görə fərqlənir, həm də soyqırımı dinc dövrdə də törədilə bilər (məsələn, Kambocada Pol Pot öz xalqına qarşı soyqırımı həyata keçirmişdi). Məhz həmin əlamətlərinə görə Yuqoslaviya və Ruanda Tribunalları nizamnamələrində, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Statusunda soyqırımı cinayəti müharibə cinayəti və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən ayrılmışdır.

Soyqırımının hüquqi məzmunu hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər təşkil edir:

- * bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- * belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;
- * hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması;
- * bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- * uşaqların zorla bir insan qrupundan alınaraq başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırım cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırımı kimi tövsifi üçün kifayət deyildir. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı olan konkret niyyətini ortaya çıxarmaq tələb olunur.

Qabaqcadan xüsusi düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhəlinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir.

Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də göz qabağındadır.

Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun əsas üç ünsürünün mövcud olması aydınlaşır:

- * tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması;
- * bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea);
- * tanınan qrupla bağlı genosid hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilməsi (astus reus).

Deməli, soyqırımı aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər genosid kimi qiymətləndirilə bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir.

Soyqırımı cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir:

- niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxsin deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyəti yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırımın qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

- niyyət, qrupun bir qrup kimi, özü-özlüyündə, başqasından fərqlənən bir ayrıca qurum kimi məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinaadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyələnir. Deməli, astus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir;

- niyyət, qrupun "tamamilə və ya qismən" məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb olunmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun bir qrup kimi tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir.

Genosidin obyektiv cəhətinə aid olan məhvetmə anlayışı qrupun fiziki və ya bioloji vasitələrlə fiziki məhv olunmasını bildirir. Burada söhbət qrupun milli, din, dil, mədəni və ya digər özünəməxsusluğunun məhv olunmasından getmir. Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə "mədəni genosid" aid deyildir.

"Barselona Trastion Kase" işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması ilə bağlı öhdəlikləri erga omnes öhdəliklər adlandırmışdır.

Beynəlxalq Məhkəmə Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın əsasında duran prinsipləri beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanımışdır.

Soyqırımı cinayətinin olduğu kimi qiymətinin verilməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tələb etdiyi kimi onu törədənlərin layiqli cəzalarını alması zəruridir.

III. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi hüquqi əsasları

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi təsvifi üçün hüquqi əsaslarla aşağıdakılar hesab olunmalıdır:

1) BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);

2) Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırım cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur);

3) Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (mad. 4).

4) Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (mad. 1);

5) Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6);

6) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (mad. 103);

7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı.

IV. Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür. Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayətinin anlayışını müəyyən etməklə yanaşı, həmin cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətini də müəyyənləşdirir. Belə ki, Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlər soyqırımı cinayətini törətməklə təqsirli olan şəxslərin cəzalandırılması üçün təsirli tədbirlər görməlidirlər. Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən həmin şəxslər dövlətin ərazisində səlahiyyətli məhkəmələrdə mühakimə olunmayıbsa, beynəlxalq məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməlidirlər.

2. Soyqırımı cinayətinin təkcə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımına cəhd və soyqırımında iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.

3. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır. Ənənəvi olaraq milli məhkəmə orqanlarının yurisdiksiyası dövlətin ərazisində cinayət törətmiş şəxslərlə məhdudlaşır. Hazırda beynəlxalq hüquq beynəlxalq cinayətlərin dövlətin ərazisindən kənarında törədilməsindən, cinayəti törədən və ya zərər çəkmişin həmin dövlətin vətəndaşı olmamasından, eyni zamanda həmin cinayətlərin ölkənin dövlət

maraqlarına ziyan vurub-vurmamasından asılı olmayaraq milli məhkəmə orqanlarına həmin cinayətlərlə bağlı yurisdiksiyanı həyata keçirməyə imkan verir. Hətta beynəlxalq hüquq milli məhkəmə orqanları üzərində bu cür öhdəlik qoyur, yəni universal yurisdiksiya tələb edir.

Yurisdiksiyanın universallığı aut yudisare, aud dedere (ya cəzalandır, ya da ver) prinsipindən irəli gəlir.

Bu prinsipə müvafiq olaraq dövlət müharibə cinayətini törətməkdə şübhəli bilinən və ya bu cinayətin törədilməsi barədə əmr vermiş şəxsi axtarmalı və vətəndaşlıq mənsubiyyətindən asılı olmayaraq məhkəmə məsuliyyətinə almalıdır.

4. Soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrası istinad şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.

Dövlətin aktları onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyəti olduğundan, təqsirə görə yalnız dövlətə sanksiya tətbiq edilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Belə hallarda cinayətkar əməlin təşkilatçıları, rəhbərləri, icraçıları - konkret fiziki şəxslər də cəzalandırılmalıdır.

Soyqırımı cinayəti törədilməsinə görə dövlətin cinayətkar əmrlər verən, bu əmrləri icra edən vəzifəli şəxsləri də məsuliyyət daşıyır.

Cinayətkar əmr verən şəxsin məsuliyyəti şübhə doğurmur. Çünki vəzifəli şəxsin əməli iki tələbi - tabeliyində olan şəxsin hüququayğun davranışını təmin etmək və hüquqamüvafiq fəaliyyət göstərmək tələbini pozur.

Nürnberg Hərbi Tribunalı Nizamnaməsinin 8-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, müqəssirin hökumət sərəncamı və ya rəisin əmrinə görə fəaliyyəti onu məsuliyyətdən azad etmir, lakin tribunal ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdiyi hallarda bunu, cəzanı yüngülləşdirmək üçün əsas hesab edə bilər.

Yuqoslaviya Beynəlxalq Tribunalının Nizamnaməsində də tabelikdə olan şəxslərin öz cinayətkar hərəkətlərini hökumətin və ya yüksək, vəzifəli şəxsin əmri əsasında törətməsi onların məsuliyyətini aradan qaldıran hal kimi nəzərdə tutulmamışdır.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusuna əsasən Məhkəmənin yurisdiksiyası altına düşən cinayətlərin, hökumətin, mülki və ya hərbi rəisin əmri ilə törədilməsi, aşağıdakı hallar istisna olmaqla, şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir:

- müvafiq hökumətin və ya rəisin göstərişini yerinə yetirmək bu şəxsin qanuni vəzifəsidirsə;
- bu şəxs əmrin qeyri-qanuniliyini bilməmişdirsə;
- əmr açıq-aşkar qeyri-qanuni olmamışdırsa.

Statusa əsasən, soyqırımı cinayətinin və insanlıq əleyhinə cinayətlərin törədilməsi haqqında əmrlər açıq-aşkar qeyri-qanunidir.

5. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.

Komandirin məsuliyyət prinsipi onun tabeliyində olan şəxs tərəfindən beynəlxalq humanitar hüququn pozulmasının qarşısını almaq və ya aradan qaldırmaq üçün tədbir görmədiyi hallara şamil edilir.

Cinayət hüququnda tədbir görməməyə görə cinayət məsuliyyətinin sərhədləri dəqiqləşdirilmiş və məsuliyyət konkret hallardan asılı olaraq meydana çıxır. Beynəlxalq humanitar hüquq pozuntusunun qarşısının alınması üçün komandirin açıq surətdə tədbir görməməsi Cenevrə Konvensiyalarında ciddi pozuntu kimi müəyyənləşdirilmiş və cinayətlərin qarşısının alınması sisteminin bir hissəsini təşkil edir. Tabeliyində olan şəxslərin ciddi pozuntu törətməsi rəisin də həmin cinayətlərə görə məsuliyyətini yaradır.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı təkcə birbaşa beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslər deyil, həm də həmin cinayətlərin qarşısını almaq üçün tədbir görməmiş mülki hakimiyyət və hərbi rəis heyəti də cinayət məsuliyyəti daşıyır.

6. Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəaları tətbiq edilmir.

BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli 2931 (XXIII) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında" Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən müharibə cinayətləri törədildiyi vaxtdan asılı olmayaraq, onlara cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti tətbiq olunmur.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 75.5 maddəsinə əsasən Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə müddət barədə müddəalar tətbiq olunmur. Həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayətin törədilməsindən asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı və məhkum edilməlidirlər. Bu müddəa ona əsaslanır ki, həmin cinayətlər nəticəsində Beynəlxalq Birliyə və bəşəriyyətə vurulmuş ziyan öz ağırlığına görə istisna təşkil edir və əgər həmin cinayəti törətmiş şəxs ədalətli məhkəmə qərarına əsasən cəzalandırılmasa, ödənilə bilməz.

Beynəlxalq cinayətlərə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin tətbiq olunmaması ona dəlalət edir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş beynəlxalq cinayətlərdən nə qədər vaxt ötsə də, həmin cinayətləri törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə alınmalıdırlar.

7. Soyqırımı cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.

Dövlətdaxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamasından asılı olmayaraq beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul edilmiş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət sayılan hər hansı əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmənin zəruriliyi Nürnbərg Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində və həmin Tribunalın qərarlarında ifadəsini tapmış, beynəlxalq hüququn prinsipləri kimi tanınmış müddələrdə nəzərdə tutulmuşdur.

Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, bu maddədə heç nə hər hansı bir şəxsin törədilərkən beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə əsasən cinayət olan hər hansı bir əməlinə, yaxud xətasına görə məhkəməyə verilməsinə və cəzalandırılmasına mane olmur.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş bir sıra cinayətlər onların baş verdiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq cinayət kimi ifadəsini tapmamışdı. Lakin bu, heç də həmin cinayəti törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətini istisna etmir. Çünki yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi barədə müddəa artıq Beynəlxalq Birlik tərəfindən qəbul edilmiş və beynəlxalq hüququn adət norması kimi fəaliyyət göstərir. Ona görə də azərbaycanlılara münasibətdə törədilmiş vəhşiliklər beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət kimi tanınmış və həmin cinayət əməllərinə görə heç nə həmin cinayəti törətmiş şəxsləri cinayət məsuliyyətindən azad edə bilməz.

8. Soyqırımı cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Beynəlxalq hüquq və cinayət hüququnda cinayətkarların verilməsi dedikdə, cinayət törətmiş və ya onu törətməkdə şübhəli hesab edilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya ona münasibətdə ittiham hökmünün icra olunması üçün bir dövlət tərəfindən başqa dövlətə verilməsi başa düşülür. Müharibə cinayəti törətmiş şəxslərin verilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq səviyyədə bağlanmış müqavilələrdə nəzərdə tutulan məsələlər milli qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdır. "Müddətin müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlərə tətbiq edilməməsi haqqında" Konvensiyanın 2-ci maddəsinə müvafiq olaraq iştirakçı dövlətlər müharibə cinayəti törətmiş şəxslərin beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq təhvil verilməsi üçün şərait yaradılmasına yönəldilmiş qanunvericilik və digər xarakterli bütün lazımi daxili tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər. BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi Müharibə cinayətləri törətməkdə müqəssir olan şəxslərin əşkara çıxarılması, həbs edilməsi, təhvil verilməsi və cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərində də müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərin verilməsi barədə müddəalar öz əksini tapmışdır. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin tələb olunması və mühakimə edilməsi üçün hüquqi baza mövcuddur. Həmin hüquqi əsaslara söykənərək soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayət törətmiş şəxslərin axtarılıb tapılması, tələb olunması və mühakimə edilməsi istiqamətində fəaliyyət canlanmalıdır.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 130-145.

**Xocalı faciəsi beynəlxalq cinayət olaraq Ermənistanın
Azərbaycan xalqına qarşı apardığı məqsədyönlü
soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsidir**

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilmiş ən dəhşətli cinayətlərdən biri 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində ermənilərin törətdiyi tarixdə insanlığa qarşı görünməmiş vəhşilikdir. Bir gecənin içində yüzlərlə günahsız insan xüsusi qəddarlıqla məhv edilib. Xocalı şəhərinin işğalının faciəli nəticəsi bunlardır: 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın və 63 uşaq qətlə yetirilib, 487 nəfər şikəst olub. 1275 adam erməni əsirliyinin dəhşətlərindən keçib, 150 nəfər itkin düşüb, şəhərin özü isə yerlə-yeksan edilib. Bu faciənin nəticəsində onlarca uşaq, qadın və qoca güllələnib. Ermənistanın silahlı qüvvələri və muzdlular bütöv ailələri məhv edib, insanları amansızcasına qətlə yetirmişlər: adamların dərisi soyulub, qulaqları kəsilib və başlarının dərisi soyulub çıxarılmışdır.

I. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi səciyyəsi

Soyqırımın hüquqi məzmunu BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) saylı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya ilə müəyyən olunmuşdur. Hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- belə qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi;
- hər hansı bir qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;

- bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri ünsür sayılır. Bu, soyqırımı cinayətini obyektiv cəhətinə görə oxşar beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri öz xarakterinə görə şüurlu, bilərəkdən və iradə ilə diktə olunan əməllərdir. Həmin əməllər heç bir halda təsadüfən və ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, həmin əməlləri törətmək niyyəti və onların mümkün nəticələrinin ümumən dərk edilməsi əməlin soyqırım kimi tövsifi üçün kifayət deyil. Burada cinayətkarın fikrinin xüsusi istiqamətini və ya əməlin neqativ nəticələri ilə bağlı əvvəlcədən mövcud olan konkret niyyəti ortaya çıxarmaq tələb olunur.

Qabaqcadan xüsusi olaraq düzəldilmiş pusqulardan qaçıb canını qurtarmaq istəyən azərbaycanlı mülki əhəlinin avtomat, pulemyot və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi məhz soyqırımı niyyətini sübut edir.

Həmin cinayətin azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlməsi də danılmaz faktdır.

Soyqırımı cinayətini təhlil edərkən onun üç əsas ünsürünün mövcud olması aydınlaşır:

- tanınan milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması;
- bu cür qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək niyyətinin olması (mens rea);
- tanınan qrupla bağlı soyqırımı hərəkətlərindən hər hansı birinin törədilməsi (aktus reus).

Deməli, soyqırımı aktı hökmən milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlməlidir. Başqa qrupa, məsələn, siyasi və ya sosial qrupa qarşı yönələn bu cür hərəkətlər soyqırımı kimi qiymətləndirilə bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş əməlin ümumi nəticələrinə dair konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırımı cinayətinin tövsifedici əlaməti kimi niyyət özündə bir neçə cəhəti birləşdirir:

- niyyət, təsadüfi, bu və ya digər konkret qrupa məxsus olan bir, yaxud bir neçə şəxsin deyil, qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Fərdin şəxsiyyət yox, məhz müəyyən qrupa mənsubluğu soyqırımı qurbanlarını təyin etmək üçün həlledici meyardır;

- niyyət, özü-özlüyündə, başqasından fərqlənən bir qrupun məhvindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtinadır. Adamöldürmə (hemosid) isə ayrı-ayrı insan varlıqlarının yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi səciyyələndir. Deməli, aktus reus (qadağan olunmuş əməl) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğu əleyhinə yönəlməlidir;

- niyyət, qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz, milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır,

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin ortaya çıxması üçün müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsindən ibarət son nəticənin əldə olunması tələb kimi qoyulmur. Bunun üçün həmin cinayətin obyektiv

cəhətini təşkil edən əməllərdən hər hansı birinin müəyyən qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi kifayətdir.

Soyqırımı cinayətinin obyektiv cəhətinə aid olan məhəvətmə anlayışı qrupun ən müxtəlif vasitələrlə cismən məhv olunmasını bildirir.

"Barcelona Trastion Case" işi üzrə qərarında BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi soyqırımı aktlarının qadağan olunması ilə bağlı öhdəlikləri erga omnes öhdəliklər adlandırmışdır. Beynəlxalq Məhkəmə Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyasının əsasında duran prinsipləri beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsi, bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyan normalar kimi tanımışdır.

II. Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tanınması üçün əsas verən hüquqi sənədlər

1. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırımı Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması Haqqında Konvensiya.

2. Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırımı cinayəti göstərilməsə də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur).

3. Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. 4).

4. Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (mad. I).

5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (mad. 6).

6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi (mad. 103).

7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

III. Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri

Beynəlxalq hüquq soyqırımı cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir:

1. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür.

2. Soyqırımı cinayətinin təkə icraçıları deyil, soyqırımı törətməyə sui-qəsd, soyqırımına birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırımında iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur.

3. Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.

4. Soyqırımı cinayətini törətməkdə əmrin icrasına istinad, şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.

5. Soyqırımı cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.

6. Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddətləri tətbiq edilmir.

7. Soyqırımı cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.

8. Soyqırımı cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı əhalisi olan etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş bütün əməllər beynəlxalq hüquq sənədlərinə uyğun olaraq soyqırımı kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə görə bəşəriyyətə qarşı cinayət sayılır.

Akif Aşırılı. Türkün Xocalı soyqırımı. Bakı: 2005, S. 145-149.

Xocalı sakinləri nicat gözləyirdilər

Bu yol Xocalı kurqanlarının qədimliyindən baş alıb gəlirdi. Tarixin daş yaddaşından keçib gəlirdi və bu yol 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə qara geydi, qana boyandı, yüzlərlə günahsız insanın son harayında yanaraq kösövə döndü. Əsrin böyük faciəsində, soyqırımında çatladı. Bu yol ağlar qaldı... Xocalının özü kimi, dinc sakinləri kimi, köməksiz qalan yurd yerləri kimi...

Xocalıya başqa bir yol da gəlirdi. İt xılı kimi dünyanın hər yerinə səpələnmiş ermənilərin iddiasından, erməni dəyirmanından keçib gələn bu yol 1988-ci ildə göyərməyə başladı.

Xocalıya daha bir yol gəlirdi. O vaxtkı Azərbaycan rəhbərlərinin kabinetlərindən. Bu yolun adı səbirli olun, emosiyalara uymayın, ermənilərə toxunmaq olmaz, bir qarış torpaqdan ötrü onlarla müharibə etməyə dəyməz idi.

Qarabağ hadisələrinin ilk günlərindən qeydlər apardığım dəftərin solmuş vərəqlərini çevirdikcə xəyanət yüklü o yol gözlərim qarşısında bir daha canlanır. Yol dünyanın hər yerindən uzanıb gəlirdi. Bu yolun qarşısını kəsmək üçün bir yol vardı: yumruq tək birləşmək lazım idi. Çox təəssüf ki, erməni boğazından yapışası əllərimiz öz hülqumumuzdan yapışdı, yumruq kimi birləşməli olan əllərimiz şilləyə çevrilib öz üzümüzə dəydi...

1988-1991-ci illər ərzində Qarabağ çox ziddiyyətli, mürəkkəb dövrünü yaşayırdı. Ermənilər silaha sarılır, terrora qurşanır, yurd yerlərimizi yandırır, dinc əhalini qırır, güllələyir, didərgin salırdı. Azərbaycanlılar isə şivən qopararaq Moskvadan kömək istəyir, qayda-qanun tələb edirdilər. Daha soruşan yox idi ki, hansı qayda-qanunu istəyirsiniz? Aydın həqiqət başa düşülmürdü ki, düşməne yalnız öz silahı ilə cavab vermək lazımdır. Orada isə hər şey tərsinə idi. 1990-cı ilin iyul ayında Azərbaycanın o vaxtkı prezidenti A. Mütəllibov daha "uzaqgörən" bir göstəriş vermişdi: "Azərbaycanlı və erməni kəndləri arasında barışıq müqaviləsi bağlayın". Boş, mənasız bir göstərişi əldə dəstəvuz edən ziyalıların çoxu, əmək qabaqcılları televizor ekranlarından qəzet səhifələrindən, radio dalğalarından ermənilərə deyirdilər: "Əgər bir gün də azərbaycanlılar ermənilər kimi qoşun düzəltmələr, onda nə baş verə bilər? İki millət bir qarış torpaqdan ötrü bir-birini qırıb məhv etsinmi?" Bircə, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Xankəndində nəşr olunan "Sovetski Karabax" qəzeti isə 10 iyul 1990-cı il tarixli sayında yazırdı: "Artsaq iqtisadi suverenlik qazandı" və bu münasibətlə ermənilər Moskvanın Dağlıq Qarabağdakı hakimi-mütləqi, Azərbaycandan SSRİ Ali Sovetinə deputat seçilmiş A. Volskinin xidmətlərini xüsusi qeyd edirdilər. Məgər Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri, xüsusilə A. Mütəllibov bu iqtisadi suverenliyi görmürdü? Əksinə, onlar ermənilərin iqtisadi suverenlik əldə etmələri üçün lazım olan bütün sənədlərə qol da çəkmişdilər. Əvəzində isə respublikada əsassız dedi-qodular, qarayaxmalar baş alıb gedirdi.

Bundan başqa, 1991-ci ilin sentyabr ayında Rusiya prezidenti B. Yeltsin, Qazaxıstan prezidenti N. Nazarbayev və A. Mütəllibov Xankəndinə gəlmişdilər. Həmin vaxt bu səfərlərin müəllifi də Xocalı aeroportunda idi. Aeroport bayramsayağı bəzədilmiş, hər tərəfdə Rusiyanın, Qazaxıstanın, Ermənistanın bayraqları asılmışdı. Azərbaycanın bayrağı gözə dəymirdi. Yüzlərlə erməni aeroportu mühasirəyə almışdı. Erməni qızları duz-çörək, şərbətlə B. Yeltsini, N. Nazarbayevi yüksək səviyyədə qarşıladılar. Azərbaycan prezidenti A. Mütəllibov isə bir kənarda büzüşüb qalmışdı. Ermənilər Xankəndindəki damşıqlara da onu buraxmadılar. Və azərbaycanlı jurnalistlər döyülərək təhqirə məruz qaldılar. Bir türk jurnalistini isə ermənilər girov götürdü. Həmin vaxt Xankəndində fəaliyyət göstərən respublika Təşkilat Komitəsi, şəxsən V. Polyaniçko belə bir rüsvayçı) maskarad düzəltdi. Məqsəd isə tamamilə aydın idi. Bu səfərdən sonra, yəni 1991-ci ilin sentyabrından 1992-ci il fevralın 25-nə qədər ermənilər Dağlıq Qarabağdakı bütün Azərbaycan kəndlərini oda qalayaraq boşaltdılar. Fikir verin, cəmi beş aya Qarabağın dağlıq hissəsindəki dədə-baba yurdlarından, İmarət Qərvənddən, Kərkicahandan, Cəmillidən, Meşəlidən, Malibəylidən, Quşçulardan, Kosalardan, Nəbilərdən, Xocalıdan və başqa kəndlərdən qovulan dinc əhalinin harayını respublikanın o vaxtkı rəhbərləri eşitmədilər. Daha doğrusu, heç bu həvəsdə olmadılar da.

Qarqar çayının sağ və sol sahilləri boyunca yerləşmiş Xocalı elə bir strateji əhəmiyyətə malik idi ki, ermənilərin hava və quru yolları buradan keçirdi. Xocalı erməni kəndlərinin əhatəsində qalsa da Əsgəranla Xankəndi arasında məğrur dayanmışdı. Xocalıya görə ermənilər çox əl-qol aç bilmirdilər. Dinc əhali isə bütün məhrumiyyətlərə dözürdü. Həmin vaxt "Qarabağ" qəzeti redaksiyasının əməkdaşları müharibə şəraitində yaşayıb-ışləsələr də yaxınlaşmaqda olan təhlükəni dəqiq, obyektiv, qərəzsiz şəkildə respublikaya çatdırırdılar. Lakin onları nə eşidən var idi, nə də ki sözlərinə məhəl qoyan. Belə bir vaxtda respublikanın bütün var-dövləti Xocalıya daşınmışdı. Tikinti materiallarından tutmuş qiymətli avadanlıqlara qədər. Dəfələrlə müşahidə etmişdik ki, ermənilər Xocalıya üz tutmuş bu maşın karvanlarına, yük qatarlarına dəyib toxunmurdular. Onların məqsədi aydın idi. Daşınan bütün var-dövlət 1992-ci ildə onların özünə qaldı.

Və yaxud respublika Təşkilat Komitəsi Xankəndində erməni və Azərbaycan rayonları rəhbərlərinin tez-tez iclaslarını keçirirdi. Rus jurnalistlərinin müsəlmanlar içərisində bir xaçpərəst adlandırdıqları V. Polyaniçko

həmişə ilk sözü azərbaycanlılara verirdi. Ayrı-ayrı kəndlərin, rayonların nümayəndələri çıxış edirdilər. Viktor Petroviç isə çox dəqiqliklə soruşurdu ki, nə iş görə bilərsiniz? Həmin adamlar da başlayırdı ki, filan kənddə, filan yerdə səngərlər qazmışıq, üç avtomat əldə etmişik, filan yerdə post qurmuşuq, filan yerdə bir top quraşdırmışıq və s. və i.a. Bəli, müsəlmanların xaçpərəst dostu adamları qəsdən danışdırırdı ki, həmin məlumatlar aşkarlansın. Bəs, ermənilər öz çıxışlarında nə deyirdi: biz mühasirədəyik, ərzaq çatmır, Azərbaycanlılar bizi qırır çatır, silah-sursatımız yoxdur. Azərbaycan dövləti bizi müdafiə edə bilmir.

Həmin iclasların birindən sonra baş vermiş hadisəni olduğu kimi nəzərinizə çatdırıram: "Aprelin 1-dən 2-nə keçən gecə saat 3 radələrində Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndindən 10 nəfər erməni Xocalı şəhərinə basqın etmişdir. Basqın zamanı ermənilər raketlərdən, qumbaraatanlardan istifadə etmişdir. Nəticədə xeyli ev dağıdılmış, bir neçə evə isə od vurulmuşdur. İnsan tələfatı var" (1991-ci il). Bəli, bu da həmin iclasların azərbaycanlılara dəyən xəyri.

Xocalı 1991-ci ilin əvvəllərindən hər tərəfdən mühasirəyə alınmışdı. Yollar tamam kəsilmişdi, ümid qalmışdı hava yoluna. Onu da ermənilər hər vaxt atəşə tuta bilirdilər. Bir neçə vertolyot və "AN-2" təyyarəsi ermənilər tərəfindən vurularaq məhv edilmişdi. Həmin illər ərzində Azərbaycan hökuməti tərəfindən Xocalının müdafiəsi üçün heç bir iş görülməmişdi. Və bütün rəhbərlər də bilirdi ki, Xocalı mühasirədə qalıb. Fevralın 25-də isə Xocalının ölüm hökmü oxundu. Keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayı və erməni hərbi birləşmələri Xocalıya divan tutdu. Əsl soyqırım törədildi: 613 nəfər həlak oldu, 1275 nəfər əsir düşdü, 8 ailə bütünlüklə məhv edildi, 200 nəfərdən artıq insan müxtəlif dərəcəli əlil oldu. Faciənin miqyası böyük və dəhşətli idi. Ağdam istiqamətində düzlər, dərələr, dağlar günahsız insanların meyitləri ilə dolu idi. Körpədən tutmuş qocaya qədər hamısı süngüdən keçirilmişdi. Və həmin dəhşətli mənzərə mərhum jurnalist Çingiz Mustafayevin çəkdiyi lentlərdə öz əksini tapa bilib. O vaxt hamını bir sual düşündürürdü: Xocalını xilas etmək mümkün idi mi? Bu sualın üstündə isə baş sındırmaq lazım deyil. Sadə bir cavabı var: bəli, mümkün idi! Sadə, dinc əhalinin taleyi üzərində hakimiyyət uğrunda gedən oyunlar qurulmasaydı, o iyrənc, şəərəfsiz oyunda udan, uduzan prinsipi olmasaydı, Xocalını xilas etmək mümkün idi. Fevralın 26-sı gününü yaxşı xatırlayıram. Soyuq, sazaqlı bir qış günü idi. Şelli dağında ölümün, qəsdin, tələnin pəncəsindən qurtulan uşaqları, qadınları, qocaları qarşılıqlı xəstəxanaya yola salırdıq. Yaralarından qan şoralanmış bu insanlar bir-birindən, ana baladan, ata oğuldan, qardaş bacıdan ayn düşmüşdü. Bunları ovundurmaq mümkün deyildi. Həmin vaxt Ağdam özünü müdafiə dəstələri ermənilərə qarşı döyüşərək qan bahasına meyitləri düzlərdən, meşələrdən toplayırdı. Xocalı sakinlərini danışdırır, onların necə qurtulduqlarını soruşurduq. Bu adamlar öz müsibətlərini, faciələrini göz yaşları içərisində danışsalar da söhbətlərinin sonunda deyirdilər: bizim bu sözlərimizi bütün Azərbaycana çatdırın. Respublika rəhbərlərini lənətləyirik. Onlar satqın və namərdirlər. Bizi, torpaqlarımızı qumara qoyublar. Ona görə də Heydər Əliyev Azərbaycana gəlməlidir. Gəlsin, bu xalq qırğından, müsibətdən, zülmədən xilas etsin. Nicatımız yalnız onadır! 1992-ci ilin qarlı-çovğunlu fevral günündə soyqırımın dəhşətini gözləri ilə görmüş insanlar elə o vaxtdan Heydər Əliyevə arxalanırdılar, ondan imdad, kömək gözləyirdilər. Onu da qeyd edirəm ki, həmin vaxt Heydər Əliyevin adını belə çəkmək çox qorxulu idi. Lakin bu çarəsiz, aldadılmış, təhqir edilmiş insanlar tələb edirdilər. Sadə adamlar böyük bir həqiqəti başa düşürdülər. Çox təəssüf ki, respublikanın o vaxtkı rəhbərləri, deputatlar, ziyalıların böyük əksəriyyəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi bu aydın həqiqəti başa düşmək istəmirdilər. Məhz elə buna görə də Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi itirildi, uduzan, məğlub edilən tərəfə çevrildik. Yaxşı yadımdadır, fevralın 27-də Ağdamın mərkəzi meydanında mitinq keçirilirdi. Dövlət, hökumət rəhbərlərinə etimadsızlıq göstərilirdi və həmin mitinqdə Xocalıdan bir qadın çıxış edərək dedi ki, bizim qisasımızı, qanımızı almağa gücü çatmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından imtina edirik. Əgər Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtsa biz bu fikrimizdən daşına bilərik. Mən Heydər Əliyevi tələb edirəm! Bu vaxt bütün mitinq iştirakçıları "Heydər Əliyev" deyərək qışqırmağa başladılar. Bəli, bu insanlar haray çəkirdilər, haqq-ədalət tələb edirdilər. Mitinq təşkilatçıları belə olacağını gözləmədikləri üçün tez-tələsik aradan çıxdılar. Bəli, 1992-ci ilin adı bir həqiqəti idi...

Xocalı soyqırımından altı il keçdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin səyi və təkidi nəticəsində Xocalı soyqırımına siyasi qiymət verildi. Xocalı sakinləri ilə görüşdə möhtərəm Prezident demişdir ki, "... biz toplaşdıq Xocalı faciəsinin cavabını verək, şəhidlərin qanının yerdə qalmaması gününü görək. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edək. Müstəqil Azərbaycanın hüduqlarını tamamilə bərpa edək. İnanıram ki, Azərbaycan xalqı belə qüdrətə malikdir".

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.75-79.

Şahidlər və şahidlər

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri və keçmiş sovet imperiyasının 366-motoatıcı alayı Xocalıda misli görünməyən soyqırım törətdilər. Buna qədər isə Xocalı aylarla ermənilərin mühasirəsində qalmışdı. Böyük bir elin harayı eşidilmirdi.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri Xocalı soyqırımının üstündən 11 il keçir. Hələ də bu qanlı faciənin üstü açılmayan, gizli qalmış məqamları çoxdur. Bir çox suallara hələ də cavab tapılmayıb. Hələ yüzlərlə insanın taleyindən heç bir soraq yoxdur:

Aydın görünən isə budur ki, Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri dinc insanların faciəsinin əsl günahkarlarıdır, onların əlləri öz soydaşlarının qanına batıb. Dəhşətli olanı budur ki, günahsız insanların qanı üzərində hakimiyyət uğrunda dava gedib.

O vaxt hakimiyyətdəkilər Xocalı sakinlərini aldadır, onlara yalan vədlər verirdilər. Düşmən isə qapının ağzını kəsmişdi.

Xocalı ən mühüm strateji bir yerdə yerləşmişdi. Çox təəssüf ki, bu adi həqiqəti unudan naşı, səriştəsiz, manqut rəhbərlər əhəlinin mühasirədən çıxmasına heç bir cəhd etmədilər.

Bu qanlı hadisələrin şahidlərini dinlədikcə ürək parçalanır, damarlarda axan qan donur.

Elşən Abışov Xocalı sakinidir. On bir il bundan əvvəl törədilmiş faciəni ən xırda detalına qədər xatırlayır:

- Ərzaq, silah-sursat, dava-dərman tükənmişdi. Kəndin bütün kişiləri növbə ilə postlarda dayanırdıq. İki-üç nəfərə bir avtomat düşürdü.

Həmin gün mən evdəydim, qardaşım Elşad isə postda. Gecə möhkəm atışma başladı. Mən evdən çıxıb posta tərəf getdim. Qardaşım Elşadla yolda rastlaşdıq. Qan-tər içində dedi: Ermənilər aeroportu tutdular, kəndə tərəf gəlirlər, ata-anamı götür gəlin çökəyə.

Onları götürüb geri qayıdanda artıq səhər açılırdı. Çökək deyilən yerdə 80 nəfərə yaxın adam vardı. Qərara gəldik ki, yeni salınmış qəsəbədəki beşmərtəbəli binaya gedək. Çünki artıq hava işıqlaşmışdı. Binada gözlədik. Qardaşım və kəndçimiz Natiq camaata keşik çəkirdilər.

Həmin vaxt ermənilər snayperlə qardaşımı vurdular. Camaat pərən-pərən düşdü. Atamı itirdim, anamı isə götürüb bir neçə nəfərlə çaya tərəf getməyə, başladıq. Yolda ermənilər bizi yenidən atəşə tutdular. Geri qayıtmağa məcbur olduq. Artıq axşam düşürdü. Bir neçə nəfərlə çayı keçərək meşəyə girə bildik. Dörd əmim uşağı, bibim və dörd nəfər kənd sakini beşmərtəbə tərəfdə girov götürdülər. Meşədə bir neçə dəfə pusquya düşdük. Yelmar kişini öldürdülər, oğlu Zahid isə itkin düşdü. Yalnız səhəri gün saat 11 radələrində Ağdama çatdıq.

Vəliyəddin Quliyevin yaşı 60-ı haqlayıb. 1989-cu ildə ermənilər Daşbulaqdan onları qovduqdan sonra Xocalıda yaşayıblar. Vəliyəddin kişinin dediklərindən:

- Bizi çox aldatdılar: kömək gəlir, yol açılacaq. Amma nə kömək gəldi, nə də yol açıldı. Oğlum Natiq Bakıda Neft və Kimya İnstitutunda əyani oxuyurdu. O, institutu doğma kəndin soyuq səngəri ilə dəyişdi.

Fevralın 25-də eşitdim ki, Ağdam tərəfdən üç nəfər Xocalıya gəlib. Gəldim poçtun qabağına. Hamı ümidini yeganə əlaqə vasitəsi olan telefona bağlamışdı. Gördüm ki, Ağdamdan gələnlər öz kəndlilərimizdir. Məlum oldu ki, Xocalıya heç bir kömək olmayacaq. Axşamdan bir az keçmiş atışma başladı. Oğlum Natiqin arxasınca gedəndə Xankəndi tərəfdən tankların gəldiyini gördüm. Oğlumu tapa bilmədim. Atışma isə şiddətlənirdi, aeroport alova bürünmüşdü. Geriyə qayıtmağa məcbur oldum. 1988-ci ildə Xocalıya Ermənistandan pənah gətirmiş bir ailəni ermənilər diri-diri yandırdılar. Əlimdə çomaqdan başqa heç nəyim yox idi. Onlara kömək edə bilmədim...

Kövrəlir, göz yaşlarını əllərinin arxası ilə silib köksünü ötürür:

- İstədim evimizə tərəf gedim, mümkün olmadı. Kənd alova bürünmüşdü. Mərmi, güllə səmindən qulaq tutulurdu. Fevralın 26-da Gecə saat 3-də kənddən çıxdım.

Meşədə bir neçə dəstə qadına rast gəldim. Əsgəranın tuşunda yenə baş götürüb qaçan xocalılarla rastlaşdıq. Onlardan çoxu yaralanmışdı. Qar, şaxta irəli getməyə imkan vermirdi. Qarşıma çıxan hər kəsdən oğlumu soraqlayırdım. Gördüm deyən olmadı. Yaralılar və qadınları çox böyük çətinliklə Şelli kəndinə gətirə bildik. Yenidən geriye qayıtdım. Hər tərəf cəsədlərlə dolu idi. Gördüm ki, meyitlərin arasında bir nəfər tərənir. Onu plajının arasına qoyub sürüyə-sürüyə öz postumuza gətirə bildim.

Bir neçə gün dağ-dərəni çox axtarsam da oğlumu tapa bilmədim... Şəfiqə Həsənova sağ qaldığına möcüzə kimi baxır:

- Fevralın 25-də kişilərin hamısı postda idi. Evimizdəki təklülə tufəngə patron qoyub elə pəl-paltarlı yerimə uzandım. Gecə saat 11 olardı. Atışma başladı. Tez qalxıb qardaşım uşağı Rəcəbi də götürərək posta tərəf qaçdım. Postdan bir qədər aralıda çökək var idi. Camaat bura yığılmışdı. Qərara gəldilər ki, meşəyə tərəf gedək.

Çayı keçəndə ermənilər bizi atəşə tutdular, hamı pərən-pərən düşdü. Anam Növrəstə, qardaşımın həyat yoldaşı Mehriban, onun uşaqları Rəcəb, Şəbnəm və Məhzərdən aralı düşdüm, - deyir və göz yaşlarını saxlaya bilmir...

... Doğmalarımı həmişəlik itirdim. Soyuq bıçaq kimi kəsirdi. Ayaqlarımızı şaxta vurmuşdu. Üst paltarlarımızı cıraq ayaqlarımıza sansaq da xeyri olmadı.

Ermənilər gülləni üstümüzdə yağış kimi yağdırdılar. Ölənlərin, yaralıların sayını itirmişdik. Bu müsibətə dözmək mümkün deyildi...

Tahir Bəxtiyarov da öz gördüklərini danışır:

- Postdan çıxanda gördüm ki, Boz dağın yamacı tanklarla, VMR-lərlə doludur. Ordan poçta gəldim. Ratsiyada ermənilər deyirdi ki, axırımız çatıb, sizi qıracağıq. Dayana bilməyib evə gəldim. Axşam Əsgəran tərəfdən bir fişəng atıldı, heç yarım saat keçməmiş kəndimiz bir neçə istiqamətdən güclü atəşə tutuldu. Kəndin kənarına yığışdıq. Təxminən 350 nəfərə yaxın adam vardı. Qadınları, qocaları, uşaqları dövrəyə alaraq çayı keçdik. Bu vaxt ermənilər bizi atəşə tutdular. Hərə bir tərəfə qaçmağa başladı. Ara sakitləşən kimi yenidən bir yerə toplaşdıq. Ancaq adamların sayı xeyli azalmışdı. Meyitləri götürməyə heç bir imkan tapmadıq. Qadınların ayaqlarını şaxta vurmuşdu, yeriyə bilmirdilər. Qar-çovğun getdikcə güclənirdi. Səhərə yaxın bir kəndə çatdıq. Gördük ki, bu kənddə də ermənilərdir. Azıb başqa istiqamətə gəlmişdik. Yenidən geriyyə qayıtdıq. Ermənilər bizi görmüşdülər. Atəş açıb bir neçə nəfəri də burda öldürdülər. Artıq fevralın 26-sı idi. Gündüz xeyli yol gedə bildik. Yenidən pusquya düşdük və böyük bir xəndəyə doluşduq. 350 adamdan 27-si qalmışdı. İki gün meşə ilə gedəndən sonra gecə bir qayanın üstünə çatdıq. Bura Abdalgüləbli kəndi idi. Bizi qarşılıyib kəndə apardılar, çay-çörək verdilər. Bu tək xocaların yox, bütün Azərbaycanın ürəyinə vurulmuş bir dağdır, onun intiqamını, qisasını ermənilərdən almaşaq, yaşamaq bizə haram olar...

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, S.84-87.

Nahaq qan yerdə qalmaz

Ermənilər öz havadarlarına arxalanaraq Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırım törətdilər. Erməni silahlı qüvvələri imperiya əsgərləri ilə birlikdə dinc insanları - uşaqları, qadınları, qocaları, yaralıları qətlə yetirərək qədim yaşayış məskənini yerlə-yeksan etdilər. Faciənin səhəri gün Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərlərinin tapşırığı ilə belə bir yalan məlumat yayıldı ki, guya Xocalıda iki nəfər həlak olub, vəziyyətə nəzarət edilir. Milli xəyanətkarlar öz soydaşlarına qarşı törədilmiş dəhşətli soyqırımdan sonra da Moskvanın göstərişlərinə itaət edir və boyun əyirdilər. Faciənin miqyası isə çox dəhşətli idi. 613 nəfər qətlə yetirilmiş, 1275 nəfər əsir düşmüş, 8 ailə bütünlükdə məhv edilmiş, 200 nəfərdən çox insan yaralanmışdı.

Həmin vaxt meyitləri, yaralıları Ağdama gətirir, erməni vəhşiliyindən qurtula bilməmiş insanlar evlərdə, ictimai binalarda yerləşdirilirdi. O dəhşətli mənzərə mənim də gözümün qarşısından çəkilmir. Həmin vaxt "Qarabağ" qəzetinin əməkdaşları bir tərəfdən yaralıların daşınmasına kömək göstərir, digər tərəfdən erməni vəhşiliyini əks etdirən və hadisəyə soyqırım kimi qiymət verən yazılar dərc edirdilər.

Bölgədə hamı şok vəziyyətinə düşmüşdü. Faciədən iki gün sonra ermənilər Ağdam şəhərini bir neçə saat fasiləsiz olaraq raket atəşinə tutdular. Ölümlər və yaralananlar oldu. Əhali yenidən pəran-pəran düşdü. Soyqırım haqqında dünya ölkələrinə məlumat vermək əvəzinə, onu gizlətməyə çalışan keçmiş iqtidar bununla yeni bir xəyanətə yol verdi. Ağdamda isə camaat mitinq keçirir, faciənin səbəbkarlarını lənətləyir və Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevi köməyə çağırırdı.

Xalqın haqlı tələbi və təkidi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev digər faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da dərhal siyasi-hüquqi qiymət verdi, öz mövqeyini bütün dünyaya bildirdi: "Biz kədər içindəyik, qəm içindəyik. Üç ildir ki, bu qəm-dərdi çəkirik. Bu gün Xocalı faciəsinin nə qədər dəhşətli faciə olduğunu və Azərbaycan xalqına nə qədər böyük zərbə vurduğunu bir daha dərk etdik, bir daha hiss etdik. Ancaq eyni zamanda, bu faciə də, bu soyqırımı da, son 6 ildə Azərbaycanın başına gələn bəlalər da xalqımızın iradəsini qırmağıdır və qara da bilməz!"

Ağır faciələr yaşamış xalq öz milli lideri, dünya şöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyevin ətrafında sıx birləşərək Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsinə nail oldu. Hazırda Xocalı rayonundan 419 ailə (1895 nəfər) Bərdədə məskunlaşıb. Yerli İcra Hakimiyyəti öz yurdlarından didərgin düşmüş əhaliyə hərtərəfli diqqət və qayğı göstərir, onlardan öz köməyini əsirgəmir. Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin rayondakı nümayəndəsi Ramiz Qəhrəmanov bu barədə məlumat verərək deyir:

- Qaçqın və məcburi köçkünlərin üzləşdiyi problemlərin həll edilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Peşə liseyində məskunlaşmış məcburi köçkünlərin elektrik enerjisinə olan tələbatını ödəmək məqsədilə bura əlavə xətt çəkilib, içməli su problemi həll edilib. Pensiya və müavinətlər, yemək xərcləri vaxtılıq vaxtında ödənilir. Məcburi köçkünlərin işlə təmin edilməsi ön plana çəkilib. Onlarla ailəyə torpaq sahələri ayrılıb. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olanlara güzəştli şərtlərlə kredit verilib. Burada orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi də fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanın milli qəhrəmanı Şakir Salahovun atası Şamil kişi deyir:

- Möhtərəm Prezidentimiz Heydər Əliyevin qaçqın və məcburi köçkünlərə göstərdiyi diqqət və qayğını gündəlik həyatımızda hiss edirik. Bu bizə çox böyük mənəvi dayaqdır, ümidimizi, inamımızı

artırır. Allaha çox şükür ki, dövlətimiz gündən-günə güclənir, güzəranımız getdikcə yaxşılaşır. Biz əl-ələ verərək torpaqlarımızı erməni işğalçılarından təmizləyəcəyik. Yaşımın bu çağında öndə getməyə hazırım.

Görüşüb söhbət etdiyimiz adamların demək olar ki, hamısı Şamil kişinin sözləri ilə şərək olduqlarını bildirdilər. Xocalılılar sabaha ümidlə baxır və inanırlar ki, cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında işğal olunmuş torpaqlar geri qaytarılacaq, müstəqil Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tam təmin ediləcəkdir.

Bu insanlar belə müqəddəs bir arzu və inamla yaşayırlar. Haqq ədalətin bərqərar olacağına, Azərbaycan xalqının haqq işinin qələbə çalacağına inanan insanların birliyi, əqidə bütövlüyü sarsılmazdır. Atalar demişkən, nahaq qan yerdə qalmaz.

Salman Ahoğlu. Bura Vətəndir. Bakı: 2003, s.87-89

Beynəlxalq hüquq Xocalı qətliamının soyqırımı olduğunu birmənalı təsdiqləyir

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə xüsusi qəddarlıqla törədilmiş Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı, ən qanlı səhifəsidir. Xocalı qətliamı Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədilə apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasca ən dəhşətlisidir. Tarixi abidələri ilə fərqlənən, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qədim mədəniyyətə, strateji önəmə malik Xocalı rayonu erməni separatizminin, şovinizminin qurbanı olmuşdur.

Erməni təcavüzkarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti genosid - Xocalı soyqırımı 613 nəfərin, o cümlədən 106 qadının, 63 azyaşlı uşağın, 70 qocanın həyatına son qoydu. 487 nəfər şikəst oldu, 1275 dinc sakin əsir götürüldü, 150 nəfər itkin düşdü. Bu soyqırımı aktı nəticəsində bəzi ailələr bütünlüklə məhv edildi, mülki əhali görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirildi, əsir götürülənlərə amansız işgəncələr verildi. Bu əməllərin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz soyqırımı olduğunu sübut edir. Erməni qəsbkarlarının törətdikləri bu vəhşilik və vandalizm aktı tərəqqipərvər bəşəriyyətin genosid kimi tanıdığı Xolokost, Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə qiymətləndirilməlidir.

O vaxt BMT-yə yeni üzv qəbul olunmuş Azərbaycanın həmin dövrdə bu mötəbər təşkilatın prinsiplərinə əsaslanmaqla Xocalıda baş verən faciənin soyqırımı kimi tanınması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirməməsi olduqca təəssüfləndirici faktdır. Halbuki beynəlxalq hüquqa görə, genosid sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməl olaraq ən ağır beynəlxalq cinayətlərdən biri sayılır. BMT Baş Məclisinin 1946-cı il 11 dekabr tarixli 96 (I) sayılı qətnaməsində də qeyd olunur ki, genosid insan qruplarının yaşamaq hüququnu tanımamaqla insan mənliliyini təhqir edir, bəşəriyyəti insanlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dayaqlardan məhrum edir. Belə bədnam əməllər BMT-nin məqsəd və vəzifələrinə tam ziddir. BMT Baş Məclisinin 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyanın 2-ci bəndində göstərilən şərtlər də Xocalı faciəsinin məhz soyqırımı adlandırılmasına tamamilə imkan yaradırdı. Konvensiyaya qoşulan dövlətlər sülh, yaxud müharibə dövründə törədilməsindən asılı olmayaraq, genosidin beynəlxalq hüquq normalarını pozan cinayət olduğunu təsdiq edərək, onun qarşısının alınması və səbəbkarlarının cəzalandırılması üçün tədbirlər görməyi öhdələrinə götürmüşlər. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı həmin konvensiyada təsbit olunmuş genosid cinayətini təşkil edən bütün əməllər tətbiq olunmuşdur. Həmin beynəlxalq sənəddə göstərilir ki, hər hansı milli, etnik, yaxud dini qrupun tam və ya qismən məhv edilməsilə törədilən bir sıra hərəkətlər genosid (soyqırımı) cinayətinin mahiyyətini təşkil edir. Bu hərəkətlər - həmin qrupun üzvlərinin öldürülməsi, ağır bədən xəsarətinin, onların fiziki məhvinə səbəb olan həyat şəraitinin yaradılması, uşaqların zorla bir insan qrupundan alınıb başqalarına verilməsi törədilmiş cinayətin soyqırımı kimi tövsif edilməsinə əsas verir.

Bu hüquqi meyarlardan yanaşdıqda, ermənilərin Xocalıda törətdikləri dəhşətli cinayətlərin genosid olduğuna heç bir şübhə qalmır. Həmin gün mənfur erməni silahlı birləşmələri Xocalı əhalisini məhz milli-etnik, dini səbəblərlə son nəfərinədək qətlə yetirmək, məhv etmək məqsədini qarşıya qoymuşdular.

Xocalı soyqırımı və işğalçı Ermənistanın torpaqlarımızda törətdiyi digər faciələr nəticəsində İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında və digər beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar, o cümlədən insanların yaşamaq hüququ kobud şəkildə, kütləvi surətdə pozulmuş, onların şərəf və ləyaqəti tapdanmışdır.

1992-1993-cü ilin yarısına qədər hakimiyyətdə olmuş səriştəsiz və yarıtmaq qüvvələr bu və digər hüquq normalarına əsaslanmaqla Xocalı faciəsinin real mahiyyətinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün heç bir iş görmədilər. Halbuki artıq Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə gətirildiyi, beynəlxalq müstəvidə danışıqların başlandığı dövr idi. Ermənilər Azərbaycanın guya təcavüzkar olduğunu sübuta yetirmək üçün təbliğat maşını tam gücü ilə işə salaraq "Sumqayıt olayları"nı dünyaya bəyan etdilər. Hətta 1993-cü il fevralın 23-də imzalanmış "Azərbaycana qarşı edilmiş vəhşiliklərin açığlanması haqqında" fərman da kağız üzərində qalmışdı.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq müstəvidə tanınması və erməni faşizminin ifşası ilə bağlı ilk praktik təşəbbüs ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbilə hakimiyyətə qayıdıışından sonrakı dövrə təsadüf edir. Ümummillət lideri ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı və terror siyasətinin mahiyyətini, habelə ərazilərimizin işğalından sonra Dağlıq Qarabağın terrorizm mənbəyinə çevrilməsi, orada narkotik maddələrin yetişdirilməsini, mədəni abidələrin məhv edilməsi faktlarının və digər faktların dünya

ictimaiyyətinə çatdırılmasını xarici siyasətdə mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirdi. Bu məqsədlə atılan mühüm addımlardan biri erməni təcavüzü nəticəsində üzləşdiyimiz milli faciələrimizə siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi oldu.

Ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü il fevralın 24-də Milli Məclis "Xocalı Soyqırımı Günü haqqında" qərar qəbul etmiş, BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətləmin mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı təsirli tədbirlər görməyə çağırmışdır. Son 18 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın havadarlarının dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytı yaradılmışdır.

Ümummilli lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən tədbirlərdə iştirak etmiş, Xocalı soyqırımını kədər hissi ilə xatırlamışdır. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymət verilməsinin zəruriliyini vurğulamış, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün çox şey göstərmişdir. Faciəni xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi adlandırmış Heydər Əliyev eyni zamanda Azərbaycanın əsrlər boyu keçirdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu şanlı, uğurlu yol kimi dəyərləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin "Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında" 25 fevral 1997-ci il tarixli Sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-da saat 17.00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26 fevral 2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Bəyanatı"nda isə bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti mövcud imkanların hamısından yararlanaraq ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını səfirliklərimiz və diaspor təşkilatlarımız qarşısında vacib məsələ kimi müəyyənləşdirmişdir.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, ermənilərin terrorçu, işğalçı əməllərinə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Lakin ölkə rəhbərliyinin bu məsələ ilə bağlı gördüyü işlər bizə əminliklə deməyə əsas verir ki, gec-tez nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyəcək, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı sanksiyalar tətbiq edəcəklər.

Tatyana QOLDMAN,
Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimi

“**Azərbaycan**”.-2010.-23 fevral.-N 42.-S.6.

Erməni vandalizmi təkcə Xocalıyı yox, oradakı mövcud olan ən qədim maddi-mədəniyyət abidələrini də yer üzündən sildi

26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində dünyada misli görünməyən dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi olduq. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Köməksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmər körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmədi. Bütövlükdə, Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağılasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımını, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər ƏLİYEV
Ümummillî lider

Azərbaycanın dilbər guşələrindən birində, Qarabağın dağlıq hissəsində Xocalı adlı bir yaşayış məskəni var idi. Əsrlərin dərinliklərindən gəlirdi onun səsi. Neçə-neçə arxeoloji qazıntılar nəticəsində 6000 il bundan əvvəl aparıb çıxaran sübutlar, dəlillər aşkara çıxarılmışdı.

Xocalı öz abidələrinin növləri, onların xarakterik xüsusiyyətləri və maddi-mədəniyyət qalıqlarının zənginliyi etibarilə, hələ keçən əsrdən dünya alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu abidələrlə alman arxeoloqu E. Resler, rus şərqşünası M. Xanikov, ingilis F. Bayer, fransız A. Berje və başqaları tanış olmuş və oradan tapdıqları əşyaları öz ölkələrinə apararaq ayrı-ayrı muzeyləri bəzəməyə çalışmışlar.

Azərbaycan alimləri tərəfindən Xocalı abidələrinin tədqiqinə 1920-ci illərdə başlanmışdır. Burada ilkin tədqiqat işləri aparmış Azərbaycanın görkəmli alimi Ə. Ələkbərov Xocalı abidələri kompleksini Azərbaycan abidələri haqqında təsəvvür əldə etmək üçün açar adlandırmışdır.

Əsasən, eramızdan əvvəl XII-XIII əsrləri əhatə edən Xocalı abidələri kompleksi yaşayış yerlərindən, daş qutu qəbirləri, müxtəlif tipli kurqanlar, siklop tikililər, kromlemlər və menhirlərdən ibarətdir.

Adını çəkdiyimiz mədəniyyətə aid yaşayış yerləri bir qayda olaraq çay kənarlarında, təbii-coğrafi cəhətdən əlverişli yerlərdə, xüsusilə strateji cəhətdən müdafiəsi qismən asan olan təpələr üzərində salınırdı. Yaşayış yerlərində evlər əksər hallarda yarımqazma halında olub, yuxarı hissəsi yonulmamış çay daşlarından palçıqla suvamaq yolu ilə tikilirdi. Evlərin əksəriyyəti çoxgözlü olub, bütün tayfa üzvlərinə aid idi. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, çox vaxt tayfa evləri uzunsov şəkildə, düzbucaqlı formada inşa edilmişdir. Bəzən uzunluğu 17-18 metr, eni isə 8-10 metr olan bu cür evlər xüsusi arakəsmələr vasitəsi ilə bir neçə hissəyə bölünmüşdür.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid abidələrin böyük bir qismini də siklop tikililəri təşkil edir. Əsasən, yüksək təpələrdə və alçaq dağlarda bina edilmiş bu abidələr yerli əhali tərəfindən hazırda “Qalaça”, “Örtük daşı”, “Hasar”, “Düzülü daş” və s. adlanır. Məlum olmuşdur ki, bu abidələr əsasən, eradan əvvəl II minillikdə və I minilliyin əvvəllərində mövcud olmuşdur. Onların dövrü qəti müəyyən edilsə də, lakin nə məqsədlə tikilməsi hələ də mübahisəlidir. Bəzi alimlər onların yaşayış yeri və ya böyük ticarət yolları üzərində müdafiə məntəqələri, bəziləri siklopların böyük bir qisminin müqəddəs yer olub, ibadətqah məqsədilə bina edildiyini, bəziləri bağ-bostan yeri, daha başqaları isə bu tikililəri köçərilərin mal-qara saxlamaq üçün inşa etdiklərini söyləyirlər. Lakin son tədqiqatların nəticələrindən aydın olmuşdur ki, bütün Kiçik Qafqaz dağlarının köç yolları kənarında inşa edilmiş siklop tikililərinin heç də hamısı eyni məqsəd güdməmişdir və başlıca olaraq üç məqsəd daşmışdır: iri ticarət yolları üzərində bu yolları müdafiə etmək, düşmən hücumları zamanı əhalini müvəqqəti mühafizə etmək və müqəddəs yerləri əbədləşdirmək məqsədilə bina edilmişdir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti sakinlərinin həyat tərzini və mədəni inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün həmin mədəniyyətə məxsus qəbir abidələri və qəbirlərdən toplanmış maddi-mədəniyyət qalıqları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Arxeoloji tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, bu mədəniyyət sahiblərinin bir neçə tip qəbir abidəsi olmuşdur ki, onların da böyük bir qrupunu kurqan qəbirləri təşkil edir.

Qarabağ düzlərinin bir növ təbii yaraşığı olan bu kurqanlar müxtəlif quruluşlu və müxtəlif tərkibli hündür təpələrdən ibarət olub, vaxtilə süni surətdə qəbirlərin üstünə tökülmüşdür. Kurqanlar bəzən, sadəcə olaraq, torpaqdan, yaxud daşdan, bir çox hallarda isə daşla torpağın qarışığından tökülmüşdür.

Kurqanların özləri müxtəlif olduğu kimi, onların altındakı qəbirlər də müxtəlif olmuşdur. Ölünü dəfn etmək üçün bəzən kurqanın altında “ev” tikilmiş, dairəvi hasar çəkilmiş, bəzən isə daş qutular düzəldilmişdir. Xocalı kurqanlarında aparılmış qazıntılar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 3-4 min il bundan əvvəl bu ərazidə iki cür dəfn adəti (biri ölünü olduğu kimi dəfn etmək, digəri isə ölünü yandıraraq dəfn etmək) olmuşdur. Hər iki

halda kurqanlar həm ailəvi, həm də tək-tək şəxslərə məxsus düzəldilmişdir. Ailəvi kurqanlarda bəzən 50-dən çox skelet aşkara çıxarılmışdır.

Ölüyandırma hadisəsi Qarabağda uzun ömür sürməmişdir və alimlərin ehtimalına görə bu adət indi də dünyanın bir çox xalqları arasında mövcud olan müqəddəs od ayını ilə əlaqədar idi.

Xocalıdakı 5 saylı kurqandan aşkar edilmiş bir ədəd gil qabın qulpu üzərində buğda dənələri təsvir edilmişdir. Alimlərin tədqiqatı nəticəsində məlum olmuşdur ki, 3-4 min il bundan əvvəl Qarabağın sakinləri mədəni buğda əkinçiliyi ilə məşğul olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Xocalıda qədim bağçılığın inkişafını da sübut edəcək xeyli maddi-mədəniyyət qalıqları aşkar edilmişdir ki, bunların içərisində şaftalı, üzüm tumları və s. əsas yer tutur.

Xocalı abidələrinin öyrənilməsi nəticəsində burada bütün Azərbaycan üçün yeganə olan iki tip mühüm abidə də aşkar edilmişdir. Onlardan biri menhirlərdir. Menhir ingilis sözü olub, uzun daş deməkdir. Bu abidələrin əsas vətəni Böyük Britaniyadır. Orada elə menhirlər vardır ki, ağırlığı 50-60 tona yaxın olur.

Xocalı menhirləri isə nisbətən kiçikdir. Menhir qəbilə quruluşu dövrünün məhsulu olub, ölən adamın qəbri üzərində dik basdırılmış, bir növ heykələ oxşar daşdır. Adətən, belə daşları qəbilə başçıları qəbirlərinin üzərinə qoyurdular. Qədim dini əqidəyə görə, guya, ölən adamın ruhu bədəni tərk edir və həmin ruh daşa keçirdi. Daşa keçmiş ruh isə orada əbədi yaşayırdı. Hətta qəbilə başçısı ölərkən uzun müddət qəbilə üzvləri onun əvəzinə, qəbiləyə başçı seçmirdilər. Qəbilə başçılığını mərhumun daşa keçmiş ruhu əvəz edərdi. Hətta qəbilə üçün müəyyən təhlükələr baş verdikdə, üzvlər yığılıb menhirin (yəni qəbilə başçısının ruhu yaşayan daşın) yanına gəlir və orada müxtəlif dini ayinlər icra etməklə, guya, qəbiləni yaranmış təhlükədən xilas edəmişlər.

Maraqlı burasıdır ki, ibtidai dini təsəvvürlərin qalığı olan həmin daşlardan biri son zamanlara kimi dindarların ibadət yerinə çevrilmişdir. Onlar havalər quraqlıq və ya həddindən artıq yağmurlu keçdikdə, həmin daşın yanına gəlib ona ibadət edir, daşdan mərhəmət diləyirdilər. Bu ayinlərin icrası zamanı həmin daşı yerə yığıb, yenidən basdırır və digər əməliyyatlar aparırmışlar.

Xocalı abidələri içərisində nadir yadigarlardan biri də kromlexlərdir. Kromlex dairəvi düzülmiş bir neçə dik və onların üzərinə qoyulmuş bir ədəd köndələn daşdan ibarətdir. Yenə də ibtidai dini əqidənin məhsulu olan bu abidə dindarlar arasında axirət evi adlanırdı.

Nəhayət, göstərməliyik ki, Azərbaycanda ən qədim yazı da məhz Qarabağda aşkar edilmişdir. Xocalıda tədqiq olunan 11 saylı kurqandan üzərində mixi yazısı olan bir ədəd kiçik muncuq tapılmışdır. Akademik İ. Meşşaninov müəyyən etmişdir ki, bu muncuğun üzərində eramızdan əvvəl VIII əsrdə yaşamış Assuriya çarı Adadnirarinin adı yazılmışdır. Bu yazı təkcə Qarabağın deyil, eləcə də bütün Azərbaycanın siyasi tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Xocalı-Gədəbəy arxeoloji mədəniyyətinə məxsus abidələrə yekun vurarkən qeyd etməliyik ki, bu mədəniyyətin izi ilə məşğul olan bir çox qafqazşünas alim təkcə Azərbaycanın deyil, ümumiyyətlə, Yaxın Şərq ölkələrinin maddi-mədəniyyət tarixi ilə əlaqədar bir sıra problemlərin həlli üçün ondan geniş istifadə edirlər. Bu problemlərdən biri, 3-4 min il bundan əvvəl Yaxın Şərq ölkələrinin bir - biri ilə mədəni və iqtisadi əlaqələrinin səviyyəsini öyrənməkdir. Xocalı abidələri sübut edir ki, belə əlaqələr geniş olmuş və müxtəlif etnik qruplar iqtisadi və siyasi təmasda yaşamışlar.

Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, 1992-ci ilin fevralında erməni və rus ordusunun birləşmiş qoşunları Xocalı əhalisini vəhşicəsinə qırarkən, hərbi texnika ilə genosidin ən iyrənc mərhələsi olan izi məhv etmək kimi mənfur bir əmələ əl atmış və bəşəriyyət üçün nadir abidələr toplusu olan Xocalı abidələrini dağıtmışlar.

XX əsrdə Xocalı faciəsindən əvvəl iki yaşayış məntəqəsi də eyni aqibətə uğramış, eyni metodla yer üzündən silinmiş, sakinləri məhv edilmişdir. Bunlardan birincisi Belarusun Xatın kəndidir. 1941-ci ildə nasistlər Xatın kəndini tamamilə yandırmış, dinc sakinləri soyuqqanlıqla məhv etmişlər. Buna bənzər ikinci hadisə Vyetnam müharibəsi zamanı Sonqmi kəndində yaşamış yankilər Sonqmi kəndini və sakinlərini partizanlara dəstək vermək bəhanəsi ilə böyükdən-kiçiyə bütünlüklə məhv etmişlər.

Bu iki hadisə müharibə tarixinə dinc əhalinin soyqırımı olaraq daxil olmuş və bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdur. Lakin onlar Xocalı faciəsi ilə müqayisə oluna bilməzlər. Bu iki kənd olsa-olsa, Xocalıdan əvvəl sakinləri qətl edilən beş Azərbaycan kəndi – Bağanis-Ayırım, Kərkicahan, Meşəli, Cəmilli və Malıbəyli ilə müqayisə edilə bilər. Çünki dünya tarixində tayı-bərabəri olmayan Xocalı soyqırımı miqyasına görə onların hamısından daha dəhşətli, daha müdhişdir.

1990-cı ilin Qanlı Yanvarından sonra Azərbaycan xalqı 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə tarixə ən dəhşətli faciələrdən biri kimi daxil olmuş Xocalı soyqırımının şahidi oldu. Kənd ikən şəhərə çevrildi Xocalı. Gecə də olsa, bütün diqqət buraya yönəldi, quruldu, tikildi, abadlaşdırıldı. Ermənilərə göz dağı, Qarabağın qeyrət qalmasına çevrildi Xocalı. 1992-ci ildə respublika dərin siyasi böhran içində idi. Hakimiyyət uğrunda kəskin mübarizə gedirdi. Hakimiyyətə gəlmək istəyən qüvvələr siyasi vəziyyəti gərginləşdirmək üçün bütün vasitələrə əl atırdılar.

Qarabağın faciəli günləri davam etməkdə idi. Kərkicahan dağıldı. Malıbəyli, Meşəli, Quşçular, Daşaltı viran qoyuldu. Ölənlərin, itənlərin sayı qat-qat çoxaldı, susduq, dinmədik. Lakin Azərbaycan dövlətinin başında duranların tükü belə tərپәнmədi. Ataların gözəl bir misalı var: “Arxalı köpək qurd basar”. Özlərinin arxası olduğunu gören ermənilər dünya tarixində misli olmayan növbəti cinayəti hazırladılar.

Keçmiş SSRİ-nin 4-cü ordusunun 23-cü diviziyasına daxil olan 366-cı alayın 10 tankı, 16 zirehli transportyoru, 9 piyadaların döyüş maşını və xeyli canlı qüvvəsi ilə Xocalını mühasirəyə aldı. Erməni faşistləri döyüş tanklarının və transportyorların köməyi ilə şəhərə soxularaq, onu tamamilə yandırdılar. Azğın düşmən bununla kifayətlənmədi. Yüzlərlə qocanın, qadının, uşağın meyiti yollarda qaldı.

Hadisələri ilk olaraq vidioletə alan jurnalist Çingiz Mustafayev qeyd edirdi ki, “öldürülənlər içərisində 2 yaşından 15 yaşına qədər olan uşaqlar əksəriyyət təşkil edirdi”. Faciənin şahidi olan fransız jurnalisti Jan-İv Gnet yazırdı: “Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm, lakin ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqla onları kölgədə qoydular”.

Sağ qalan 6 minə yaxın Xocalı sakini respublikanın 50-yə yaxın şəhər və rayonlarında qaçqın kimi yaşamağa məcbur oldu, öz vətənlərində talelərinə məcburi köçkün həyatı yaşamaq yazıldı. Bundan başqa, şəhərdə olan, dövlət şəxsi və əmlakı talan edilərək yandırıldı və dövlətə külli miqdarda ziyan vuruldu...

... Qoy bütün dünya görsün, bütün bəşəriyyət şahid olsun, bilsin ki, XXI əsrin sonlarında onları dəhşətli bir taun - erməni faşizmi hədələyir.

Xocalı faciəsinin baş verməsində respublikanın o zamankı rəhbərlərinin günahı çox olmuşdur. Hələ faciədən 4 ay əvvəl 1991-ci ilin noyabr ayının 1-də Xocalının mühasirəsi başlanmış, rayon ilə bütün əlaqələr kəsilmişdi. Respublika rəhbərliyində gərgin vəziyyət haqqında məlumat olmasına baxmayaraq, onlar nəinki Xocalıya kömək etmiş, əksinə, hətta faciədən 2 gün sonra, guya, münaqişə zamanı iki nəfərin həlak olduğu, şəhərin isə geri alındığı barədə yalan informasiya yaymışdır. Sonrakı müddət ərzində rəhbərlik Xocalı həqiqətlərini daim gizlətməyə çalışmışdır. Yalnız 1993-cü ildə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra bu ağır cinayətin açılması üçün addımlar atılmışdır. Milli Məclisin 1994-cü il 24 fevral tarixli iclasında məsələ geniş müzakirə edilmişdir. 26 fevral Xocalının soyqırımını və matəm günü elan edilmişdir. Hər il bu gün saat 17.00-da Xocalı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq, bütün ölkə üzrə bir dəqiqəlik sükut elan edilir.

... İndi Xocalı sakinlərinin də, elə müstəqil Azərbaycan dövlətinin də böyük ümidlə baxdığı bir sərkerdə var — möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev. Xocalıya qayıtmaq istəyənlər onun əmrini gözləyirlər. Biz inanırıq ki, o gün çox da uzaqda deyil.

Dilqəm QULİYEV,
professor, Azərbaycan DBTİA-nın prorektoru

“Xalq qəzeti”.-2010.-23 fevral.-N 42.-S.3.

Xocalı soyqırımını bəşəriyyət əleyhinə cinayətdir

Erməni-daşnak millətçiləri və onların havadarları, az qala, bir əsrə yaxındır ki, hər il uydurma "erməni genosidi" gününün bütün dünyada qeyd olunması üçün dəridən-qabıqdan çıxır, öz yalanlarını bəşəriyyətə sırımağa çalışırlar. Bu yaxınlarda ABŞ-da Amerika yazıçısı Samuel Viimsin "Ermənistan: terrorçu xristian dövlətinin sirləri" kitabı işıq üzü görmüşdür. Uzun illər Londonda, Parisdə, Romada, İstanbulda, Moskvada və Vaşinqtonda aparılan tədqiqatların nəticəsi olan, faktlara və sənədlərə istinadən ərsəyə gələn bu kitab 400 səhifədən ibarətdir. Müəllif kitabında qeyd edir ki, mən erməni mənşəli amerikalıların 150 yaşlı "qədim" vətənlərini mükafatlandırmaq üçün türklərdən, eləcə də, Amerika xristianlarından böyük məbləğdə pul vəsaiti qoparmaq məqsədilə soyqırımını və qətlərlə bağlı uydurma və yalanlar yaydığını sübut edən faktlar aşkar etmişəm.

Dinar xristian olan Samuel Viims kitabında yazır ki, 1918-ci ildə kiçik bir ərazidə erməni dövlətinin yarandığı vaxtdan, o, qonşuları Gürcüstana, Osmanlı imperiyasına və Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları irəli sürməyə başlamışdır. Kitabda eləcə də tanınmış tarixçi alim Oqust Karyerin fikri verilir. O, ermənilərin yalnız Nuh peyğəmbərin gəmisinin qalıqlarının Ararat dağında tapıldığına görə, guya ermənilər Nuh peyğəmbərin nəslindən olan Haykın törəmələri, Şərqi Anadolunun isə başdan-başa erməni torpaqları olması barədə iddialarını rədd edir. Beləliklə, ermənilərin mənşəyi barədə məlumatlar uydurmalara, daha dəqiq desək, ağ yalana əsaslanır.

Amerika alimi kitabında Qarabağ problemi ilə bağlı qeyd edir ki, 1800-cü ildə Qafqaz regionunda çox az sayda erməni tapmaq olardı. Rusiya mənbələrinə istinad edilərsə, Qafqaz bölgəsinin Rusiyaya birləşdirildiyi dövrdə Qarabağda 90 min nəfər yaşayırdı. Orada böyük şəhər və 600 kənd var idi. Onların 150-də ermənilər yaşayırdılar. Ancaq dağlılar zorla köçürüldükdən sonra ermənilər burada üstünlük təşkil etdilər. 1907-1912-ci illərdə Rusiya çarizmi yarım milyondan çox erməni İrandan və Osmanlı dövlətindən, əsasən, müsəlman azərbaycanlılarının yaşadığı Qars, İrəvan və Yelizavetpola (Gəncə) köçməsinə kömək etdi. Başqa sözlə, geosiyasi mənafeələr naminə Qafqazda demokratik dəyişikliklər edildi. XX əsrin əvvəllərində Qarabağdan çıxan bir-cə yol var idi. O da, Bakıya gedirdi. Ermənistan isə heç bir yol yox idi. Təkcə bu fakt çox şeydən xəbər verirdi. Bəlkə, elə buna görə, hətta bolşeviklər də etiraf etmişdilər ki, Qarabağ həmişə Azərbaycan torpağı olmuşdur.

1918-ci il mayın 28-də yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk addımlarından biri İrəvanın, (Yerevan) siyasi mərkəzi olmayan Ermənistan Respublikasına verilməsi idi. O zaman yalnız İrəvan və Eçmiədzin (Üçkilsə) rayonlarından ibarət Ermənistanda cəmi 400 min əhali yaşayırdı. Zaman göstərir ki, İrəvanın verilməsi gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin bağışlanılmaz səhvi idi və onun nəticələri hələ də özünü göstərməkdədir.

Hazırda "soyqırımını" haqqında car çəkən ermənilər de-fakto vətəndaşı olmadıqları - çünki Vətən xainləri ölkə vətəndaşları sayıla bilməzlər, - de-yure vətəndaşı hesab etdikləri Osmanlı imperiyasına qarşı öz qeyri-loyal və xəyanətkar münasibətləri barədə bir kəlmə də danışmırlar. Halbuki o vaxt Osmanlı imperiyasının özünü müdafiə etmək məqsədilə erməniləri cəbhə xəttindən uzağa köçürməyə qanuni haqqı var idi. Onlar açıq şəkildə hərbi əməliyyatlarda rus orduları tərəfində döyüşürdülər. ABŞ da bu hüquqa əsaslanaraq, İkinci Dünya müharibəsi illərində ölkənin yapon mənşəli bütün vətəndaşlarını qərb sahillərindən köçürmüşdü. Stalin bu hüquqdan istifadə edərək sovet dövlətinin təhlükəsizliyini qorumaq üçün Volqaboyunda yaşayan almanları Qazaxıstana və Orta Asiyaya köçürmüşdü. Tarixdə belə nümunələr çox olmuşdur. Böyük Britaniyanın 1916-1922-ci illərdə baş naziri işləmiş Devid Lloyd Corcun qeyd etdiyinə görə, 1915-ci ildə Osmanlı imperiyasında baş verən faciəli hadisələrin təqsirkarları Türkiyədə beşinci dəstəni maliyyələşdirən Rusiya, eləcə də, rusları Osmanlı torpaqlarını tərk etməyə məcbur edən Britaniya imperiyasıdır. Həmin dövrdə sayca qat-qat çox türk, azərbaycanlı, yəhudi və Qafqazın digər xalqlarının nümayəndələrini qətlə yetirmiş erməni quldur dəstələrinin əməllərini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Kiçik Ermənistan dünyanın hər yerinə səpələnmiş həmtayfalarından istifadə edərək, uzun illər xristian aləmini islama və müsəlmanlara qarşı qaldırmağa çalışmışdır. Samuel Viimsin fikrincə, müsəlman aləmində Amerikaya "nifrətin" səbəblərindən biri də budur.

"Ermənistan: terrorçu xristian dövlətinin sirləri" sənədli tədqiqat əsərinin üz qabığında oxuculara tövsiyə edilir. "Bu kitabı hər bir xristian və Amerikada hər bir vergi ödəyicisi oxumalıdır". Biz isə deyə bilərik ki, dünyanın həqiqəti əziz tutan hər bir vətəndaşı oxumalıdır. Erməni millətçiləri tarix boyu xalqımıza qarşı görünməmiş qətlər və vəhşiliklər etmişlər.

Tarixi Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur, Göyçə və digər ərazilər Sovet rəhbərliyinin əli ilə Ermənistanə verildi. Dağlıq Qarabağ erməniləri muxtariyyət qazandı və onların gələcəkdə qanunsuz ərazi iddiaları üçün zəmin hazırlandı. Erməni daşnakları təkcə XX əsrdə dörd dəfə (1905-1906, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1991-

ci illərdə) azərbaycanlıları indiki ermənilərin məskən saldığı Ermənistan ərazisindən, tarixi-etnik torpaqlarından qırğınlarla deportasiya etmişlər. "Türksüz Ermənistan" adı altında mübarizəyə qalxan erməni millətçiləri, eləcə də, yaxın və uzaq xaricdə yaşayan havadarları, etnik təmizləmə işini 1991-ci il avqustun 8-də başa çatdırdılar. Meğri rayonunun son məntəqəsi Nüvədidə yaşayan azərbaycanlılar soyqırımına məruz qalaraq, tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olundular. Belə demək olar ki, indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

1988-1991-ci illərdə Sovetlər Birliyi dövlətinin başçıların köməyi sayəsində Ermənistan hökuməti Qərbi Azərbaycan - indiki Ermənistan torpaqlarından 250 mindən artıq azərbaycanlıyı ata-baba yurdlarından deportasiya etdi. XX əsrdə 2 milyondan çox azərbaycanlı indiki bu ərazidə soyqırımına, deportasiyaya məruz qaldı.

1935-1991-ci illərdə Ermənistanda Azərbaycan yer adlarına qarşı qərəzli siyasət nəticəsində minlərlə toponimlər xəritədən silinib erməniləşdirildi. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi məqsədilə 1988-ci ildən başlanan separatçılıq hərəkatı, işğalçılıq müharibəsi, etnik təmizləmə Azərbaycana qarşı cinayətkar siyasətin yeni mərhələsidir. Hazırda Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi erməni işğalı altındadır. 1 milyondan çox insan öz yurdundan didərgin salınıb. 18 min azərbaycanlı qətlə yetirilib, 20 mindən çox dinc sakin yaralanıb, 5 mindən çox adam əlil olub, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşüb, 877 şəhər, kənd qarət edilib, dağıdılıb.

Erməni birləşmiş dəstələri Rusiyanın Xankəndidəki 366-cı mexanikləşdirilmiş atıcı alayı ilə birlikdə XX əsrin Xatın faciəsini arxada qoyan Xocalı soyqırımını təşkil etdilər. O vaxtkı respublika rəhbərliyinin cinayətkar əməlləri nəticəsində şəhərin müdafiə işləri pis təşkil olunmuşdu. 80 nəfərlik Xocalı özünümüdafiə taburu heç bir zirehli texnika ilə təchiz olunmamışdı. Onlara əsas briqadanın 11-ci taburunun 20 nəfərdən ibarət minaatanlar batalyonu kömək edirdi. 60 nəfərlik milis dəstələri isə təyyarə meydanını müdafiə edirdi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni daşnak hərbi birləşmələri və keçmiş SSRİ-yə məxsus 366-cı alay (üç batalyondan ikisi tam tərkibdə, biri isə qismən), eləcə də, xarici dövlətlərdən gətirilmiş muzdur quldur dəstələri Xocalıya hücum etdilər. Onlar ilk həmləni hava limanına endirdilər. Şəhərin müdafiəsinə qalxanlar azsaylı və pis silahlanmış olsalar da, qəhrəmanlıqla döyüşmüşdülər. Xüsusi təyinatlı milis dəstəsinin komandiri, milis mayoru Əlif Hacıyev döyüş meydançasında qəhrəmanlıq göstərdi. Onun başçılığı altında olan 22 nəfərlik dəstə erməni-daşnak birləşmələrinin hücumlarını üç dəfə uğurla dəf etdi. Döyüşdə qüvvələr bərabər deyildi. Mayor Əlif Hacıyev vəziyyətin mürəkkəb olduğunu görəndə, limanın dispetçer məntəqəsini partladaraq, erməni birləşmiş qüvvələrinin əlinə düşməsinə imkan vermədi. Döyüşlərdə qorxmaz komandir ağır yaralandı və qəhrəmancasına həlak oldu. Ölümündən sonra Əlif Hacıyevə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Düşmən tankları, zirehli maşınlarının artilleriya hazırlığından sonra Mehdikənd, Daşbulaq istiqamətində Xocalıya daxil oldu və şəhər içərisində döyüşlər başladı. 366-cı alayın mayor Ohanyanın komandası altında ikinci, mayor Nabodxinin komandası altında üçüncü motoatıcı taburları, eləcə də, topçu diviziyası, öz qəddarlığı, vəhşiliyi ilə fərqlənirdi.

Tofiq Hüseynovun başçılıq etdiyi ərazi özünümüdafiə taburunun döyüşçüləri çox qüvvətli, yırtıcı düşmənlə qəhrəmancasına ləyaqətlə döyüşürdülər. Tofiq son nəfəsinədək vuruşdu, düşmən əsgərlərini azdırıb, çoxlu insanın mühasirədən çıxmasına imkan yaratdı. Son anda özü mühasirəyə düşdü. O, düşməne təslim olmayaraq, son gülləni özünə vurdu. Ölümündən sonra Tofiq Hüseynova Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verildi. Ağdam-Əsgəran istiqamətində yığılmış hissələr arasında əlaqə və ümumi rəhbərlik olmaması üzündən onlar erməni işğalçılara qarşı hücum qura bilmədilər.

Erməni vandalları Xocalı şəhərində soyqırım törətdilər. Şəhərə od vurub yandırdılar. Sağ qalanların bir hissəsi, əsasən, qadınlar, qocalar, uşaqlar şəhərin qərb istiqamətində iki yolla Ağdama tərəf qaçmağa başladılar. Qarlı-şaxtalı gündə ayaqyalın meşədə qalan qaçqınların çoxunu şaxta vurdu, yaralıların bir hissəsi öldü. Səhərisi gün sağ qalanların bir hissəsi, Xocalıdan 6-7 kilometr aralı Qaraqaya adlanan yerdə meşədən çıxarkən, pusquda dayanmış erməni faşist dəstələri tərəfindən gülləbaran oldular. Xilas olaraq, Abdal-Gülablı kəndinə getməyə səy göstərənlər düşmən mühasirəsinə düşüb, atəşə tutuldular. Erməni daşnakları yaralılara aman vermir, meyitləri eybəcər hala salır, qadın və qızları təhqir edirdilər.

Xocalı şəhərinin əhalisi 13 min nəfər idi. Xocalıda erməni vandalları azərbaycanlılara qarşı növbəti soyqırımını törətdilər. 613 nəfər, o cümlədən, 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü. Min nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq, şikəst oldu. 1275 nəfər girov götürüldü. 56 nəfər xüsusi amansızlıqla - diri-diri yandırıldı, başlarının dərisi soyuldu, gözləri çıxarıldı, başları kəsildi, hamilə qadınların qarnı 1918-ci ildəki mart soyqırımını zamanı olduğu kimi, süngü ilə dəlik-deşik edildi. Bu faciədə təkcə erməni faşistləri və rus millətçiləri deyil, həm də uzun müddət düşmən əhatəsində qalan şəhərə lazımı kömək etməmiş, əhalini təhlükəsiz yerlərə köçürmək üçün tədbirlər görməmiş Azərbaycan rəhbərliyi, eləcə də, hakimiyyət uğrunda mübarizədə Qarabağ problemlərinin istifadə edib siyasi kapital toplamaqla vəziyyətin gərginləşməsinə çalışan siyasətçilər təqsirkar idilər.

Nüfuzlu beynəlxalq qurumların, dünya birliyi ölkələrinin ikili standartlardan yanaşmalarının nəticəsidir ki, bu dəhşətli faciə - Xocalı soyqırımını ilə əlaqədar heç kəs məsuliyyətə cəlb edilməmiş, cinayətkarlar hələ də cəzasız qalmışlar.

Firudin CÜMŞÜDLÜ

ADPU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti,
tarix elmləri namizədi

“Səs”.-2010.-23 fevral.-N.33.-S.4.

Xocalı soyqırımı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi perspektivində

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dövlətlərin ərazi bütövlüyü və xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipləri kontekstində beynəlxalq hüquqi təhlilin və beynəlxalq ədalət mühakiməsinin predmeti ola bilməsi perspektivi ilə bağlı çox saylı araşdırmalar aparılmışdır.

Lakin Xocalı soyqırımının beynəlxalq ədalət mühakiməsinin predmet ola bilməsi imkanları ilə bağlı təhlillər azdır. Bu baxımdan Xocalı soyqırımının beynəlxalq məhkəmə perspektivini nəzərdən keçirmək maraqlı olardı.

“Genosid nədir”

«Genosid» termini yunanca «genos» (irq, tayfa) və latınca «cide» (qətl) sözlərindən ibarətdir. Bu termin 1944-cü ildə polyak hüquqşünası və Nürenberq prosesində Amerikanın gələcək prokuroru Rafael Lemkin tərəfindən nasist Almaniyasının yəhudilərə münasibətdə Barbar hərəkətlərin tövsüfə üçün daxil edilmişdir. 1933-cü ildə məhz R. Lemkin ilk dəfə olaraq milli, dini və ya etnik qruplara qarşı aqressiv hərəkətləri beynəlxalq cinayət elan edən müqavilənin işlənilməsi üçün hazırlanmasını təklif etmişdi.

Nürenberq tribunalının qərarında genosid haqqında heç nə deyilməsə də, ittiham aktında qeyd olunurdu ki, təqsirləndirilən şəxslər «genosid» həyata keçirmişlər, yəni irqi, dini qrupları məhv etmişlər, müəyyən xalqları və sinifləri, milli, etnik və dini qrupları məhv etmək məqsədilə işğal olunmuş ərazilərin bir hissəsinin mülki əhalisini məhv etmişlər.....»

1946-cı il dekabrın 11-də BMT Baş Assambleyası birinci sessiyada qətnamə qəbul edərək bəyan edir ki, «genosid bütöv insan qruplarının yaşamaq hüququnun inkar edilməsidir, yaşamaq hüququnun belə inkar edilməsi insan düşüncəsini dəhşətə gətirir, bütövlükdə bəşəriyyətin böyük itkilərinə, bu qrupların mədəniyyət və digər sferalarına verdiklərinin itirilməsinə gətirib çıxarır, BMT-nin mənəvi normalarına, ruhuna və məqsədlərinə ziddiyyət təşkil edir». ...

Baş Assambleyanın tapşırığı ilə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası genosid haqqında konvensiya layihəsi üzərində işləyir. 1948-ci ildə qəbul olunan və 1951-ci ildə qüvvəyə minən Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiya «genosid cinayətinin legal anlayışını verir.

Konvensiyanın II maddəsinə görə

«genosid» dedikdə, hər hansı milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupu tam və ya qismən məhv etmək məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlər başa düşülür:

- a) hər cür qrupun üzvlərinin öldürülməsi;
- b) bu cür qrupun üzvlərinə ağır bədən xəsarəti, yaxud əqli xətər yetirilməsi;
- c) hər hansı qrup üçün qəsdən onun tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
- d) bu cür qrupda doğumun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;
- e) uşaqların zorla bir insan qrupundan alınmış başqasına verilməsi»

Genosidin bu anlayışı «genosid» sözünün etimoloji mənası ilə ziddiyyət təşkil edir, çünki birinci yalnız qətl deyil, digər hərəkətləri də əhatə edir, lakin II maddədə sadalan hərəkətləri əhatə edən daha uğurlu termin hələ tapılmamışdır.

Konvensiyanın II maddəsində verilən anlayış sonradan 1996-cı il tarixli «Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qarşı cinayətlər Məcəlləsi» layihəsinin 17-ci maddəsində, keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Tribunalın Nizamnaməsində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda öz əksini tapır. Sonuncular genosidi hərbi və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən fərqləndirərək müstəqil beynəlxalq cinayət kimi müəyyən etmişlər.

I.Ratione temporis məsələsi

Sovet İttifaqı Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyanı 1949-cu ildə imzalamış, 1954-cü il mayın 3-də ratifikasiya qramotasını BMT-yə təqdim etmişdir. Lakin milli qanunvericilikdə genosidə görə məsuliyyət ilk dəfə 2000-ci ildə müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan bu konvensiyaya 1996-cı il mayın 31-də qoşulmuş avqustun 16-da isə qoşulma barədə sənədi BMT-yə təqdim etmişdir. Ermənistan isə 1993-cü il iyunun 23-də qoşulmuşdur. Digər tərəfdən Xocalı soyqırımı 1992-ci il fevral ayının 26-da baş vermiş, Azərbaycan və Ermənistan isə BMT-yə 1992-ci il martın 2-də üzv olaraq Beynəlxalq Məhkəmənin Statutuna qoşulmuşlar.

Burada belə bir sual yaranır. Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar Genosid haqqında Konvensiya Azərbaycan üçün Sovet İttifaqı dağılan andan, yəni 1991-ci ilin 8-21 dekabrından 1996-cı ilin avqustun 16-dək, Ermənistan üçün isə Sovet İttifaqı dağılan andan 1993-cü ilin iyunun 23-nə qədər qüvvədə olmuşdurmu?

1. Müqavilələrə münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi.

Beynəlxalq hüquq varisliyi beynəlxalq hüququn son zamanlar məcəllələşdirilən sahələrindən olmasına baxmayaraq BMT-nin Beynəlxalq hüquq üzrə Komissiyası bəzi müqavilə layihələri hazırlamışdır. Belə ki, görülən işin nəticəsi kimi Vyana diplomatik konfransında 1978-ci il avqustun 23-də qəbul olunan Müqavilələrə münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi haqqında Konvensiya, 1983-cü il aprelin 8-də Dövlət mülkiyyətinə, dövlət arxivlərinə və dövlət borclarına münasibətdə dövlətlərin hüquq varisliyi haqqında Konvensiya qəbul olunur.

Bu konvensiyalar mahiyyətə beynəlxalq hüquq varisliyi sahəsində yeganə universal beynəlxalq müqavilələr olmaqda davam edir. Analoji münasibətləri tənzim edən digər beynəlxalq müqavilələr regional və ya ikitərəfli xarakter daşıyır. Bir qayda olaraq, belə müqavilələrin bağlanmasına səbəb ərazi dəyişikləri (SSRİ-nin, Yuqoslaviyanın, Çexoslovakiyanın dağılması, Şimali və Cənubi Yəmən, AFR və ADR-in birləşməsi) olur. Buna misal olaraq «Qarşılıqlı maraq kəsb edən keçmiş SSRİ müqavilələrinə münasibətdə qarşılıqlı anlaşma barədə» 1992-ci il 6 iyun tarixli Memorandumu (Ermənistan imzalarsa da, Azərbaycan imzalamayıb) göstərmək olar. Memorandum SSRİ müqavilələrinə ümumi yanaşmanı müəyyən edir (Memorandum Soveta qlav qosudarstv Sodrujestva Nezavisimix Qosudarstv ot 6 iölə 1992 q. \\"Memorandum o vzaimoponimani po voprosu pravopreemstva v otnoşeni doqovorov bıvşeqo Soöza SSR, predstavləöhıy vzaimniy interes\"). 1-ci bənddə qeyd qeyd olunur ki,

Praktiki olaraq keçmiş SSR İttifaqının bütün çoxtərəfli beynəlxalq sazişləri Birliyin iştirakçı-dövlətləri üçün ümumi maraq kəsb edir. Bununla yanaşı, həmin müqavilələr MDB iştirakçı-dövlətlərinin hər hansı birgə qərar və ya hərəkətlərini tələb etmir. Bu müqavilələrdə iştirak məsələsi beynəlxalq hüquq prinsip və normalarına uyğun olaraq hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən müstəqil şəkildə konkret halın xüsusiyyətindən, bu və ya digər müqavilənin xarakter və məzmunundan asılı olaraq həll olunur.

Lakin Azərbaycan və Ermənistan 1978 və 1983-cü il Vyana Konvensiyalarına qoşulmamışdır. Buna baxmayaraq 1978 və 1983-cü il Vyana konvensiyalarının bir sıra müddəaları heç şübhəsiz adət xarakteri daşıyır və bu mövcud beynəlxalq təcrübə ilə təsdiq olunur. Məsələn, bu 1978-ci il Konvensiyasının «dövlətlər birləşərkən sələf dövlətin beynəlxalq müqavilələri varis dövlət üçün qüvvədə qalmaqda davam edir, əgər birləşmə haqqında beynəlxalq müqavilədə başqa şey nəzərdə tutulmayıbsa» (maddə 31.1) norması üçün xarakterikdir.

Və ya bu Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə

«1. Dövlətin bir hissəsi və ya hissələri ayrılarkən və bir və ya daha artıq dövlət yaranarkən sələf dövlətin mövcud olub olmamasından asılı olmayaraq

a) dövlətlərin hüquq varisliyi (qəbullağı) zamanı sələf dövlətin bütün ərazisinə münasibətdə qüvvədə olan istənilən müqavilə beləliklə hər bir yaranmış varis dövlətə münasibətdə qüvvədə qalmaqda davam edir;...

2. 1-ci bənd tətbiq olunmur, əgər:

a) müvafiq dövlətlər başqa razılığa gəlmişlərsə, və ya

b) müqavilədən aydındır ki, və ya başqa cür müəyyən olunmuşdur ki, bu varis dövlətə münasibətdə bu müqavilənin tətbiqi bu müqavilənin obyekt və məqsədlərinə uyğun deyil və ya onun qüvvədə olma şərtlərini köklü surətdə dəyişdirə bilər.»

«Qarşılıqlı maraq kəsb edən keçmiş SSRİ müqavilələrinə münasibətdə qarşılıqlı anlaşma barədə» 1992-ci il 6 iyun tarixli Memorandum bu boşluğu doldurmağa çalışsa da, təcrübədə özünü SSRİ-nin müqavilələri üzrə varisi elan edən Rusiya Federasiyası istisna olmaqla, keçmiş SSRİ respublikalarının əksəriyyəti, o cümlədən Ermənistan və Azərbaycan beynəlxalq müqavilələrə münasibətdə «continuitet» (bütün mövcud müqavilələr qüvvədə qalır) deyil, «tabula rasa» (yeni dövlət sələf dövlətin beynəlxalq müqavilələri ilə bağlı deyil) prinsipini tətbiq etməyə başlayır.

Deməli, bu kontekstdə Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar Genosid haqqında Konvensiyanın Azərbaycan üçün Sovet İttifaqı dağılan andan 1996-cı ilin avqustun 16-dək, Ermənistan üçün isə Sovet İttifaqı dağılan andan 1993-cü ilin iyunun 23- nə qədər qüvvədə qalma məsələsi açıq qalır.

Bosniya – Herseqovina Yuqoslaviyaya (Serbiya və Çernoqoriya) qarşı işində 1993-cü ilin aprelinde qəbul etdiyi qərarında (Application de la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide (Bosnie-Herzégovine c. Yougoslavie (Serbie et Monténégro)), Ordonnance de la Cour indiquant des mesures conservatoires , Comme suite au communiqué de presse 93/9 du 8 avril 1993) Beynəlxalq Məhkəmə Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin mənasında özünün *ratione materiae* səlahiyyətini nəzərdən keçirir:

Məhkəmə qeyd edir ki, keçmiş Yuqoslaviya Federativ Sosialist Respublikası Genosid haqqında Konvensiyanı 1948-ci il dekabrın 11-də imzalamış və ratifikasiya alətlərini qeyd - şərt etmədən 1950-ci il avqustun 29-da təqdim etmişdir; bu məhkəmə işində iki tərəf keçmiş Federativ Sosialist Yuqoslaviya Respublikasının ərazisindəki hissələrə uygundur.

Daha sonra Məhkəmə 2 aləti yoxlayır: Yuqoslaviyanın keçmiş Yuqoslaviyanın üzvü olduğu beynəlxalq müqavilələrə riayət etmək niyyətini ifadə edən 27 aprel 1992-ci il tarixli deklarasiya və Bosniya – Herseqovina tərəfindən təqdim olunan Genosid haqqında Konvensiyaya münasibətdə 29 dekabr 1992-ci il tarixli «varislik haqqında bildiriş».

Yuqoslaviya iddia edirdi ki, Bosniya-Herseqovina konvensiyaya qoşulan tərəf kimi (varis kimi deyil) nəzərdən keçirilməlidir, konvensiyanın XI maddəsinin doğurduğu nəticəyə görə alət yalnız saxlanılmaya verildiyi gündən sonrakı doxsanıncı gün qüvvəyə minir (maddə XIII), əgər bu hal olubsa, zaman çərçivəsi şərti baxımından Məhkəmə səlahiyyətə malik olmayacaq. Lakin Məhkəmə müvəqqəti tədbirlər barədə qərara gələrək, özünün hazırkı vaxt və gələcəklə müqayisədə keçmişlə daha az məşğul olduğunu nəzərə alaraq bu məsələ ilə bağlı fikir söyləməmək qərarına gəlir. Qeyd olunan iki alətin bazasında Məhkəmə deyir ki, əgər mübahisənin obyektini konvensiyanın «təfsiri, tətbiqi və ya yerinə yetirilməsi təşkil edirsə, eləcə də mübahisələr genosid məsələsində və ya konvensiyanın III maddəsində sadalanan hər hansı digər aktın biri ilə bağlı dövlətin məsuliyyəti məsələsinə aiddirsə, Genosid Haqqında Konvensiyanın IX maddəsi Məhkəmənin səlahiyyətinin əsaslandırılması üçün baza ola bilər.

Məhkəmə Bosniya-Herseqovinaya görə işdə Məhkəmənin səlahiyyəti üçün əlavə əsas olan sənədi də nəzərdə keçirir. Bu Çernoqoriya Respublikasının Prezidenti və Serbiya Respublikasının Prezidenti tərəfindən Yuqoslaviyada sülh üçün beynəlxalq konfransın arbitraj komissiyasının sədrinə ünvanladığı 1992-ci il 8 iyun tarixli məktubdur. Məktubu nəzərdən keçirən Məhkəmə hesab edir ki, bu işdə həmin məktubu *prima facie* səlahiyyət üçün əsas kimi nəzərdən keçirmək imkanında deyil və deməli yalnız Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin verdiyi daha çox *ratione personae* nəinki *ratione materiae* səlahiyyəti əsasında hərəkət etməlidir.

Başqa sözlə, Məhkəmə zaman limiti (fasiləsi) məsələsinə toxunmadan (yəni dövlətin bu konvensiyaya üzvlüyü məsələsini açıq qoyaraq) Genosid Haqqında Konvensiyanın IX maddəsinin bazasında öz səlahiyyətini müəyyənləşdirir. Maraqlıdır ki, bu zaman Konvensiyaya 1993-cü ildə qoşulan Ermənistanın 1992-ci ilin fevralı üçün Konvensiyaya tərəf olması məsələsi daha çox sual doğurur, nəinki Xocalı soyqırımında ikinci qüvvə kimi iştirak edən 366 motoatıcı alayın tabe olduğu Rusiyanın Konvensiyaya tərəf olması məsələsi. Beləki, Rusiya «continuitet» prinsipini tətbiq etməklə özünü beynəlxalq müqavilələrə münasibətdə SSRİ-nin varisi elan etmişdir. Başqa sözlə, Rusiyaya münasibətdə Konvensiyanın qüvvədə olması məsələsində zaman fasiləsi yaranmamışdır.

Bundan əlavə, Məhkəmə qeyd edir ki, müvəqqəti tədbirlərin müəyyən olunması ilə bağlı bu xahiş kontekstində o, faktlar və ya onların təqsirləndirilməsi barədə yekun nəticə çıxarmaq səlahiyyətində deyil və bu və ya digər Tərəf tərəfindən genosid konvensiyasının pozulmasını müəyyən etməyə dəvət olunmamışdır, lakin şərait genosid haqqında konvensiyanın müəyyən etdiyi hüquqları qorumaq üçün dövlətlərin öz üzərlərinə götürməli olduqları müvəqqəti tədbirlərin müəyyən olunmasını tələb edirsə, müəyyən etməyə dəvət olunmuşdur. Beləliklə, Məhkəmə deyir ki, o, Genosid haqqında Konvensiyanın I maddəsində müəyyən olunan öhdəlikləri nəzərə alaraq bu hüquqları qorumaq üçün müvəqqəti tədbirlərin müəyyən edilməsində əmindir.

Lakin Məhkəmə yekunda dəqiqləşdirir ki, bu məhkəmə baxışında qəbul olunan qərar işə mahiyyəti üzrə baxılması üçün məhkəmənin səlahiyyətini, şikayətin məqbulluğu və mahiyyəti üzrə hər hansı məsələni ehtimal etmir və səlahiyyət və ya mahiyyəti üzrə Bosniya - Herseqovina və Yuqoslaviya Hökumətlərinin vasitələrdən istifadə etmək hüququnu toxunmamış saxlayır.

2. Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrin erga omnes öhdəliyi xarakteri

Lakin, 1948-ci il Konvensiyasının beynəlxalq adət hüququnun tərkib hissəsi olduğunu unutmaq olmaz. Beləki, Genosid haqqında Konvensiya bəyan edir ki, «Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir» (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.), yəni hamı üçün nəzərdə tutulan öhdəlikdir, başqa sözlə, ümumi xarakter daşıyır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Məhkəmənin şikayətlə bağlı *ratione temporis* səlahiyyəti tərəflərin konvensiyaya tabe olduğu anla məhdudlaşmır. Yəni bununla 1991-1996 və 1991-1993-cü illər ərzində Konvensiyaya riayət edilməsi Azərbaycan və Ermənistan üçün erga omnes öhdəliyi xarakteri daşmışdır.

Bundan əlavə, 1966-cı il Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndində deyilir ki,

«Həyatdan məhrumetməni genosid cinayəti təşkil etdiyi zaman nəzərə almaq lazımdır ki, bu maddədə heç bir şey bu Paktda iştirak edən dövlətlərə hər hansı bir yolla Genosid haqqında Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq qəbul olunmuş istənilən öhdəliklərdən geri çəkilmək hüququ vermir».

Başqa sözlə, Paktın 6-cı maddəsinin 3-cü bəndi Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrin erga omnes öhdəliyi xarakterini bir daha təsdiqləyir.

«Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyaya qeyd şərtlərin qanuniliyi və etibarlılığı» barədə Beynəlxalq Məhkəmənin 1951-ci ildə BMT Baş Assambleyasının xahişi ilə verdiyi Məşvərətçi Rəydə (International Court of Justice. I.C.J. Rep. 1951. P. 15. — L.C. Green. International Law through the cases. Fourth Edition. The Carswell Company Limited. Toronto, Canada; Oceana Publications, Inc. Dobbs Ferry, New York, USA. 1978. P. 573—579) deyilir ki,

«Konvensiyanın mənşəyi göstərir ki, BMT-nin genosidi bütöv insan qruplarının yaşamaq hüququnun inkar edilməsində ifadə olunan (hansı ki, yaşamaq hüququnun belə inkar edilməsi insan düşüncəsini dəhşətə gətirir, bütövlükdə bəşəriyyətin böyük itiklərinə, bu qrupların mədəniyyət və digər sferalarına verdiklərinin itirilməsinə gətirib çıxarır, eləcə də BMT-nin mənəvi normalarına, ruhuna və məqsədlərinə ziddiyyət təşkil edir) «beynəlxalq hüquq üzrə cinayət» (Rezolüsiya Qeneralənoy Assamblei 96(I) ot 11 dekabrə 1946 q.; Preambula i st. 1 Konvenüii) kimi məhkum edilməsi və cəzalandırılması niyyətini nümayiş etdirir. Bu konsepsiyadan əldə olunan ilk nəticə ondan ibarətdir ki, Konvensiyanın əsaslandığı prinsiplər sivil ölkələr tərəfindən və hətta müqavilə yolu ilə möhkəmləndirilmədən belə məcburi prinsiplər şəklində tanınır. İkinci nəticə həm genosidin məhkum edilməsinin, həm də «bəşəriyyəti bu dəhşətli bələdən xilas etmək üçün» zəruri olan əməkdaşlığın ümumi xarakterində ifadə olunur. (Konvensiyanın preambulası) Beləliklə, Baş Assambleya və razılığa gələn tərəflər genosid haqqında Konvensiyaya müəyyən universal xarakter vermək niyyətində olmuşlar. Konvensiya açıq şəkildə əsl humanitar və sivil məqsədlər üçün qəbul olunmuşdur. ...

Onun məqsədi, bir tərəfdən, bir qrup insanın mövcudluğunun təmin edilməsi, digər tərəfdən isə ən əsas mənəvi prinsiplərin təsdiq edilməsidir. Belə konvensiyalarda razılığa gələn dövlətlər öz məqsədlərini güdmürlər; onların, hər birinin ayrılıqda və hamısının birlikdə ümumi maraqları var, hansı ki, Konvensiyanın *raison d'être* – i (mövcudluq səbəbi) olan həmin ali məqsədlərin əldə olunmasıdır. Konvensiyanı ruhlandıran ali ideallar iştirakçı dövlətlərin ümumi iradəsinə əsasən onun müddəalarının xarakter və məzmununu müəyyən etmişdir.

2.1. Erga omnes öhdəliyi və üçüncü dövlətlər üçün yaranan nəticələr

Artıq qeyd etdiyimiz kimi Genosid haqqında Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.). Bir sıra müqavilələrin mövcudluğunun yalnız bəzi qeyri-üzv dövlətlərə münasibətdə deyil, həm də «bütün dövlətlərə» münasibətdə nəticələr doğurması artıq mübahisə doğurmur.

Müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının 36-cı maddəsində deyilir ki,

«Müqavilə öhdəliyindən üçüncü dövlət üçün hüquq yaranır, əgər bu müqavilənin iştirakçısı həmin müddəə vasitəsilə üçüncü dövlətə və ya məxsus olduğu dövlətlər qrupuna və ya bütün dövlətlərə belə hüquq vermək niyyətinə malikdirsə və əgər üçüncü dövlət bununla razılıqsızsa. Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, belə razılıq əksi sübut edilməyincə, ehtimal olunacaq.» (Article 36 §1 of the Convention of Vienna on the right of the treaties of May 23, 1969).

3. Konvensiyanın geriyə qüvvəsi

Azərbaycan qanunvericisi bu problemi həll etmək üçün «Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyə şamil olunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununu qəbul edir (12 may 2006-cı il).

Qanunun 1-ci maddəsində deyilir ki:

Bu Konstitusiyaya Qanunu Azərbaycan Respublikasında sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə, soyqırım və müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan mövcud cinayət qanunvericiliyi normalarının tətbiqini «**İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın və «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktın müvafiq müddəalarına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilir.**

Bəzi dövlətlərin konstitusiyaları da (məsələn, Polşa, Portuqaliya) beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun geriyə qüvvəsinin geriyə şamil olunmasına icazə verir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, cinayət-hüquqi normalara yalnız istisna hallarda retroaktiv qüvvə verilir. Belə ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra hərbi cinayətkarları cəzalandırmaq üçün (1945-ci il Nürenberq və 1946-cı il Tokio tribunallarının nizamnamələri əsasında) cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normalara geriyə qüvvə verilmişdir (R.K. Məmmədov «Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi», dis.aitoreferat, Bakı 2005).

Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə görə

Bu maddə sivil dövlətlər tərəfindən tanınan ümumi hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq törədildiyi zaman cinayət əməli olan hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyin törədilməsinə görə istənilən şəxsin mühakimə olunmasına və cəzalandırılmasına mane olmur.

Bəzi cinayətlərə münasibətdə belə istisnalar İkinci Dünya Müharibəsi başa çatdıqdan sonra istisna hallarda tətbiq edilirdi. Bu zaman geriyə qüvvəsi olan qanunlar «hərbi cinayətlərdə, xəyanətdə və düşmənlə kollaborasionizmdə təqsirkar şəxsləri cəzalandırmaq üçün tətbiq olunurdu və bu cinayətlərin hər hansı hüquqi və mənəvi məhkum edilməsinə yönəlməmişdi». Burada Almaniya retroaktivliyin tətbiqinin qadağan olunması haqqında konstitusiya müddəasına istinad edərək qeyd-şərt edir. Lakin təcrübədə bu hərbi cinayətkarları müdafiə etmədi, çünki onların əməlləri nasizmə qədər mövcud olan qanunvericiliyə (Hitler rejiminin «qanunları qeyri-qanuni elan edildiyi üçün) görə hüquqazidd əməllər kimi tövsüf olunmuşdur (D.Qomgen, D.Xarris, L.Zevak. Evropeyskaə Konvenüia o pravax çeloveka i Evropeyskaə Souialğnaə Xartia., M., 1998, s.268).

Nürenberq Tribunalında baş ittihamçılardan biri Xartli Şoukross öz çıxışında bildirir ki, «Tribunalın Nizamnaməsi yalnız cinayət törətmiş o şəxslərin məsuliyyətini müəyyən edir ki, hansılar ki, ümumi qanunvericilik baxımından aydın şəkildə belə görünür. «İndi siz törədilən zaman cinayət olmayan əmələ görə cəzalandırılacaqsınız» ifadəsi ilə «Siz indi törədilən zaman qanuna zidd olan və cinayət olan davranışa görə cəza çəkəcəksiniz» ifadəsi arasında böyük fərq var. ... Əgər bu qanunun geriyə qüvvəsidirsə, biz bəyan edirik ki, bütün sivil dövlətlərin təcrübəsində qanunun geriyə qüvvəsi üçün müəyyən hədləri müəyyən edən ali ədalət normalarına tamamilə uyğundur (İz vıstupleniy reçi qlavnoqo obvinitelə ot Velikobritanii Xartli Şoukrossa, proiznesennoy na zasedanii Mejdunarodnoqo Voennnoqo Tribunalu v Nörnberqe na proüesse po delu qlavnix nemeükix voennix prestupnikov 4 dekabrə 1945 q).

Eyni müddəadan çıxış edən 1966-cı il Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilir ki,

«Bu maddədə heç bir şey bütün beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ümumi hüquq prinsiplərinə görə törədilən zaman cinayət əməli olan hər hansı hərəkət və ya xəyata görə hər hansı şəxsi məhkəməyə verməyə və cəzalandırmağa mane ola bilməz».

Beləliklə, beynəlxalq adət hüququ və hüququn ümumi prinsipləri ilə cinayət sayılan əməlləri törədən şəxslərə qarşı məsuliyyət təyin edən cinayət hüquq normalarının geriyə şamil edilməsi istisna edilmir (Deystvuöhe mejdunarodnoe pravo v 3-x tomax/pod red. Ö.M.Kolosova i G.S.Krivçikovoy, M., 1999, tom 2).

4. Genosid cinayəti ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə müddəti

Bundan əlavə, genosid cinayəti ilə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə müddəti məsələsi qaladırlarsa, qeyd edilməlidir ki, yalnız Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Tribunalın Nizamnaməsində və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda genosidin hərbi və insanlıq əleyhinə cinayətlərdən fərqləndirildiyini və müstəqil beynəlxalq cinayət növü kimi müəyyən olunduğunu nəzərə alsaq, onda «Hərbi cinayətlərə və insanlığa qarşı cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq olunmaması haqqında 1968-ci il BMT Konvensiyasında genosidin müstəqil cinayət kimi göstərilməməsinə başa düşmək olar. 1-ci maddənin b) bəndində genosid insanlıq əleyhinə cinayətin tərkib hissəsi kimi verilir. Bu, həm də genosidin həm insanlığa qarşı, həm də hərbi cinayətlərin bəzi elementlərini özündə daşması ilə izah olunur.

1968-ci Konvensiyasına görə hərbi cinayətlərə və insanlıq əleyhinə cinayətlərə münasibətdə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi prinsipi təsbit edilir və üzv - dövlətlərin üzərinə bu məqsədlə daxili qanunvericilik və ya digər tədbirlərin görülməsi öhdəliyi qoyulur. (Azərbaycan bu Konvensiyaya 1996-cı il avqustun 16-da, Ermənistan isə 1993-cü il iyunun 23-də qoşulmuşdur).

Regional səviyyə daşıyan «İnsanlıq əleyhinə cinayətlərə və hərbi cinayətlərə münasibətdə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında» 1974-cü il Avropa Konvensiyasının (Azərbaycan və Ermənistan bu Konvensiyanın üzvü deyil) 1-ci maddəsində «... Genosid Konvensiyasında sadalanan bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdən söhbət gedir.

Başqa sözlə, bu cinayət məsuliyyətə cəlb etmə müddətini tanımadığından beynəlxalq və milli səviyyədə müvafiq tədbirlər görüldüyü zaman gözlənilən nəticələr doğura bilməsi ehtimal olunandır.

II. Ratione personae məsələsi

Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsində deyilir ki, «Bu Konvensiyanın təfsiri, tətbiqi, yaxud yerinə yetirilməsi məsələsində Razılığa gələn Tərəflər arasındakı mübahisələr – genosiddə, yaxud 3-cü maddədə sadalanan əməllərdən birində bu və ya digər dövlətin məsuliyyəti barədə mübahisələr daxil olmaqla - mübahisə edən tərəflərdən hər hansı birinin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilir»

Başqa sözlə, Konvensiya üzvləri olan ölkələr avtomatik olaraq onun təfsiri, tətbiqi, yaxud yerinə yetirilməsi ilə bağlı digər üzv dövlətlərə qarşı şikayətlə Beynəlxalq Məhkəməyə müraciət edə bilirlər.

Bosniya – Herseqovina Yuqoslaviyaya (Serbiya və Çernoqoriya) qarşı işində 1993-cü ilin aprelində qəbul etdiyi qərardadında (Application de la convention pour la prévention et la répression du crime de génocide (Bosnie-Herzégovine c. Yougoslavie (Serbie et Monténégro)), Ordonnance de la Cour indiquant des mesures conservatoires , Comme suite au communiqué de presse 93/9 du 8 avril 1993) özünün səlahiyyət məsələsinə toxunan Beynəlxalq Məhkəmə xatırladır:

O, o zaman müvəqqəti tədbirləri müəyyən edə bilər ki, iddiaçının istinad etdiyi və ya Statutda olan müddəalar prima facie Məhkəmənin öz səlahiyyətini əsaslandırma biləcəyi bazanı təşkil etsin; və bu qeyd daha çox *ratione personae* səlahiyyətinə tətbiq olunur, nəinki *ratione materiae* səlahiyyətinə.

Məhkəmə daha sonra o fakta istinad edir ki, Bosniya və Herseqovina öz müraciətində göstərir ki, Yuqoslaviya və BMT üzvü olan keçmiş Federativ Sosialist Respublikası olan Yuqoslaviya arasında «varislik» beynəlxalq birlik tərəfindən, o cümlədən BMT Təhlükəsizlik Şurası (777 sayılı Qətnamə), eləcə də Baş Assambleya (Qətnamə 47/1) tərəfindən mübahisələndirilmişdir. Məhkəmə Təhlükəsizlik Şurasının və Baş Assambleyanın qeyd olunan qətnamələrinə, eləcə də BMT-nin Hüquq Müşavirinin BMT yanında Bosniya – Herseqovina və Xorvatiyanın daimi nümayəndələrinə ünvanladığı məktubun mətninə istinad edir. Məktubda bildirilir ki, «BMT Katibliyinin 47/1 sayılı Qətnamənin BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbulunun praktik nəticələri ilə bağlı mövqeyi və müvafiq olaraq qəbul olunmuş qətnamə hazırkı mərhələdə Yuqoslaviyanın BMT-nin üzvü olub-olmaması və bu keyfiyyətdə Məhkəmənin Nizamnaməsinə Tərəf olub-olmaması sualı ilə bağlı prosedur məsələsi barədə qəti qərar qəbul etməmək üçün Məhkəməyə hüquqi çətinlik yaratmır. Nizamnamənin 35-ci maddəsi Məhkəmənin bu Nizamnamənin iştirakçılara açıq olduğunu bildirir, daha sonra:

«Digər dövlətlərə Məhkəmənin açıq olması şərtləri Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qüvvədə olan müqavilələrdə nəzərdə tutulan xüsusi müddəaların yerinə yetirilməsi ilə müəyyən olunur, bu şərtlər heç bir halda tərəfləri Məhkəmə qarşısında qeyri-bərabər vəziyyətə qoya bilməzlər»;

nəticədə Məhkəmə hesab etmişdir ki, bir Dövlət tərəfindən qüvvədə olan müqavilənin bu cür xüsusi müddəasının iştirakçısı olan digər dövlətə qarşı Nizamnaməyə üzv olmadan belə müvafiq qaydada iş qaldırıla bilər və bu Təhlükəsizlik Şurasının tənzimlədiyi şərtlərdən müstəqildir; nəinki çoxtərəfli konvensiyanın məhkəmə baxışına təqdim etmək şərti, məsələn Genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsi. Nəzərdən keçirilən işdə Bosniya – Herseqovinanın istinad etdiyi IX maddə qüvvədə olan müqavilənin prima facie «xüsusi müddəası» kimi nəzərdən keçirilə bilər; nəticədə əgər Bosniya – Herseqovina və Yuqoslaviya Genosid haqqında Konvensiyanın iki üzvüdirsə, barəsində IX maddə tətbiq olunan mübahisə bütün hallarda prima facie Məhkəmənin *ratione personae* səlahiyyəti ilə bağlıdır.

Məsələ ilə bağlı qeyd edilməlidir, nə Azərbaycanın, nə də Ermənistanın beynəlxalq hüquq subyektiyi mübahisə obyektidir. Hər ikisi BMT və onun üzvləri tərəfindən tanınmış müstəqil dövlətlərdir.

III. Konvensiyanın mahiyyəti üzrə məsələlər

Genosid cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiyanın tətbiqi (Bosniya – Herseqovina Serbiya və Çernoqoriyaya qarşı) üzrə Beynəlxalq Məhkəmənin 26 fevral 2007-ci il tarixli qərarında deyilir:

Bu konkret işdə Məhkəmənin səlahiyyəti yalnız genosid haqqında Konvensiyanın IX maddəsinə əsaslanır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Məhkəmə Genosid haqqında Konvensiyada müəyyən olunmuş genosiddən fərqli beynəlxalq hüquqla nəzərdə tutulmuş digər öhdəliklərin iddia olunan pozuntuları ilə bağlı qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik deyil. Bu vacibdir, çünki baxılan işdə Bosniya-Herseqovində gözlənilmədən aşkar edilən faktlar ilə bağlı Məhkəməyə təqdim olunan zəngin sübut elementləri, nəzərdən keçirilən aktlar hərbi cinayətlər və ya insanlıq əleyhinə cinayətlərdə də rast gəlinir (eynidir). Lakin Məhkəmənin bu aktlarla bağlı qərar vermək səlahiyyəti yoxdur

Beynəlxalq Məhkəmənin sədri R.Higgins bildirir ki, biz yalnız genosid məsələsini nəzərdən keçirdik və genosidi hüquqi termin mənasında nəzərdən keçirdik, daha bəzi hallarda geniş mənada istifadə olunan termin kimi deyil.

İşin faktiki məlumatları həddindən artıq çoxdur. Hər bir tərəf min səhifədən artıq sənədli sübutlar təqdim etmişdir. Qərarın təxminən üçdə bir hissəsi sübutların təhlilinə həsr olunmuşdur. Məhkəmə iddia olunan vəhşiliklərin doğrudanmı törədildiyini və təsdiqləndiyi halda onun müəlliflərinin Məhkəmə tərəfindən Bosniya müsəlmanları kimi identifikasiya edilən qorunan qrupun bütövlükdə və ya bir hissəsini məhv etmək üçün xüsusi niyyətə malik olmaları ilə bağlı məsələlər üzrə öz nəticələrini təfsilatı ilə təqdim edir. Məhz xüsusi niyyət və ya *dolus specialis* (xüsusi niyyət, qəsd, məqsəd) genosidi digər cinayətlərdən fərqləndirir. Bu halda iddiaçının, məsələn, Bosniya müsəlmanlarına qarşı qətlin özbaşına, qanunsuz törədilməsini müəyyən etməsi kifayət deyil. Əlavə element tələb olunur – qətlərin qurbanlarının məxsus olduğu qrupu məhv etmək üçün xüsusi niyyətlə törədilməsi barədə sübut.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Xocalı soyqırım ilə bağlı məsələni qaldırarkən ermənilərin (Ermənistan silahlı qüvvələrinin) Xocalı sakinlərini öldürməkdə xüsusi niyyətlərinin olması barədə sübutlar

təqdim etməlidir. Əks halda həmin əməllər hərbi və ya insanlıq əleyhinə cinayətlərin elementlərini təşkil etmiş olacaq və Genosid haqqında Konvensiyanın təsiri altına düşməyəcək.

Məhkəməyə görə genosid cinayətinin müstəsna ağırlığını nəzərə alaraq Məhkəmə tələb etdi ki, ittihamlar «tam sübutedici qüvvəyə» malik elementlərlə sübut edilsin. Məhkəmə deyir ki, biz özümüz bizə təqdim olunan sübut elementləri kontekstində faktları müəyyən etdik, lakin bizə həmçinin fərdlərlə bağlı prosedurlar çərçivəsində keçmiş Yuqoslaviya üçün Beynəlxalq Tribunalın (TPIY) faktları əsasında formulə edilmiş nəticələr (rəylər) əhəmiyyətli dərəcədə kömək etdi.

Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar beynəlxalq tribunal olmasa da, ölkə daxilində aparılan istintaqın faktoloji materiallarından, məcburi köçkünlərin şikayətləri ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin qəbul edəcəyi qərarlardan istifadə oluna bilər.(?)

Məhkəmə hesab edir ki, Bosniya-Herseqovinanın bütün ərazisində dəqiq yerləşən saxlanma (həbsxana) zona və düşərgələrində qətlərin və əslində fiziki və əqli bütövlüyə ciddi qəsdlər olan aktların kütləvi şəkildə törədilməsi inandırıcı şəkildə müəyyən olunmuşdur. Məhkəmə deyir ki, biz eynilə qurbanların dəhşətli mövcudluq şəraitinə məcbur edilməsi barədə də qəti nəticəyə gəlmişik. Bir çox hallarda Bosniya müsəlmanları bu aktların qurbanları olmuşlar. Lakin, Hiqqins qeyd edir ki, bir istisnaya diqqət yetirmək lazımdır – sübut elementləri dəhşətli aktların genosidi sübut etmək üçün zəruri olan qrupun məhv edilməsi spesifik niyyəti ilə müşayiət olunduğunu göstərmir, sübut etmir.

İddiaçı ona əsaslanır ki, spesifik niyyət barədə vəhşiliyin sisteməlik xarakterindən nəticə çıxarmaq olar. Lakin Məhkəmə bu arqumenti qəbul etmir. Spesifik niyyət dəqiq şəraitə münasibətdə inandırıcı şəkildə müəyyən olunmalıdır ki, sisteməlik davranış belə niyyətin sübutu kimi qəbul oluna bilsin və zəruridir ki, bu davranışın yeganə izahı genosid olsun.

Deməli, Azərbaycan Xocalı soyqırımı ilə bağlı məsələni qaldırarkən ermənilərin (Ermənistan silahlı qüvvələrinin) Xocalı sakinlərini öldürməkdə xüsusi niyyətlərinin olması barədə sübutlar təqdim edərək belə davranışın sisteməlik xarakter daşdığını və yalnız genosidlə izah olunduğunu sübuta yetirməlidir.

Lakin bu nəticələrdən vacib istisna da mövcuddur. Məhkəmə hesab etmişdir ki, Bosniya müsəlmanlarına qarşı yönələn qətlərin və əslində fiziki və əqli bütövlüyə ciddi qəsdlər olan aktların 1995-ci ilin iyulunda Srebrenikada törədilməsini sübut edən dəlillər mövcud olmuşdur. Bu aktlar VRS (Spriska Respublikasının ordusu) baş qərargahının rəhbərliyi altında, genosidi sübut etmək üçün tələb olunan spesifik niyyətlə törədilmişdir.

Genosidin Srebrenikada törədildiyini müəyyən edərək Məhkəmə daha sonra cavabdehin hüquqi baxımdan VRS- in aktlarına görə məsuliyyət daşıyıb - daşımamasını müəyyən etməlidir. Əgər VRS Serbiya və Çernoqoriyanın orqanı idisə (o vaxt o belə adlandırılırdı), belə nəticəyə gəlmək olardı ki, cavabdeh VRS-nin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımaq hüququnda olmuşdur. VRS sonuncunun (Serbiya və Çernoqoriyanın) təlimatları və ya direktivləri əsasında və nəzarəti altında hərəkət etmişdirsə, cavabdeh eynilə məsuliyyət daşımaq hüququnda olmuşdur. Malik olduğu informasiya kontekstində Məhkəmə bildirmişdir ki, Srebrenikadakı kütləvi qırğınların cavabdehin orqanları tərəfindən törədildiyi müəyyən edilməmişdir. O, eyni zamanda bildirmişdir ki, kütləvi qırğınların cavabdehin təlimatları və ya direktivləri əsasında həyata keçirilməsi, nə sonuncunun kütləvi qırğınların törədildiyi əməliyyatlar üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirməsi müəyyən olunmamışdır. Bu beynəlxalq hüquqda tətbiq olunan meyardır. Həqiqətdə hər şey onu göstərirdi ki, Srebrenikanın müsəlman icmasının yetkinlik yaşına çatmış kişi əhalisinin öldürülməsi qərarı VRS baş qərargahı tərəfindən qəbul olunmuşdu, lakin Yuqoslaviya Federativ Respublikasının təlimatları və effektiv nəzarəti olmadan.

«Scorpions» yarımhərbi bölməsinə gəlincə, iddiaçı 1995-ci ilin iyulunda Srebrenikanın yaxınlığındakı zonada yerləşən Trnovoda 6 Bosniya müsəlmanının hərbiçilər tərəfindən edam edilməsini göstərən videoyazını Məhkəməyə təqdim etdi. Bu yazı əvvəlcə serb televiziyyasında və TPIY (keçmiş Yuqoslaviya üçün Tribunal) qarşısında Miloşeviçin işi üzrə prosesdə yayımlanmışdır. Bu videoyazıdan başqa, cavabdehin «Scorpions»-lərin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşdığını hesab edən iddiaçı Məhkəməyə digər sübutlar təqdim etmişdir. Məhkəmə ona təqdim olunan bütün məlumatları sisteməlik nəzərdən keçirmişdir. Lakin o, yalnız ona təqdim olunan dəlillər əsasında fikrini bildirə bilər. Beləliklə, bu dəlillər əsasında Məhkəmə 1995-ci ilin ortasında Trnovoda «Scorpions»-lərin hərəkətlərinə görə cavabdehin məsuliyyət daşması barədə nəticəyə gəlmək imkanında olmamışdır.

Genosid haqqında Konvensiyada göstərilən iştirakçılıqla əlaqədar Məhkəmə müəyyən etməli idi, doğrudanmı cavabdeh Srebrenikadakı hadisələrə imkan verən və ya asanlaşdıran vasitələr təqdim etmişdir və bu köməyin genosid törədilməsi üçün istifadə olunacağını tam dərk etmişdir. Aydın ki, cavabdeh Spriska Respublikasına və VRS-yə siyasi, hərbi və maliyyə baxımından əhəmiyyətli dərəcədə kömək etmişdir və bu Srebrenikadakı faciəvi hadisələrə qədər olmuşdur və bu kömək həmin hadisələr zamanı da davam etmişdir.

Lakin iştirakçılığın başlıca şərti yerinə yetirilməmişdir: Məhkəmə cavabdehin hakimiyyət orqanlarının bu köməyi təqdim edən zaman VRS-nin genosidi xarakterizə edən spesifik niyyətlə hərəkət etdiyini tam dərk etmələrini sübuta yetirən heç bir inandırıcı dəlilə malik olmamışdır.

Hüquqi baxımdan genosiddə iştirakçılıq və genosidin qarşısının alınması öhdəliyinin pozulması arasında fərqi müəyyən etmək çətindir. Məhkəmə hesab etmişdir ki, inandırıcı şəkildə sübut olunmuşdur ki, Yuqoslaviya Federativ Respublikasının rəhbərləri və ilk növbədə Miloşeviç Srebrenika regionunda Bosniya serbləri və müsəlmanları arasında hökm sürən xüsusi nifrət dolu iqlimi, nə də orada ehtimal oluna biləcək kütləvi qırğınları qətiyyənlə inkar etmirdilər. Ola bilsin, onlar genosidin törədilməsi ilə əlaqədar xüsusi niyyətin olması barədə bilməmişlər, lakin Srebrenikada ciddi genosid riskinin mövcudluğu aydın olmalı idi. Bu bənd vacibdir, çünki genosidin qarşısının alınması öhdəliyini yaradır. Bu öhdəlik Genosid haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Burada dəqiqləşdirmək lazımdır ki, hüquq məsələsi cavabdehin genosiddən yayınmaq üçün Spriska Respublikası və VRS ilə sıx əlaqələrindən istifadə edib-etmədiyi halı bilmək deyil. Hüquq məsələsi cavabdehin genosidin qarşısını almaq üçün ixtiyarında olan bütün tədbirləri görüb-görməməsini bilməkdən ibarətdir.

Məhkəmə hesab etdi ki, cavabdeh genosidin qarşısını almaq üçün hərəkət edə bilirdi və etməli idi, lakin o, bunu etmədi. Cavabdeh bir tərəfdən onun hakimiyyət orqanları digər tərəfdən Spriska Respublikası və VRS arasında siyasi, hərbi və maliyyə əlaqələrinin olmasına baxmayaraq Srebrenikada kütləvi qırğınların qarşısını almaq üçün heç nə etməmişdir. Nəticədə Genosid haqqında Konvensiyada təsbit olunan genosidin qarşısını almaq öhdəliyini pozmuşdur.

Digər öhdəlik genosidin cəzalandırılmasıdır. Genosid haqqında Konvensiyanın VI maddəsi tələb edir ki, genosiddə və ya III maddədə göstərilən əməllərin birində ittiham olunan şəxslər həmin əməlin törədildiyi dövlətin ərazisindəki səlahiyyətli məhkəmədə, yaxud beynəlxalq cinayət məhkəməsində mühakimə edilməlidir. Qeyd olunan halda genosid cavabdehin ərazisində yerləşməyən Srebrenikada baş vermişdir. Beləliklə, sonuncu Srebrenikada genosiddə iştirak etməkdə ittiham olunan şəxsləri öz məhkəmələri qarşısında təqib edə bilmədiyinə görə məsuliyyət daşıya bilməz. Deməli, vacib məsələ cavabdehin onun ərazisində yerləşən və TPIY tərəfindən Srebrenikada kütləvi qırğınlarla əlaqədar genosiddə ittiham olunan bütün şəxslərin həbsi və verilməsini həyata keçirərkən TPIY ilə əməkdaşlıq etmək öhdəliyinə riayət edib etməməsini bilməkdən ibarətdir.

Məhkəmənin bu cür yanaşmasını nəzərə alaraq, Ermənistan tərəfindən genosidin qarşısının alınması və cəzalandırılması öhdəliyinin pozulması sualının qoyulmasıdır. Yəni Ermənistan genosidin qarşısını almaq və cəzalandırmaq üçün hərəkət edə bilirdi və etməli idi, lakin o, bunu etmədi.

Belə ki, Məhkəmə çoxlu sayda və müvafiq informasiyanı qeyd etməyi yaddan çıxarmadı. Bu informasiya fikirləşməyə imkan verirdi ki, TPIY tərəfindən Srebrenika genosidinin başlıca məsul şəxslərindən biri kimi təqib olunan general Mladiç bir sıra hallarda və son illər bir sıra mühüm vaxtlarda cavabdehin ərazisində olmuşdur və ola bilsin hazırda hələ də onun ərazisindədir və serb hakimiyyət orqanları onun yerini müəyyən etmək və həbs etmək üçün səlahiyyətlərində olan və məntiqlə istifadə edə biləcəkləri vasitələrdən istifadə etməmişlər. Məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir ki, cavabdeh TPIY ilə tam əməkdaşlıq öhdəliyini yerinə yetirməmiş və nəticədə genosidi cəzalandırmaq öhdəliyini pozmuşdur.

Məhkəmə hesab etmir ki, cavabdeh özü Srebrenikada genosid törətmişdir, ya da ona görə məsuliyyət daşıyır. Bu mənada əhəmiyyətli reparasiya (kompensasiya) məsələsi qoyulmur. Genosidin qarşısının alınması öhdəliyinin pozulmasına gəlinə, Məhkəmə həmçinin hesab etmişdir ki, iddiaçının təklif etdiyi kimi Məhkəmənin bəyanatı özü-özlüyündə müvafiq satisfaksiyadır. Cavabdeh tərəfindən genosidin cəzalandırılması öhdəliyinin pozulmasına gəlinə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, bu davam edən pozuntudur. Ona görə də, Serbiya dərhal bu öhdəliyi tam yerinə yetirmək üçün effektiv tədbirlər görməli, genosiddə ittiham olunan şəxslərin mühakimə olunmaq üçün TPIY-yə verməli və bu Tribunalaya tam əməkdaşlıq etməlidir.

Başqa sözlə, Məhkəmə genosidin cəzalandırılması öhdəliyinin pozulmasının uzanan, yəni davam edən pozuntu hesab edir. Bundan əlavə, artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi Genosid haqqında Konvensiya bəyan edir ki, «Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələr erga omnes öhdəliyidir» (CIJ, Application of Convention for the prevention and the repression of the crime of genocide (Bosnia-Herzégovine against Yugoslavia), preliminary exceptions of July 11, 1996, Rec., 1996, p. 616.), yəni hamı üçün nəzərdə tutulan öhdəlikdir, başqa sözlə ümumi xarakter daşıyır.

Beləliklə, Məhkəmədə beynəlxalq hüquqda ümumi öhdəlik kimi, yəni bütün dövlətlərin yerinə yetirməli olduğu öhdəlik kimi qiymətləndirilən genosidin qarşısını almaq və cəzalandırmaq öhdəliyinin pozulması və pozuntunun davam etməsi, Ermənistan tərəfindən satisfaksiyanın təmin edilməsi məsələsi qaldırılmalıdır.

Səadət Yusifova

“Bizim yol”.-2010.-27 fevral.- .№28.-S.11.

Soyqırımlar arasında nə fərq var?

Soyqırım - müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədar olaraq məqsədli şəkildə yox edilməsi prosesidir. Ən qorxulusu odur ki, bu cinayət insanlar birliyinin müxtəlifliyinin itirilməsinə və beynəlxalq nizamlaşma qanunauyğunlarının əsaslarının sarsılması təhlükəsi yaradır. Soyqırım- beynəlxalq hüququn qəbul edilmiş ümumi prinsip və normalarının, habelə insan hüquq və azadlıqlarının kobud sürətdə pozulmasıdır.

Bəşər tarixində elə hərbi cinayətlər olub ki, onlar xarakter etibarilə soyqırım kimi xarakterizə edilib, elələri də olub ki, beynəlxalq cinayət kateqoriyasına uyğun tövsiyə olunub, elələri də olub ki, bütün kateqoriyalar üzrə həm soyqırım, həm beynəlxalq cinayət kimi xarakterizə olunsada layiqli qiymətini almayıb. Kateqoriya deyiləndə cinayətlərin mahiyyətinin İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaradılmış beynəlxalq hərbi tribunalların (Nürnberq, Tokio) nizamnaməsində istifadə olunmuş, sonradan həmin cinayət tərkibləri Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının nizamnamələrində, habelə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunda təkmilləşdirilməsindən sonra yekun çərçivəyə salınmış müddəalar nəzərdə tutulur.

Bu yazıda dünyanın siyasətdə olduğu kimi, insan məhvinə, tələfatına, uşaqların göz yaşlarına, milyonlarla insanın yurdsuz-yuvasız qalmasına, o insanların öz torpaqlarına qayıda bilmək qədər sadə istəklərinə belə ikili yanaşmasına diqqət yönəldilir. Soyqırımlar arasında fərq qoymaq müasir dünyanın əsl simasıdır. Beləliklə,

Zaman: mart-aprel 1918-ci il.

Məkan: Azərbaycan

Fakt: Azərbaycanlıların soyqırımı

Hadisə: 1918-ci ilin mart ayının son üç günündə təkcə Bakıda otuz mindən çox əhalini erməni vəhşiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. 1918-ci ildə erməni quldur dəstələri insanlara qarşı vəhşi amansızlıq etdikləri kimi, mədəniyyət abidələrini və tarixi abidələri də vəhşicəsinə dağıdır, məscidləri yandırır, memarlıq incisi sayılan binaları yerlə-yeksan edirdilər. Mart qırğını haqqında olan mənbələrdə göstərilir ki, ermənilər bir çox qədim binaları, o cümlədən Cümə məscidini, İsmailiyyə binasını top atəsinə tutaraq dağıtmışlar. 2007-ci ildə Qubada aşkar olunan “Quba kütləvi məzarlığı”nda 1918 ildə ermənilər və bolşeviklər tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş azərbaycanlılar və Yahudilər basdırılıb. İndiyənədək burada min nəfərdən çox insan qalıqı tapılıb

Səbəb: Azərbaycanlı olmaları

Nəticə: İstintaq bu cinayətdə əli olan Stepan Lalayevin, Qavril Qaraoğlanovu, Arşak Gülbəndovu, Mixail Arzumanovun, Sedrak Vlasovu, Samvel Doliyevi, Petrosyançı və “bərbər” Ovanesin günahını tam sübuta yetirən faktlara malik olsa da onlar cəzadan yaxa qurtara bilməmişlər. Daşnak dəstələrinin komandiri Hamazasp uzun müddət xaricdə yaşayıb. Daşnaksutyun ideoloqlarından biri Simon Vraçyan (o, Naxçıvan, Zəngəzurda 10 mindən çox azərbaycanlının qatili kimi tarixdə tanınır) 1921-ci ilin yanvarında Sovet Ermənistanının rəhbəri təyin olunur. 1936-cı ildə ABŞ-a qaçır və uzun müddət ABŞ prezidentinin Yaxın Şərq məsələləri üzrə məsləhətçisi işləyir. Digər erməni faşisti, azərbaycanlılara qarşı ən qəddar cinayətlərə imza atan quldur, Qaregin Njde sonradan Hitler Almaniyasında general olub.

Siyasi qiymət: Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə azərbaycanlıların ümummillə lideri Heydər Əliyevin 27 mart 1998-ci il «31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı haqqında» fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü elan edilib.

Vaxt: 1933-1945

Məkan: Avropa

Fakt: yəhudi soyqırımı (holokost)

Hadisə: Holokost- günahsız insanların alman millətçiləri və kollaborasionistlər tərəfindən sistematik olaraq təqib edilməsi və məhvi. Yəhudi xalqının 1/3-i bu dəhşətli faciələrin qurbanı olub. Avropada yaşayan yəhudilərin 60%-i, qaraçıların isə 3/4-ü soyqırım qurbanları olublar. Əsirlər üzərində insanlıqdankənar tibbi sınaqların aparılması da holokost cinayətləri sırasına aid edilib. Ümumilikdə 6 milyon yəhudi məhv edilib.

Səbəb: antisemitizm

Nəticə: Oktyabr 1945- noyabr 1946-cı illər. Nyurnberq prosesi. Faşist Almaniyasının 25 yüksək çinli məmurunun məhkəməsi keçirilmiş, onlardan Hering, Ribbentrop, Keytel, Kaltenbrunner, Rozenberq, Franka, Frika, Ştrayxer, Zaykel, Zeys-İnkvarta, Borman(qiyabi), Yodl ölüm cəzasına, Hessa, Funka, Reder ömürlük həbsə, Şirax və Şpyera 20 illik həbs cəzasına məhkum olunublar.

Siyasi qiymət: bir neçə ölkəni çıxmaqla bütün dünya “xolokost”u bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi tanıyıb. Almaniya təzminat ödəyir. Bəzi ölkələrin qanunlarında “Xolokost”u tanımaqdan imtinaya görə ciddi cəzalar nəzərdə tutub.

Zaman: 10 iyun 1942.

Məkan: Lidiçe, Çexiya.

Fakt: Lidiçenin yer üzündən silinməsi

Hadisə: Bohemiya və Moraviyanın Protektoru Raynhard Heydrixin 27 may 1942-ci ildə qətlə yetirilməsində almanlar bu kəndin əhalisini günahkar biliblər. 10 iyunda “Prins Yevgeni” diviziyası kəndi mühasirəyə alaraq, dəhşətli cinayət törədirlər. 16 yaşdan yuxarı 172 kişi qətlə yetirilir, 172 qadın Ravensbryuk konslagerinə göndərilir. Onlardan 60 nəfəri orada dünyasını dəyişib. 105 uşaq almanlaşdırılıb, qalan 82-si qətlə yetirilib. Bütün kənd yandırılıb. Hadisənin səhərişi günü kənddən yalnız dağıntılar qalıb.

Səbəb: alman məmurun ölümü

Nəticə: hərbi cinayəti törətmiş bütün canilər məhkəmə qarşısında dayanıblar.

Siyasi qiymət: 60 ildən çoxdur ki, Lidiçe faciəsi soyqırım kimi qeyd olunur.

Zaman: 22 mart 1943-cü il

Məkan: Xatın kəndi, Belarus

Fakt: Kəndin yer üzündən silinməsi, əhalinin qırılması

Hadisə: Xatın kəndindən 6 km aralıda partizanlar alman qərargah məşinini partladaraq aradan çıxmışlar. Partlayan məşinin içərisində 118-ci mühafizə polisinin zabitləri olub. Onlardan hauptman Hans Völke yüngül atletika üzrə olimpiya çempionu olmuş ilk almandır. Almanların qənaətinə görə hadisəni törədənlər Xatın kənd sakinləri və ya bu kənddə gizlənən partizanlar ola bilər. Qoca, uşaq, qadın hamı məhv edilib. 149 nəfər taxta binaya yığılaraq yandırılıb. Onlardan 75-i uşaq olub.

Səbəb: alman zabitinin qətli

Nəticə: Mühəribə bitəndən sonra həmin batalyonun qərargah rəisi Qırmızı Ordunun leytenantı Vasyura və Meleşko güllələnmə cəzasına məhkum ediliblər.

Siyasi qiymət: Xatın bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi tanınıb.

Zaman: 10 iyun 1944-cü il.

Məkan: Oradur-sür-Qlan, Fransa

Fakt: 2600 nəfərlik qəsəbə tarixdən silinib

Hadisə: 10 iyun 1944-cü ildə hauptsturmfürer Kanın rəhbərliyi altında kənd mühasirəyə alınır. Almanların qənaətinə görə kənd yaxınlığında partladılaraq, qarət edilən alman kolonuna hücumu fransız partizanlar (maklar) təşkil ediblər və onlar Oradurda gizlənilər. Kişilər güllələndən sonra, yandırılıblar. 197 nəfər qətlə yetirilib. 240 qadın və 205 uşaq kilsədə yandırılıb.

Səbəb: talanmış 6 milyon franklıq qızılın axtarışı

Nəticə: 1953-cü ildə Bordoda 28 nəfər məhkəmə qarşısına çıxıb: 7 alman, 21 elzaslı. 1958-ci ilə qədər amnistiya aktı ilə bütün almanlar azad olunublar.

Siyasi qiymət: Prezident Şarl de Qoll Oradur-sür-Qlanı “Memorial mərkəz” elan edib. Genosid kimi qiymətləndirilib.

Zaman: 1948-1952

Məkan: Ermənistan.

Fakt: Azərbaycanlıların deportasiyası

Hadisə: Azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi deportasiyası əsasən 1948-1953-cü illərdə Stalinin göstərişi ilə həyata keçirilmişdir. 1947-ci il dekabrın 23-də İ. Stalin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" SSRİ Nazirlər Sovetinin 4083 nömrəli qərarını imzalayıb. 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min və 1950-ci ildə 50 min nəfərin köçürülməsi nəzərdə tutulurdu.

Səbəb: azərbaycanlı olmaları, etnik təmizləmə

Nəticə: Bu proseslər zamanı ermənilər Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların yüzlərlə yaşayış məntəqəsini yerlə-yeksan edib, 30 minə yaxın evi dağıdıb və yandırıb, qoca, uşaq və qadınların da daxil olduğu 140 min insanı vəhşicəsinə qətlə yetirib, 750 mindən artıq azərbaycanlı didərgin salınıb. Bu cinayətin memarı SSRİ-nin erməni Mikoyan, Stalin, Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Q. Harutyunov, SSRİ Xarici işlər naziri Molotov və digərləri heç bir cəza almayıblar

Siyasi qiymət: Ümummilli lider Heydər Əliyev 18 dekabr 1997-ci ildə “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” fərman imzalayıb.

Zaman: 16 mart 1968

Məkan: Sonqmi vilayəti, Vyetnam

Fakt: 500 vyetnamlının qətli, qadınların kütləvi zorlanması

Hadisə: Döyüşlərdən birində əsgərlərin sevimli serjantı Corc Koks həlak olur. Kapitan Medina and içir ki, serjantın qisası alınacaq. Sonqmi bölgəsinə üç istiqamətli hücum təşkil olunur. Kənddə heç bir silahlı aşkar etməyən əsgərlərə dinc sakinlərə atəş açmaq əmr edilir (əmrli leytenant Uilyam Kelli verilir). Kənd bombardman olunur. Qaçanlar yerindəcə güllələnir. Ümumilikdə, 173 uşaq, 182 qadın, 149 kişi qətlə yetirilib.

Səbəb: Əsgər yoldaşının qisası

Nəticə: Hərbi tribunal qarşısında 6 nəfər dayanıb, yalnız Uilyam Kelli cəzalanıb. O da ki, 3 il yarım....

Siyasi qiymət: Sonqmi soyqırımı bəzi ölkələr tərəfindən tanınıb.

Zaman: 25-26 fevral 1992-ci il.

Məkan: Xocalı, Azərbaycan

Akt: azərbaycanlıların soyqırımı

Hadisə: 1992 – ci ilin fevral ayının 25 – dən 26 – a keçən gecə erməni silahlı dəstələri Xankəndi şəhərində yerləşdirilmiş keçmiş SSRİ – nin 366 – cı motoatıcı hərbi alayının bilavasitə iştirakı ilə Xocalı şəhərinə hücum etmişlər. Fevral ayının 26 – ı səhər saat 5 – ə qədər şəhər zəbt edilmişdir. Şəhəri tərk etməyə məcbur olan əhali dağlara, meşələrə, kimi isə yaxınlıqda azərilərin yaşadığı Ağdam şəhərinə üz tutmuş, bu zaman əvvəlcədən qurulmuş pusquya düşərək güllə-baran edilmişlər. Cinayətkar erməni hərbi birləşmələrinin vəhşiliyi nəticəsində 613 nəfər şəhid, 487 nəfər şikəst olmuş, 1275 nəfər dinc sakin – qocalar, uşaqlar, qadınlar əsir götürülərək, ağlasıqmaz erməni zülmünə, təhqirlərə və həqarətlərə məruz qalmışlar. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyildir. Şəhid olanların 106 nəfəri qadın, 63 nəfəri isə azyaşlı uşaqlardır. Bu cinayət nəticəsində 8 ailə bütövlükdə məhv edilmiş, 24 uşaq hər iki valideynini itirmiş, 130 azyaşlı uşaq isə valideynlərindən birini itirmişdir.

Səbəb: azərbaycanlı olmaları

Nəticə: Xocalı faciəsini törədənlərdən biri Robert Köçəryan və Serj Sarksyen Ermənistan prezidenti seçiliblər. Batalyon komandiri Seyran Ohanyan isə hazırda işğalçı dövlətin müdafiə naziridir. Bundan başqa 366 alayın komandir müavini B. Baymukov, birinci batalyonun komandiri İ. Moiseyev, ikinci batalyonun komandiri S. Ohanyan, üçüncü batalyonu komandiri E. Naboknik, birinci batalyonun qərargah rəisi Çitçiyen, alayın kəşfiyyat rəisi mayor Hayriyan, rota komandiri O. Mirzoyan, kəşfiyyat bölmə rəisi Xrinxua, tank rotasının komandiri Qarmaş, rota komandiri baş leytenant Hakonyan, batariya komandiri Əzizyan, kəşfiyyat komandirinin müavini Bondarev hələ də azadlıqdadırlar və Xocalının işğalı zamanı qazandıqlarını xələylirlər.

Zaman: 6 -25 iyul 1995-ci il.

Məkan: Srebreniça, Bosniya-Hersoqovina

Fakt: Müsəlman boşnakların məhvi

Hadisə: 1992-ci ildən başlayan etnik təmizləmənin məntiqi yekunu. 1993-cü ildə bağlanan atəşkəs sazişini Bosniya serbləri pozurlar. Serblər iki ildən sonra tank və ağır artilleriyanın dəstəyi ilə hücumu keçdilər. BMT sülhməramlıları müqavimət göstərə bilmirlər. Təkcə 2500 kişi və uşaq meyidi yalnız bir qəbiristanlıqdan tapıldı. Ümumi say 8 min nəfər olub.

Səbəb: etnik təmizləmə, boşnakların hücumlarına cavab.

Nəticə: Srebreniça etnik təmizləndi. Serb respublikasının prezidenti Radovan Karacic, Radko Mladiç, Radislav Krstić (ömürlük həbs), Milorad Pelemiş, Drajen Erdemoviç (1996-cı ildə 5 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib), Mladiç həbs olunublar.

Siyasi Qiymət: 2007-ci ildə Beynəlxalq Tribunal serblərin bu hərəkətini soyqırım kimi qiymətləndirib. 2009-cu ildə Avropa Parlamenti 11 iyulu “Srebreniça soyqırımının anım günü kimi” tanıyıb

Belə. İndiyə qədər yazdıqlarımızı, dediklərimizi müqayisəli, lakin təhlilsiz verdik. Bəlli oldu ki, bu hadisələri törədənlər ən azı 3 il yarımliğa da olsa belə cəzaya məruz qalıblar. Təkcə ermənilərdən başqa. Baxmayaraq ki, 1918-ci ildən bu günə kimi ermənilərin təkcə azərbaycanlılara qarşı törədikləri soyqırım siyasətinin nəticəsi ötən əsrdə törədilən digər hərbi cinayət və soyqırımların nəticəsindən ağırdır. Amma nəticə yoxdur. Bəli, Hitler və Stalin, Mussoloni, Pol Pot qanıqən cəlladlar olublar. Onların ayrı-ayrı səngərlərdə yazdıqları ssenarilərə görə 50 milyon insanın həyatına son qoyub. Bəs, Köçəryan, Sarksyen, Ohanyan, Mikoyan, Qaregin, Njde, Hamazaps? Bunlar kimlərdir? Oradurda, Lidiçədə, Xatında cəmi 5 min adam qətlə yetirilib,

onlara siyasi qiymət soyqırım adı altında verilib. Bəs, 1918-ci ildə Bakıda, Şamaxıda, Qubada baş verənlərə kim qiymət verəcək? Yalnız İslam Konfransı Təşkilatımı? Yalnız prezidentimizi? Axı, yuxarıda sadalanan kriteriyalardan hansı soyqırım kriteriyalarına uyğunlaşmır? Hanı dünya ictimaiyyəti, hanı sülhpərvər qüvvələr, hanı haqq-ədalət? Yenədəmi ikili standartlar?

Sənan Nəcəfov

“Kaspi”.-2010.-27 fevral-1 mart.-N.37.-S.6.

Xocalı faciəsi beynəlxalq hüquqda soyqırımı kimi tövsih olunur

Ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər birbaşa olaraq beynəlxalq hüquqa ziddir

Son 20 ilin ən dəhşətli hərbi cinayətlərindən biri 1992-ci ilin fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistanın və Dağlıq Qarabağ bölgəsinin erməni silahlı dəstələri və Xankəndində yerləşən keçmiş SSRİ-nin 366-cı motoatıcı alayının mayor Seyran Ohanyanın başçılığı altında Xocalıya hücumu zamanı qeydə alınıb. Bu, dinc əhaliyə qarşı soyqırımı aktı idi.

Xocalıda baş verən hadisələri bütün dünya ictimaiyyəti ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımı kimi tanımalıdır. Çünki soyqırımının beynəlxalq hüquqda tövsihi Xocalıda faciəsində əks olunur. Soyqırımı hər hansı bir milli, etnik, irqi və ya dini qrupun tam və qismən məhv edilməsi məqsədilə hərəkətlərdə ifadə olunan və aşağıdakı yollarla həyata keçirilən beynəlxalq cinayətdir:

- Bu qrupların üzvlərinin öldürülməsi;
- Onların sağlamlığına ağır zərər yetirilməsi;
- Uşaqların doğulmasına zorakı əngəllər yaradılması;
- Bir qrupa mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa keçirilməsi;
- Zorla köçürmə;
- Qrupun məhv edilməsinə yönələn şəraitin yaradılması.

Soyqırımı cinayəti ilk dəfə olaraq 1948-ci il 9 dekabr BMT Baş Assambleyasının 260 A (III) sayılı qətnaməsi ilə beynəlxalq hüquqi status alıb. Bununla yanaşı, Xocalı hadisələrinə soyqırımı kimi qiymət verməyə istinad ediləcək bir çox beynəlxalq hüquq norması və müqavilə mövcuddur. Bunlardan:

- Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (burada soyqırımı təşkil edən hərəkətlər bəşəriyyətə qarşı cinayətlər və hərbi cinayətlər kimi tövsih olunur).
- Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Yuqoslaviya üzrə Nizamnaməsinin 4-cü maddəsi.
- Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Ruanda üzrə Nizamnaməsinin 1-ci maddəsi.
- Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunun 6-cı maddəsi.
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

Bütün bunları nəzərə alaraq "Soyqırımı" hüquqi norması cinayət kimi beynəlxalq hüquqa əsasən aşağıdakı hüquqi nəticələri doğurur:

- a) Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət təcibi və cəzalandırılması qaçılmazdır.
- b) Cinayət tərkibi təkcə soyqırımı aktının törədilməsi deyil, həm də soyqırımı törədilməsi məqsədi ilə sui-qəsd, soyqırımı törədilməsinə birbaşa və açıq şəkildə təhrikçilik, soyqırımı törədilməsinə qəsd və soyqırımında iştirakdır.
- c) Soyqırımı törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiyanın prinsipləri tətbiq edilməlidir.
- d) Soyqırımı cinayəti törədilərkən əmrin icrasına istinad etmək məsuliyyətdən azad etmir.
- e) Rəhbərlər soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması üzrə hərəkətləri həyata keçirmədiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.
- f) Soyqırımı cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinin tətbiqinə cəlbətmə müddəti tətbiq edilmir.
- g) Soyqırımı cinayətinə münasibətdə qanunun retroatik tətbiqinə yol verilir.
- h) Soyqırımı cinayəti törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri üçün tələb edən ölkəyə verilməlidir.

Tarixin bu səhifəsində beynəlxalq hüququn ümum tanınmış normaları ilə qorunan insan hüquq və azadlıqları kobudcasına pozulub. Ermənilərin Xocalıda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər birbaşa olaraq beynəlxalq hüquqa ziddir. Birincisi, Xocalıda baş verən hadisələrdə azərbaycanlıların təbii hüquqları - xüsusilə yaşamaq, azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq, mülkiyyət hüquqları kəskin şəkildə pozulub və tapdanılıb. İkincisi, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi bu soyqırımında İnsan hüquq və azadlıqlarını özündə əks etdirən Cenevrə konvensiyası, BMT-nin Baş Məclisinin 10 dekabr 1948 -ci ildə elan olunan İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin, "insan hüquqlarının ümumi və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının, BMT-nin Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Paktın maddələri ermənilər tərəfindən ciddi şəkildə pozulub.

Üçüncüsü, 1948-ci il 10 dekabrda elan olunan BMT Baş Məclisinin İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsinin aşağıdakı maddələri pozulub:

a) maddə 2: Hər bir şəxs dilindən, dinindən, milliyyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

b) maddə 3: Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var.

c) maddə 5: İnsan ləyaqətini alçaldan, insanıyyətlikdən kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.

d) maddə 9: Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

e) maddə 17: Hər bir insanın əmlaka malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Xocalıda baş verən soyqırımı aktında "İnsan hüquqlarının ümumi və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının da maddələri pozulub:

a) maddə 2: Hər bir insanın həyat hüququ qanunla mühafizə olunur. Cəzalandırılması qanunla nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsinə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılan ölüm hökmünün icrasından başqa, heç kəs qəsdən həyatdan məhrum edilə bilməz.

b) maddə 3: Heç kəs işgəncələrə, qeyri-insani rəftara və ya ləyaqətini alçaldan cəzaya məruz qalmamalıdır.

c) maddə 4: Heç kəs köləlikdə və ya məcburi vəziyyətdə saxlanılmamalıdır.

d) maddə 5: Hər bir insan azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir.

e) maddə 8: Hər bir insan onun şəxsi və ailə həyatına hörmət edilməsi, mənzil toxunulmazlığı və yazışma sirri hüququna malikdir.

Rusiyanın "Memorial" hüquq müdafiə mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə konvensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir.

Silahlı dəstələrin hərəkətləri Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinin kobud surətdə pozulması deməkdir (BMT Baş Assambleyası 14.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir).

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri element sayılır. Bu obyektiv cizgi soyqırımı cinayətini digər analogi beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən əməllərdən hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Bu əməllər heç bir halda təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, belə bir hərəkətin törədilmə niyyətinin vaxtı və onların mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırımı kimi tövsih olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfəi nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini üzə çıxarmaq tələb olunur. Xilas olmağa can atan Azərbaycan mülki əhalisinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması soyqırımı niyyətini sübut edir. Bu cinayətin məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlmiş olduğu göz önündədir.

Soyqırımı cinayətinin təhlili zamanı onun 3 əsas hissəsi üzə çıxarılır:

- məlum, milli, etnik, irqi və ya dini qrupun varlığı;

- belə bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətinin olması (mens rea);

- məlum qrupa münasibətdə soyqırımı kimi təfsir olunan hərəkətlərdən hansısa birinin törədilməsi (actus reus).

Deməli, soyqırımı aktı mütləq milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlmiş olmalıdır. Digər qrupa qarşı, məsələn, siyasi və sosial qrupa qarşı yönəlmiş belə hərəkətlər soyqırımı kimi tövsih oluna bilməz.

Soyqırımı anlayışı qadağan olunmuş hərəkətin ümumi nəticələri üzrə konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırımı cinayətinin tövsih olunmuş əlaməti olaraq niyyət özündə bir neçə fərqli tərkib hissələrini birləşdirir:

- niyyət bu və ya digər konkret qrupa mənsub şəxslərin təsadüfi olaraq bir nəfərinin və ya bir neçə nəfərinin məhv edilməsindən ibarət olmamalı, bütövlükdə qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı qurbanlarının müəyyən edilməsinin həlledici əlaməti onların fərdiliyi deyil, məhz onların qrupa mənsubluğudur;

- niyyət qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırımı bütöv bir insan qrupunun mövcudluğu hüququnu tanımaqdan imtina etməkdir. Ayrıca bir insanın qətlə yetirilməsi (soyqırımı) ayrıca bir fərdin yaşamaq hüququnu tanımaqdan imtina kimi xarakterizə olunur. Müvafiq olaraq, actus reus (qadağan edilmiş hərəkət) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğuna qarşı yönəlmiş olmalıdır;

- niyyət qrupun məhz tamamilə və ya qismən məhvindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyətin tövsih olunması üçün bütöv qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə nail olunma tələb edilmir. Bunun üçün etnik qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə

cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətlərdən birini törətmək yetərlidir. Soyqırımının obyektiv tərəfi olan "məhv etmək" anlayışı fiziki və ya bioloji təsir yolu ilə həyatdan məhrum etmək mənasına gəlir.

BMT-nin beynəlxalq məhkəməsi "Barselona Traction" işi üzrə qərarında soyqırımı aktının qadağan edilməsi üzrə öhdəliyi "erga omnes" öhdəlikləri adlandırır. Beynəlxalq məhkəmə "Soyqırımı cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəzalar" Konvensiyasının əsasında duran prinsipləri bütün dövlətlər üçün məcburi xarakterli normalar kimi tanıyır.

SƏNAN

"Kaspi".-2010.-24 fevral.-№34.-S.6., 25 fevral.-N.35.-S.6.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası — Xocalı soyqırımı

Həvvə MƏMMƏDOVA,

*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü,
tarix elmləri namizədi*

Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid oldular. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, vətəninə sədaqətinin nümunəsidir. İkinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır-vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür.

Heydər ƏLİYEV

XX əsrin əvvəllərindən bu günümüzdək ermənilər Azərbaycanın türk-müsəlman xalqına qarşı şovinist-millətçi siyasət yürütmüşlər. İki əsrdə ermənilər Azərbaycan türklərinə qarşı bəşər tarixində görünməmiş vəhşiliklər, soyqırımları, deportasiyalar həyata keçirmişlər. Azərbaycanlı əhali ermənilər tərəfindən bir əsrdə iki dəfə soyqırımı məruz qalmışdır. XX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada üç müstəqil respublika Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan yaradıldıqdan sonra Ermənistan öz sərhədlərini genişləndirməyə, qonşulara qarşı ərazi iddialarına başladı. Əslində rus imperiyasının köməkliyi ilə yaratdıqları indiki Ermənistan Respublikasının ərazisi də onların ata-baba yurdu olmamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığı (sonradan İrəvan quberniyası) ərazisində bəyan edilmiş Ermənistan Respublikasının 9 min kv.km olan ərazisi, sonradan qonşulardan, əsasən də Azərbaycandan müxtəlif yollarla qoparılan torpaqların hesabına böyüyərək 29 min kv. km-ə çatmışdır. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları tarixinə nəzər salarkən görürük ki, ermənilər hələ bir neçə əsr bundan əvvəl irəli sürdükləri "Böyük Ermənistan" ideyası naminə qonşu xalqlara daim təcavüz etmiş, hüquqlarını tapdalamış, hətta onları məhv etməklə öz "daşnaq" ideyalarını hissə - hissə həyata keçirməyə müvəffəq olmuşlar. Sovet İttifaqında başlanan bədnam yenidənqurma və aşkarlıq siyasəti ermənilərə məhz bu fürsəti verdi. Ermənistandakı və mərkəzdəki ideya ilhamçılarının tövsiyələri, şovinist "Daşnaqsütyun", "Krunk" və "Qarabağ" təşkilatlarının proqram bəyanatları əsasında hərəkətə gəlmiş erməni terror maşını işğalçılıq siyasətinin əsas hədəfi kimi Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunu seçdi. Sovet İttifaqı və o zamankı respublika rəhbərliyinin cinayətkar məsuliyyətsizliyi nəticəsində Dağlıq Qarabağdakı separatçı qüvvələr bölgədə yaşayan azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və deportasiya siyasətlərini həyata keçirməyə başladılar. Müxtəlif vasitələrlə cürbəcür don geyindirməyə çalışdıqları bu ərazi iddiaları 1988-ci ildən başlayaraq daha aşkar və intensiv şəkildə davam etməyə başladı.

1988-ci il fevralın 13-də saat 10-da ermənilər Xankəndidə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi tələbilə ilk mitinqlərini keçirdilər. Hələ 1987-ci ildən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi problemlərini bəhanə edən millətçi ünsürlər çirkin niyyətli planlarını həyata keçirməyə başlamışdılar. Tarix göstərir ki, erməni tayfaları Ermənistanda sovetlər dövründə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün DQMV-də gizli işlər aparən erməni siyasətbazları və ermənipərəstlər "türksüz Ermənistan" ideyası ilə etnik təmizləmə aparmış, minlərlə azərbaycanlı ailəsi öz ata-baba yurdları Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistan ərazisindən) deportasiya edilmişlər (8).

Bu vəhşilikləri edən ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycanın yerli əhalisini - azərbaycanlıları sıxışdıraraq ərazisini mənimsəmək, burada erməni dövləti yaratmaq olmuşdur.

Ermənilərin XIX əsrdə Cənubi Qafqaza kütləvi köçürülməsi ilə onların Azərbaycan xalqına qarşı ərazi iddiaları və etnik təmizləmə prosesi həmin əsr boyu davam etmişdir.

Tarixi proseslərin ardıcıl izlənməsi Qarabağ ərazisində ermənilərin yerləşdirilməsinin Rusiyanın strategiyası ilə bağlı olduğunu göstərir. Belə ki, Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrindən sonra Rusiya İran və Türkiyədən Azərbaycan ərazisinə 200 mindən artıq erməni köçürdü. Bununla da Qafqazda xeyli miqdarda erməni kütləsi topladı və qədim türk torpağı İrəvanı mərkəz etməklə ilk erməni dövləti yaratdı. XIX əsrin erməni tədqiqatçıları belə hesab edirlər ki, ermənilər qaraçılardan, daha dəqiq desək "qəddar ürəkli" - ayk (hayk) adlandırılan köçəri tayfalardan əmələ gəliblər. Bəzi Avropa tarixçilərinin dediyinə görə, onların ilk vətəni balkanlar olub. XX əsrin əvvəllərindən etibarən aparılan "anti-azərbaycan" siyasəti nəticəsində 1923-cü ildə ikinci erməni inzibati mərkəzi - DQMV yaradıldı (4, s. 20).

Dağlıq Qarabağ ərazisinə köçürülən erməniləri yerləşdirmək, Qarabağın demoqrafiyasını ermənilərin xeyrinə dəyişmək üçün azərbaycanlılar müxtəlif üsullarla ərazidən çıxarıldı. Ermənilər süni ədavət yaratmaqla, Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını ardıcıl və planlı şəkildə davam etdirməklə, etnik təmizləmə siyasətindən

sonralar da əl çəkmədilər. Yerli əhalini qorxudaraq yurd-yuvasından didərgin salmaq, torpaqlarını mənimsəmək üçün hər hansı hadisə üstündə azərbaycanlılar kütləvi şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edildi, əsassız olaraq cəzalandırıldı (7, s. 23). Ermənilərin yeritdiyi siyasətin mahiyyəti Veliçkonun qeydlərində aşkar görünür: "Haqqında danışılan siyasətbazlar (ermənilər) bölgənin müsəlman əhalisini xəbərdar edirlər və müsəlmanların şərəfinə toxunurlar ki, onların torpaqlarından gələcəkdə istifadə etsinlər" (12).

Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından sıxışdırılması siyasəti sonrakı dövrdə daha geniş vüsət aldı. Sovetlər dövründə də ermənilər Azərbaycana qarşı öz ərazi iddialarını vaxtaşırı olaraq XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər davam etdirdilər (5).

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində kök salmış erməni təşkilatları və erməni mafiyası ilə müxtəlif yollarla əlaqə saxlayan DQMV-də yaşayan ermənilər guya Azərbaycan hökumətinin onlara qarşı milli ayrı-seçkilik siyasəti yeritməsini, buna görə də onların sosial vəziyyətlərinin ağır olmasını bəhanə gətirərək separatizmə başladılar (11).

Ermənistanın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə iddiası nəticəsində 1987-ci ildən etibarən Ermənistan SSR-də etnik təmizləmə siyasətinə başlandı. Bu zaman 240 min nəfərdən artıq azərbaycanlı zorla öz ata-baba yurdlarından çıxarılaraq Azərbaycana qovuldu (8, s. 22). Öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün erməni ideoloqları 1988-ci ildə "Böyük Ermənistan" uydurmasını ortaya ataraq Azərbaycana qarşı ərazi iddiasını canlandırıdılar.

SSRİ-də "yenidənqurma»nın başlanması ilə paralel olaraq milli ədavət qızışdırdı. 1988-ci ilin fevralından etibarən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisində vəziyyət kəskin şəkildə gərginləşdi. 1988-ci il iyunun 16-da Ermənistan SSR Ali Sovetinin sessiyası belə bir qərar qəbul etdi: "DQMV Xalq Deputatları Sovetinin növbədənənar sessiyasının 20 fevral 1988-ci il tarixli qərarını hərtərəfli öyrənib, Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında yaranmış mürəkkəb vəziyyəti, Dağlıq Qarabağın və Ermənistanın erməni əhalisinin arzusunu nəzərə alıb və "millətin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ haqqında" SSRİ Konstitusiyasının 70-ci maddəsini rəhbər tutaraq DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə keçməsinə razılıq veririk".

İyunun 17-də isə Azərbaycan SSR Ali Soveti bu qərarı qanunsuz, konstitusiyaya zidd, başqa respublikanın daxili işlərinə qarışmaq kimi qiymətləndirib rədd etdi və bununla da öz işini bitmiş hesab etdi. 1988-ci il iyunun 18-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin "Dağlıq Qarabağ" məsələsinə həsr olunmuş xüsusi iclası keçirdi. İclasın gedişində Qorbaçovun ermənipərəst mövqeyi açıq-aydın bilinirdi. Uzun müzakirələrdən sonra SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Ermənistan SSR Ali Sovetinin sessiyasının DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında 15 iyun 1988-ci il tarixli xahişini və Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 17 iyun 1988-ci il sessiyasında bunun yolverilməz olduğunu elan edən qərarlarını müzakirə edərək DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsini qeyri-mümkün hesab edir bu qərarı qəbul edərkən SSRİ Ali Soveti SSRİ Konstitusiyasına uyğun olaraq belə hesab edir, respublikaların sərhədləri onların öz razılıqları olmadan dəyişdirilə bilməz. "Güman etmək olardı ki, bu qərardan sonra hər şey yoluna düşəcək, təəssüf ki, əksinə oldu. S.Kaputikyan Ermənistan televiziyası ilə çıxış edərək xalqı inandırmağa çalışırdı ki, o, Zori Balayanla birlikdə M.Qorbaçovla görüşüb söhbət etmiş, Qarabağın taleyini həll etmişik demişdir. Azərbaycan rəhbərliyi isə susur, xalq kütləvi informasiya vasitələri bu işdən Moskvanın xəbəri olmadığına inandırmağa çalışırdı. Elə bu vaxtlarda Azərbaycan torpaqlarına sahib olmaq məqsədilə Şuşa şəhəri yaxınlığındakı Topxana meşəsində SSRİ Əlvan Metallurjiya Nazirliyinin Ermənistanda yerləşən Kapaker alüminium zavodunun filialının tikilməsi barədə xəbər Azərbaycanda xalqın ayağa qalxmasına səbəb oldu. 18 gün davam edən mitinqlər dekabrın 7-də Bakıya yeridilən Sovet qoşunları tərəfindən yatırıldı. 1988-ci ilin sonlarında artıq qaçqınların sayı müntəzəm şəkildə artmağa başladı.

Artıq 1989-cu ilin fevral ayında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi haqda qərar qəbul edən erməni separatçıları bölgədə ədavəti qızışdırmaq və münaqişə yaratmaq üçün azərbaycanlılara qarşı silahlı basqınlar törətməyə başladılar. 1989-cu il yanvar ayının 12-də Moskvada M.Qorbaçovun sədrliyi ilə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin keçirdiyi iclasda tarixi qərar verildi: Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR tərkibində Muxtar Vilayət statusunu saxlamaqla DQMV-də müvəqqəti olaraq xüsusi idarə forması tətbiq edilsin. A.İ. Volskinin sədrliyi ilə DQMV-nin Xüsusi İdarə Komitəsi yaradılsın. Yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsi Moskvaya tabe edildi. Ermənilərə də bu lazım idi. Bu komitə qayda-qanun yaratmaq əvəzinə mövcud vəziyyəti daha da kəskinləşdirirdi. Bunu gören xalq Volski hökumətinin ləğv olunmasını tələb edirdi. Volski isə azərbaycanlıların Qarabağdan köçürülməsi ilə məşğul idi. 1989-cu ilin sentyabr ayının 15-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar sessiyası çağırıldı, xüsusi idarə komitəsinin ləğvi, qadağan saatının götürülməsi haqda qərar qəbul edildi. Elə həmin il həmin ayın 1-də Ermənistan SSR Ali Soveti öz sessiyasında yenidən DQMV-ni Ermənistana birləşdirmək haqqında qərar qəbul etdi, daha sonra DQMV-nin 1990-cı il üzrə sosial-iqtisadi planını və büdcəsini Ermənistan SSR-in plan və büdcəsinə daxil etdi. Bu açıq-aşkar Azərbaycana müharibə elan edib, meydan oxumaq idi. Mitinqlər, nümayişlər bütün Azərbaycanı bürümüşdü. Ə.Vəzirov

İqtidarı ilə xalqın arasındakı ziddiyyətlər son həddə çatmışdı. Bütün bunlar Azərbaycan tarixinə qanlı hərflərlə yazılan 20 Yanvar faciəsinə gətirib çıxardı. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə 133 nəfər dinc əhalinin ölümüylə, 700-dən çox insanın yaralanması ilə nəticələnən Qanlı Yanvar hadisəsi baş verdi.

Xankəndidə nəşr olunan "Sovetskiy Karabax" qəzeti 10 iyul 1990-cı il tarixli sayında "Artsax iqtisadi suverenlik qazandı" adlı məqalə çap etmiş və bu münasibətlə Volskinin xidmətlərini xüsusi vurğulayırdı. Doğrudan da Volski DQMV-ni müstəqil bir quruma çevirdi, idarələri isə Ermənistanə tabe etdi. 1992-ci ildə artıq Dağlıq Qarabağın 65 min azərbaycanlı vətəndaşı yaşayan 53 kəndi ermənilər tərəfindən boşaldılmışdı.

Getdikcə geniş vüsət alan münaqişə müharibəyə çevrildi. Azərbaycanın əzəli bölgəsi olan Qarabağın şəhər və kəndləri Ermənistan və rus hərbi dəstələrinin hücumlarına məruz qaldı.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən hesab olunan, tarixə məlum olan Babiyar, Xatın, Liditse, Sonqimi faciələri ilə eyni səviyyədə duran Xocalı soyqırımı baş verdi. 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan qoşunları Rusiya Federasiyasının silahlı qüvvələrinin 366-cı qvardiya motoatıcı polkunun köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdi. Həmin dəhşətli gecə ermənilər nə uşaqlara, nə qocalara, nə də qadınlara aman verərək onları görünməmiş vəhşiliklə qətlə yetirdilər (6). 613 nəfər Xocalı sakini məhv edildi, 1271 nəfər dinc sakin girov götürüldü. Onlardan 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil. Soyqırımı zamanı 1000 nəfər dinc sakin müxtəlif dərəcəli yara aldı, 106 nəfər qadın, 83 nəfər azyaşlı uşaq, 70 nəfər qoca öldürüldü. 76 insan, həddi-buluğa çatmamış gənc oğlan və qız əlil oldu. Meyitlər və əsir düşənlər qeyri-insani hərəkətlərlə təhqir edildi. Onların başı və digər bədən üzvləri kəsildi, başlarının dərisi soyuldu, uşaqların gözləri çıxarıldı, hamilə qadınların qarınları yarıldı. Erməni silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq normalara zidd olaraq əsirlərə qarşı qeyri-insani rəftar etdilər. Onlar Cenevrə Konvensiyasının bütün maddələrinə, protokollara zidd olaraq qaçıb canını qurtarmaq istəyən dinc sakinlərin yollarını kəsdilər işgəncələr verdilər, məhv etdilər (6).

Xocalı faciəsini işıqlandırmaq üçün 32 ölkədən 47 jurnalist iştirak edirdi. Həmin jurnalistləri Xocalı faciəsinə başçılıq edən Yuri Zaviqarov təlimatlandırır, çəkilişlər aparmağa, qeydlər götürməyə şərait yaradırdı. Onlar dağılmış, viranə qalmış yerləri dünyaya göstərir və acı bir təəssüflə qeyd edirdilər ki, "azərbaycanlılar günahsız erməniləri qırdılar". Ermənilər Azərbaycanı qan tökməklə günahlandırmaq üçün materialları təkrar-təkrar çap etdirirdilər. Məsələn, ermənilər "azərbaycanlılar Xocalını yandıraraq getdilər" reportajını 49 dəfə dünya mətbuatında çap etdirdilər.

Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissələrin birinin əks-kəşfiyyat bölməsinin rəisi, polkovnik V. Savelyev özünün "Məxfi arayışında erməni terror təşkilatlarına Rusiya qoşun birləşmələrinin birlikdə keçirdikləri hərbi əməliyyatları izləyərək, bütün olub-keçənlərin şərhini verərək etiraf edirdi: "Mən bütün bunları yazmaya bilmərəm. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə gələnlərin güllədən keçmiş bədənlərini unuda bilmərəm. Qoy azərbaycanlılar məni bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generalına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərafəti görün necə ləkələndi". Jurnalist Y.Pompeyev "Qarabağ qan girdabında" kitabında yazır: "Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyada bəyan etdilər. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı"(9). Bu müsibəti gözləri ilə gören jurnalist V.İvleva isə bu faciəni belə təsvir edir: "Xocalının küçələrində buluda bənzər nəyinsə hərəkət etdiyini gördüm. Bu bulud yarıçılpaq insanların toplusu idi. Bu dəstənin sonunda üç uşaq qadın gedirdi. O, qar üzərində ayaqyalın çətinliklə yeriyir və tez-tez yığılırdı. Sən demə onun uşaqlarından biri ikigünlük imiş. Digər yüzlərlə azərbaycanlılar kimi bu qadının taleyini mən televiziya lentlərindən izlədim. Bu televiziya lentlərində səs zolağı operatorun hönkürtüsündən ibarət idi. İnsanların eybəcərləşdirilmiş cəsədləri qar üzərində qalaqlanmışdı." "İlk dəfə fevralın 28-də iki hərbi vertolyotla hadisə yerinə gəldik. Böyük bir sahə insan meyitləri ilə dolu idi. Təyyarəçilər vertolyotu yerə endirməyə qorxurdular. Çünki həmin ərazi artıq ermənilərin nəzarəti altında idi. Buna baxmayaraq biz vertolyotdan çıxdıq və bu zaman güclü atəşə məruz qaldıq. Gördüyümüz mənzərədən şoka düşmüşdük. İki nəfər isə bu dəhşətdən huşunu itirdi. Martin ikisində xarici jurnalistlərlə hadisə yerinə qayıdanda artıq meyitlər tanınmaz, dəhşətli hala salınmışdı. Onların üzlərində təhqiredici əməliyyatlar aparılmışdı". Bu açıqlama isə bu soyqırımı ilk dəfə lentə alan telejurnalist Çingiz Mustafayevindir. Qanlı olayları gözləri ilə görüb lentə çəkən Janiv Yunet isə yazır: "Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza vertolyotlar verildi. Hündürlüyə qalxaraq havadan gördüklərimizi kameraya çəkirdik. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər onları kölgədə qoymuşdur. "İzvestiya" qəzetinin müxbiri V.Bellax isə başları kəsilmiş insan cəsədlərini görüb yazırdı: "Ağdama çoxlu meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi. "Haydad", "Asala" erməni terror təşkilatlarının maliyyə

dəstəyi ilə Xocalıya gələn erməni mənşəli avropalı jurnalistlər bu faciəni Azəri türklərinin etdiyi haqda məlumatlarla dünyanı aldatmağa çalışırdılar. Bütün bu cəhdlər həqiqətə əsaslanmadığı üçün puça çıxdı. Vəhşiliyi, qan-qadanı ilk dəfə görə avropalı erməni jurnalistlərdən biri gördüklərini belə ifadə etmişdi: "Xocalıda qətlə yetirilmiş 100 nəfərin cəsədini yan-yana düzərək körpü düzəltmişdilər. Mən bu körpüdəki cəsədlərin üzərindən keçəndə, ayağımı körpə bir uşağın sinəsinə qoyanda elə titrədim ki, fotoaparatom, bloknotum, qələmim yerə düşərək körpənin al qanına bulaşdı. Özümü itirdim, tir-tir titrədim". Bəlkə də bu günahsız körpənin qanı bu etirafı etdirdi. O günlərdə xarici mətbuatda da bu faciənin dəhşətlərindən bəhs edən xəbərlər dərc olunurdu. "Vaşinqton-Post" qəzeti yazırdı: "Dağlıq Qarabağ qurbanları Azərbaycan şəhərində torpağa basdırılıb. Qaçqınlar deyirlər ki, ermənilərin hücumu zamanı yüzlərlə adam həlak olub. Onlardan 7 nəfərini bu gün göstərdilər, 2-si uşaq, 3-ü qadındır. "Tayms" qəzeti: "Erməni əsgərləri yüzlərlə qaçqın ailəni qırıblar. Sağ qalanlar xəbər veriblər ki, erməni əsgərləri 450-dən artıq azərbaycanlıyı güllələyiblər, onlardan çoxu uşaq və qadınlardır..." "onlar atəş açırdılar, atəş açırdılar, atəş açırdılar" - deyərək Xocalıdan Ağdama qaçmış Raziyyə Aslanova bildirib ki, əri və oğlu öldürülüb, qızı isə itkin düşüb. "İzvestiya" qəzeti: "Video-kamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərib. Yaşlı qadınlardan birinin üzünün yarısı göstərib. Kişilərin baş dərisi soyulub". Tomas Qolts erməni əsgərlərinin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat verən ilk reportyorudur. Xocalı sadəcə Azərbaycan şəhəri olub. Ötən həftə şəhər yer üzündən silinib. "Fayneşl Tayms" qəzeti bildirdi ki, "ermənilər Ağdama gedən qaçqın kalonunu güllələyib. Azərbaycanlılar 1200 meyit sayıblar. Livandan olan reportyor təsdiq edir ki, varlı daşnaq icması Qarabağa silah və adam göndərir". "Le Mond" qəzeti: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında 3 nəfərin baş dərisi soyulmuş, dırnaqları çıxarılmış meyit görüblər. Bu Azərbaycan təbliğatı yox, reallıqdır". Bolqarıstanda çıxan "Nie" qəzeti Xocalı faciəsinə bütöv bir nömrə həsr etmişdi. V.Parvanovanın "Xocalı bəşəriyyətin faciəsidir" adlı böyük bir məqaləsi bolqar ictimaiyyətini olanlardan hali edərək, hadisələrə insani qiymət verilməsinə çağırırdı: "Hər dəfə Xocalıda sağ qalmış insanlarla görüşüb söhbət edəndə düşünürəm ki, ölənlər bir dəfə öldü, amma bu guya sağ qalıb əslində isə mənəvi şikəst olanlar isə gündə min dəfə ölüb-dirilir. O faciəni gözləri ilə görüb, dəhşətləri yaşayan, doğmalarının, əzizlərinin görünməmiş vəhşiliklərlə öldürülməsinin şahidi olanların həyatının hər anı əzabdır, işgəncədir. Onlar üçün də, bizim üçün də nə qədər çətin, ağrılı olsa da, danışmalıyıq, unutmamalıyıq. Heç olmasa, bu dəhşətlərin bir də təkrar olunmaması xatirənə. Xocalıdan danışan, içindəki yanğını, dərdi boğa-boğa boğulan insanların ürəyi, arzusu. ümidi şəhiddir. Bu dirigözlü şəhidləri dinləyin, dözmək çətin olsa da dözərək dinləyin".

10 yaşlı Ramil Həsənov: "Ermənilər gələndə meşəyə qaçdım. 3 gün ac-susuz orada qalmışam. Susuzluqdan ölürdüm, çoxlu qar yemişəm".

4 yaşlı Fuad Gülməmmədov: "Ermənilər məni tapança ilə ayağımdan vurdular".

Sənan Abdullayev o günləri belə xatırlayır: "Bir gün meşədə qaldıqdan sonra ermənilər bizi tapıb Əsgərana gətirdilər. Anam, atam, 16 yaşlı bacım meşədə öldü. Ruslar, ermənilər, sırgalı zəncilər uşaqların gözü qarşısında mənə işgəncələr verirdilər. Sonra bizi içərisinə su doldurulmuş zirzəmiyə saldılar. Suda boğulmamaq üçün uşaqları bir gün əlimdə saxlamışam".

Camal Orucov: "16 yaşında oğlumu güllələdilər. 23 yaşlı qızımı iki əkiz oğlu ilə, 18 yaşlı hamilə qızımı əlimdən aldılar".

Xədicə Abdullayeva: " Bir sutka meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım şaxtaya tab gətirmədilər. Sağ qalan xocalılarla birgə məni də girov götürdülər. Bizi ac-susuz. döşəməsinə su doldurulmuş zirzəmidə saxladılar. Bir daşnaqla dəyişdirildim. İndi iki ayağımdan da məhrumam."

Mizə Allahverdiyev: "Ermənilərin hücumundan sonra meşəyə çəkildik. 3 gün ac-susuz qaldıqdan sonra bizi tutub Əsgəranda ölüm kamerasına saldılar. Hər gün bir neçə adamı işgəncə ilə öldürürdülər. Qızıl dişlərimi kəlbətinlə çıxardılar, iki qabırğamı sındırdılar. Atamı, qardaşımı, qardaşım oğlunu öldürdülər. 18 gündən sonra bir alt paltarında bizi dəyişdirdilər".

8 yaşlı Xatirə Orucova: "Gözümün qabağında atamı, anamı və 6 yaşlı bacımı öldürdülər. Mənə də güllə dəyib".

Gülalə Mehraliyev: "Altı günə kimi meşədə qaldıq. Ac-susuz, gecələr meşənin vahiməsi, soyuq, erməni qorxusu yazıq qızımın bağırı yardı. Nakam balam dözə bilmədi, keçindi. Balamın 20 yaşı vardı, 8 ay idi gəlin köçmüşdü. Sağ qalıb, min bir çətinliklə Ağdama gəlib çıxdım. Amma qızımın meyitindən nigaranam. Bircə onu gətirib basdırsaydım, bəlkə bir az rahatlanardım"(6).

Zavallı xocalılar, arzu etdiyiniz o azca rahatlığı ermənilər o soyuq, müdhiş fevral gecəsində əlinizdən bir yolluq aldılar. Nə qədər ki, haqq, ədalət bərpa olunmayıb, torpaqlarımız alınmayıb, nə dirilərin ürəyi, nə də şəhidlərin ruhu rahatlıq tapacaq. Ermənilər belə faciəni yaşamış olsaydılar dünyanı ayağa qaldırardılar.

Yalnız böyük siyasətçi ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra bu faciə siyasi qiymətini ala bildi. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Qərarı ilə 26 fevral "Xocalı soyqırımı və milli matəm günü" elan olundu, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin qərarı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat

17:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edildi. Erməni silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağı bütövlükdə və 7 rayonu qan tökə-tökə işğal etdi. Bu işğal nəticəsində 20 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 50 min nəfərdən çox insan əlil olmuş, 4 mindən çox insan əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüşdür. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı öz ata-baba yurdlarından qovularaq məcburi köçkünə çevrilmişdir. Bütün dünyanın gözü qarşısında bu vəhşilikləri törədən ermənilər heç bir beynəlxalq qanuna, hüquqi normalara məhəl qoymur və dünya susur. Dünya susduqca onlar daha da azğınlaşır və Azərbaycanın maddi və mənəvi sərvətlərini qəddarcasına talan edir, od vurub yandırır. Bu alovun dilləri göylərə bülənd olduqca Azərbaycanın dərdini dünyaya hayqırır, təəssüf, çox təəssüf ki, dünya bu hayqırtını ya eşitmir, ya da eşitmək istəmir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Xocalı soyqırımı haqqında demişdir: "Bu qəddar və amansız soyqırımı aktı insanlıq tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu"(6).

Bu hərbi-siyasi cinayət zamanı 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə valideynlərindən birini itirdi, 56 nəfər şəhid oldu, xüsusi amansızlıq və qəddarlıqla diri-diri yandırıldı. Ümumiyyətlə, işğala haqq qazandırmaq üçün erməni təbliğatçılarının ortaya atdığı saxta ərazi iddiaları zaman-zaman xalqımıza böyük bəlalar gətirdi. Təəssüf ki, Ermənistanın hərbi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilmədi, bu dəhşətli cinayət cəzasız qaldı. Beynəlxalq Cenevrə Konvensiyasına əsasən, Ermənistan Respublikasına qarşı sanksiyalar tətbiq edilməli olduğu halda, bu cinayətin iştirakçılarının heç biri cəzalandırılmadı.

İkrah hissi yaradan məsələlərdən biri də Xocalı faciəsini törədən erməni mənfurlarının bu faciə üzərində siyasi oyunbazlıqlarıdır. Belə ki, onlar xarici ölkə mətbuatında yalanlar uydurur, Xocalı faciəsinin faktlarını qəsdən əksinə izah edir, heç bir əndazəyə sığmayan iftiralar yayırlar: bu vəhşiliyi, guya, azərbaycanlılar ermənilərə qarşı edib. Xocalı faciəsi, guya, azərbaycanlıların özləri tərəfindən törədilib.

Dünya birliyi və beynəlxalq təşkilatlar Ermənistanın bu təcavüzünün qarşısını almaq üçün vaxtında təsirli tədbirlər görmədiyi üçün "həvəslənən" ermənilər Azərbaycan Respublikasının 14 min kv. km (20 %-ni) ərazisini işğal etdilər (1).

Ümumiyyətlə, ermənilərin Azərbaycana qarşı təcavüzü zamanı 20 mindən çox adam öldürüldü. 50 minədək adam yaralandı və ya şikəst oldu. 4 min nəfər əsir düşdü, yaxud girov götürüldü. 1 milyonadək azərbaycanlı ev-eşiyini itirdi. 100 mindən çox yaşayış evi, 1 milyondan çox iqtisadi obyekt, 600-dən çox məktəb və tibb müəssisəsi yandırıldı, talan edildi və 100 milyonlarla dollar dəyərində şəxsi əmlak, dövlət əmlakı, maddi sərvətlər işğal olunmuş ərazilərdən Ermənistana daşındı. Erməni vandalizmi nəticəsində azərbaycanlılara məxsus minlərlə tarix və mədəniyyət abidəsi dağıdıldı, muzey eksponatları və kitabxanalar məhv edildi.

Hələ o zaman Azərbaycan Prezidenti, ulu öndərimiz Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin laqeydliyini önə çəkərək "ATƏT-in sərəhd və ərazilərin toxunulmazlığı prinsiplərinə Azərbaycan həmişə tərəfdar olmuşdur" deməklə beynəlxalq təşkilatların. dünya səviyyəsində böyük nüfuzla malik dövlətlərin Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görmədiyini təəssüflə ifadə edirdi (2, s. 10). Ermənistan isə bir qayda olaraq beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin bəyanat və xəbərdarlıqlarına məhəl qoymayaraq Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsinə "kompromislər" bəhanəsi ilə mane olmaqda davam etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində qətiyyətli və sərt mövqe tutması və hücum diplomatiyasına üstünlük verməsi bu məsələyə barmaqarası baxan beynəlxalq təşkilatların, xüsusilə ATƏT-in Minsk Qrupunun fəaliyyətinin canlanmasına səbəb oldu. Bu istiqamətdə məntiqi ardıcılıqla atılan qətiyyətli diplomatik addımlar qarşı tərəfi reallıqla, ədalətlə barışmağa məcbur etməyə başladı. Hələ Azərbaycan Respublikasının baş naziri olarkən İlham Əliyev sentyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı zamanı demişdir: "Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin "mövcud reallıq" əsasında həll variantı ilə heç zaman razılaşmayacaq və torpağının bir qarışını belə heç kimə verməyəcəkdir" (3, s. 62). Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq təşkilatlarda apardığı diplomatik səylər nəticəsində respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində onu dəstəkləyən dövlətlərin sayı artsa da, ermənilərin işğalçı siyasəti günbəgün ifşa edilsə də, Azərbaycan hökumətinin haqq işini dəstəkləyən dövlətlərin Ermənistana təzyiqi güclənsə də, təəssüf ki, Ermənistan-azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi hələ də öz həllini tapmamışdır. Belə ki, Azərbaycan dövlətinin ATƏT-in Minsk qrupu üzvləri ilə, ATƏT üzvü olan dövlətlərlə apardığı fəal və məqsədyönlü işin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli və sülh yolu ilə həllinə yaxınlaşdırsa da münaqişə hələ də həll edilməmişdir.

1992-ci ildə birbaşa Xocalı faciəsinə başçılıq edən Serj Sarkisyan Ermənistan prezidenti seçildikdən sonra, elə bu yaxınlarda verdiyi müsahibələrində bir daha bu vəhşiliyi, bu qəddarlığı törədən "qəhrəman" kimi utanmadan, çəkinmədən danışır.

"BBC", "Moscou Times" və "The Times of London" mətbuat agentliyində çalışan jurnalist "Çornıy Sad" kitabının müəllifi Tomas de Vaala verdiyi müsahibəsində yazır: "Hazırkı Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyanın Xocalının işğalı barəsində soruşduqda o, ehtiyatla cavab vermişdir: "Biz bu haqda danışmaq istəməzdik. Qurbanların sayına gəlin. onun sözlərinə görə, rəqəmlər təhrif olunaraq şişirdilmişdir, bundan əlavə qaçan azərbaycanlılar silahlı müqavimət göstərmişlər". Lakin baş vermiş hadisələrə dair fikrini Sarkisyan daha doğru və sərt şəkildə bildirmişdir: "Düşünürəm ki, əsas məsələ başqa şeydədir. Xocalı olayına qədər azərbaycanlılar fikirləşirdilər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar fikirləşirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu yanlış təəssüratı dağıda bildik. Baş verənlər göz önündədir. Bir də onu nəzərə almaq lazımdır ki, həmin oğlanlar arasında Bakı və Sumqayıtdan qaçan oğlanlar da var idi".

Ermənilər törətdikləri vəhşiliklərə görə haqq-ədalət qarşısında cavab verməyə məcbur edilməyincə, Ermənistan işğalçı dövlət kimi tanınmayınca, bu kimi hadisələrin təkrarlanmasına şübhə edilməməlidir. Heç kim zəmanət verə bilməz ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verən Xocalı soyqırımını kimi dəhşətli faciəyə rəvac verənlər nə vaxtsa özləri də belə faciələrlə qarşı-qarşıya qalmaqacaqlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. I-IV cildlər. (c.I, 1996, 268 s.; c.II, 1997, 761 s.; c. II, 1998, 776 s.; c.IV, 1999, 520 s.). Bakı: Göytürk, 1996-1999
2. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri İlham Əliyevin sentyabrın 24-də BMT Baş Məclisinin 58-ci sessiyasında çıxışı // Dırçəliş-XXI əsr, 2003, № 67-68, s. 64-68
3. İmanov R. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd - qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti. Bakı: Adiloğlu, 2005, 260 s.
4. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər (Azərbaycan, ingilis, fransız, ərəb, alman və rus dillərində). Bakı: Təhsil, 2005, 380 s.
5. Məmmədova H. Xocalı: şəhidlər, şahidlər. Bakı: XXI-YNE, 2003, 197 s.
6. Məmmədov N. Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti, iyun 1941, dekabr 1950-ci illərdə. Bakı: Elm, 2006, s. 38
7. Paşayev A. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımları deportasiyalar (arxiv sənəd və materialları əsasında). T. e. d. alimlik dərəcəsi almaq üçün dis. avtoreferatı). Bakı, 2008, 22 s.
8. Sayadov S. XX əsr: Azərbaycan və dünya. Bakı: Elm, 2006, 186 s.
9. Veliçko V. Rus işi və tayfalararası məsələlər (tərcümə edən V. Quliyev). Bakı: Azər nəşr, 1995, 192 s.
10. Алиев Г. Обращение к азербайджанскому народу в связи с восьмой годовщиной Ходжалинского геноцида // Бакинский рабочий, 26 февраля 2000.
11. Помпеев Ю. Кровавый омут Карабаха. Баку: Азернешр, 1992. 280 с.
12. События вокруг НКАО в кривом зеркале фальсификаторов (Сборник материалов). Баку: ЭЛМ, 1989, 92 с.

KHODJALY GENOCIDE IS THE RESULT OF TERRITORIAL ASSERTIONS OF ARMENIA TO AZERBAIJAN.

Khavva Mamedova

The work makes paleontological research of historical stages of territorial assertions of Armenia towards truly Azerbaijan lands that became the basic element of implementation of chauvinistic programs of Armenian extremist political organizations and the consequence of national policy of imperial Russia on mass migration of the Armenians to the South Caucasus. Basing on historical documents and published materials connected with Armenian-Azerbaijan conflict over Nagorno Garabag, the author specially underlines the criminal character of the policy of genocide of the Azerbaijanis that showed in atrocities committed by the Armenians over the residents of Khodzaly, the great role of nationwide leader Heydar Aliyev played in political assessment of the tragedy and stabilization of military-political situation in the Caucasus.

ХОДЖАЛИНСКИЙ ГЕНОЦИД - РЕЗУЛЬТАТ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРИТЯЗАНИЙ АРМЕНИИ К АЗЕРБАЙДЖАНУ.

Хавва Мамедова.

В работе проводится политологическое исследование исторических этапов территориальных притязаний Армении в отношении исконно азербайджанских земель, ставших важнейшей частью реализации шовинистских программ армянских экстремистских политических организаций и следствием национальной политики царской России по массовому переселению армян на Южный Кавказ. Основываясь на исторических документах и публицистических материалах, связанных с армяно-азербайджанским нагорно-карабахским конфликтом, автор особо отмечает преступный характер политики геноцида азербайджанцев, проявившийся в зверствах, учиненных армянами над жителями Ходжалы, выдающуюся роль общенационального лидера Гейдара Алиева в политической оценке трагедии и стабилизации военно-политической обстановки на Кавказе.

“Dirçəliş XXI əsr”.–2010.-№141-142.–S.197-208.

SOYQIRIM insanlığ əleyhinə cinayətlərin ən təhlükəlisidir

*Şahin Rüstəmov,
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin
Aparat rəhbərinin əvəzi 3-cü dərəcə dövlət müşaviri*

1944-cü ilə qədər «soyqırım» anlayışı ictimaiyyətə bəlli olmamışdır. Bu xüsusi termin hər hansı insan qrupuna qarşı onların məhv edilməsi məqsədilə törədilən cinayət əməllərini ifadə edir. İlk dəfə 1944-cü ildə yəhudi mənşəli polşalı hüquqşünas Rafael Lemkin Avropa yəhudilərinin faşistlər tərəfindən kütləvi məhv edilməsi siyasətini ifadə edən yeni termin işlətdi. O, yunan dilində genos - «nəsil, kök, soy» sözü ilə latın dilindən caedo - «öldürürəm» sözlərinin birləşməsindən «genosid» (soyqırım) terminini təklif etdi. Bu termini təklif edən Lemkin belə əsaslandırır ki, soyqırım - müəyyən insan qruplarının mövcudluğunun vacib əsaslarını məhv etməyə yönəlmiş müxtəlif cinayətkar hərəkətlərin koordinasiya olunmuş, planlı şəkildə həyata keçirilməsidir. Bir ildən sonra Nürnberq beynəlxalq hərbi tribunalı faşist liderlərini «bəşəriyyət əleyhinə cinayətlərdə» ittiham etdi. Tribunalın ittiham aktında «soyqırım» anlayışı hüquqi termin kimi deyil, təsviri ifadə kimi işlədilmişdi.

9 dekabr 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən «Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» Konvensiya qəbul edildi. (Bu Konvensiya 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir). Bununla ilk dəfə olaraq beynəlxalq hüquqda insan qruplarının milli, etnik, irqi, dini fərqlərinə görə kütləvi məhv edilməsinə yönələn cinayətlər soyqırım adlandırılmaqla, Konvensiyaya qoşulan dövlətlərin üzərinə bu cinayətin qarşısının alınması və bu cinayəti törədənlərin cəzalandırılması vəzifəsi qoyuldu.

Bu Konvensiyaya görə (Maddə 2) soyqırım hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun qismən və ya bütövlükdə məhv edilməsi məqsədilə törədilən aşağıdakı hərəkətlərdən biridir:

- bu cür qrup üzvlərinin öldürülməsi;
- bu cür qrup üzvlərinə ağır bədən xəsarətlərinin və yaxud əqli qabiliyyətinə ciddi zərər yetirilməsi;
- qəsdən hər hansı bir qrupun tam və ya qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraiti yaradılması;
- bu cür qrup daxilində doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- bir insan qrupuna mənsub olan uşaqların zorla başqa qrupa verilməsi.

Konvensiyanın 3-cü maddəsinə görə aşağıdakı əməllər cəzalandırılındır:

- soyqırım;
- soyqırım törətməyə yönəlmiş gizli sövdələşmə;
- soyqırım törətməyə birbaşa və açıq təhrik;
- soyqırım törətməyə yönəlmiş qəsd;
- soyqırımda iştirak.

Hazırkı dövrə qədər müxtəlif ölkələrdə bəşəriyyət əleyhinə törədilmiş bir neçə cinayət beynəlxalq aləm tərəfindən soyqırım kimi qəbul edilib. Faşistlərin Avropada törətdiyi məlum əməllər Nürnberq Tribunalının hökmü ilə soyqırım kimi qiymətləndirilməsə də bəşəriyyət əleyhinə cinayət hesab edilmişdir (həmin dövrdə «soyqırım» hüquqi termin kimi işlədilmirdi). Keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisində olan Bosniya münaqişəsi zamanı (1992-1995) kiçik Srebrenisa şəhərciyində serb qoşunları tərəfindən 7800 bosniyalı kişilərin və oğlan uşaqlarının öldürülməsi bəşəriyyət əleyhinə ağır hərbi cinayət olmaqla soyqırım kimi qiymətləndirildi. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 827 sayılı qətnaməsi ilə Haaqada keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunal yaradıldı. Tribunalın yurisdiksiyası keçmiş Yuqoslaviyanın ərazisi ilə məhdudlaşdı. 1994-cü ilin oktyabr ayında BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ruandada Tutsi xalqının 800 min əhalisinin öldürülməsi ilə (1994-cü ilin aprel-iyul ayları ərzində) əlaqədar Beynəlxalq Tribunalın yaradılmasına qərar verdi. Hərbi Tribunal Tanzaniyanın Aruşa şəhərində yerləşirdi. 2 sentyabr 1998-ci ildə tarixdə ilk dəfə olaraq soyqırım cinayəti törətməkdə ittiham edilərək Taba kommunasının meri postunda fəaliyyət göstərmiş Jan-Pol Akayesunun barəsində hökm çıxarıldı. Bu tribunallar və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin fəaliyyəti ilə öz yurisdiksiyaları çərçivəsində cinayətləri araşdırmasına və məhkəmə presedenti yaratmalarına baxmayaraq, soyqırım cinayətinin müəyyən edilməsi və bu cinayəti törətmiş şəxsləri məhkum etmək praktiki cəhətdən hələ də çətinliklərlə qarşılaşır. Bundan da mürəkkəb məsələ isə soyqırım cinayətinin qarşısının alınmasıdır. Beynəlxalq aləmin söylərinə baxmayaraq, bu gün də soyqırım cinayətini törədən şəxslərin cəzalandırılması və soyqırımın qarşısının alınması çətin və mürəkkəb bir prosesdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş BMT-nin «Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 31 may 1996-cı ildə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Qanun 25 iyun 1996-cı ildə «Azərbaycan» qəzetində dərc edilməklə qüvvəyə minmişdir.

Konvensiyanın müddəalarının icra edilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbir kimi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə «Soyqırım» (Maddə 103), «Soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə» (Maddə 104) maddələri daxil edilmişdir.

Bu gün böyük təəssüf hissi və ürək ağrısı ilə qeyd edirik ki, dünyanın soyqırımı məruz qalan az sayda xalqları sırasında Azərbaycan xalqı da var. XIX əsrdən başlayaraq, şovinist imperiyaların himayəçiliyi ilə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara və Azərbaycana qarşı törədilən hərəkətlər məhz soyqırım kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycanın və azərbaycanlıların üzləşdiyi bu faciələr ilk dəfə Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış 26 mart 1998-ci il tarixli «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə siyasi qiymətini aldı. Fərmanda qeyd olunur: «...Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir...»

Beləliklə, ilk dəfə Heydər Əliyevin Fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilmişdir.

Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən soyqırımı məruz qalmasını təsdiqləyən faktlardan biri də 26 fevral 1992-ci ildə ermənilərin törətdiyi Xocalı faciəsidir. Həmin gün cəmi bir necə saat ərzində 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın, 70 qoca yalnız azərbaycanlı olduğuna görə qəddarcasına, dözülməz işgəncə verilməklə öldürülmüş, 487 nəfərə ağır xəsarət yetirilmiş, 1275 sakin - köməksiz qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasığmaz zülmə, təhqirlərə və haqarətə məruz qoyulmuşlar. Erməni hərbciləri öldürdükləri insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmışlar.

Bu faciənin də Azərbaycanlıların soyqırımının tərkib hissəsi olmaqla acı nəticələri, illər keçməsinə baxmayaraq, hələ də öz təsirini göstərir. Bütövlükdə isə, 1988-ci ildən ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı növbəti avantürüst hərəkətin nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Xalqımız ermənilərin azərbaycanlılara qarşı əsrlər boyu davam etdirdiyi soyqırımı unutmur. Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin azərbaycanlıların soyqırımının dünyada tanıtılmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirməsi hər bir azərbaycanlı üçün nümunə olmalıdır. Hesab edirik ki, soyqırımı qiymət verilməsi siyasi aksiya olmaqla yanaşı, həm də hüquqi məsələdir. Bu mövzu hüquqşünaslar tərəfindən araşdırılmalı, hər bir hüquqşünas ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımın beynəlxalq hüquqi qiymət almasına istiqamətlənmiş tədbirlərdə əlindən gələni əsirgənməməlidir.

Bu mənada hazırkı nəşri də belə tədbirlərdən biri kimi əhəmiyyətli şəkildə qiymətləndirmək olar. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımın acı nəticələrinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində siyasi və sosial tədbirlərə həm də hüquqi dəstək verilməsi baxımından bu kitabın nəşri və yayılması əhəmiyyətli addımdır. Bu nəşrdə soyqırımı dair beynəlxalq sənədlər, ölkədaxili normativ aktlar və digər sənədlər toplanmışdır. Ümid edirik ki, bu cür təşəbbüslər hüquqşünaslarımız tərəfindən dəstəklənəcək və davam etdiriləcəkdir. Çünki bu, hər bir azərbaycanlıyı düşündürən və düşündürməli olan ümummilli məsələdir. Həmçinin, nəzərə almaq lazımdır ki, soyqırım - hansı milli, etnik, irqi, dini insan qrupuna yönəlməsindən asılı olmayaraq, insanlıq əleyhinə olan cinayətdir. Cinayətə qarşı mübarizə aparmaq isə hər bir bəşər övladının borcudur.

“Soyqırım cinayəti (Beynəlxalq aktlar, müraciətlər və şərhlər toplusu)”.- Bakı: 2010.- S. 3-7.

**Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı, kollektiv yaddaş və
milli identiklik amili kimi**

Rauf QARAGÖZOV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji
Araşdırmalar Mərkəzinin əməkdaşı, psixologiya elmləri namizədi.*

Xocalı faciəsinin müxtəlif aspektləri (siyasi, hüquqi, sosial və s.) mövcuddur. Mən bu faciənin bəzi psixoloji və sosial-mədəni aspektlərini vurğulayaraq, əsas 3 mövzuya aydınlıq gətirmək istərdim: 1. Xocalı faciəsi kollektiv sarsıntı kimi; 2. Kollektiv sarsıntıya yanaşma növləri; 3. Kollektiv sarsıntının öhdəsindən necə gəlməli.

Mətləbə keçməzdən əvvəl sizlərə hafizənizi yoxlayan bir eksperiment təklif edirəm. Oxuculardan xahiş edirəm ki, bir dəqiqəlik diqqətlərini cəmləyərək yada salmağa çalışsınlar: ilk dəfə Xocalı hadisələri haqqında eşidəndə harada idilər və nə edirdilər?

Əminəm ki, azərbaycanlıların əksəriyyəti üçün o gün elə bil "canlı şəkil" kimi gözlərinin önündə durur. Nə üçün hadisədən 18 il keçməsinə baxmayaraq o gün bizim yaddaşımızda belə təfərrüatı ilə həkk olunub? Psixoloqlar bu hafizə növünə *flashbulb memory*, yəni *fotoıştq hafizə* adı vermişlər. Bu cür hafizə insanları şoka salan məlumatlara cavab reaksiyası olaraq meydana gəlir. Erməni silahlı dəstələrinin Xocalı şəhərini məhv etməsi barədə səslənən xəbər bizim üçün məhz belə bir sarsıdıcı məlumat olmuşdur.

Mən xüsusilə vurğulayıram: bu hadisə yalnız Xocalıda zorakılığa məruz qalmış insanlar üçün deyil, həm də bu faciənin bilavasitə şahidi, yaxud iştirakçısı olmayan bütün azərbaycanlılar üçün psixi sarsıntı törətmişdir. Psixoloqlar bu növ sarsıntıya *kollektiv sarsıntı* adlandırırlar. Bu cür sarsıntı hansısa bir toplum üzvlərinə xas olan kollektiv kimliyə (identikliyə) təhlükə hiss olunanda törənir. 1990-cı ilin "Qara Yanvar" hadisələrindən sonra Xocalı azərbaycanlıların bu cür iri miqyasda ikinci kollektiv sarsıntısı idi. Kollektiv sarsıntıya məruz qalmış cəmiyyətin emosional əhvalında, davranışında, dünyaya münasibətində müxtəlif dəyişikliklər müşahidə edilir. Məsələn, şok vəziyyətində olan cəmiyyət öz təhlükəsizliyinə əmin ola bilmir və öz siyasi rəhbərlərinə inamını kəskin şəkildə itirir. Bu isə öz növbəsində siyasi böhran vəziyyətini yarada bilər. Nəticədə, cəmiyyət, yaxud dövlət iflasa uğramaq təhlükəsi ilə üzləşir. Digər tərəfdən kollektiv sarsıntı geniş kütlə arasında çaxnaşma və təşviş hissləri törədə bilər. O dövrdə hər iki fəsad bizdə yaşadı: həm dərin siyasi böhran müşahidə edildi, həm də kütlə çaxnaşma və təşviş içində idi. Bu nöqteyi-nəzərdən ermənilərin dinc əhalini xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirməsi bir sıra məqsədlər güdüdü: azərbaycanlılar arasında təşviş yaradıb ermənilərin hücumlarına qarşı müqaviməti zəiflətmək, ümumiyyətlə isə Azərbaycan cəmiyyətini iflic vəziyyətinə salmaq və mümkün qədər çox ərazini işğal etmək. Bu barədə o zaman Xocalıya basqın edən səhra komandiri, hazırda isə Ermənistanın prezidenti Serj Sərkisyan özü etiraf edir: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar hesab edirdilər ki, bizimlə zarafət etmək olar. Onlar elə bilirdilər ki, ermənilər dinc əhaliyə əl qaldırmağı bacarmırlar. Biz bu stereotipi qırdıq". Onda həmin o Sərkisyanın bu yaxınlarda Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda çıxışı zamanı "Biz, ermənilər soyqırım keçirmiş xalq kimi bəşəriyyət və tarix qarşısında soyqırımların qabağını almaq məsələsində mənəvi məsuliyyət daşıyıyıq" deməsi istehza və hətta dünya ictimaiyyətini məsxərəyə qoymaq deyilsə, bəs nədir? Xocalı qətlində birbaşa məsuliyyət daşıyan keçmiş səhra komandirinin dilində səsləndirilən "soyqırım və mənəvi məsuliyyət" kimi sözlər təkcə riyakarlığın zirvəsi deyil, bu həm də simvolik bir mənə kəsb edir. Necə deyirlər: "Quzu cildində canavar". Bu həm də Avropa qitəsinin mərkəzində səhra komandiri və Bosniya serblərinin keçmiş prezidenti Radovan Karaciciyin məhkəməsinə təşkil edən və eyni zamanda, həmin qəbildən olan cinayətləri törədən Sərkisyanın Avropanın digər bir mərkəzində mötəbər tribunadan çıxışına imkan verən beynəlxalq qurumların qeyri-mükəmməlliyinin və zəifliyinin rəmzidir. Nəyə görə bunlar baş verir? Səbəb nədir? Qərbi dünyası nə dərəcədə baş verən hadisələri qərəzsiz, yekdil nöqteyi-nəzərdən, stereotiplərdən azad olaraq qiymətləndirməyə hazırdır? Bunlar mürəkkəb suallardır və cavab tapmaq üçün bir çox məqamlara aydınlıq gətirmək lazımdır. Burada isə mən yalnız kollektiv yaddaş və identiklik ilə əlaqəsi olan səbəblərə toxunacağam.

Kollektiv sarsıntı və kollektiv yaddaş

Yəqin ki, hər bir xalqın tarixində kollektiv sarsıntı törədən hadisələr tapmaq olar. Lakin xalqlar məruz qaldıqları kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzində fərqli ola bilərlər. Prinsip etibarilə sarsıntıya müxtəlif yanaşma tərzəri mümkündür. Bəzən cəmiyyət hansısa səbəblərə görə aldığı sarsıntıya "unudur". Məsələn, azərbaycanlıların əksəriyyəti erməni quldur dəstələrinin XX əsrin əvvəllərində Bakıda, Şamaxıda, Qarabağda, Zəngəzurda və digər yerlərdə yerli əhaliyə qarşı həyata keçirdikləri qətləmləri sovet dövründə, demək olar ki, unutmuşdular. O

qanlı günlər haqqında yaddaş yalnız yaşlı nəslin hafızəsində və nağıl etdikləri xatirələrində cəmlənirdi. Maraqlısı bu idi ki, o zorakılığın həтта canlı şahidi olan insanlar baş vermiş əhvalatları öz uşaq və nəvələrinə danışmaqdan çəkinərdilər. Ona görə çəkinərdilər ki, bu əhvalatlar sovet məktəblərində tədris olunan rəsmi tarixlə ziddiyyət təşkil edirdi. Yəni bu əhvalatlar, sosioloqların dili ilə desək, cəmiyyətdə qəbul edilmiş "sosial çərçivəyə" yerləşmirdi. Sosial çərçivələr dövlət, dini və digər ictimai qurumlar tərəfindən aparılan "yaddaş siyasəti" nəticəsində cəmiyyətə bəzən zorla qəbul etdirilir. Sovetlərin "pantürkizm" və "panislamizm" şüarları altında yeritdikləri "yaddaş siyasəti" azərbaycanlıların (həm türk, həm də müsəlman olduqları üçün) mədəni yaddaşına və tarixi-ədəbi irsinə xüsusilə amansız olmuşdur. Nəticədə, XX əsrin sonunda yeni qəddarlıqla tüğyan edən, ölüm və kin-küdurət səpən erməni millətçiliyi və separatizmi bizim üçün gözlənilməz oldu. Hal-hazırda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yenidən alışıq düşmənçiliyi, torpaqlarımıza təcavüzü, törətdikləri zorakılıq, ilk növbədə Xocalı qətliamı bizi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində agah olmağa və onu kollektiv yaddaşda saxlamağa məcbur edir. Xocalının yaddaşımızda qorunub saxlanılmasına artıq əmin ola bilsək də, bizim üçün vacib olan onun hansı şəkildə saxlanılmasından ibarətdir. Bu, müəyyən mənada həm bizim milli identikliyəmizin inkişaf perspektivlərini, həm də dünya ictimaiyyətinin Xocalı faciəsinə münasibətini müəyyən edir. Sarsıdıcı hadisənin yadda saxlanılması iki formada baş verə bilər. Psixoloqların dili ilə desək: "təsirə impulsiv cavab vermə" («импульсивное отреагирование» (acting out)) və "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" («проработка (work through) травмирующего опыта») formasında.

Götürək "təsirə impulsiv cavab vermə" variantını: bu halda yaşanmış sarsıntı yaddan çıxmır. Əksinə, sarsıntı törətmiş hadisə bir növ bəslənir (daim xatırlanır, yaddaşlara həkk edilir), əbədiləşir. Ancaq, bununla yanaşı, icma arasında sarsıdıcı hadisəni törətmiş səbəblərin, onun nəticələrinin sərbəst, azad şəkildə, müxtəlif mövqelərdən çıxış edərək müzakirəsi qadağan olunur və hər vasitə ilə bundan boyun qaçırılır. Sarsıntı törətmiş hadisə hansısa siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün məqsədli şəkildə istifadə olunur. Sarsıdıcı hadisələri dərinəndən dərk etmə imkanı qapanır, bloklanır. Nəticədə, hadisəyə düzgün qiymət verə bilməyən toplumun, xalqın gələcəkdə yenidən bu cür sarsıdıcı hadisələrlə qarşılaşması təhlükəsi aradan götürülür. Erməni kollektiv yaddaşının təhlili mənə tam əminliklə iddia etməyə əsas verir ki, bu topluma kollektiv sarsıntıya yanaşma tərzinin məhz bu variantı xasdır. Tarixən belə olmuşdur ki, ermənilərin kollektiv yaddaşının sosial çərçivələri erməni kilsəsi tərəfindən cızılmış və ruhanilər tərəfindən ilk tarixi rəvayətlər tərtib edilmişdir. Mənim burada bu rəvayətləri geniş şəkildə təhlil etmək imkanım yoxdur (bunu başqa yerdə artıq qeyd etmişəm). Lakin deyə bilərəm ki, bu rəvayətlərin əsas ideyasını "ermənilərin daima düşmənlərin əhatəsində yaşayıb incidilən xalq olması" təşkil edir. Əgər onların tarixi rəvayətlərini oxusanız, orada digər xalq və konfessiyaların nümayəndələrinə qarşı nə qədər kin və nifrət dolu mətnlərin olduğunu görərsiniz. Nəticədə, erməni kollektiv yaddaşının formaları kollektiv sarsıntıni produktiv şəkildə dəf etməyə deyil, daha çox özlərinin real və uydurulmuş məşəqqətlərini yadda saxlamağa, kultlaşdırmağa və həтта onlardan həzz almağa yönəlmişdir. Kollektiv yaddaşın digər konfessiyaların nümayəndələrinə qarşı nifrət hissi oyadan məhz bu xüsusiyyətləri ermənilər arasında sonradan onlar üçün acı nəticələrə gətirib çıxarmış türkəfobiyanın geniş intişarına səbəb olmuşdur. Vaxt ötdükcə özlərinin qurban obrazını təbliğ edən rəvayətlərin hazırlanması üzrə geniş şəbəkə yaradaraq, siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün erməni təşkilatları Qərb auditoriyasının stereotipləri və zehniyyətlərindən bacarıqla istifadə edərək qurbanlara təbii mərhəmət hissini istismar etməyə müvəffəq olmuşlar. Tarixi detallardan xəbərsiz Qərb ictimai fikrinin özü çox zaman ermənilərin fakt və obrazlarla manipulyasiyasının qurbanı olur. Misal üçün, "Nyu-York Tayms"ın ("New York Times") 3 mart 1992-ci il və "Taym"ın ("Time") 16 mart 1992-ci il tarixli saylarında dərc olunmuş informasiyaya nəzər yetirmək kifayətdir. Həmin yazılarda Xocalı faciəsindən bəhs olunarkən "xristian Ermənistan" və "müsəlman Azərbaycan" kimi epitetlərdən istifadə olunmuş və belə təəssürat yaranmışdır ki, guya müharibə universal bəşəri qanunların pozulması ilə müşayiət edilmir və dini xarakter daşıyır. İqtibas gətirə bilmədiyim digər yazılarda isə hadisələr elə təsvir olunur ki, sanki reportyorlar ermənilərin bu cür vəhşilik törədə biləcəyinə inanmırlar.

Qurban obrazı - uduşlu obrazdır. Buna görə də bu obraza uyğun gəlməyən bütün fakt və hadisələr erməni identikliyənin mühafizəkarları tərəfindən müqavimət və aqressivliklə qarşılır. Onlar hər vəchlə bu fakt və hadisələri gizlətməyə, yaxud diskreditasiya etməyə çalışırlar. Təsədüfə deyil ki, erməni quldur dəstələri tərəfindən Xocalıda törədilmiş cinayətləri ermənilər inkar edir, cinayətkarları müdafiə etmək və onların hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə hər cür saxtakarlığa və uydurmalara yol verir, həтта azərbaycanlıların özlərini belə xocalıların qətliamını təşkil etməkdə ittiham edirlər. İnanmıram ki, Sərkisyanın Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda söylədiyi fikirlərlə təhlükəsizliyə bu cür nail olmaq olar. Əslində, ermənilər bu cinayəti törətməklə nəinki azərbaycanlıların, həтта bütün qafqazlıların nifrətini qazanaraq, yenidən özlərini həyəcanla qisas gününü gözləməyə məhkum etdilər.

Nəhayət, "sarsıdıcı təcrübənin üzərində çalışma" variantı. Burada kollektiv sarsıntı yaddaşda qorunur. Ən önəmlisi odur ki, bu variantda cəmiyyətin özü aldığı sarsıntı ilə işləməyə hazırlıq nümayiş etdirir. Bunun üçün cəmiyyətdə sarsıdıcı hadisələrin baş vermə səbəblərinin aşkarlanmasına, buna gətirib çıxarmış amillərin və

hadisələrin nəticələrinin dərk edilərək, baş vermişlərə görə mənəvi məsuliyyəti müəyyən etməyə istiqamətlənmiş geniş və hərtərəfli müzakirələrə şərait yaradılır. Bu cür yanaşma nəticəsində gələcəkdə belə hadisələrin təkrarlanmaması üçün cəmiyyət öz təcrübəsindən dərs almaq, onu anlamaq imkanı qazanır. Bu, sarsıntının bu cür produktiv çalışması nəticəsində onun sosial qazanca çevrilməsi variantıdır. Yuxarıda dediklərimizin əsasında hansı nəticəyə gəlmək olar?

Əgər biz kollektiv sarsıntının öhdəsindən səmərəli şəkildə gəlmək istəyiriksə, onda insanda - onun emosiyaları, hissləri və düşüncələrində cəmlənmiş, fokuslaşdırılmış səmimiyyəti və həqiqəti əks etdirəcək, insanın vicdanını oyada biləcək təəssüratların yeni, daha da düşünülmüş izahının və şərhinin yaradılması üçün Xocalı hadisələrinin geniş və azad ictimai müzakirələrinin keçirilməsinə nail olmalıyıq.

Bizdə, təəssüf ki, hələ belə məzmunlu izahlar çox azdır. Xocalı hadisələrinin əsasən, belə deyək, "formal" və "emosional" formada işıqlandırılması mövcuddur. Halbuki, şəxsi, fərdiləşdirilmiş sənədli və ya bədii hekayələr oxucunun duyğularına toxunar, analitik materiallar isə məntiqi düşünməyə və hadisələrin əsl mahiyyətini dərk etməyə xidmət edə bilər. Beləliklə:

1. Biz gərək öz tariximizi həm özümüzə, həm də dünya ictimaiyyətinə düzgün danışmağı öyrənək. "Quzu cildində canavar" olan erməni millətçiliyinin ifşa olunması üçün biz məsuliyyət daşıyıyıq; 2. Siyasi hakimiyyətin beynəlxalq strukturları ənənəvi stereotiplərin, zehniyyətlərin, geosiyasi və iqtisadi maraqların təzahürünə daha həssas yanaşmalıdırlar. Heç bir geosiyasət insan vicdanı ilə tənzimlənən qanun və mənəvi dəyərləri ləğv etməli deyil. Cinayətlər cəzasız qalmamalı, cinayətkarlar isə mühakimə olunmalıdırlar. Əks təqdirdə nüfuzlu təşkilatların tribunalardan onların çıxışlarına qulaq asmaq kimi biabırçı məcburiyyətlə üzləşə bilərik.

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.13-16.

Xocalı soyqırımını Ermənistanın həyata keçirdiyi məqsədli və düşünülmüş siyasət kimi qiymətləndirilməlidir

Tahirə ALLAHYAROVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar
Mərkəzinin baş elmi işçisi, fəlsəfə elmləri doktoru.*

Soyqırım insanlığa qarşı cinayət, insanın varlığını alt-üst edən, yaşamını sarsıdan dəhşətdir. Soyqırım həm də hər şeydən əvvəl bir siyasətdir. Cinayət və dəhşətin tarix boyu məqsədyönlü şəkildə, son təfərrüatlarına qədər planlaşdırılmasını, onun həyata keçirilməsini təmin edən dövlətin konkret siyasəti olmuşdur. Deməli, soyqırım xronoloji zaman baxımından əvvəlcə verilən siyasi bir qərardır. Buna görə də insanlığa qarşı olan bu qəsd siyasətinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə dünya dövlətlərinin soyqırımı siyasi qiymət verməsi ən mühüm məsələ kimi gündəmdə durur. Soyqırımın dayandırılması, ona son qoyulması üçün ilk növbədə beynəlxalq birlik siyasi iradə ortaya qoymalıdır. Əks təqdirdə bəşəriyyət əsrlər boyu olduğu kimi hər dəfə soyqırım baş verdikdən sonra onun günahkarlarını cəzalandırmağa, qurbanlarını müdafiə etməyə, müdhiş və dəhşətli maddi-mənəvi, psixoloji-hüquqi nəticələrini aradan qaldırmağa hələ çox zaman sərf edəcəkdir.

Soyqırım qurbanlarının sayı milyonlar olsa da, bu gün onu törədənlərin cəzalandırılması sahəsində beynəlxalq praktikada yalnız bir-iki faktın mövcud olması, itirilmiş zaman və insan həyatları ilə müqayisədə ona siyasi qiymət verilməsində yekdilliyin olmaması deyilənlərin ən aşkar sübutudur.

Soyqırımı siyasi qiymət vermək üçün ilk növbədə onun düşünülmüş siyasət olduğunu vurğulamaq, dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilməsini pisləmək və bu yöndə vahid beynəlxalq cəbhədən çıxış etmək ən zəruri məsələdir. Bu, dünyanın təkə xocalılarla deyil, həm də soyqırımı yaşayan və onun nəticələrinin ədalətli həllini gözləyənlərlə həmrəy olduğunu bəyan etmək deməkdir.

Bu baxımdan soyqırımın siyasi aspektləri dedikdə biz aşağıdakı məsələlərin geniş təhlili və müzakirəsini vacib hesab edirik:

1) Soyqırım siyasətini həyata keçirən konkret dövlətin fəaliyyətini birmənalı pisləmək əvəzinə, onu dəstəkləmək və ya susmaq kimi mövqelərin mövcudluğunun səbəbi nədir və onu necə aradan qaldırmaq olar?

2) Soyqırım aktına ikili standartlarla yanaşmanın mövcud nəticələri nədir və beynəlxalq perspektivləri necə ola bilər?

3) Xocalı soyqırımına ədalətli siyasi qiymətin verilməsi Ermənistanın dünyaya qəbul etdirməyə çalışdığı "uydurma genosid" mifinin ifşa edilməsi baxımından nə kimi əhəmiyyəti ola bilər?

4) Soyqırım gerçəkliklərini təbliğ etmək üçün adi insanların, global vətəndaş cəmiyyətinin, həqiqətin tərəfində olan hər kəsin səylərini bir arada necə səfərbər etmək olar? Soyqırım siyasətinə münasibətdə aşkar mövqe və vahid prinsipdən çıxış etmək dövlətlərlə yanaşı, hər bir şəxsin də insanlıq borcudur.

5) Nəhayət, bu gün tədqiqatçılar belə bir fikir söyləyirlər ki, siyasətin bütün sahələri kimi, genosid siyasəti də transformasiyaya uğrayır. Yəni birbaşa törədilən soyqırım hadisəsinin hazırda dolayısı ilə baş verən soyqırım siyasətinə çevrilməsinə meyil müşahidə edilməkdədir. Burada ən mühüm məsələ konkret dövlətin öz genosid siyasətini hər vəchlə ört-basdır etmək, beynəlxalq ictimai rəyi yanlış istiqamətə yönəltmək, beynəlxalq siyasətin isə buna ikili standartlarla şərait yaratmaq cəhdləridir. Bütün bunlar isə bizi belə bir acınacaqlı məntiqi nəticəyə gəlməyə vadar edir: genosidin siyasi qiymət almaması onun latent şəkildə davam etməsi deməkdir.

Azərbaycan xalqı öz vicdanının səsinə eşidərək Xocalı haqqında həqiqəti yazan, indiki və gələcək nəsillə qarşısında öz insaniyyət və vəzifə borcunu şəriflə yerinə yetirən, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan hər bir həqiqət tərəfdarına dərin ehtiramını bildirir. Bu o deməkdir ki, həqiqətə faciədən 18 il sonra da biganə qalanlarla yanaşı, bu gün olduğu kimi 18 il bundan əvvəl də ədalətin tərəfində duraraq onu dəyərləndirə bilən, müharibədə olan tərəflərin heç birinə aid olmasa da, təkə 18 illik tarixin deyil, ümumiyyətlə, soyqırım tarixinin qarşısında alnıaçıq olan insanlar var.

Ötən əsrin 1905-1907, 1918-1920 və 1948-1953-cü illərində törədilmiş kütləvi erməni terrorları silsiləsinin davamı olaraq, 1988-ci ilin ilk aylarında baş qaldıran erməni separatizminin dərin tarixi kökləri vardır. İki əsr öncə Çar Rusiyasının təhriki və birbaşa yardımı ilə tarixi Azərbaycan vilayətlərində məskunlaşdırılan erməni əhalisi 1918-ci ildə bu torpaqlarda əvvəlcə Ermənistan adlı dövlət qurmağa müvəffəq oldu, beş il sonra isə əsassız iddiasını Dağlıq Qarabağa muxtar vilayət statusu almaqla təmin etdi. Sonrakı 50 il ərzində vilayət ərazisində hətta siyasi muxtariyyət əldə etməyə müvəffəq olan ermənilərin hökmranlığına yalnız ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində son qoyuldu.

22 il öncə başlayan savaş yüzilliklər boyu davam edən erməni məkrinin növbəti mərhələsidir.

1988-ci ildən təcavüzkar erməni separatizminin ərazi iddiaları azərbaycanlıların qədim torpaqlarından kütləvi deportasiyasına, çoxsaylı terror aktlarının törədilməsi və tammiqyaslı amansız müharibəyə səbəb oldu. On minlərlə insan həlak oldu, əlil vəziyyətinə düşdü, yüz minlərlə soydaşımız qaçqın və məcburi köçkünə çevrildi. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında olan 7 rayonumuz erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edildi.

18 il bundan əvvəl fevralın 25-də dörd aydan çox mühasirədə yaşayan Xocalı əhalisi növbəti mühasirə gününün başlayacağını, səhərin açılmasını gözləyirdi. 1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadaya alınmışdı. Mühasirədə olan bir şəhərin sakinlərinin təpədən dırnağadək silahlanmış erməni hərbciləri üçün nə qorxusu ola bilərdi ki? Bəli, 1992-ci ilin şaxtalı 26 fevral səhəri xocalıların Xocalıdakı son səhəri oldu. Özü də öz dəhşətli mənzərəsi ilə yaddaşlarda silinməz bir iz qoydu...

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı sakinlərinin qəddar qətliamının həyata keçirilməsinə artıq siyasi qərar verilmişdi. 1992-ci il fevralın 26-da qədim Xocalı şəhəri misli görünməmiş qəddarlıqla Yer üzündən silindi. Bu dəhşətli qətliamı hər bir azərbaycanlı bu gün də ürək ağrısı ilə xatırlayır.

Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırım aktının Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsini təşkil etməsi aşkar bir gerçəkdir. Xocalı faciəsi iki yüz ildən çox bir müddətdə erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı aparılan etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin qanlı səhifəsidir. Müxtəlif vaxtlarda fərqli şəkildə, xüsusi riyakarlıqla həyata keçirilən bu mənfur siyasətə heç zaman ara verilməmiş, gah qanlı toqquşmalara səbəb olmuş, gah da dövrün tələblərinə uyğun ideoloji forma ilə pərdələnmişdir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi Xocalını Yer üzündən silməklə Azərbaycan torpaqlarının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı faciəsindən sonra özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış və ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Dünyada soyqırım həm hüquqi, həm də siyasi aspektlərdən kifayət qədər öyrənilmişdir. Belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, onun qarşısını siyasi qiymətləndirmə ilə əvvəlcədən almaq mümkündür. Belə olan halda cavabını gözləyən aşağıdakı suallar ortaya çıxır: Bəs onda dünya birliyi nəyi gözləyir? Niyə ikili standartlardan çıxış edərək qərəzli mövqe nümayiş etdirir? Hələ neçə soyqırım baş verməlidir ki soyqırım qurbanlarının haqq səsi eşidilsin?

XXI əsrdə Xocalıda baş vermiş soyqırımı siyasi qiymət verilməmişdirsə, deməli, o, hələ də davam edir. Soyqırımı gerçəkləşdirən dövlət - Ermənistan bu faktı inkar edir. Müdhiş riyakarlığa əl ataraq günahkarların cəzalandırılmasına maneə törədir. Bu gün Xocalıda törədilmiş qanlı hadisələrin baş aktyorları - cinayətkarları Ermənistanda mühüm dövlət postları tuturlar. Serj Sərkisyan hazırda işğalçı Ermənistan Respublikasının prezidentidir. Xocalı soyqırımı zamanı mayor rütbəsində olan S. Ohanyan general paqonları gəzdirir. Cinayətin digər iştirakçıları da oyunaq qurumda və Ermənistanda müxtəlif vəzifələr tuturlar. Xocalı soyqırımını və əməliyyatlarda iştirakını təsdiq edən S. Sərkisyan Böyük Britaniyanın *Chatam Haus* beyin mərkəzində qurumun rəhbəri Robertsona özünün "silah yoldaşı" kimi müraciət edəndə biz riyakarlıq və cinayətin, ikili mövqelərin son həddi ilə üzləşirik. Lakin buna etirazları görmürük. Bu, dözülməz vəziyyətdir.

Ermənistanın sabiq prezidenti Robert Köçəryan Avropa Şurasının mətəbər kürsüsündən dünya ictimaiyyətinə xitabən Dağlıq Qarabağda, xüsusən də Xocalıda keçirilən hərbi əməliyyatlarda iştirakından fəxr duyduğunu bildirir. Hərbi cinayətdə iştirak edən R. Köçəryan, əslində, bununla soyqırım aktına birbaşa rəvac verdiyini təsdiqləmişdir. Bu faktları Xocalıda baş verən qanlı hadisələrin Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırıldığını və həyata keçirildiyini təsdiq etdiyi üçün qeyd edirik.

Burada onu da vurğulamaq istərdik ki, Xocalı hadisələrinə bəzi dünya ölkələri hələ zamanında ədalətli siyasi münasibət bildirmişdir. Belə ki, soyqırım baş verdiyi müddətdə Ağ Ev və ABŞ Konqresi başda olmaqla bəzi Avropa və Amerika rəsmiləri bu soyqırımı bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi qiymətləndirmişdilər. Qardaş Türkiyənin bu istiqamətdəki fəaliyyəti başqalarına nümunə ola biləcək dərəcədə xüsusilə seçilmişdir. 18 il əvvəl Türkiyənin İstanbul, Ankara, İzmir, Ərzurum, Qars, İğdır və başqa şəhərlərində keçirilən mitinqlərdə türk milləti hər zaman Azərbaycanın yanında olduğunu və onun haqq işini dəstəklədiyini bir daha təsdiq etmişdir. Bundan başqa, qardaş Türkiyədə artıq erməni canilərinin beynəlxalq məhkəmədə cəzalandırılması istiqamətində addımlar atılıb. Bir müddət öncə Türkiyənin "Əsassız soyqırım iddialarına qarşı cəmiyyət"i Xocalı soyqırımındakı cinayətlərinə görə S. Sərkisyanın və R. Köçəryanın Haaqa Beynəlxalq Məhkəməsinə verilməsi təşəbbüsü ilə çıxış ediblər.

İtaliya parlamenti də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyən qətnamə qəbul edib. Xatırladaq ki, İtaliya Avropa ölkələri arasında Almaniyadan sonra Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qətnamə qəbul edən ikinci dövlətdir.

İslam Konfransı Təşkilatının Xocalı soyqırımı ilə bağlı qəbul etdiyi xüsusi qətnamə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsini "insanlığa qarşı cinayət" kimi tanıyan ilk sənəddir. 51 ölkənin qəbul etdiyi

qətnamədə Xocalı faciəsinə "erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhalinin kütləvi qətlə" və "insanlığa qarşı cinayət" kimi qiymət verilmişdir.

Misli görünməmiş qəddarlıqla, vəhşiliklə törədilmiş Xocalı soyqırımı və ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının ədalətsizlərinə cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin bütün məşəqqətləri dünya ictimaiyyətinə detalları ilə çatdırılmalı, onların qəti, birmənalı mövqelərini bildirmələri üçün ciddi və məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Çünki soyqırımı siyasi münasibət bildirilməməsi yeni soyqırımların baş verə biləcəyi qənaətini yaradır.

Bu illər ərzində Azərbaycan təkcə müharibə, torpaqlarımızın işğalı, qaçqınlarımızın ağır şəraitdə yaşaması kimi çətinliklərlə üzləşmişdir. Bundan daha ağır olanı Xocalı soyqırımını törədən cəlladların, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, işğalçı ölkənin siyasi rəhbərliyində yüksək vəzifələr tutmaqla özlərini müdafiə etməsi, dünyanın isə buna göz yummasıdır.

Ötən 18 ildə Xocalının səsinə dünyaya çatdırmaq üçün bir çox işlər görülmüşdür. Xocalı haqqında gerçəkləri bilən, ona daxilən qiymət verən insanların sayı, bəlkə də, milyonlarla artıb. Lakin dünyadakı 6 milyardan çox əhalinin Xocalı haqqında mövqeyinin ədalətli olacağına qədər gözləmək mümkün deyil. Bir daha bildirik ki, soyqırım siyasəti, "Böyük Ermənistan" və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinist siyasət müəllifləri olan ermənilərin ölkəmizə hərbi-siyasi təcavüzü dünya ictimaiyyəti tərəfindən ittiham edilməlidir. Beynəlxalq təşkilatlar, dünya dövlətlərinin parlamentləri Ermənistan Respublikasının Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi hərbi cinayətə - Xocalı soyqırımına əsl soyqırım hadisəsi kimi siyasi qiymət verməlidirlər. Məhz bu cür halların indiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dərk olunub pislənilməməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qarşısında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Bəli, Azərbaycan xalqı 18 ildir ki, ümumbəşəri dəyərlər, ideallar və normalar anlayışına şübhə ilə yanaşır. Çünki ikili standartlarla üz-üzədir.

Xocalı qətləmi Azərbaycan xalqı üçün paradoksal məzmunlu bir çox nəticələrlə üzləşməyi şərtləndirmişdir. Ona dünyanın münasibəti bir tərəfdən ədalətli siyasətin meyarına, digər tərəfdən beynəlxalq münasibətlərdə ikili standartların mövcudluğunun təsdiqinə, üçüncü tərəfdən isə insan taleyinə qəddarlığın və cəzasızlığın rəmzinə çevrilmişdir. Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutmuş erməni hərbiçilərini və onların havadarlarını təmizə çıxarmaq üçün aparılan təbliğat kampaniyası bu gün də ara vermir. Erməni millətçiləri qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırım və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün hər vasitədən istifadə edərək, guya 1915-ci ildə ermənilərin soy-qırımı məruz qaldıqları barədə uydurmaların beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmasına cəhdlər göstərirlər. Xocalı faciəsi kimi real soyqırım aktına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinin erməni lobbisinin təsiri altına düşərək "erməni soyqırımı" əfsanəsini müzakirə mövzusunə çevirməsi, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz qərarlar qəbul etməsi yalnız təəssüf və təəccüb deyil, beynəlxalq münasibətlərin real durumu və perspektivləri barədə çox ciddi narahatlıq hissini - beynəlxalq hüququn iflası və süqutu hissini doğurur.

Azərbaycan xalqı bu 18 ildə soyqırımı cəllad və qurbanların kim olduğunu ayırd etməkdə "çətinlik çəkən" beynəlxalq siyasətin biganəliyini dəyərləndirmək təcrübəsini keçmişdir. Bununla belə, bu illər ərzində soyqırım həqiqətlərini dünya birliyinə çatdırmaq üçün səbirlə çalışmışdır.

Eyni zamanda, 18 il ərzində Azərbaycanın gəldiyi ən mühüm tarixi nəticələrdən biri də bu olmuşdur: əgər soyqırım cəlladlarının cəzalandırılmasında, işğal siyasətinə qiymət verilməsində və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasında beynəlxalq birlik tərəddüdlü mövqeyini davam etdirərsə, o zaman Azərbaycan xalqı bu dəfə cinayətkarın kim olduğunu tarixin sübut etməsini gözləməyəcəkdir! Beynəlxalq hüquq və siyasət meydanında təmin edilməyən haqqımızı döyüş meydanında tələb və təmin etməli olacağıq. Bu, Azərbaycanın dəfələrlə bəyan etdiyi prinsiplial mövqedir. Azərbaycan mövcud imkanların hamısından istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin ədalətli beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət alınmasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların cəzalandırılmasına nail olacaqdır. Müharibə yolu ilə ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması Xocalıya həm siyasi, həm hüquqi, həm də psixoloji qiymət verilməsi, onun nəticələrinin aradan qaldırılması demək olacaqdır. Azərbaycan bunu etməyə qadirdir. Azərbaycan xalqının əzmi çox böyükdür, çünki haqq işi uğrunda mübarizə aparır. Bu gün işğal altındakı bütün ərazilərimiz kimi Xocalının da, bu torpaqlardan didərgin düşmüş bir milyondan çox azərbaycanlının, o cümlədən ölkənin 48 qaçqın düşərgəsində öz dədə-baba yurdlarına qayıtmaq həsrəti ilə yaşayan Xocalı qaçqınlarının da gözü yoldadır.

Xocalı soyqırımı ilə bağlı düşüncələrimi İmantas Melyanasın "Azərbaycan xalqının genosidi" məqaləsindən sitat gətirməklə bitirmək istəyirəm. Hazırkı durumu qiymətləndirmək üçün çox səciyyəvi olan bu sitatda deyilir: "Tarixi ərazilərində yaşayan əhalinin qətlə və ya kütləvi şəkildə qovulması ilə müəyyən ərazilərin etnodemoqrafik şəraitinin dəyişdirilməsi etnik təmizləmə siyasəti və ya genosid adlandırılır. Buna görə də

"Böyük Ermənistan" yaratmaq məqsədilə belə siyasətin həyata keçirilməsi bir çox cəhətlərə görə faşizmin siyasi və nəzəri mahiyyəti ilə eynilik təşkil edir. Ermənistanın bu məsələni beynəlxalq siyasətdə ümumən qəbul olunmuş prinsiplərə uyğun olaraq həll etmək istəməməsi, Azərbaycan xalqının soyqırımını tanımaması, işğal altında olan torpaqları azad etməməsi ilk növbədə onun qonşu ölkələrlə münasibətini normallaşdırmağa imkan verməyəcək və regionda bundan sonra da müxtəlif dövlətlərin öz maraqlarını manipulyasiya etməsinə şərait yaradacaq".

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.17-21.

Xocalı soyqırımının hüquqi təhlili

Dilbadi QASIMOV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar
Mərkəzinin əməkdaşı, Strasburq Universitetinin hüquq elmləri doktoru.*

Tarix boyu baş vermiş silahlı münaqişələrin səbəbləri fərqli olsa da, onların nəticələri çox zaman dinc əhalinin kütləvi şəkildə öldürülməsi ilə səciyyələnir. Bu cür qətlialmlar bəzən təsadüf, diqqətsizlik və ya yanlışlıq səbəbindən baş verdiyi halda, bir çox hallarda bilərəkdən və ya düşünülmüş şəkildə törədilir. Burada məqsəd qarşı tərəfə sarsıdıcı, fiziki və psixoloji zərbə vurmaq olur. Bu halda artıq söhbət soyqırım cinayətindən gedir.

Azərbaycan xalqı da soyqırım fəlakəti ilə üzləşmişdir. Yəni 25-26 fevral 1992-ci il tarixində erməni silahlı qüvvələri rus ordusunun dəstəyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərinə basqın edərək gecə ikən dinc əhalini kütləvi şəkildə qətlə yetirmişdir. Bu qətlialm nəticəsində şəhər tamamilə dağıdılmış, orada yaşayan insanlar isə amansız şəkildə öldürülmüşdür. Xocalı qətlialmı müharibə şəraitində baş versə də, onu müharibə şəraitində baş vermiş digər qətl hallarından fərqləndirmək lazımdır. Çünki o, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, təsadüf və ya ehtiyatsızlıq səbəbindən deyil, məhz bilərəkdən və düşünülmüş şəkildə həyata keçirilmişdir.

Soyqırım ifadəsi ilk dəfə 1944-cü ildə yəhudi əsilli amerikalı alim Rafael Remkin tərəfindən işlədilmişdir. Bu ifadə III Reyx tərəfindən yəhudi əsilli insanların kütləvi şəkildə məhv edilməsinə istinadən yaradılmışdır. *Soyqırım* və ya *genosid* ifadəsi yunan dilində olan *genos*, yəni "soy" sözü ilə latın mənşəli *cide*, yəni "öldürmək, məhv etmək" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bu ifadə 1945-ci ildə Nüremberq tribunalı tərəfindən müharibə cinayətkarlarının günahlandırılması üçün istifadə edilmişdir. 1946-cı ildə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş 96 (I) nömrəli qətnamədə soyqırım anlayışına aşağıdakı kimi tərif verilmişdir: "Qətl halı bir nəfərin öldürülməsi olduğu halda, soyqırım bir qrup insanı yaşamaq hüququndan məhrum etmək deməkdir".

Bu tərifdə göstərilənə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, qətlialmın soyqırım kimi tanınması üçün onun rəsmi şəkildə qərara alınması və bilərəkdən bir qrup insanın öldürülməsi məqsədi ilə həyata keçirilməsi şərtidir. Bu halda öldürülmüş insanların sayca çox olmaları vacib deyildir. Yəni düşünülmüş şəkildə bir qrup insanın məhv edilməsi nüansı soyqırımı müharibə və insanlığa qarşı digər cinayətlərdən fərqləndirir. Çünki bu halda soyqırım cinayətini törədənin məqsədi sadəcə bir şəxsi deyil, bütövlükdə onun aid olduğu qrupu da məhv etməkdir.

Bir qrup insanın düşünülmüş şəkildə məhvi ilə nəticələnən təqib halları müəyyən fərqli formalarda olduqları üçün soyqırımın hansı halda baş verməsini dəqiqləşdirmək lazımdır. Keçmiş Yuqoslaviyaya dair aparılan məhkəmənin qanunvericiliyinə əsasən insanların kütləvi şəkildə öldürülməsinin soyqırım kimi qəbul olunması üçün həmin insanların hansısa ümumi xüsusiyyətlərə malik olmaları və onların məhz həmin xüsusiyyətlər səbəbindən öldürülməsi şərtidir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: dini, etnik, milli və irqi. Əks halda, misal üçün, bir qrup insanın siyasi baxışlarına görə və ya başqa səbəblərdən kütləvi şəkildə təqib edilməsi soyqırım kimi qəbul edilmir. Yəni sadalanan dörd şərtədən biri sübut olunmadığı təqdirdə soyqırımdan söhbət gedə bilməz.

Göstərilən bu şərtlər 9 dekabr 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul olunmuş "Soy-qırım cinayətlərinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında" konvensiyada da nəzərdə tutulmuşdur. Həmin konvensiyanın 2-ci maddəsi aşağıdakı kimidir: "Hazırkı konvensiyaya əsasən soyqırım milli, etnik, irqi və dini bir qrupu tamamilə və ya qismən məhv etmək məqsədilə həyata keçirilən aşağıdakı hallardan birinə aid edilir:

- a) bir qrupun üzvlərini öldürmək;
- b) bir qrupun üzvlərinə fiziki və əqli ağır zərbələr vurmaq;
- c) bir qrupu onun tamamilə və ya qismən məhvi ilə nəticələnən dözülməz vəziyyətlərdə saxlamaq;
- d) bir qrupun daxilində doğuşlara maneə törədən ölçüləri tətbiq etmək;
- e) bir qrupdan başqa bir qrupa məcburi olaraq uşaqları köçürmək¹".

Soyqırım cinayətinin baş verdiyini iddia etmək üçün yuxarıda göstərilən şərtlərdən biri kifayətdir.

Konvensiyanın sözügedən maddəsi ilə əlaqədar Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə bir neçə iş təqdim edilmişdir. Bu işlərin arasında Bosniya-Hersoqovinanın Yuqoslaviyaya qarşı təqdim etdiyi iş nəzəri cəlb edir, çünki orada Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar ortaya çıxacaq bir sıra suallara cavab tapmaq mümkündür. Yəni bu iş Azərbaycanın Ermənistanla qarşı beynəlxalq məhkəmə qarşısında qaldıracağı mümkün iddiaya uyğun gəlir.

¹ Bu tərif Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə yaradan Roma Statusunun 6-cı maddəsində də öz təsdiqini tapmışdır.

Bildiyimiz kimi, Xocalı soyqırımı baş verdiyi zaman Ermənistan soyqırım konvensiyasına üzv deyildi. Yəni ilk baxışdan belə anlaşıla bilər ki, onun beynəlxalq hüquqa əsasən soyqırım törətməmək öhdəliyi yoxdur. Yuqoslaviya da məhkəmə qarşısında məhz bu amilə əsaslanaraq etiraz edirdi. Lakin məhkəmə həmin etirazı rədd edərək bildirdi ki, soyqırım konvensiyasında nəzərdə tutulmuş müddəalar bütün müasir cəmiyyətlər tərəfindən tanınmışdır və bu müddəalar dövlətlər üçün *erga omnes* dəyərinə malikdir, yəni dövlətlər heç bir hüquqi öhdəlikləri olmadığı halda belə soyqırım törətməkdən boyun qaçırmağıdır. Başqa bir tərəfdən isə soyqırımın rədd edilməsi prinsipi bəşəri bir dəyərdir, o beynəlxalq hüququn ən ali prinsiplərindən olub *jus cogens* (yəni bütün dövlətlər üçün məcburi olan) keyfiyyətinə malikdir.²

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə görə, soyqırım konvensiyası həm dövlətlərə soyqırım törətməyi qadağan edir, həm də onlara soyqırım cinayətinin baş verməsinin qarşısını almaq öhdəliyi tanır. Soyqırımın qarşısını almaq dövlətlərə verilmiş ayrıca məcburi bir öhdəlikdir və dövlətlər mümkün olan bütün vasitələrdən istifadə edərək onun baş verməsinin qarşısını almalıdırlar. Yəni soyqırımın baş verməsindən xəbərdar olan dövlət onun qarşısını almaq məqsədilə əlindən gələni etməsə, o, bu cinayət üçün məsuliyyət daşıyır. Həmçinin, dövlətlər öz qanunvericiliyinə tabe olmayan, amma üzərində müəyyən təsiri olan insanların da soyqırım törətməsinin qarşısını almalıdırlar³. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq bu nəticəyə gəlmək olar ki, Ermənistan həm düşünülmüş şəkildə soyqırım cinayətini törətdiyi, həm də onun qarşısını almaqda heç bir istək nümayiş etdirmədiyi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu sonuncu məsuliyyəti Rusiya Federasiyasına da aid etmək olar. Əsasən də ona görə ki, Rusiya Xocalı soyqırımının baş verəcəyindən xəbərdar olduğu halda, onun qarşısını almaq üçün nəinki heç bir addım atmamış, hətta onun tabeliyində olan hərbi hissə bu cinayətin törədilməsində fəal iştirak etmişdir.

Bundan əlavə, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi qeyd edir ki, soyqırım cinayəti müəyyən bir qrupun məhv edilməsinə aid olduğu üçün "qrup" anlayışının hüquqi tərifini dəqiqləşdirmək vacibdir. Yəni soyqırım konvensiyasının 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan qrup üzvlərinin öldürülməsinin hansı formalarının soyqırım cinayətinə uyğun olmasını müəyyən etmək lazımdır. Bunun üçün Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi aşağıdakı şərtləri təyin edir: hədəfə alınan qrupun vacib bir hissəsi məhv edilsin. Yəni qrupun məhv edilən hissəsi o qədər vacib olmalıdır ki, bu hal həmin qrupun varlığına ciddi təhlükə yaratsın. Beləliklə, Xocalıda yaşayan əhəlinin vacib bir hissəsinin məhv edilməsini nəzərə alaraq bu birinci şərtin Xocalıya uyğun olmasını iddia etmək olar. Başqa bir şərt kütləvi qırğının müəyyən bir coğrafi əraziyə aid olmasıdır. Yəni hədəfə alınan qrupa aid olan insanların bütün dünyada məhv edilməsi vacib deyil. Müəyyən bir ərazidə həmin qrupun üzvlərinin kütləvi öldürülməsi soyqırım cinayətinə uyğun gəlir. Bu şərti Xocalı ilə müqayisə edəndə məlum olur ki, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin tələb etdiyi kimi, Xocalı soyqırımı müəyyən bir ərazidə baş vermişdir, yəni giriş-çığışı məhdudlaşdırılmış Xocalı şəhərində. Bun-dan əlavə, soyqırım törədənin imkanlarını da nəzərə almaq lazımdır. Çünki erməni silahlı qüvvələri niyyətlərini həyata keçirmək üçün bütün imkanlara malik idilər. Yəni köməksiz və xilas olmağa imkanı olmayan insanlar hərbiçilər tərəfindən odlu silahlarla kütləvi şəkildə qətlə yetirilmişlər.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Xocalı qətləməsinə soyqırım ifadəsini qeyd-şərtsiz aid etmək olar. Belə ki, həmin qətləmə, birincisi, Ermənistan dövlətinin əvvəlcədən düşünülmüş siyasəti nəticəsində baş vermişdir. İkincisi, oradakı insanlar azərbaycanlı və ya türk olduqları üçün öldürülmüşdür. Bu sonuncu amil həmin qətləmənin baş verməsində ayrı-seçkiliyin olmasını üzə çıxarır və beynəlxalq hüquqda qadağan olunmuş *aparteid*, *ırqçılıq*, *ksenofobiya* və s. kimi cinayətlərə uyğun gəlir. Həmin cinayətləri qadağan edən beynəlxalq sənədlər Ermənistan Respublikasının məsuliyyətə cəlb olunmasına əsas verir.

Bundan əlavə, işğal olunmuş ərazilərdə tarixi maddi-mədəniyyət abidələrinin də məhv edilməsini və terrora məruz qalmasını nəzərə alaraq Azərbaycan Ermənistana qarşı həm maddi, həm də mənəvi soyqırım iddiaları irəli sürməlidir.

Soyqırım törətmiş şəxslərin beynəlxalq məsuliyyəti

Müasir dünyada soyqırım beynəlxalq cinayət kimi tanınaraq qadağan olunmuşdur. Əgər soyqırım cinayəti baş vermişsə, onun məsuliyyəti eyni zamanda həm dövlətə, həm də həmin cinayətin baş verməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxslərə aid edilir. Bunun üçün beynəlxalq hüquq tələb edir ki, hər bir dövlət öz daxili qanunvericiliyinə soyqırım cinayətində təqsirli bilinən şəxslərin məsuliyyətini təyin edən müddəalar daxil etsin. Bu vasitə ilə soyqırım cinayətini törədən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasının qarşısı alınmalıdır⁴. Çünki Nüremberq tribunalının məşhur cümləsində də deyildi ki: "Bir cinayəti qeyri-müəyyən orqanlar yox, müəyyən şəxslər törədirlər".

² Bosniya-Hersoqovina Serbiya və Monteneqroya qarşı, 26 fevral 2007-ci il tarixli təhlil qərarı, §161.

³ Yəni orada, § 166.

⁴ Bu məcburiyyət soyqırım konvensiyasının 6-cı maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur.

Bu cür yanaşma Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən də qəbul edilmişdir və o, beynəlxalq hüquqda ikili məsuliyyətin, yəni eyni zamanda dövlətin və şəxsin məsuliyyətinin mümkünlüyünü qəbul edir. Beləliklə, Xocalıdakı soyqırım cinayəti üçün yalnız Ermənistan Respublikası deyil, həm də onun baş verməsində fəal iştirak etmiş erməni məmurları da məsuliyyət daşıyırlar. Amma çox təəssüf ki, həmin şəxslər nəinki cəzasız qalıblar, hətta onların bir qismi bu gün Ermənistan Respublikasının hakimiyyət orqanlarında məsul vəzifələr daşıyırlar.

Bunun üçün Azərbaycanın diaspor və başqa bu tipli təşkilatları dünya dövlətlərindən Xocalı soyqırımında iştirak etmiş, cinayət törətmiş şəxslərin ərazilərinə səyahət etdikləri zaman məsuliyyətə cəlb edilməsini tələb etməlidirlər. Bu praktika artıq bir neçə Avropa ölkəsində baş tutmuşdur. Misal üçün Belçikada, İsveçrədə və Kanadada Ruanda soyqırımında təqsirli bilinən şəxslərə qarşı cinayət işi açılmış və onlar məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuşlar.

“Analitik baxış”.-2010.-№1.-S.22-25.

Xocalıda törədilmiş erməni vandalizmi

Şahmar HACIYEV,

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji
Araşdırmalar Mərkəzinin elmi işçisi.*

Təkcə insanlar şəhid olmur, kəndlər, şəhərlər də şəhid olur, tarixin yaddaşına qovuşurlar. Genişqəlblilik, qonaqpərvərlik, çətin vəziyyətə düşəndə başqalarına əl tutmaq, çörək vermək Azərbaycan xalqını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdir. Lakin bəzən bu ali xüsusiyyətlər tarixən onu çörəyini yeyənlərin nankorluğu və namərdliyi ilə üz-üzə qoymuşdur. Azərbaycanlılar 200 il ərzində erməni separatçılarının davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırım siyasətinə məruz qalmış, tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmişlər.

Ermənilər tərəfindən 1905-1907, 1918-1920 və 1948-1953-cü illərdə törədilmiş terror aktları nəticəsində minlərlə günahsız azərbaycanlının qanı töküldü. 1988-ci ildə erməni xisləti özünü yenə büruzə verdi. Ermənistanın apardığı siyasət bir daha onu göstərdi ki, ermənilər antitürk ideyaları və prinsipləri ilə bizə qarşı, sözün əsl mənasında, düşmənçiliyə köklənmişlər və onlara yalnız layiq olan cavabı vermək lazımdır.

1988-ci ildən 1989-cu ilədək 85519 min azərbaycanlı Ermənistandan deportasiya edildi. Bununla da ermənilər uzun müddətdən bəri planlaşdırdıqları, beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə zidd olan siyasətlərini reallaşdırmağa başladılar. Bu gün ermənilər qondarma "soyqırım" iddialarını bütün dünya birliyi qarşısında qaldırırlar. Onlar iddia edirlər ki, 1915-1923-cü illərdə türklər onlara qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Lakin bədxah qonşularımız yaddan çıxarırlar ki, azərbaycanlılar Ermənistandan deportasiya edilən zaman insanlığa zidd olan zorakılığa, təcavüzə və işgəncələrə məruz qalıblar. Burada bircə faktı qeyd etmək istərdim: öz doğma torpaqlarından (Qərbi Azərbaycandan) qovularkən deportasiyanın ilk aylarında 218 azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir.

Xocalı hadisələri isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri faciələrin ən dəhşətlisidir. Xalqımızın qan yaddaşına həmişəlik həkk olunmuş Xocalı faciəsini yalnız soyqırım adlandırmaq olar. Törədilmiş qətliam təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmiş ən ağır cinayətlərdən biridir.

Beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq Ermənistan dünya birliyinin də Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıdığı Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayırmaq istəyir, bu istiqamətdə insanlığa zidd olan cinayət və vəhşiliyə hazır olduğunu nümayiş etdirir.

Xocalı Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri idi. Keçən əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq, ermənilər Qarabağa iddialarını açıq-aydın gündəmə gətirməyə başladılar. Keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılara qarşı tutduğu qərəzli mövqe erməni separatçılarına öz bədxah niyyətlərini həyata keçirməyə daha da stimül verdi. İmperiya rəhbərliyi Qarabağda yaşayan azərbaycanlılardan bütün silahları yığıldığı halda, ermənilər silahlandırılmaqla yanaşı, Rusiyanın 366-cı motoatıcı diviziyasını da onların istifadəsinə verdi.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabr ayından ermənilər tərəfindən blokadaya alınmışdı. Şəhərə nəqliyyat yolu faktiki olaraq kəsilmişdi və ora yalnız vertalyotla getmək mümkün idi. Sonuncu vertalyotun Şuşa üzərində vurulmasından sonra isə şəhərə hava yolu da kəsildi. Hava və yerüstü nəqliyyat yollarının kəsilməsi ilə şəhər ağır vəziyyətə düşdü. Ermənilər Xocalını müntəzəm olaraq ağır artilleriya silahlarından atəşə məruz qoysalar da, bu, qəhrəman xocalıları qorxutmur, onların mübarizə aparmaq əzmini qırmırdı. Fevral ayının əvvəlindən başlayaraq ermənilər Xocalıya hücum əməliyyatları təşkil etməyə başladılar. Hücumlar zamanı erməni separatçı birləşmələri silahsız və sivil insanlara iri çaplı silahlardan, ağır artilleriyadan atəş açaraq, şəhəri nəzarət altına almağa çalışırdılar. Xocalının müdafiəsini əsasən yüngül silahlarla silahlanmış yerli müdafiə dəstələri və Milli ordunun azsaylı kontingenti təşkil edirdi. 7 min əhalisi olan Xocalı rus və erməni birləşmələri qarşısında çox duruş gətirə bilmədi. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə keçmiş Rusiyanın Xankəndidə yerləşən 366-cı motoatıcı diviziyasının müşayiəti və birbaşa iştirakı ilə erməni separatçı birləşmələri Xocalı üzərinə hücumla keçdilər. Tanklardan, ağır artilleriyadan və avtomatlardan açılan atəşlə ermənilər dinc əhalini - qocaları, uşaqları, qadınları vəhşicəsinə öldürür, hamilə qadınların qarınlarını deşir, ağlasıqmaz vəhşiliklər törədirdilər. Ermənilərin Xocalıda sivil insanlara qarşı törətdiklərini ifadə etməkdə söz də acizdir. Düşməndən qaçan xocalıların bir qismi meşədə şaxtadan donaraq dünyasını dəyişdi. Bu vaxtadək bəşər tarixi bu cür amansız səhnəyə çox az şahidlik etmişdi.

Bu soyqırım nəticəsində 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü, 1000 nəfər müxtəlif yaşlı dinc sakin aldığı güllə yarasından həmişəlik əlil oldu, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 nəfər

uşaq hər iki valideynini, 130 nəfər valideynlərindən birini itirdi. Faciə baş verən gecə 1275 nəfər dinc sakin girov götürüldü, onlardan 150-sinin taleyi indi də məlum deyil.

Xocalının işğalı Şuşa istiqamətində ermənilərin əl-qolunu açdı. Bu hadisədən sonra erməni silahlı birləşmələri Azərbaycana qarşı apardıqları işğalçılıq siyasətini daha da genişləndirdilər.

Bir daha qeyd edək ki, Xocalı faciəsində şəhid olmuş soydaşlarımızın cəsədlərinin vəziyyəti nümayiş etdirdi ki, ermənilər Xocalı əhalisinə insanlığa zidd olan metodlarla işgəncələr veriblər. Belə ki, bəzi insanların baş dəriləri soyulmuş, digərlərinin gözləri çıxarılmış, qulaqları və digər orqanları kəsilərək vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

Ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırım dünya mətbuatı tərəfindən də işıqlandırılmışdır. Xarici mətbuat nümayəndələri Xocalıda şahidi olduqları tükürpərdici mənzərədən dəhşətə gəlmişdilər. Jurnalist Tomas Qoltz Xocalı soyqırımını "Vaşinqton Post" ("Washington Post") qəzetində işıqlandırmışdır. Onun yazdığı "Azərbaycan gündəliyi" ("Azerbaijan Diary") kitabının Xocalıya həsr olunmuş bölməsində də ermənilərin törətdikləri dəhşətli qətləmə barəsində ətraflı məlumat verilir.

Əsir, Girov Götürülmüş və İtkin Düşmüş Vətəndaşlarla İş üzrə Dövlət Komissiyası tərəfindən toplanılan materiallar da bir daha təsdiq edir ki, ermənilər Azərbaycanın sivil əhalisinə və əsirlərə qarşı soyqırım aktı həyata keçirmişlər. Ermənilərin törətdikləri dəhşətli terror və işgəncələr insanlığa zidd olan əməllərdir. Bu vəhşiliyi heç bir şəkildə ört-basdır etmək olmaz.

Maraqlısı odur ki, Ermənistanın hazırkı prezidenti, qondarma DQR-in o vaxt müdafiə naziri olmuş Serj Sərkisyan Xocalı hadisələri barədə danışarkən orada törədilmiş vəhşiliyi soyuqqanlı şəkildə belə təsvir edir: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar düşünürdülər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldırmağı bacarmazlar. Biz bu stereotipləri sındırmağı bacardıq". Bir dövlətin başında duran şəxsin bu cür sərsəm açıqlama verməsi onun hansı təfəkkürə malik olması haqqında aydın təsəvvür yaradır. Bu, bir daha sübut edir ki, Ermənistan terror üzərində qurulmuş dövlətdir, onun başında duran insanlar isə hərbi cinayətkarlardır. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən isə hərbi cinayətkarlar məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər.

Hüquqi nöqteyi-nəzərdən Xocalıda baş vermiş qətləmə təsadüf və ya ehtiyatsızlıq üzündən deyil, məhz bilərəkdən və düşünülmüş şəkildə həyata keçirilmişdir. Müasir dünyamızda qəbul edilmiş mənasına görə soyqırım bir millətin dil, din, məzhəb və milli fərqləri ilə əlaqədar olaraq məqsədli şəkildə məhv edilməsi prosesidir. Bu prosesin hər hansı ölkənin hökuməti tərəfindən həyata keçirilməsi əsas şərt olaraq qəbul edilir. Soyqırımın beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tərifini onu deməyə əsas verir ki, Xocalı hadisələri Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırım aktıdır. Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar və qanunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımları pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirir. Bu gün Ermənistanda mühüm dövlət postlarını tutan Serj Sərkisyan, Seyran Ohanyan, eləcə də sabiq prezident Robert Köçəryan və digərləri baş vermiş soyqırımın günahkarları kimi beynəlxalq məhkəmə qarşısında cavab verməlidirlər. Bu soyqırıma dünya birliyi siyasi-hüquqi qiymət verməli və cinayətdə əli olan hərbi cinayətkarların Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən ittiham olunmasına nail olmalıdır. Heç bir cinayət, əsasən də insanlığa qarşı törədilmiş cinayət cəzasız qalmamalıdır.

Artıq İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) kimi nüfuzlu bir qurum Xocalı hadisələrinə qiymət verib. Belə ki, Ermənistan Respublikasının təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində islam tarixi və mədəniyyət abidələrinin dağıdılması və məhv edilməsi haqqında İKT-nin qəbul etdiyi qətnamə ölkəmizin haqlı mövqeyinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaradır. Həmçinin İKT Parlament Assambleyasının "Xocalıya ədalət" beynəlxalq kampaniyasını dəstəkləyən qətnaməni qəbul etməsi və Xocalı qətləməni insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanıması da çox əlamətdar hadisədir. Qəbul edilmiş qətnamə 51 dövlətin parlamentini bu qətləməni insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanımağa, bu kampaniyaya milli və beynəlxalq səviyyədə dəstəkləməyə çağırır. Bu qətnamə Azərbaycan üçün çox önəmlidir. Çünki, birincisi, ilk dəfədir ki, beynəlxalq Parlament Assambleyası Xocalı soyqırımını insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanıdı. İkincisi, bu, hüquqi və siyasi nöqteyi-nəzərdən böyük əhəmiyyət kəsb etməklə Xocalı soyqırımının gələcəkdə beynəlxalq səviyyədə tanınmasına təkan verəcəkdir.

Sonda bir daha qeyd etmək istərdik ki, Ermənistan Respublikası Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycan xalqına qarşı etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti həyata keçirmişdir. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağa iddia edən Ermənistan orada xalqların öz müqəddəratını təyin etmə prinsipini əsas tutaraq, onu öz ərazisinə birləşdirmək istəməklə bütün beynəlxalq hüquq normalarını və prinsiplərini kobud şəkildə pozmuşdur. Ermənistandan fərqli olaraq, Azərbaycan öz müqəddəratını təyin etmə prinsipinə öz real, həqiqi mənasında yanaşır, Dağlıq Qarabağın erməni və azərbaycanlı icmalarının təhlükəsiz sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşamasını nəzərdə tutur. Azərbaycanın bu mövqeyi beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır və bütün dünya birliyi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir.

Azərbaycan xalqı çox humanistdir. Biz həyatda öz amalımıza sülh yolu ilə çatmağa çalışırıq. İnanırıq ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi sülh yolu ilə öz həllini tapacaq və Xocalı soyqırımını tezliklə öz siyasi və hüquqi

qiymətini alacaqdır. Əks təqdirdə, hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz doğma torpaqlarını işğalçı erməni qüvvələrindən hər b yolu ilə təmizləmək üçün Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin bir əmrinə müntəzirdir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: **"Heç vaxt Dağlıq Qarabağ müstəqil olmayacaq. Bunu biz də deyirik və bunu beynəlxalq birlik də deyir. Bizim razılığımız olmadan Dağlıq Qarabağ heç vaxt müstəqil ola bilməz. Biz isə buna heç vaxt razılıq verməyəcəyik"**.

"Analitik baxış".-2010.-№1.-S.32-35.

Xocalı soyqırımına gedən yol

Möhtəşəm tarixi keçmişə malik Azərbaycan zaman-zaman üzləşdiyi ən ağır sınaqlardan belə şərəflə çıxmağı bacarıb. Bununla mövcudluğunu, milli varlığını daha da möhkəmləndirib, illər, əsrlər keçdikcə geridə hər zaman zəngin bir keçmiş qoyub. Elə bu səbəbdəndir ki, hər bir azərbaycanlı öz tarixi ilə, atababalarının keçdiyi yolla fəxr edir. Lakin keçmişimizin güzgüsü olan tarixin səhifələri heç də həmişə ağ vərəqlərə həkk olunmayıb. Bəzən qanlı elə qanlı səhifələrdə yazılan tarix xalqımızın həm də hansı böyük faciələrlə üzləşdiyini, hansı dəhşətlər yaşadığını real faktlar əsasında gözlər önünə sərgiləyir.

Ermənilərə qarşı ən böyük siper

Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş və çox zaman da ən qəddar vəhşiliklərlə müşayiət olunmuş soyqırımları da tariximizin qan və dəhşət saçan səhifələrindəndir. Bəzi soyqırımı tarixlərinin müasirləri olmağımız, yaşananlara canlı şahidlik etməyimiz isə bu müsibətlər olaylarının nə dərəcədə genişmiqyaslı faciələr olduğunu daha aydın təsəvvür etməyə imkan verir. Lakin yaşanan faciələrin Azərbaycan tarixində qoyduğu izlər bununla məhdudlaşmır. Daim sülhün, əmin-amanlığın tərəfdarı olan xalqımıza qarşı dəfələrlə törədilən soyqırımların ötən əsrin sonlarına qədər öz hüquqi-siyasi qiymətini almaması da illər boyu ən böyük ədalətsizliklərdən biri olub. Halbuki, Azərbaycan torpaqlarının, eləcə də xalqının bölünməsinin əsasını qoyan Gülüstan, Türkmənçay müqavilələrindən sonra ölkəmiz mərhələli şəkildə təkə etnik yox, həm də mənəvi soyqırımlara məruz qalıb. Bu soyqırımlara hüquqi-siyasi qiymət verilməməsi isə yaşanmış faciələrin özü qədər dəhşətlidir.

Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın istəyi və təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdıandan sonra yaşanan soyqırımları haqda daha təfəssilatlı araşdırmalar aparıldı. Eyni zamanda bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymətin verilməsi prosesi başlandı. Dünyaya xalqımızın üzləşdiyi fəlakətlər barədə ətraflı, fakt və sübutlarla zəngin olan məlumatlar çatdırıldı. Bütün bunlar ulu öndərin Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi çoxsaylı tarixi xidmətlərdən birinə çevrildi. XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı faciəsinin də həm bir soyqırımı olaraq təsbit edilməsi, həm də bu barədə həqiqətlərin dünyaya çatdırılması məhz Heydər Əliyevin sayəsində mümkün oldu.

Tarixin ironiyası isə ondan ibarətdir ki, ötən əsrin sonlarında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması ilə Azərbaycan xalqının üzləşdiyi yeni faciələr, yaşadığı soyqırımları elə Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasından sonra baş verdi. Həmin vaxta qədər keçmiş SSRİ rəhbərliyinin hərtərəfli dəstəyini alan ermənilərin Azərbaycana qarşı məkrli planlarının reallaşmasının qarşısını məhz ulu öndər Heydər Əliyev alırdı. Ermənilər və onların himayədarları yaxşı başa düşürdülər ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddət ərzində Azərbaycana qarşı heç bir iddialarını reallaşdırma bilməyəcəklər.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanğıcı

Artıq sübut olunmuş tarixi həqiqətdir ki, ölkəmizin ermənilər tərəfindən ərazi bütövlüyünə qəsd planı əvvəlcədən hazırlanmışdı. SSRİ-yə rəhbərlik edən Qorbaçovun yanında və Kremldə mərkəzi rəhbərlikdə yer alan ermənilər tərəfindən müdafiə olunan planın reallaşması üçün ciddi işlər görülürdü. Lakin planın praktik mərhələyə keçməsi Azərbaycan xalqının böyük oğlunun SSRİ-də mühüm rəhbər postlardan birində yer aldığı müddət ərzində mümkünsüz idi və bu həqiqətlə ermənilər, onların himayədarları da birmənalı şəkildə barışırdı. Bu səbəbdən ermənilərin təhriki və diktəsi ilə hərəkət edən Qorbaçov ilk növbədə Heydər Əliyevin tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırılmasına çalışırdı və təəssüf ki, istəyinə də nail oldu. Mərhum şair Bəxtiyar Vahabzadənin təbirincə deyərsə, bu, Moskvada Azərbaycanın yeganə və ən böyük qalasının yığılması demək idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri SSRİ siyasi rəhbərliyini ələ almış erməni lobbisinin təsir və təzyiqləri idisə, digər önəmli səbəb Qorbaçovun subyektiv hisslərinin əsiri olması, ondan daha yaxşı idarəçilik qabiliyyətinə, səriştəyə malik bir şəxsin Kremldə olmasını həzm edə bilməməsi idi.

Azərbaycanın böyük oğlunun Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmasından cəmi 15 gün sonra Qorbaçovun xeyir-duası ilə ermənilər Azərbaycana qarşı qəsd planlarının icrasına başladılar. 1987-ci ilin noyabrında M.Qorbaçovun məsləhətçisi olan qatı şovinst A.Aqanbekyanın Parisdə "Humanite" qəzetindəki bəyanatında bildirilirdi ki, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanı verilməsinə dair artıq Moskvanın razılığı var. Bütün bunları xatırlayan Heydər Əliyev qeyd edirdi: "Siyasi Bürodan istefa verdikdən 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Qorbaçovun ən yaxın adamı, iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, milliyətcə erməni olan professor Aqanbekyan Parisdə keçirdiyi bir mətbuat konfransında "Dağlıq Qarabağ

Ermənistana verilməlidir" - demiş, bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovu da qızıqdırmışdır. Moskvanın Qarabağ əməliyyatı mənim Siyasi Bürodan getməyimdən 15 gün sonra həyata keçirilməyə başladı. Deməli, bu plan hələ əvvəlcədən hazırlanmış, lakin tətbiq olunmasına mən ciddi maneə imişəm".

SSRİ rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə dair razılığının olduğu 1988-ci ilin əvvəllərində M.Qorbaçovun Silva Kaputikyan başda olmaqla bir qrup şovinist erməni ilə görüşü zamanı da üzə çıxdı. Bunun ardınca Xankəndidə, Yerevanda antiazərbaycan və antitürk ruhlu mitinqlər genişləndi. Bundan sonra erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" gizli fəaliyyətlərinə son qoyaraq açıq şəkildə niyyətlərini bəyan etməyə, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları səsləndirməyə başladı. Bunun nəticəsi olaraq ermənilər tərəfindən "Miatsum" adlanan hərəkat da formalaşdırıldı.

O dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər artıq özünü qabarıq formada və aydın şəkildə büruzə verən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin çözümləndirilməsində hansısa praktik addımların atılmasında acizlik nümayiş etdirirdi. Yalnız Kremlin göstərişləri əsasında atılan addımlar Azərbaycan ərazilərinin qəsb olunması prosesini sürətləndirirdi. Qarabağ məsələsinin ortaya çıxması isə elə ilk dövrlərdə Moskvada olan Heydər Əliyevi ciddi narahat edirdi. Bu səbəbdən Qorbaçovla, onunla mümkün olmadıqda Liqaçovla, Çebrikovla, Kryuçkovla görüşüb problemin həllinə çalışırdı. Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasına dair əlindəki sənəd və sübutları da Kreml rəhbərliyinə təqdim etmək istəyən Heydər Əliyevə Moskvanın cavabı belə oldu: "Biz Qarabağda erməni-azərbaycanlı münaqişəsi ilə bağlı problemi özümüz həll edəcəyik".

Bakiya, Moskvaya ünvanlanmış saysız-hesabsız cavabsız teleqramlar

Belə şəraitdə Azərbaycan rəhbərliyinin fəaliyyətsizliyi, təslimçilik mövqeyi ölkəmizin əzəli və tarixi ərazisi olan Dağlıq Qarabağda Ermənistanın mövqeyinin daha da güclənməsinə gətirib çıxarırdı. Erməni separatçılarının bu yerlərdə mövqelərinin güclənməsi və ona qarşı rəhbərlik səviyyəsində ciddi tədbirlərin görülməməsi isə ölkə ərazilərinin itirilməsinə, yaşanacaq faciələrə, o cümlədən Xocalı soyqırımına gedən yolun başlanğıcını qoyurdu. Amma nə yazıq ki, o dövrdə rəhbərlik bunu dərk etməkdə acizlik göstərirdi.

Bu vəziyyətdə SSRİ rəhbərliyi Dağlıq Qarabağın tədricən Azərbaycandan ayrılması üçün müvafiq addımlar atmağa başladı. 1988-ci ilin fevralında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yalnız erməni deputatlarının iştirakı ilə keçirilən növbədən-kənar sessiyası vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılaraq Ermənistanın inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilməsi barədə qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR Ali Soveti Konstitusiyaya zidd olan qərarı rədd etdikdən sonra Ermənistanın millətçi rəhbərləri "Daşnaksütyun" partiyasının "Türksüz Ermənistan" proqramını həyata keçirməyə başladılar. Bu isə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranan indiki Ermənistan ərazisində olan on minlərlə azərbaycanlıya qarşı böyük qəddarlıqlarla müşayiət olunan etnik təmizləməyə rəvac verilməsi demək idi. 1988-ci ilin fevralından Yerevanda başlanan kütləvi mitinqlərdə iştirakçılar "Ermənistanı türklərdən təmizləməli", "Ermənistan yalnız ermənilər üçündür" kimi şüarlar səsləndirirdi. Mitinqlər başladıqdan sonra Yerevanda salamat qalan yeganə məscid binası, eləcə də azərbaycanlı şagirdlərin təhsil aldığı orta məktəb, teatr binası yandırıldı. Buna qarşı etiraz edən azərbaycanlıların da evlərinə od vuruldu. Lakin əsl faciə hələ qabaqda idi.

Elə həmin dövrdə ermənilərin Dağlıq Qarabağda da separatçı fəaliyyəti genişləndirdi. Ölkə rəhbərliyindən heç bir kömək görməyən azərbaycanlılar isə yaşadıkları ərazilərin müdafiəsi məqsədilə özləri könüllü fəaliyyətə başlamışdı. Ermənilərin qəsbkarlıq niyyəti bir çox yaşayış məntəqələri kimi Xocalını da özünümüdafiəsini gücləndirməyə vadar etdi. 1988-ci il fevralın 12-də Xocalı rəhbərliyi Əsgəranda keçirilən yığıncağa dəvət olundu. Yığıncaqda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi V.Konovlovun, şöbə müdiri M.Əsədovun iştirakına baxmayaraq, ermənilər Ermənistana birləşmək istədiklərini açıq şəkildə bəyan etdilər. Xocalının sabiq icra başçısı Elman Məmmədov xatırlayır ki, həmin yığıncaqdan çıxıb Xocalıya gəldikdən sonra ağsaqqallar və ziyalılarla təcili görüş keçirərək vəziyyəti onlarla müzakirə edib. Elə həmin gündən Xocalının və ətraf kəndlərin müdafiəsi üçün Müdafiə Komitəsi yaradıldı. Həmçinin Xocalının müdafiəsi məqsədilə müdafiə postları formalaşdırıldı. Bu postlara çıxan dəstələrin isə silahları yalnız ov tüfənglərindən ibarət idi. Ermənilərin Xocalı və bütövlükdə Dağlıq Qarabağ üçün yaratdığı təhlükə ilə bağlı Bakiya, Moskvaya saysız-hesabsız teleqramlar vurulsa da, nəticə yox idi.

Rasim BAYRAMOV

"Azərbaycan".-2011.-16 fevral.-N 36.-S.4.